

MYLASA LABRAUNDA MİLAS ÇOMAKDAĞ

Güney Ege Bölgesi'nde
Arkeoloji ve Kırsal Mimari

Archaeology and Rural Architecture
in Southern Aegean Region

Bu kitap "Türkiye'de Kentsel ve Kırsal Mimari" projesinin üçüncü kitabı olarak hazırlanmıştır. Daha önce "Doğu Karadeniz'de Kırsal Mimari" (2005) ve "Kuzeydoğu Anadolu'da Mimari" (2009) kitapları yayınlanmıştı. Proje kapsamında, Milli Reasürans Sanat Galerisi'nde, 19 Ocak-27 Şubat 2010 tarihleri arasında Ali Konyalı'nın fotoğrafları ile "Mylasa-Labraunda, Milas-Çomakdağ" başlıklı bir sergi düzenlenmiştir.

This book is the third to be published under "Urban and Rural Architecture in Turkey" project. The two books published in the series were "Rural Architecture in the Eastern Black Sea Region" (2005) and "Architecture in northeast Anatolia" (2006). As part of the same project, a "Mylasa-Labraunda, Milas-Çomakdağ" exhibition with photographs by Ali Konyalı was held at Milli Reasürans Art Gallery from 19 January through 27 February 2010.

Bu kitap İstanbul İsveç Başkonsolosluğu'nun finansal katkılarıyla hazırlanmıştır./This book has been published with the financial contribution of the Consulate General of Sweden, İstanbul.

Yayınlayan/Published by Milli Reasürans T.A.Ş.

1. Baskı, 1500 adet /First Edition, 1500 copies

İstanbul, Ocak/January 2010

ISBN 978-975-7235-99-6

Proje Yönetmeni-Küratör/Project Director-Curator

Amélie Edgü

Fotoğraflar/Photographs

Ali Konyalı

Bilimsel Danışman/Academic Advisor

Afife Batur

Fotoğraf Asistanı/Photograph Assistant

Tarkan Kutlu (s./p.105, 106, 197, 219)

Editörler/Editors

Figen Kuzucu, Murat Ural

Diğer Fotoğraflar/Other Photographs

L. Karlsson (54), O. Henry (193),

W. Huisman (97), J. Blid (88, 90),

A. Baran (126-131, 134, 135),

F. Kuzucu (168, 192, 212, 218, 245, 246),

M. Molinari (62-67)

Metinler/Texts

A. Batur, L. Karlsson, F. Berti,

O. Henry, J. Blid, A. Baran,

B. Öhlinger & P. Ruggendorfer,

M. Ural

Fotoğraf, Çizim Arşiv Kaynakları/

Archives of Photographs, Drawings

bkz./see Kısaltmalar/Abbreviations

Çeviri/Translation

Sema Bulutsuz

(L. Karlsson, O. Henry, J. Blid, A. Baran)

Ömer Aygün

(A. Batur, M. Ural, B. Öhlinger & P. Ruggendorfer)

(F. Berti-from English into Turkish)

Maureen Fant

(F. Berti- from Italian into English)

Tasarım/Design

A. Edgü, A. Konyalı, F. Kuzucu, M. Ural

Proje Yönetmeni ve Küratör Yardımcıları/

Assistants Project Director and Curator

Ayşe Gür

Şebnem Günaydın

İngilizce Redaksiyon/English Editing

Roy Kift

(L. Karlsson, O. Henry, J. Blid)

Grafik Uygulama/Graphic Application

Çiğdem Topuz

Renk Ayrımı ve Baskı/Color Separation and Printing

Mas Matbaacılık A.Ş.

Hamidiye Mahallesi, Soğuksu Caddesi, No.3

Kağıthane / İstanbul Tel: (0212) 294 10 00

e-mail: info@masmat.com.tr

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Yerin Ruhunu Ararken / The Quest for the Genius Loci Afife Batur	5
MYLASA LABRAUNDA	
Karia'nın Kutsal Kenti ve Çevresi / Sanctuary of Karia and its Environs	9
Labraunda: Göğün Hava Tanrısı'na Adanan Kutsal Alan Labraunda: The Sanctuary of the Weather God of Heaven Lars Karlsson	10
İasos, Çifte Balta ve Zeus / Iasos, Labrys and Zeus Fede Berti	63
Karia, Karialılar ve Labraunda / Karia, Karians and Labraunda Olivier Henry	69
Roma ve Bizans Dönemi'nde Labraunda / Roman and Byzantine Labraunda Jesper Blid	81
Labraunda Nekropolü / Necropolis of Labraunda Olivier Henry	93
Labraunda'da Klasik, Hellenistik, Roma ve Bizans Duvar Yapım Teknikleri Classical, Hellenistic, Roman and Byzantine Wall-Building Techniques in Labraunda Jesper Blid, Lars Karlsson	107
Labraunda Kutsal Yolu ve Antik Dönem Çeşme Yapıları The Sacred Way to Labraunda and Ancient Spring Houses Abdülkadir Baran	121
Alinda - Bir Kuzey Karia Yerleşiminin Gelişimi ve Dönüşümü Alinda - Development and Transformation of a North-Karian Settlement Birgit Öhlinger, Peter Ruggendorfer	139
MİLAS ÇOMAKDAĞ	
Kızılağaç, Ketendere, İkiztaş ve Sarıkaya-Gökseki Köyleri / Villages	151
Labraunda'nın İzinde Bir Okuma Denemesi / Labraunda: A Tentative Reading Afife Batur	153
Labraunda'dan Kocayayla'ya Çomakdağ Köyleri - Hayat Devam Ediyor From Labraunda to Kocayayla, Çomakdağ Villages - Life Goes On Murat Ural	191
Kısaltmalar, Dipnotlar, Kaynakça / Abbreviations, Footnotes, Bibliography	248

THE QUEST FOR THE GENIUS LOCI

THE STORY OF "PLACE" FROM LABRAUNDA TO ÇOMAKDAĞ

GENIUS LOCI¹ : Lat., "The Spirit of the Place".

GENIUS : Lat., tutelar deity of particular people or places, ancestral spirit, fairy.

LOCI : Lat., genitive of locus, place, spot, locality.

Afife Batur*

Everything began with the Sacred Stone, "Yarık Kaya", dominating in all its splendour the land of stony mountains eroded by time. Perched from high above stood the Rock, distant and mysterious, simple, yet glorious.

Nothing less than the hand of a god could have created that silent but majestic mass, and then split it in half. Flanked by a spring and magnificent plane trees, it was a call of the Sacred. Everything was crafted by the hand of Nature. Labraunda was sanctified in a process unfettered by temporal limitations.

In fact, the mountain has been an earthly figure representing the sacred in all cultures, eastern and western alike. It stood for either God, his Abode, or his Throne where prophets receive divine messages. It occupied the very fountainhead of mystery.²

Ancient coins³ with symbols of mountains incarnating sovereignty from Olympos to Argaios, landscapes of Fujiyama or Kao K'o Kung's paysages with their lineation sanctifying the "mountain" in Ancient Chinese and Japanese paintings⁴, all illustrate the deep veneration and awe of people, and indeed artists, standing in the presence of such sublime heights, their reverence, submission and praise...

* Prof. Dr., Istanbul Technical University, Architectural History Department

YERİN RUHU'NU ARARKEN

LABRAUNDA'DAN ÇOMAKDAĞ'A YER'İN ÖYKÜSÜ

GENIUS LOCI¹ : Lat., "Yerin Ruhu"

GENIUS : lat., ruh, kutsal koruyucu, yerin tanrısı, tanrısallık, soy-aile büyüğünün ruhu, peri

LOCI : lat., yer, alan, yerellik

Afife Batur*

Zamanın aşındırdığı dağların ülkesinde, tüm etkileyciliği ile tepede oturan Kutsal Taş/Yarık Kaya'dan başladı her şey.

Yukarıdaydı O. Uzak ve gizemli. Yalın ve görkemli.

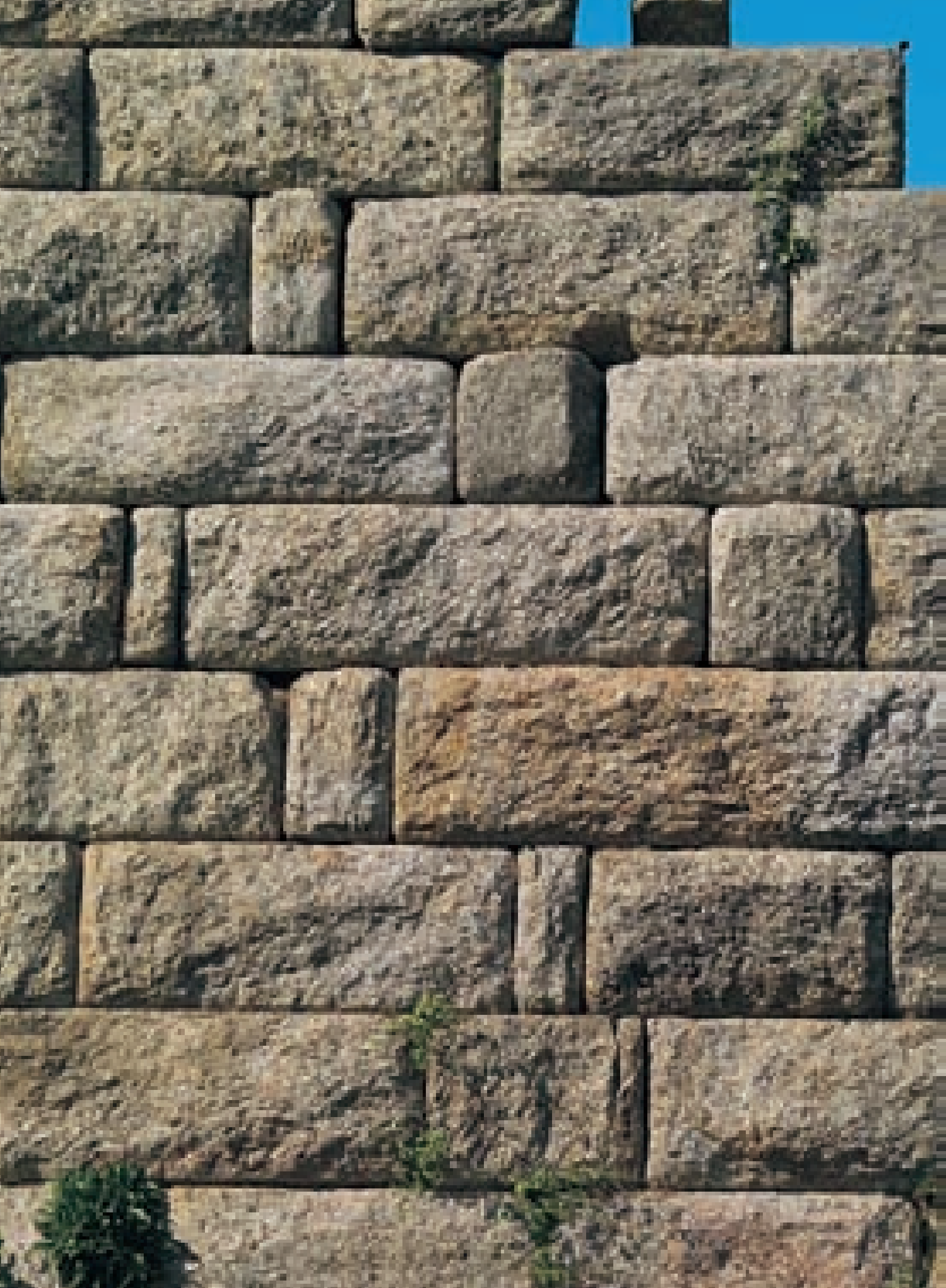
O büyüklüğün, sakin ve sessiz ama egemen duruşu, hem de kayanın ortadan yarılması tanrısal gücün eliyle olabilirdi ancak. Eteğinde bir pınar ve ulu çınarlar da vardı. Kutsal'ın çağrısıydı bu. Doğanın eliyle oldu her şey. Zaman dışı bir süreçte. Kutsandı Labraunda.

Aslında dağ, Doğu'da ve Batı'da tüm kültürlerde kutsal olanı temsil eden bir yeryüzü ögesi idi. Ya Tanrı'ydı ya Tanrı'nın yaşadığı Yer. Ya da Peygamberlerin tanrısal iletiye ulaştığı yer. Gizemin kaynağı.²

Olympos'tan Argaios'a antik sikkelere yansıyan dağ simgeleri/egemenin görüntüsü³, Antik Çin ve Japon resminin 'dağ'ı kutsayan çizgileri, Fujiyama görünüşleri veya Kao K'o Kung'un resimleri⁴ insanın –elbet sanatçının da- bu yüce tepeler karşısında onları kutsamanın yanı sıra duyduğu 'korkulu hayranlığı' görselleştirir: Saygı ve Baş eğme ve Güzelleme...

İmgelerin gücüne güç katan 'O Yerin Ruhu' orada doğdu. Yerleşmeleri ve yaşamı ve tarihi biçimlendirdi. Bize de

* Prof. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Tarihi Bölümü

This locality witnessed the birth of the "Spirit of the Place" which stimulated the imagery of many, shaped the settlements, the life and history of the region. It is incumbent on us to recognize, research and pursue the life and history thus formed.

The story begins with Professor Axel W. Persson, from the Uppsala University in Sweden, setting out to go to Mylasa in 1948 in the hope of finding archeological remnants of the Bronze Age. His surveys led him not to such findings, but to magnificent Labraunda which was waking up from sleep after 1600 years. It was upon his initiative that Labraunda was reanimated and started to exhibit the unique legacy she earned as the prominent cult center in the area.

Today, Labraunda is the most remarkable ruin site with its unique location hovering over the Milas plain and the Güllük gulf, with the high pine trees and statue-like rocks in its natural environment, and indeed with its buildings which are being excavated for 60 years now. Labraunda is a center of attraction and source of inspiration for its surrounding areas in terms of its settlements. It is a known fact that this locality dates from the most ancient Anatolian cultures, accompanied by its geography and nature. Our Labraunda project intends to pursue the visual, vital and natural lines of continuity of the local culture from the past until today, and to discover the hints of the transformations it underwent during the process. Together we enjoyed the excitement of pursuit and discovery.

We felt proud each time we came across the spring houses on the ways of Çomakdağ, the old ones but also especially the new, and the holy pathway connecting Milas to Labraunda, famous as a center of worship, divination and sacrifice with its sacred pool and fish. We were excited at the sight of the magnificent rocks, although we were quite familiar with their geomorphological formation through books. We read the past and the present together in the secret language of the wallings, chimneys and ornamentations of the houses.

This cohabitation and continuity made us feel a call of duty, so to speak. We wish that the tight bonds between history, geography and nature we encountered here are never lost. In thinking why these bonds have been mostly preserved, one must keep in mind the fact that the model of production remained practically the same in the region, that technology developed only in the lowlands and around Milas, and that the young population chose to work in Milas. Yet the situation is sensibly changing. One cannot expect Labraunda to maintain its historical, geographical and natural wealth without a protection project or a protection-development project.

In this context, our project aims at documenting and presenting the nature, characteristics and significance of the cultural heritage in Labraunda, and at indicating the potential we believe it possesses.

biçimlenen o yaşamı ve tarihi fark etmek, araştırmak ve izini sürmek düştü.

Her şey 1948 yılında İsveç Uppsala Üniversitesi'nden Prof. Axel W. Persson'un Tunç Çağı'na ait arkeolojik kalıntılar bulmak ümidiyle Milas'a gelmesiyle başladı. Prof. Persson yaptığı araştırmalarda Tunç Çağı'na ait bir bulguya rastlamadı ama yaklaşık 1600 yıldır uykuda olan büyüleyici Labraunda'yı gördü. Onun başlattığı girişimle zamanın gölgesine terk edilmiş Labraunda uyanmaya ve benzersiz varlıklarını sergilemeye başladı. Bölgenin en önemli kült merkeziydi Labraunda.

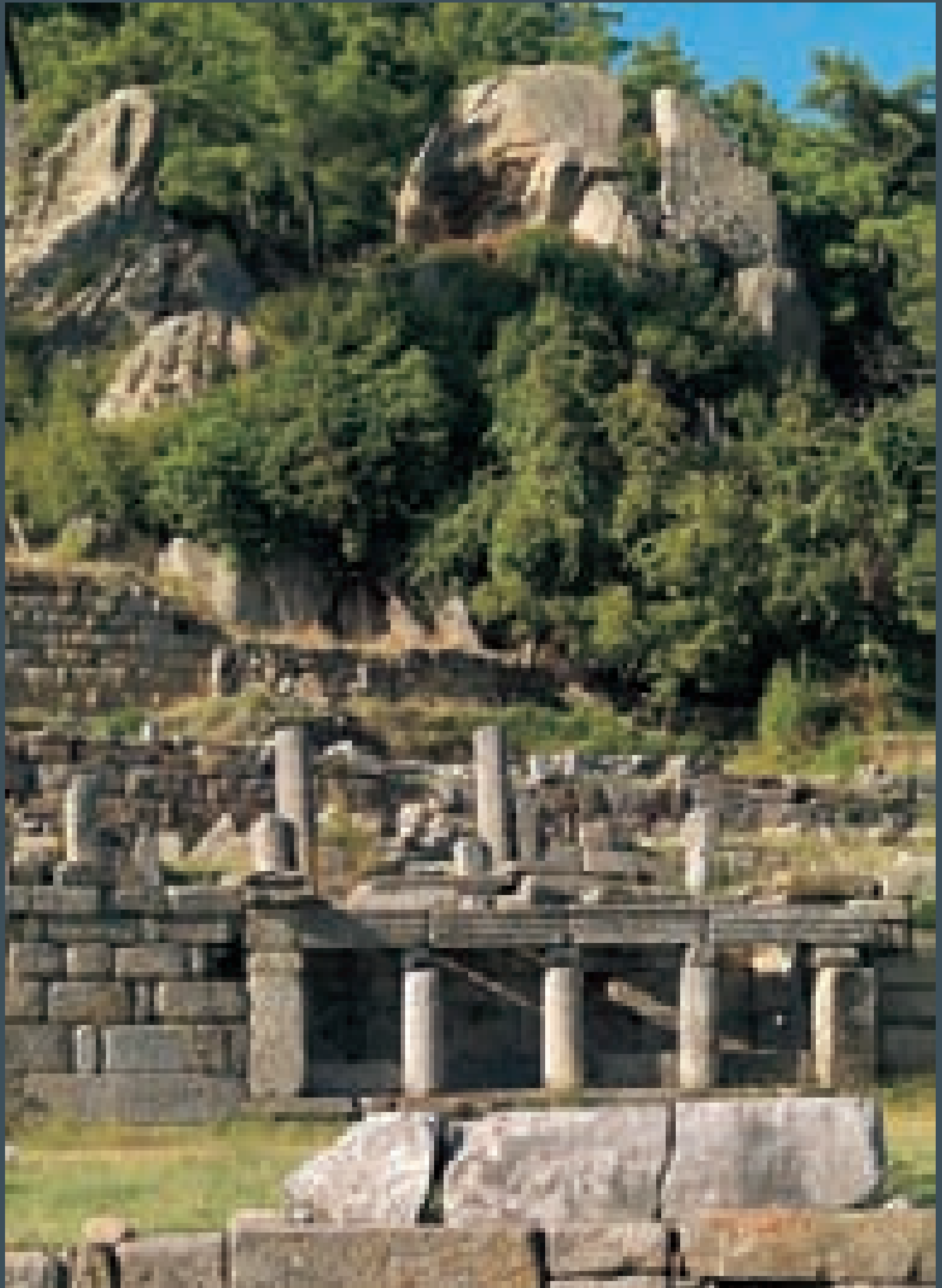
Günümüzde ise Milas Ovası'na ve Güllük Körfezi'ne yukarıdan bakan benzersiz konumuyla yüksek çam ağaçları ve büyük, heykelsi kayalarla etkileyici bir doğal ortamda ve 60 yıldır süren özenli çalışmalar sonunda ortaya çıkarılmış yapılarıyla bölgenin en dikkati çeken ören yeridir.

Anadolu'nun en eski kültürlerine kadar uzandığı artık bilinen geçmişine eşlik eden coğrafyası ve doğası ile Labraunda, çevresindeki yerleşme kültürünü de etkilemiş bir çekim noktasıdır. Labraunda'yı merkez alan projemiz, geçmişinden bugününe Labraunda kültürünün görsel, yaşamsal ve doğal süreklilik bağlarının izini sürmeye ve dönüşümlerin ipuçlarını keşfetmeye programlandı. İz sürmenin ve keşfetmenin heyecanını yaşadık hep birlikte.

Bölge için bir tapınma ve adak yeri, aynı zamanda kutsal havuzu ve balıkları ile bilicilik merkezi de olduğu düşünülen Labraunda'yı Milas'a bağlayan ve bugün izleri hala belli olan o kutsal yolu ve çeşmelerini, hele onların bugüne yansıyan modellerini Çomakdağ yollarında her görüşümüzde gönendik. Birbirinden görkemli kayaların jeomorfolojik oluşumunu bilsek de heyecanlandık. Evlerin duvar örgülerinde, bacalarında, bezemelerin gizli dilinde geçmişi ve bugünü birlikte seyrettik.

Bu birliktelik ve süreklilik bize adeta bir görev yükledi. Tarihin, coğrafyanın ve doğanın burada gözlemlediğimiz bütünlüğünün yitirilmemesini diliyoruz. Bugüne kadar bu bağın ve sürekliliğin önemli ölçüde korunabilmesinde kuşkusuz üretim modelinin fazla değişmemiş olmasının, teknolojinin ovada ve Milas ile bağlı çevrede gelişmiş ve genç nüfusun kısmen de olsa Milas'ta çalışmayı seçmiş olması gibi etkenlerin rolü düşünülmelidir. Ancak durumun hızla değişmeye yöneldiği fark edilmektedir. Herhangi bir koruma projesi ya da bir 'koruma/kalkınma projesi' olmadan tarih, coğrafya ve doğa bütünlüğünün kendini koruması ve sürekliliği beklenemez.

Projemiz, bu bağlamda bu kültür varlıklarının doğasını, özelliklerini ve taşıdıkları anlam bağını olabildiğince belgelemek, tanıtmak ve var olduğuna inandığımız potansiyele işaret etmek amacını taşıyor.

LABRAUNDA

Karia'nın Kutsal Kenti ve Çevresi
Sanctuary of Karia and its Environs

LABRAUNDA:¹ THE SANCTUARY OF THE WEATHER GOD OF HEAVEN

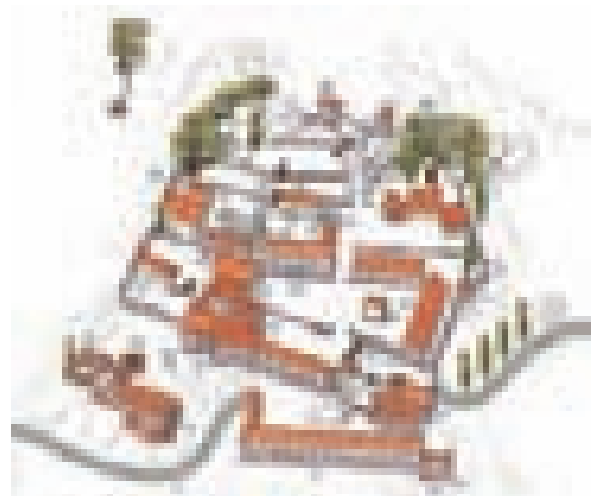
Lars Karlsson*

Introduction

The most famous and richest of the cities in the ancient world all had a prestigious 'extramural' sanctuary. In this context, a sanctuary is a temple area dedicated to one of the city's gods and located within the territory or on the border of a city in order to sanctify the territory between the city and the sanctuary. Miletos had the Apollo Temple in Didyma, Ephesus the Artemision, Syracuse had its Olympieion, Argos its Heraion and Sparta its Amyklaion. The Karian capital city of Mylasa, today Milas, also had an 'extramural' sanctuary, the famous Sanctuary of Zeus Labraundos, the god who carried the double axe. This is the subject of this book.

The Swedish excavations at the Sanctuary of Zeus at Labraunda began in 1948. Most of the buildings in the central area were uncovered between 1948-1953. The excavations immediately aroused great international interest because of the well-preserved marble buildings, the marble statues and the Karian and Greek inscriptions that were discovered. Like many ancient sanctuaries, Labraunda consisted of different buildings related to the cult: a temple in marble to the god, two propylaia (entrance buildings), several stoa buildings, a treasury, fountains, spring houses and different buildings for the ritual meals consumed in connection with the annual five-day festivities in honour of the god. At the time they were built the buildings at Labraunda were of the highest standard. The architect responsible for several of the buildings was the famous Pytheas of Priene. Maussollos and his siblings in the Hekatomnid family commissioned the building in the 4th century BC.

The Roman geographer Strabo, who came from Amaseia, said that the city of Mylasa was beautiful because it had many marble buildings. The white marble quarries were located in the Sodra mountain slightly to the west of the city. The transportation of the marble blocks to the sanctuary of Labraunda, 13 km from the city and 650 m up in the Latmos mountains, would have been a major achievement. According to Strabo the Sacred Way linking Mylasa to Labraunda was paved with cut blocks, and it would definitely have been very difficult to haul the marble up to Labraunda without a paved way. Who was the God of Labraunda, in whose honour all these buildings were erected? This outline will first take us through the buildings of the sanctuary, and then continue with a discussion on the origin of the cult at Labraunda.

* Professor Dr., Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, Director of the Swedish Labraunda Project

Labraunda view from the south, Fountain and Split Rock (p8). Restitution plan of Andron A, Andron B, Oikoi, Temple, Fountain and Fountain Stoa (top) (F. Hederus 1953, SAML). Restitution of Labraunda (above) (J. Blid 2009, SAML). (adjacent page) Andron A from the southeast (above). Plan, Labraunda and environs (below) (for the numbers see site plan p.12, SAML).

LABRAUNDA:¹ GÖĞÜN HAVA TANRISI'NA ADANAN KUTSAL ALAN

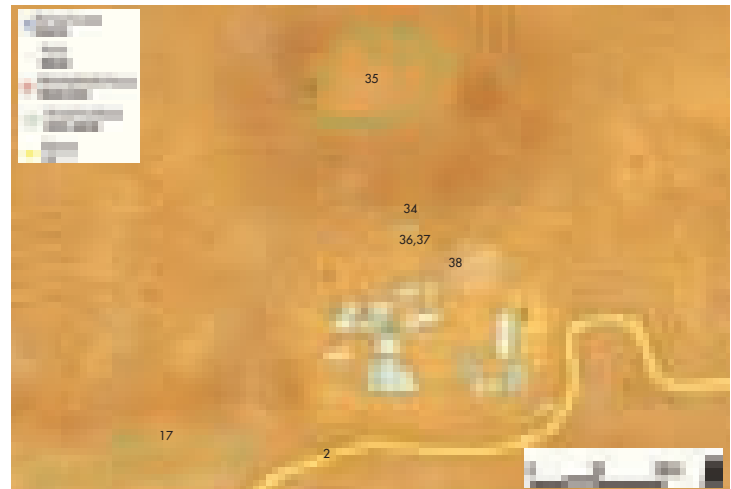
Lars Karlsson*

Giriş

Eski dünyanın en ünlü ve zengin kentlerinde “sur dışında” da görkemli tapınaklar vardı. Kent tanrılarının birine adanan ve kent topraklarının üzerinde ya da sınırında inşa edilen bu tapınak alanıyla kent arasındaki bölge kutsallaştırılırdı. Miletos Didyma’da Apollon, Efes’te Artemision, İtalya Syrakusa’da Olympieion, Argos’ta Heraion ve Sparta’da Amyklaion bu tapınakların en bilinenleridir. Bu kitabın konusu olan ve elinde çifte balta tutan tanrı Zeus Labraundos’a (Labraunda’nın Zeus’u) adanan tapınak ise Karia’nın başkenti Mylasa’nın, bugünkü Milas’ın sınırları içindeki Labraunda Kutsal Alanı’ndaydı.

İsveç’in Zeus Labraundos Kutsal Alanı’nda yürüttüğü arkeolojik kazılar 1948 yılında başladı. 1948-1953 yılları arasında Kutsal Alan’ın merkezindeki yapıların çoğu ortaya çıkarıldı. İyi korunmuş, iyi işlenmiş mermer yapı ve süsleme elemanlarına sahip binaların, heykellerin, Karia ve Yunan dillerinde yazıtların bulunması arkeolojik kazılara karşı uluslararası alanda büyük ilgi uyandırdı. Birçok eski kutsal alan gibi Labraunda da dinsel bir törenle bağlantılı farklı binalar bulunuyordu: Tanrı’ya adanmış mermer bir tapınak, iki propylaia (giriş binaları), stoalı binalar, hazine binası, çeşmeler, pınar çeşmeleri ve Tanrı’nın onuruna, her yıl gerçekleştirilen, beş gün süren şölenler sırasındaki kuttörenlerinde yemek yenilen yapılar. Dönemin en yüksek ölçütlerine uygun olarak inşa edilen bu binalardan birkaçının mimarı Prieneli ünlü Pytheos’tu. Yaptırımlar ise İÖ 4. yüzyılda hüküm süren Hekatomnid ailesinden Maussollos ile kız ve erkek kardeşleriydi.

Roma döneminde yaşamış coğrafyacı Amasyalı Strabon, çok sayıda mermer binalarıyla Mylasa’nın çok güzel bir kent olduğunu yazar. Beyaz mermer ocakları kentin hemen batısında yükselen Sodra Dağı’ndaydı. Bu mermerlerin, kente 13 km uzaklıkta ve Latmos (Beşparmak) dağlarının üzerinde 650 m yükseklikte Labraunda’daki tapınağa taşınması büyük bir başarıdır. Strabon’a göre Mylasa’yı Labraunda’ya bağlayan Kutsal Yol’a mermer bloklar döşenmişti. Böyle bir yol olmadan mermerlerin çekilerek Labraunda’ya çıkarılması güç olurdu. Bütün bu yapıların adandığı Labraunda Tanrısı kimdi? Bu metinde önce Kutsal Alan’da yer alan yapıları tanıtacak ve sonra Labraunda kültürünün orijini tartışacağız.

Labraunda, Çeşme ve Yarık Kaya, güneyden bakış (s.8). Andron A’nın güneydoğudan görünüşü (en üstte). Plan, Labraunda ve çevresi (üstte) (numaralar için bkz. s.12, SAML). (yan sayfada) Restitüsyon Andronlar, Oikoi ve tapınak (üstte) (F. Hederus 1953, SAML). Labraunda Restitüsyonu (altta) (J. Blid, 2009).

* Profesör Dr., Uppsala Üniversitesi Arkeoloji ve Eskiçağ Tarihi Bölümü, İsveç Labraunda Kazı Başkanı

Monumental Staircase leading up from the entrance towards Andron B and C terraces, view from the east (above). Site plan 2009, (below) (J. Blid)

1. Mezar Yapısı/Built Tomb
2. Kutsal Yol/Sacred Way
3. Güney Teras Duvarı/South Terrace Wall
4. Güney Girişi/South Propylon
5. Dorik Ev/Doric House
6. Bizans Kulesi/Byzantine tower
7. Doğu Hamamı/East Thermae
8. Doğu Kilisesi/East Church
9. Doğu Girişi/East Propylon
10. Hipostil Yapı/Hypostyle structure
11. Giriş Alanı Kuzey Duvarı/North wall of Propylon area
12. Anıtsal Merdiven/Monumental staircase
13. Andron C
14. Güney Hamamı/South Thermae
15. Batı Kilisesi/West church
16. Bizans Kulesi/Byzantine tower
17. Stadyum/Stadium
18. Kolonlar/Colonnade
19. Dört Apsisli Hamam/Tetraconch
20. Pınar/Spring house
21. Batı Stoa/West Stoa
22. Andron B
23. Çeşme Yapısı ve Teras Duvarı/Fountain and Fountain Terrace Wall
24. Çeşme Stoası/Fountain Stoa
25. Teras Evleri/Terrace Houses
26. Andron A
27. Oikoi
28. Zeus Tapınağı/Temple of Zeus
29. Kutsal Alan Batı Duvarı/West wall of Temenos
30. Merdiven/Staircase
31. Kuzey Stoa/North Stoa
32. Çeşme Yapısı (?)/Fountain building (?)
33. Eksedra/Exedra
34. Anıt Mezar/Monumental built tomb
35. Akropolis Kalesi/Acropolis Fortress
36. Yarı Kaya/Split Rock
37. Kybele Kutsal Alanı/The Sanctuary of Kybele
38. Kutsal Pınar/Spring House
39. Çınarlar/Planes grove
40. Doğu Stoa/East Stoa
41. Doğu Temenos Duvarı/East wall of Temenos

Anıtsal Merdiven, Giriş (propylon) Alanı'ndan Andron B ve C terasına çıkış, doğudan görünüş. (yan sayfada) Yerleşim planı 2009, (J. Blid)

THE SANCTUARY OF LABRAUNDA

The layout of the Sanctuary

The sanctuary is located on a fertile opening in the pine forests of the Latmos mountains. Since an ancient temple should be facing east-west in order to enable the god in the temple to see the rising sun in the east, all the buildings follow this east-west orientation. The original gently sloping terrain was terraced by the Karian architects. The buildings of the sanctuary are located on three major terraces, and above the entire sanctuary on the fourth terrace there is a specially built tomb. Labraunda is a terrace sanctuary, and as such it became a model for the later, famous terrace sanctuaries on Kos and Rhodes. Karia is a land of mountains and Karian architects were excellent terrace builders.

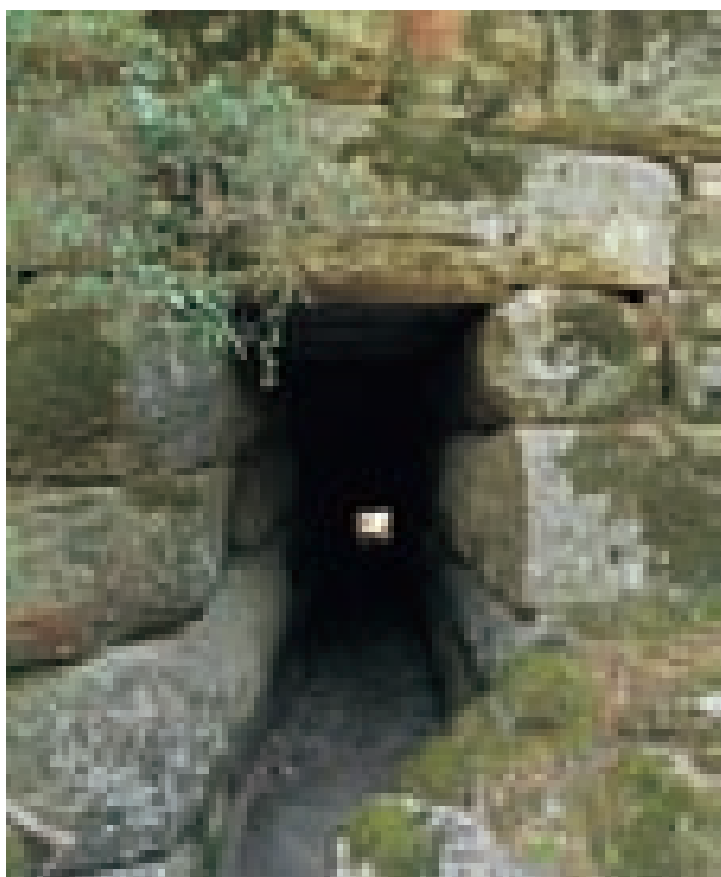
The lowest entrance level is located in the southeast corner of the sanctuary. From here a visitor to Labraunda would work his way diagonally through the sanctuary up to the third level. Here the Temple of Zeus stands on the opposite side of the diagonal. Many ancient sanctuaries are planned in this way. The scholar B. Bergquist suggested in 1967 that the underlying aim behind this way of entering an ancient sanctuary was that visitors should see the buildings from an angle, and not from the front.² This means that they would always see the buildings in a three-quarter view, thus emphasising the three-dimensionality and the volume of the buildings in the sanctuary. Labraunda is an excellent example of this planning principle: its architect Pytheos laid out similar approaches to his Temple of Athena in Priene and the Maussolleion at Halikarnassos.

LABRAUNDA KUTSAL ALANI

Kutsal Alanın Yerleşimi

Labraunda Kutsal Alanı, Latmos dağlarında çam ormanlarının içinde verimli bir açıklığa yerleşmiştir. Eski tapınaklar, tapındaki tanrının gündoğumunu görebilmesi için doğu-batı yönünde kurulur ve tüm yapılar da aynı yöne bakardı. Labraunda'nın hafif eğimli arazisi, Kariyalı mimarlar tarafından teraslanmış ve yapılar üç büyük teras üzerine yerleştirilmiştir. Daha yukarıda, dördüncü terasta, özel bir anıt mezar yapısı yer alır. Labraunda, teraslı yerleşimi ile Kos ve Rodos'taki ünlü teraslı kutsal alanlara da model oldu. Karia dağlık bir bölge olduğu için Kariyalı mimarlar teras düzenlemesinde ustalaşmıştı.

Kutsal Alan'ın en alt terasının güneydoğu köşesinde giriş bölümü yer alır. Labraunda'ya gelenler, buradan kutsal alana girer ve diyagonal olarak ilerleyerek üçüncü terastaki Zeus Tapınağı'na ulaşır. Eski tapınakların çoğu bu plana göre yapıldı. Birgitta Bergquist'e göre bu giriş biçimi, binanın ön cepheden değil, belli bir açıdan görülmesini sağladığı için özellikle tercih ediliyordu.² Labraunda'yı ziyaret edenler her zaman binanın dörtte üçünü görecek, böylece yapının üç boyutluluğu ve alandaki binaların büyüklüğü daha çok vurgulanmış olacaktı. Mimar Pytheos, Labraunda'da en güzel örneğini gördüğümüz bu planı Priene'deki Athena Tapınağı'nda ve Halikarnassos'taki Maussolleion'da da uygulamıştır.

Entrance area, southern Terrace Wall (top). The Stadion walls form a bridge over a small creek, view from the south (above). (adjacent page) Panathenaic prize vase with inscription to Zeus by (Ep?)-ikles from Herakleia (... ΙΚΛΗΣ ... ΗΡΑΚΛΕΙΩΤΗΣ) (IzM, SAML)

THE FIRST LEVEL: THE PROPYLON AREA

The Sacred Way began in the capital city of Mylasa. After crossing a plain planted with olive-trees it climbed the pine-tree covered slopes of the Latmos mountains for over 600 m. After passing the last monumental rock-cut tombs along the Way, it runs just below the Labraunda Stadion.

The Labraunda Sanctuary, as extended by the Hekatomnids, was intended to contain all the features of the Pan-Hellenic sanctuaries in Greece. A stadion was part of such complexes and foot races must have been held here. During their early excavations the archaeologists found several parts of a large Panathenaic amphora, a prize vase once used to contain olive oil. The vase was dedicated by a young man named (Ep?)-ikles from Herakleia, 30 km west of Labraunda. He won the prize in the foot races in Athens and dedicated it to Zeus Labraundos when he arrived home. By a wonderful stroke of luck it was discovered by the archaeologists. The prize vase illustrates the games and the activities that took place on the Stadion at Labraunda.

The Stadion can still be visited today. It still contains the huge end walls built of large granite blocks that partly form a bridge over a small creek. The starting blocks are preserved at both ends, located about 170 m from each other. They reveal the ancient measurements of a stadion, which was the equivalent of 600 ancient feet.

The Sacred Way then proceeded to a very large terrace wall, measuring a hundred metres in length and buttressing the lowest area of the sanctuary. The lowest terrace wall is five metres high and built of huge granite blocks, 50 cm high and often two metres long, which still hold the wall together.

BİRİNCİ TERAS: GİRİŞ (PROPYLON) ALANI

Kutsal Yol, başkent Mylasa'dan başlar, zeytin ağaçlarıyla örtülü bir ovadadan geçerek Latmos dağlarının görkemli çam ağaçlarıyla kaplı eteklerinden 650 m'ye ulaşan bir yüksekliğe tırmanır; yolun sonuna doğru anıtsal kaya mezarları geçilince Labraunda Stadionu'nun (stadyum) hemen altına ulaşır.

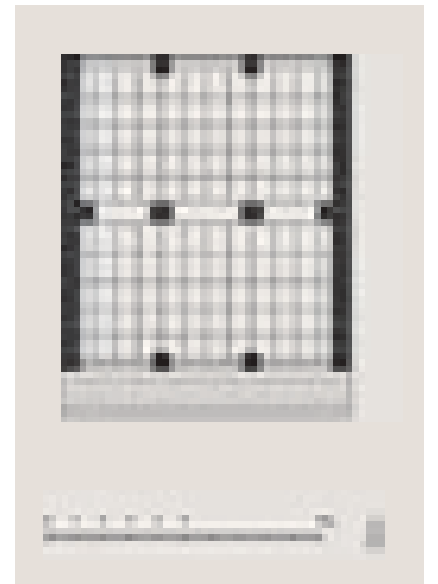
Hekatomnidlerin inşa ettirdiği biçimiyle Labraunda Kutsal Alanı, Yunanistan'daki Panhelenik tapınakların özelliklerini taşıyacak biçimde tasarlanmıştır. Koşu yarışlarının yapıldığı stadion (stadyum) bu tür yapı komplekslerinin bir parçasıydı. İsveçli arkeologlar ilk kazılarda, Panathenaia yarışmalarında ödül olarak verilen ve zeytinyağı dolu olduğu anlaşılan büyük bir vazonun birkaç parçasını buldular. Vazo, Labraunda'nın 30 km batısındaki Herakleia'dan (Ep?)-ikles adlı bir genç tarafından tapınağa verilmişti. Büyük bir şans eseri bulunan bu vazodan anlaşıldığına göre, genç sporcu Atina'daki koşularda kazandığı bu ödülü yaşadığı kente döndüğünde Zeus Labraundos'a adanmıştı. Vazoda, Labraunda Stadionu'nda da yapılan yarışlar ve etkinlikler resimlenmişti.

Bugün de ziyaret edilebilen Stadion'un büyük duvarları geniş granit bloklardan yapılmıştır ve küçük bir çay üzerinde köprü oluşturur. Her iki uçtaki yarış başlangıç blokları, eski dünyada bir stadionluk ölçü birimine (600 antik feet) denk düşecek biçimde birbirinden yaklaşık 170 m uzaktadır.

Kutsal Yol daha sonra uzunluğu yüz metreyi bulan ve tapınağın en alttaki bölümüne dayanak oluşturan çok büyük bir Teras Duvar'ına ulaşır. 50 cm yüksekliğinde ve iki metre uzunluğunda büyük granit bloklardan yapılan bu duvarın yüksekliği beş metredir. Granit bloklar bugün duvarın hala ayakta kalmasını sağlamıştır.

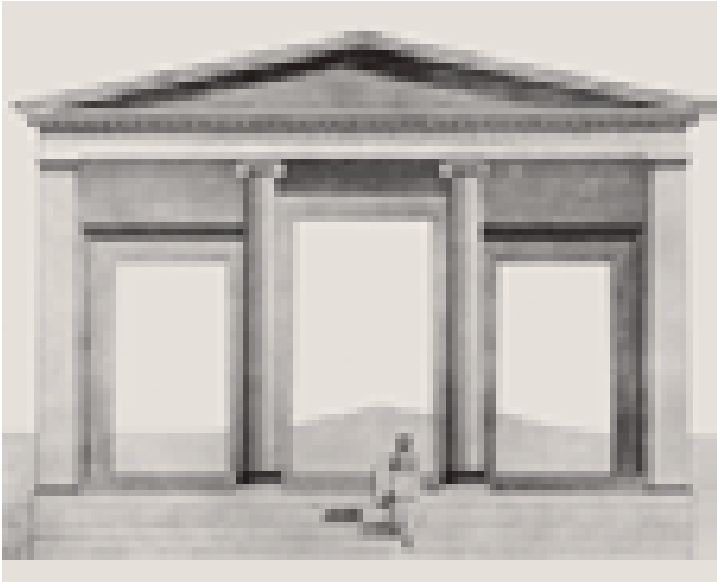

Giriş Alanı, Güney Teras Duvarı (en üstte). Heraklia'lı (Ep?)-ikles (... ΙΚΛΗΣ ... ΗΡΑΚΛΕΙΩΤΗΣ) tarafından Zeus'a ithaf edilen Panathenaik ödül vazosu (üstte, İzM, SAML). (yan sayfada) Küçük bir çay üzerinde köprü oluşturan stadyum duvarı, güneyden görünüş.

Doğu ve Güney Giriş Yapıları (propylon), kuzeyden görünüş (en üstte). Güney Giriş planı (üstte). Güney Girişi, güneyden görünüş (solda). (yan sayfada) Güney girişi cephe restitüsyonu (solda) (K. Jeppesen 1955, SAML). Güney Girişi kazısı 1940'lar (sağda) (SAML).

East and south Propylaia, view from the north (top). The south Propylon, view from the south (left). Restitution plan of the south Propylon (above) (SAML). (adjacent page) Restitution plan of front of the south Propylon (left) (K. Jeppesen 1955, SAML). South Propylon excavation in the 40's (right) (SAML)

East and South Propylaia

The Sacred Way continued above this wall and ended at the South Propylon. All ancient sanctuaries had propylaia. These were entrance buildings that marked the limits of the sanctuary. It was forbidden to bring weapons inside the propylon. Nor was it allowed to let cattle or other flocks graze inside the sanctuary. This is stated on a marble inscription carved on the walls of the South Propylon on the orders of Zeuxis, the governor of King Antiochus III.

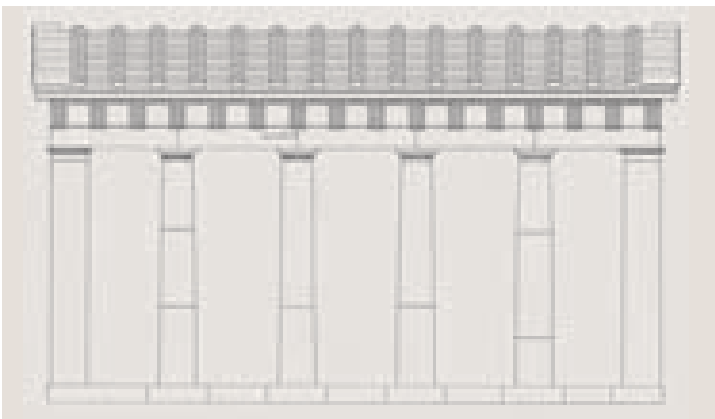
There was also an East Propylon, from where the ancient way continued to Alinda, the capital of Queen Ada.

Doğu ve Güney Girişleri (Propylon)

Güney Teras Duvarı'nın üzerinden devam eden Kutsal Yol, Güney Propylonu'nda sona erer. Tüm eski kutsal alanlarda propylaia denilen ve kutsal alanın sınırlarını belirleyen giriş yapıları bulunur. Propylon'a silahla girilemez, sığır ve koyun sürüleri kutsal alanlarda otlayamazdı. Bu yasak, Seleukos kralı III. Antiokhus'un Batı Küçük Asya eyaletlerindeki yöneticisi olan Zeuxis'in emriyle Güney Propylonu'ndaki duvarlara kazınmıştı.

Ayrıca bir de Doğu Propylonu vardır ve buradan devam eden eski yol, Kraliçe Ada'nın yönetim merkezi Alinda'ya ulaşır.

Doric Building entrance, view from the southeast (top). Restitution plan of the front of the Doric Building (T. Thieme, SAML) and "Idrieus (ΙΔΡΙΕΥΣ)", inscription on the architrave block of the Temple (above). (adjacent page) View of the north wall of the Propylon area from the inside of the Doric House, view from the southeast (above). Staircase excavation in the 40's (below) (SAML).

Doric House, East Bath and East Church

After visitors had passed the propylon buildings they would wash themselves in the sacred Labraunda water in the spring house. This is now known as the Doric House because it had marble columns and a Doric frieze. The Doric House and the Propylon buildings were built in marble by Idrieus, the younger brother of Maussollos. In his time Idrieus, who was responsible for most of the buildings in Labraunda, was considered the richest man in Asia Minor. That said, it is possible that his elder brother Maussollos initiated many of the buildings, and it was Idrieus who inaugurated them and had his name engraved on the marble architraves.

On this level, the lowest of the levels of the sanctuary, the Romans built a huge bath (in Latin *thermae*) in the first century AD. The bath complex is called the East Bath. Apart from a small room to the left of the Doric House it has never been excavated. This room was a hot room whose floor stood on small terracotta piers, a so-called hypocaust. The bath complex was thus located outside the holy limits of the sanctuary. This may have been one of the reasons why a Christian church was built into one of the larger rooms of the bath in the 4th century. The East Church was quite spacious, measuring over 25 m in length and 10 m in width. The floor was covered with white marble panels and the central room was vaulted with the help of projecting piers and buttresses on the inside. The building ended with a rounded apse and two side-chapels, and was probably destroyed in an earthquake in the 6th century.

Dorik Bina, Güney Hamamı ve Doğu Kilisesi

Labraunda'ya gelen ziyaretçiler propylon binalarını geçtikten sonra, mermer sütunları ve Dor düzeninde frizleri nedeniyle bugün Dorik Bina olarak anılan çeşme yapısında kutsal Labraunda suyuyla yıkanıyordu. Dorik Ev ve Propylon binaları, Maussollos'dan sonra Karia yöneticisi olan küçük kardeşi İdrieus tarafından mermerden inşa ettirilmişti. Labraunda'daki birçok binayı, yaşadığı dönemde Küçük Asya'nın en zengin adamı olarak bilinen İdrieus'un yaptırdığı söylenebilir. Bina inşaatlarının çoğunu ağabeyisi Maussollos başlatmış olsa da, bunları tamamlayan ve mermer arşitravlara adını yazdıran İdrieus olmuştur.

Kutsal Alan'ın en alt seviyesinde yer alan bu terasta, İS 1. yüzyılda Romalılar büyük bir hamam, Latinceyle "thermae" inşa ettiler. Doğu Hamamı denilen bu komplekste, Dorik Ev'in solundaki küçük oda dışında, kazı yapılmadı. Zemini pişmiş tuğladan yapılan küçük ayaklar üzerinde duran bu oda, hypocaust denilen sistemle yerden ısıtılıyordu.

Hamam kompleksi, Kutsal Alan'ın sınırlarının dışındaydı. Belki de bu nedenle, 4. yüzyılda hamamın daha büyük odalarından birine bir kilise yapıldı. Uzunluğu 25 m'yi aşan, genişliği 10 m olan Doğu Kilisesi oldukça büyüktü. Zemini beyaz mermer levhalarla kaplıydı ve ortadaki odanın üstü içeriden payanda veya ayaklarla desteklenen tonozla kapatılmıştı. Yuvarlak bir apsis ve iki yan şapelle sona eren kilisenin 6. yüzyılda bir depremle yıkıldığı sanılıyor.

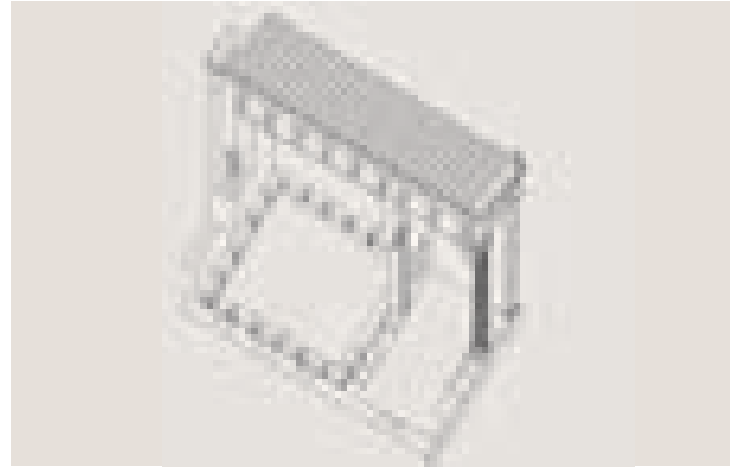
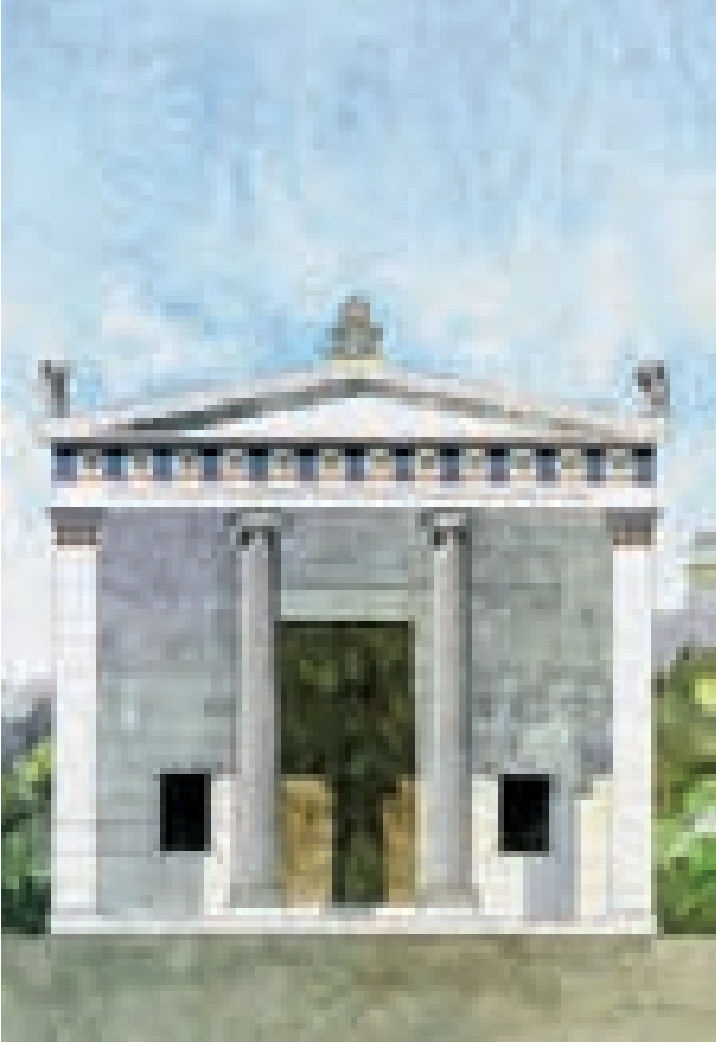
Dorik binanın içinden giriş alanı kuzey duvarına bakış, güneydoğudan görünüş (en üstte) ve Anıtsal Merdiven kazısı 1940'lar (üstte) (SAML). (yan sayfada) Dorik bina giriş cephesi, kuzeydoğudan görünüş (üstte). Dorik bina giriş cephesi restitüsyonu (T. Thieme, SAML) ve "İdrieus (ΙΔΡΙΕΥΣ)", Tapınak arşitrav bloğu üzerindeki yazıttan (altta).

Andron B entrance, view from the southeast (top). Sphinx when discovered and sphinx in Labraunda (above) (1953, SAML). (adjacent page) Restitution plan of the front of Andron B (left) (T. Thieme, F. Löfvenberg, SAML). The column capital and isometric perspective of Andron B, Statue of Zeus Labraundos and dining couches, klinai (right) (T. Thieme).

Andron B giriş cephesi, kuzeydoğudan görünüş (en üstte). Sfenksin bulunuşu ve Sfenks Labraunda'da (üstte) (1953, SAML). (yan sayfada) Andron B giriş cephesi restitüsyonu (solda) (T. Thieme, F. Löfvenberg, SAML). Andron B sütun başlığı. Andron B izometrik restitüsyonu ve içinde Zeus Labraundos kült heykeli ve uzanma sedirleri, klinai, (sağda) (T. Thieme)

THE SECOND LEVEL: THE FOUNTAIN TERRACE

Andron B

Pilgrims would then continue their visit by walking up a twelve-metre long monumental staircase to the next level. As they proceeded up the staircase, the buildings on the higher levels of the sanctuary would slowly emerge to reveal themselves in all their magnitude. When they arrived on the next terrace, the pilgrims would find themselves confronted by the impressive Andron B. Its a marble façade which has two 7.5 m high Ionic columns supporting a Doric frieze, in front of which is a marble architrave which has been preserved almost in its entirety. The magnificent, proud inscription on the architrave reads as follows: "Maussollos, son of Hekatomnos dedicated the Andron and everything that is inside to Zeus Labraundos". The building was a monumental dining hall used for the sacred banquets that were held in connection with the annual five-day celebrations in honour of Zeus Labraundos. Inside the Andron there is a large room measuring 11.08 x 9.91 m.

According to Prof. Hellström and the architect Thieme it contained twenty banqueting couches placed along the sides of the room. These exquisite banqueting couches were called klinai and were made of wood with moulded bronze fittings. A bronze section of such a couch, decorated with an outstandingly executed dog's head, was discovered during the early excavations.

İKİNCİ TERAS: ÇEŞME ALANI

Andron B

Labraunda'ya gelen ziyaretçiler giriş alanından sonra on iki metre genişliğindeki anıtsal merdivenden çıkarak ikinci terase ulaşıyordu. Merdivenin basamakları çıkılırken, Kutsal Alan'ın daha üst seviyelerindeki yapılar önce yavaş yavaş, sonra tüm görkemiyle görünüyordu. Ziyaretçi, ikinci terasta 7,5 m yüksekliğinde iki lon sütununun üzerindeki Dor friziyle etkileyici mermer bir cepheye sahip olan Andron B'nin önüne geliyordu.

Hemen tamamı bugüne sağlam olarak kalan mermer arşitravin üzerinde ve önünde, "Hekatomnos'un oğlu Maussollos'un, "Andron'u ve içindeki her şeyi Zeus Labraundos'a adadığı" yazılıdır (bkz. s.248-249). Bu yapı, her yıl Zeus Labraundos onuruna yapılan ve beş gün süren kutsal yemeklerin yenildiği anıtsal bir yemek salonuydu. Andron'un içinde, 11,08 x 9,91 m boyutlarında büyük bir oda bulunur.

Profesör Pontus Hellström ve mimar Thomas Thieme'ye göre, odanın yan duvarları boyunca "klinai" denilen ve duvara dökme bronz parçalarla bağlanan yirmi ahşap sedir sıralanmıştı.

Köpek kafası biçimindeki süslemeleriyle büyük bir ustalık örneği olan ve aynı zamanda kolçak olarak da kullanılan bu bronz parçalardan biri ilk kazılarda bulundu.

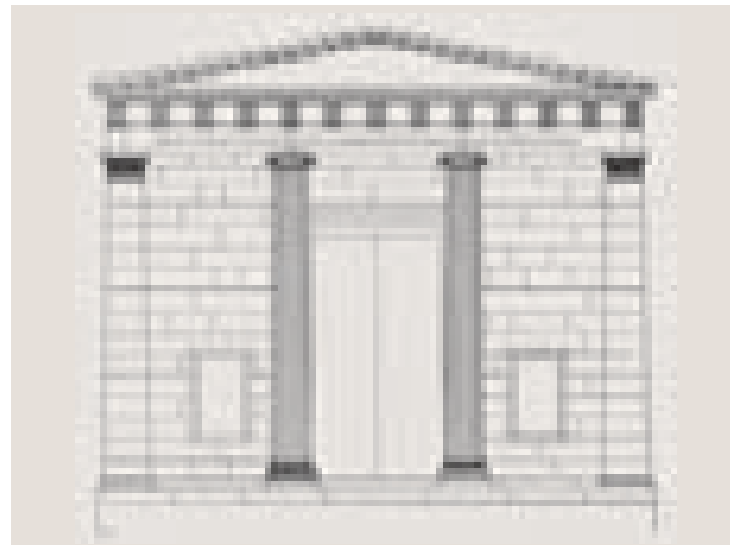
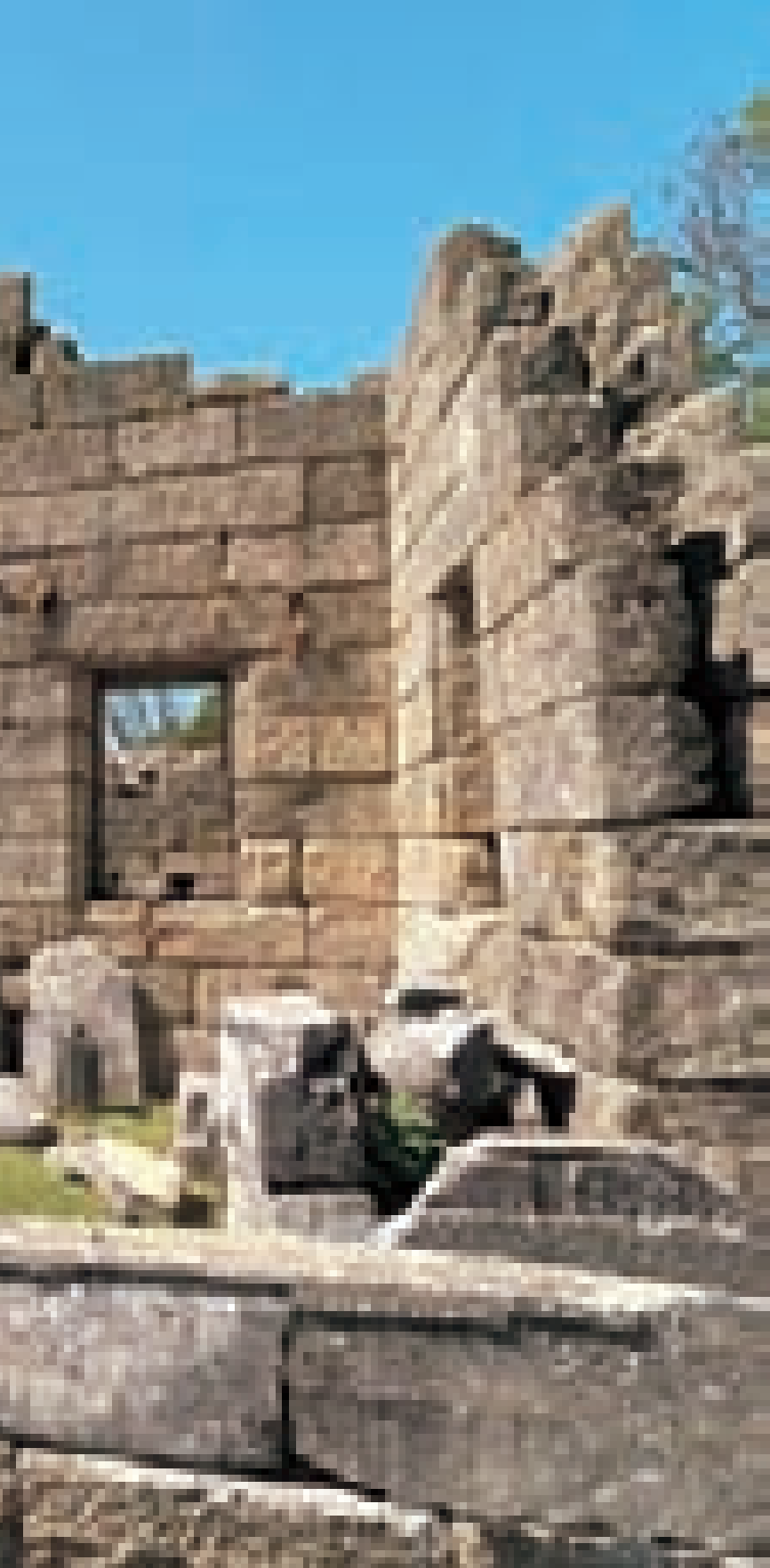

Andron A

Diagonally behind and above, on the upper terrace, pilgrims could see an almost exact copy of Andron B. This is called Andron A because it was discovered first. However it now transpires that it was built later by Idrieus. The word andron comes from 'aner', which means 'man' and reflects the ancient tradition that only men participated in the ritual dining.

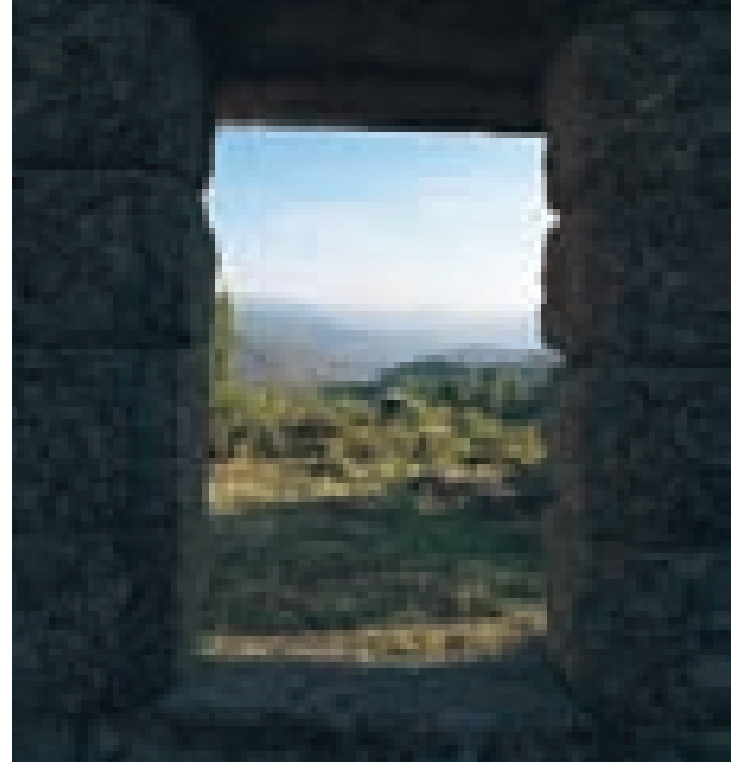
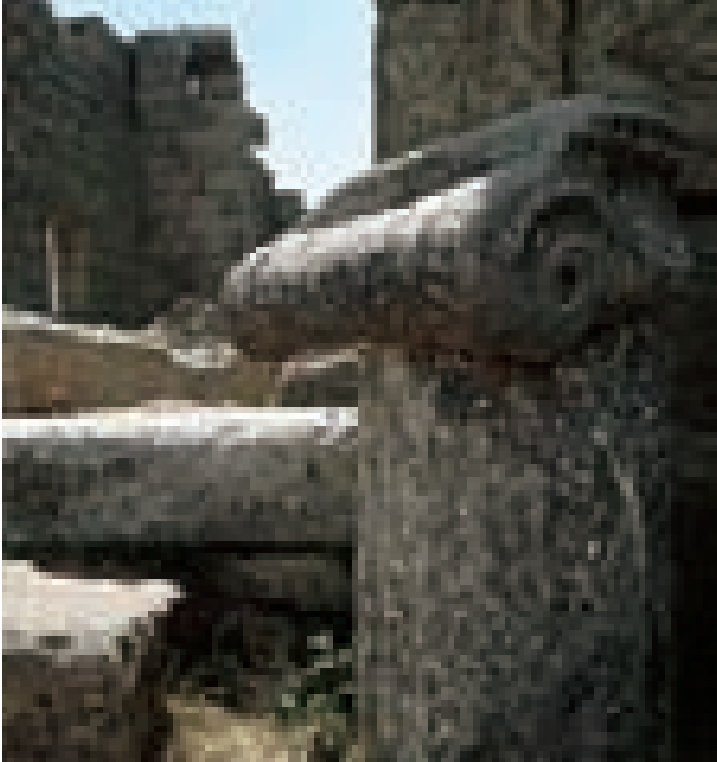
Andron A

İkinci terasta Andron B'nin önünde duran ziyaretçi üst terasta bu yapının arka çaprazında yer alan ve onun benzeri olan Andron A'yı görebilir. Kazılarda önce Andron A bulunmuştu, ama Maussollos'un küçük kardeşi İdrieus tarafından daha sonra yapıldığı anlaşıldı. "Erkek" anlamına gelen "aner"den kaynaklanan andron sözcüğü, eski geleneğe göre kutsal yemeğe yalnız erkeklerin katıldığını gösterir.

Andron A giriş cephesi, kuzeydoğudan görünüş (üstte). Andron C'den Andron A'nın görünüşü (sağda, en üstte), Andron A çizimi (ortada) (E. Landron, Le Bas 1888, II-8). Andron A giriş cephesi restitüsyonu güneydoğu'dan bakış (altta) (T. Thieme, SAML).
Andron A entrance, view from the southeast (above). Andron A from Terrace of Andron C, view from the southeast (right top). Andron A drawing (middle) (E. Landron, Le Bas 1888, II-8), Restitution of the façade of Andron A (below) (T. Thieme, SAML).

View of Andron A from the south (top). Doric column capital (left above). View through the entrance door from inside Andron A (right above). (adjacent page) Interior of Andron A.

Andron A güney cephesi görünüşü (en üstte). Dorik sütun başlığı. (sol üstte) Andron A giriş kapısı, içeriden görünüş (sağ üstte). (yan sayfada) Andron A iç görünüş.

East Stoa excavation (above) 1990 (SAML). (adjacent page) Restitution plan of the façade of the East Stoa. The right end is hypothetical (top) (S. Forsberg, SAML). Isometric perspective of the dining room in the East Stoa (left middle) (T. Thieme, SAML). Restitution plan of the East Stoa. The right end is hypothetical (right middle) (T. Thieme, SAML). East Stoa, view from the north (below).

East Stoa

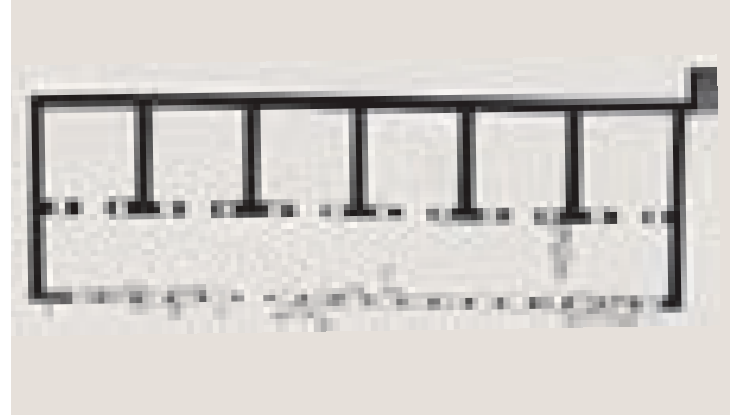
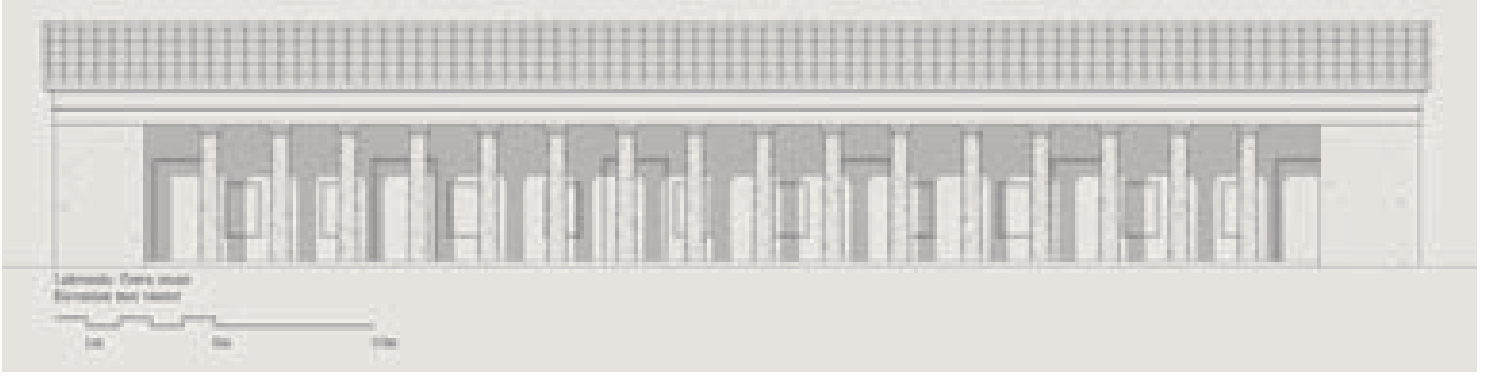
The Androns were not the only formal dining halls in Labraunda. On the same terrace level as Andron B, but along the eastern side of the sanctuary, there was a long stoa, the East Stoa, measuring 44.4 m in length with 16 or 17 Doric columns on its façade. The East Stoa was probably also built by Idrieus. It contained six square rooms, each of which had room for eleven banqueting couches. In the 4th century BC the festivities in Labraunda must have been the most important in Karia. Maussollos and his family would have invited the local aristocracy to recline on the banqueting couches along with foreign, Greek and Persian guests and ambassadors. We should not forget that during this period Karia was part of the Persian Empire and that the Hekatomnid family governed the area as satraps under the Great King of Persia. Participants at the festivals were reminded of Persian rule by the male sphinxes of marble, each of which was over one metre high, that Maussollos put on the roof of his Andron. One of these was discovered almost intact. It is now exhibited in Bodrum castle (see p.20). Of the other sphinx only the head was found. The sphinxes are male, a normal feature in Persian art, and their hair is plaited like the Persian king on his coins. The sphinxes sat like spies on the roof of the androns and would look out over the congregation of worshippers in Labraunda and observe their activities as if they were intending to report back to the Persian king.

Doğu Stoa

Labraunda'da, andronlar dışında başka yemek salonları da vardı. Bunlardan Andron B ile aynı terasta Kutsal Alan'ın doğu tarafında yer alan, 44,4 m uzunluğundaki Doğu Stoası'nın cephesinde 16 veya 17 Dor sütunu bulunur. İdrieus'un yaptırdığı sanılan Doğu Stoası'nda, her biri on bir yemek sediri alacak büyüklükte altı kare biçiminde oda vardır.

Labraunda'da düzenlenen kutsal şölen, İÖ 4. yüzyılda Karia'daki en önemli etkinlik olmalıydı. Maussollos ve ailesi, olasılıkla yerel soyluların yanı sıra Grek ve Pers konuklara ve elçilere verdikleri ziyafetlerde bu yemek sedirlerine uzanıyorlardı.

Bu dönemde Karia'nın Pers İmparatorluğu'nun bir parçası olduğu ve Hekatomnid Hanedanı'nın bu bölgeyi Büyük Pers Kralı'na bağlı bir satrap (vali) olarak yönettiği unutulmamalıdır. Maussollos'un yaptırdığı Andron'un çatısına yerleştirdiği bir metreyi aşkın mermer erkek sfenksler ziyafete katılanlara Pers egemenliğini hatırlatıyor olmalıdır. Hiç bozulmamış olarak bulunan sfenkslerden biri bugün Bodrum Kalesi'ndeki müzededir (bkz. s.20). Öteki sfenksin yalnızca kafası bulunabilmiştir. Pers sanatına uygun olarak sfenksler erkektir ve saçları, Pers paralarının üzerindeki Pers kralının gibi kıvrıktır. Andronların çatısındaki sfenksler, Labraunda'ya tapınmaya gelenleri ve neler yaptıklarını gözetleyen ve Pers Kralı'na bildiren casuslar gibidir.

Doğu Stoa ön cephesi restitüsyonu, sağ taraf varsayımsaldır (en üstte) (S. Forsberg, SAML). Doğu Stoa Ziyafet Salonu izometrik restitüsyon (sol ortada) (T. Thieme, SAML). Doğu Stoa plan, sağ taraf varsayımsaldır (sağ ortada) (T. Thieme, SAML). Doğu Stoa kuzeyden görünüş (üstte). (yan sayfada) Doğu Stoa kazısı 1990 (SAML).

Fountain and Fountain Terrace Wall, view from the south, Built Tomb and Split Rock (top). Tetraconch hypocaust and hot room (above). (adjacent page) Fountain Wall, detail.

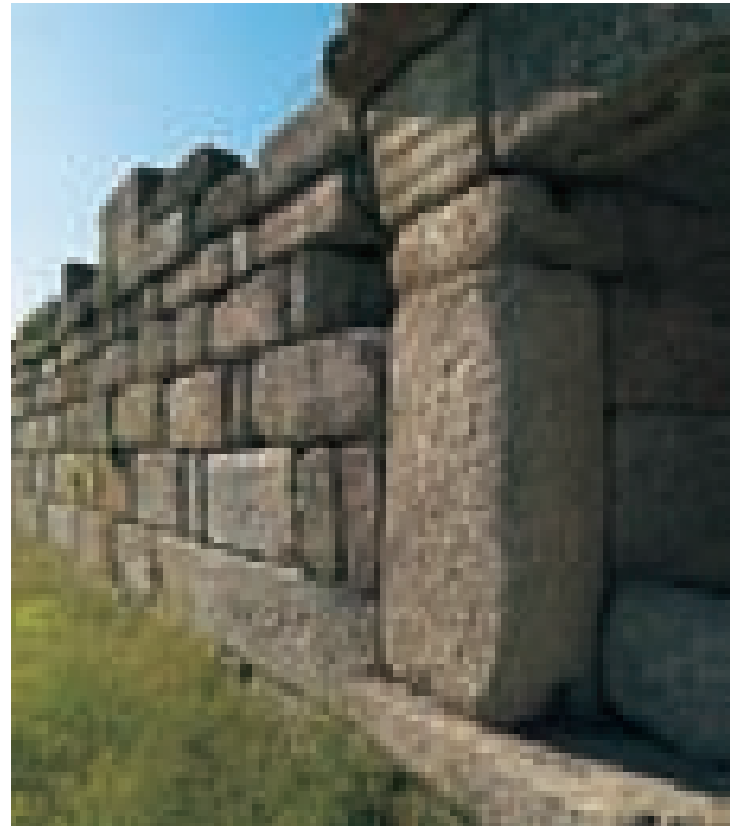
Fountain, South Thermae and Tetraconch

In the centre of this terrace there is a large fountain which still contains its front columns and the panels of the (today) dry water basin. The hole where the water spout was located can still be seen. Water was piped to the many spring houses inside the sanctuary in terracotta tubes dug into the ground. During festivities this large terrace would be filled with small tents and other shelters for the worshipping Karians who were not invited into the banquet halls of the Androns or the East Stoa. Along the south edge of this terrace and probably standing on the south boundary wall, there is a huge Roman bath, called the South Thermae. It covers an area of 1000 square meter and contained several hot and warm rooms. The excavators uncovered a section of the hot rooms with a hypocaust built on terracotta piers. In the underground rooms of the bath the Swedish excavators discovered many of the Greek inscriptions so well-known from the early excavations. All of these were studied and published in two volumes by Jonas Crampa.³ They had probably been discarded here in Late Antiquity. The South Thermae and a new bath building called the Tetraconch, excavated in 2008, are now being studied by Jesper Blid.⁴ The Tetraconch is a very sophisticated piece of architecture. It is built in the form of four apses placed around a square central room. The square room was a hypocaust, a hot room with a floor standing on terracotta piers. This four-apse architectural jewel vividly demonstrates that Roman architecture continued to be lively and inventive in the 4th century. It is one of the most interesting structures in Labraunda and may well have been part of a Roman villa possibly belonging to the Roman governor or the bishop in Mylasa.

Çeşme Yapısı, Güney Hamamı ve Tetraconch

Bu terasın ortasındaki büyük Çeşme Yapısı'nın ön tarafındaki sütunlar ve bugün kuruyan su haznesinin panelleri hala yerindedir, suyun çıktığı delik görülebilir. Kutsal su, toprağın altına yerleştirilen pişmiş topraktan yapılmış künklerle tapındaki diğer çeşmelere de iletiliyordu. Şölenler sırasında andronlardaki yemek salonlarına ya da Doğu Stoa'sı'na davet edilmeyen Kariyalılar, bu büyük terası küçük çadırlarla ya da tentelerle dolduruyor olmalıydılar. Bu terasın güney ucundaki sınır duvarında, büyük bir olasılıkla, Güney Thermae olarak adlandırılan büyük bir Roma hamamı yer alır. 1.000 m karelik bir alanı kaplayan hamam, çeşitli sıcak ve ılık odalardan oluşur. Kazılarda, pişmiş topraktan ayaklar üzerine yerleştirilmiş hypocaust, yerden ısıtma sisteminin bulunduğu sıcak odaların bir bölümü ortaya çıkarıldı. İsveçli arkeologların hamamın bu bölümündeki yeraltı odalarında bulduğu birçok Yunanca yazıt, daha önceki kazılarda bulunanlarla birlikte incelenerek Jonas Crampa tarafından iki cilt halinde yayımlandı.³ Bu yazıtların Geç Antikite döneminde buraya atıldığı sanılıyor. Güney "Thermae" ile 2008'de kazılan ve "Tetraconch" olarak adlandırılan dört yapraklı yonca şeklindeki yeni bir hamam binasını konu alan çalışma Jesper Blid tarafından yürütülüyor.⁴ Kare planlı bir merkezi oda çevresindeki dört apsisten oluşan yapıyla Tetraconch son derece ustalıklı bir mimarlık ürünüdür. Kare oda, zemini pişmiş toprak ayaklar üzerinde duran hypocaust sistemli bir sıcak odadır. Dört apsisi bu mimarlık incisi, Labraunda'da Roma mimarlığının İS 4. yüzyılda da canlılığını ve yaratıcılığını koruduğunu gösteriyor. Labraunda'nın en ilginç yapılarından biri olan Tetraconch'un, Mylasa'da yaşayan Roma valisinin ya da piskoposun villasına ait olabileceği düşünülüyor.

Çeşme ve Çeşme Teras Duvarı, güneyden görünüş, Anıt Mezar ve Yarık Kaya (en üstte). Çeşme Duvarı, detay (üstte). (yan sayfada) Dört apsisi hamam, sıcaklık ve hypocaust sistemi.

THE THIRD LEVEL: THE TEMPLE TERRACE

Temple of Zeus

From the Spring House Terrace there is a wonderful view upwards towards the Temple Terrace. This terrace contained the only building completely built of marble, the Temple of Zeus, the God of Labraunda. Even the roof tiles on the temple were completely carved in marble. They must have put a considerable weight on the roof. The temple, measuring 18.71x13.87 m was built in Ionic style probably by Maussollos' architect Pytheos of Priene, who also designed his famous tomb building, the Maussoleion at Halikarnassos (today's Bodrum).

The temple had the usual six columns on the front, but only eight columns on the sides. This is shorter than is normal for an ancient temple, but it is likely that the available building space on the tapering terrace dictated the size of the temple. The altar stood immediately to the east of the temple. This is where the many sacrificial bulls were slaughtered and the meat cooked and prepared to be served in the Androns and to the other worshippers gathered outside.

Temple of Zeus Labraundos, view from the northeast and Andron A (top). Mylasa, Zeus (MYΛACEΩN), Roman period, coin (76-138), NCA, Roman period, coin of Mylasa, showing Zeus Labraundos in the temple (middle). Restitution plan of the façade of the Temple (below) (T. Thieme, SAML). (adjacent page) Cult statue of Zeus Labraundos, bronze, h. 10.5 cm, made in Karia, Roman Imperial Period. (Drawing: labrys and spear, eds.), (BMFA- "Carian Zeus").

ÜÇÜNCÜ TERAS: TAPINAK ALANI

Zeus Tapınağı

Çeşme Terası'ndan yukarıya bakıldığında, Tapınak Alanı çok güzel görünür. Bu terasta tümü mermerden yapılan tek bina olan Labraunda'nın Tanrısı Zeus Labraundos'a adanan tapınağı yer alır. Tapınağın çatısını örten kiremitler bile mermerdir. Bu nedenle binaya büyük bir ağırlık yüklenmiştir. 18,71 x 13,87 m boyutlarında olan İon düzenindeki bu görkemli yapıyı, Maussollos'un Halikarnassos'taki (bugünkü Bodrum) ünlü anıtmezarı Maussolleion'u da tasarlayan Prieneli mimar Pytheos'un yaptığı sanılır.

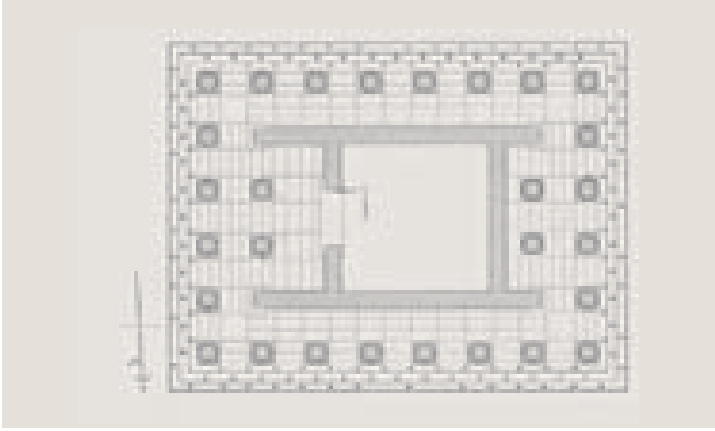
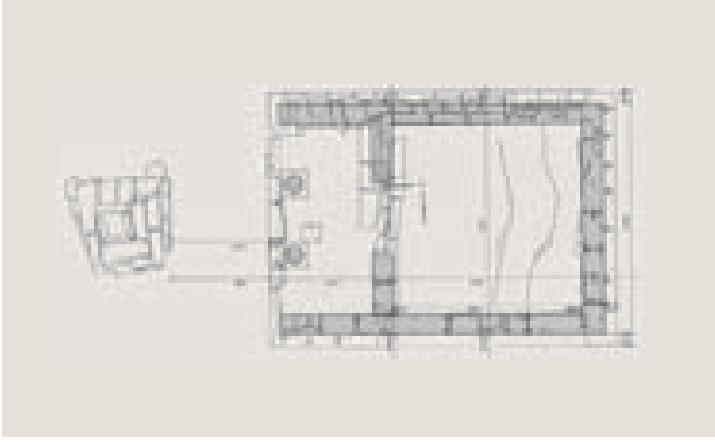
Tapınağın önünde, tüm tapınaklardaki gibi altı sütun, yanlarda ise alışılmışın tersine yalnızca sekiz sütun bulunur. Boyunun standart tapınaklardan daha kısa oluşunun nedeni, daralan terasın ancak bu kadar uzunlukta inşaata olanak vermesi olabilir. Sunak, tapınağın hemen doğusundadır. Burada adak olarak kesilen hayvanlar ve pişirilen etler, andronlardaki ve öteki alanlardaki ziyaretçilere sunuluyordu.

Zeus Labraundos Tapınağı, kuzeydoğudan görünüş ve Andron A (üstte). Zeus Labraundos kült heykeli, bronz, y:10,5 cm, imalat yeri: Karia, Roma İmparatorluk Dönemi. (Çifte balta ve mızrak canlandırma olarak yerleştirildi, eds), (sağda) (BMFA, "Karian Zeus"). (yan sayfada) Zeus Mylasa (MYΛACEΩN) Roma dönemi sikkesi (76-138), (NCA), tapınağında Zeus Labraundos kült heykeli, Roma dönemi, Mylasa, tunç sikke (ortada). Tapınak ön cephesi restitüsyonu (altta) (T. Thieme, SAML).

Façade of the Temple from the west (top). Sculpture base with racing horses and chariot, found on the Temple Terrace (above). (adjacent page) Restitution plan of the Archaic Temple (left above) and Restitution plan of the Temple (left below) (T. Thieme, SAML). Marble pavement on the north side of the Temple (right above). Temple of Zeus Labraundos, view from the north (below).

Arkaik Tapınak'ın planı (sol üstte) ve Zeus Tapınağı'nın planı (sol ortada) (T. Thieme, SAML). Tapınağın yan tarafındaki mermer zemin döşemesi, kuzeyden görünüş (sağ üstte). Tapınak kuzeyden görünüş (üstte). (yan sayfada) Tapınak batı cephesi (üstte). Tapınak Terası'nda bulunan yarış arabası, heykel kaidesi (altta).

North Stoa

The area around the altar was framed by stoa buildings. The North Stoa, originally erected by Maussollos, was rebuilt in the Roman period by the Labraunda priest Poleites and dedicated to the Emperor Trajan.

Many of the original marble pieces are still lying in the area. The beautiful Corinthian capitals and the frieze decorated with a long acanthus scroll and a dedication to Trajan have been placed by the Swedish archaeologists along the ancient steps of the stoa.

In front of the North Stoa there is a long line with marble dedications made by private individuals. On the top of the marble blocks there are frequent traces of cuts in the shape of footprints made for the bronze statues which once stood here.

In the east corner there is a semicircular bench in marble, a so-called Exedra, where pilgrims could sit –they still do so today!– and admire the view over the sanctuary. Behind the bench there are also cut foot prints for lost bronze statues.

View of the North Stoa from the east (top). Exedra in front of the North Stoa, view from the south (above). (adjacent page) Architrave block from the North Stoa with inscription (above). Restitution plan of the façade of the North Stoa (middle) (P.v. Schmalensee- SAML). Corinthian column capital from the North Stoa (below).

Kuzey Stoa

Sunağın çevresindeki alan stoa binalarıyla çevrilidir. Maussollos tarafından yaptırılan Kuzey Stoa, Roma döneminde Labraunda rahibi olan Poleites tarafından yeniden yaptırıldı ve İmparator Traianus'a adandı.

Tapınağın orijinal mermer parçaları hala bu alandadır. Korent sütun başlıkları ve uzun akantus yapraklarıyla bezeli frizle, yapının Traianus'a adandığını belirten yazıt, İsveçli arkeologlarca stoa'nın eski merdivenlerinin yanına yerleştirilmiştir.

Kuzey Stoa'nın önünde uzun bir sıra oluşturan mermer blokların üzerinde özel kişiler tarafından yazdırılan ithaf yazıtları bulunur. Mermer blokların üzerindeki heykel ayağı izleri, burada bir zamanlar bronz heykellerin olduğunu gösterir.

Kuzey Stoa'nın doğu köşesinde bulunan yarım daire biçimindeki mermer sıralı oturma yeri (exedra), ziyaretçilerin bugün de oturup tapınaktan tüm çevreye bakabilmelerini sağlar. Bu sıranın arkasında ise, kazılarda bulunamayan ancak bronz oldukları anlaşılan heykellerin yerleştirildiği oyuklar görülür.

Kuzey Stoa yazılı arşitrav bloğu (en üstte). Kuzey Stoa cephe restitüsyon (ortada) (P.v. Schmalensee- SAML). Kuzey Stoa'dan Korint sütun başlığı (üstte). (yan sayfada) Kuzey Stoa doğudan görünüş (üstte). Kuzey Stoa'nın önündeki yarım daire seyirlik yeri (Eksedra), güneyden görünüş (altta).

The façade of the Oikoi, view from the southeast (above). Restitution plan of the façade of the Oikoi. The frieze above the architrave is missing, but the cuttings for the ends of the dowels on top of the architrave show where the seven frieze blocs were placed (below) (T. Thieme- SAML). (adjacent page) West view from the inside of the Oikoi, (above). Oikoi, plan (left middle) (SAML). Excavation of the Oikoi Building (right middle) (1951 - SAML). "Idrieus son of the Hekatomnos of Mylasa dedicated the Oikoi to Zeus Labraundos" inscription on the architrave block of the Oikoi - ΟΙΚΟΥΣ building (below).

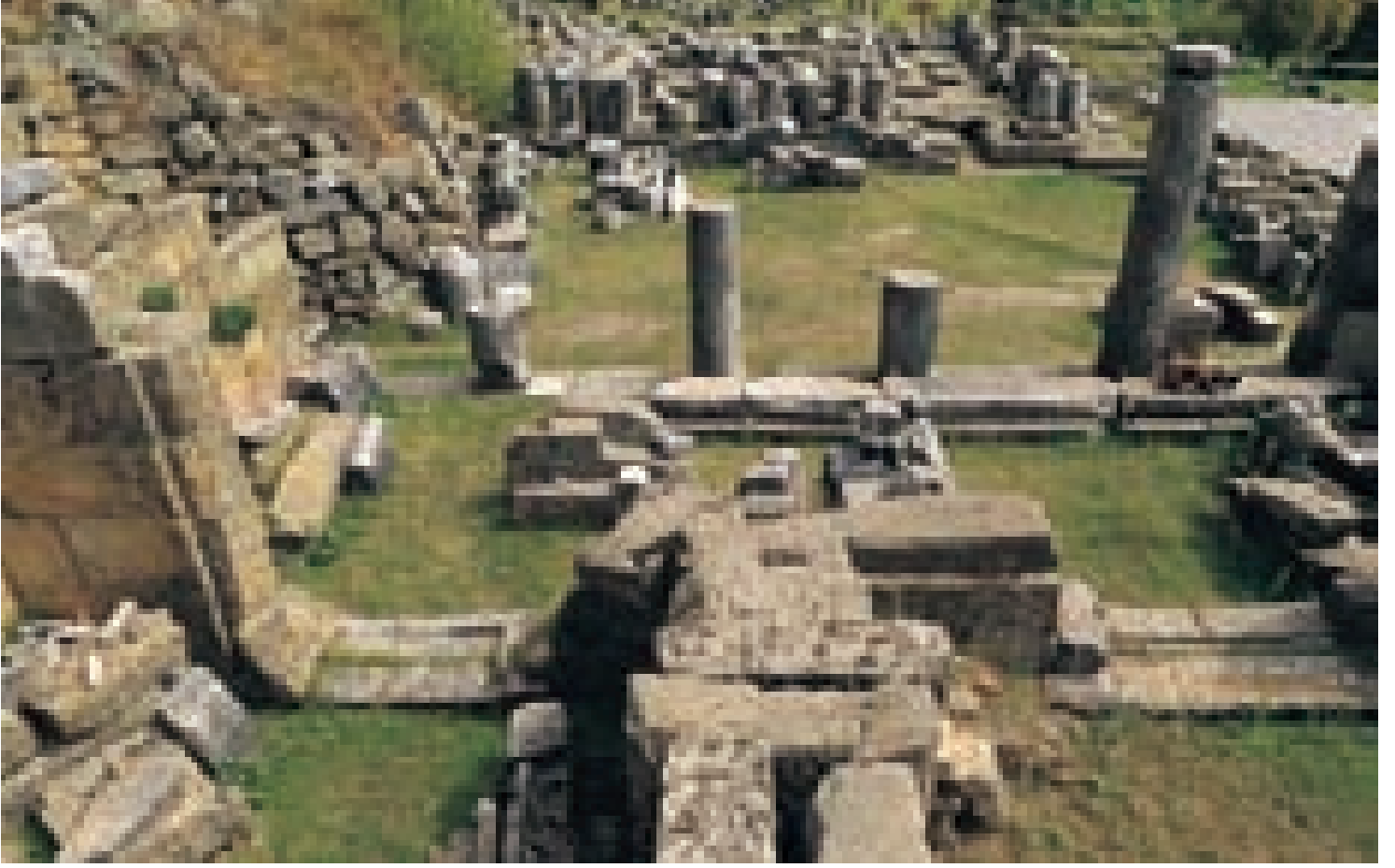
Oikoi

Visiting worshippers and the Hekatomnid rulers themselves brought many gifts to the sanctuary.

These so-called votive gifts were often made of valuable material like gold and silver. The temple eventually became too small to house them all. For this reason, Idrieus built the Oikoi behind the temple on the west side. Oikoi means houses. Here they were used as a treasury for the precious votive gifts.

The building resembles a stoa with Doric columns on the front. It contained two square rooms, one larger than the other.

On the sides of the columns there are cut holes and marks made by metal grills which closed off the portico to prevented anyone from entering.

Oikoi iç görünüşü, batıdan bakış (en üstte). Oikoi, plan (sol ortada) (SAML). Oikoi binasının yerinde yapılan kazı (sol ortada) (1951- SAML). Üzerinde "Mylasalı Hekatomnos oğlu İdrieus Oikoi binasını Zeus Lambraundos'a adadı" yazısı bulunan arşitrav bloğundan "Oikoi - ΟΙΚΟΥΣ" yazısı olan parça (altta). (yan sayfada) Oikoi, giriş cephesi, güneydoğudan görünüş (üstte). Oikoi cephe restitüsyonu, Arşitravın üstündeki friz kayıptır. Ancak arşitravın üzerindeki birleştirme çivilerinin yerleri yedi friz bloğu olduğunu gösterir (altta) (T. Thieme- SAML).

Oikoi

Hekatomnid hanedanından yöneticiler ve ziyaretçiler tapınağa çeşitli armağanlar sunuyordu.

Genellikle altın ve gümüş gibi değerli madenlerden yapılan bu adak armağanları koyacak yer kalmayınca, İdrieus tapınağın batı tarafına ve arkasına "Oikoi" (evler) denilen bir hazine binası yaptırdı.

Öndeki Dorik sütunlarıyla bir stoa gibi görünen bu binada, biri ötekinden büyük kare biçiminde iki oda bulunur.

Sütunların yanlarındaki delikler ve burada metal ızgaraların olduğunu düşündüren izler, odaların önündeki revaklı avlunun kapatıldığını ve buraya kimsenin giremediğini gösterir.

Yarık Kaya ve Kutsal Pınar

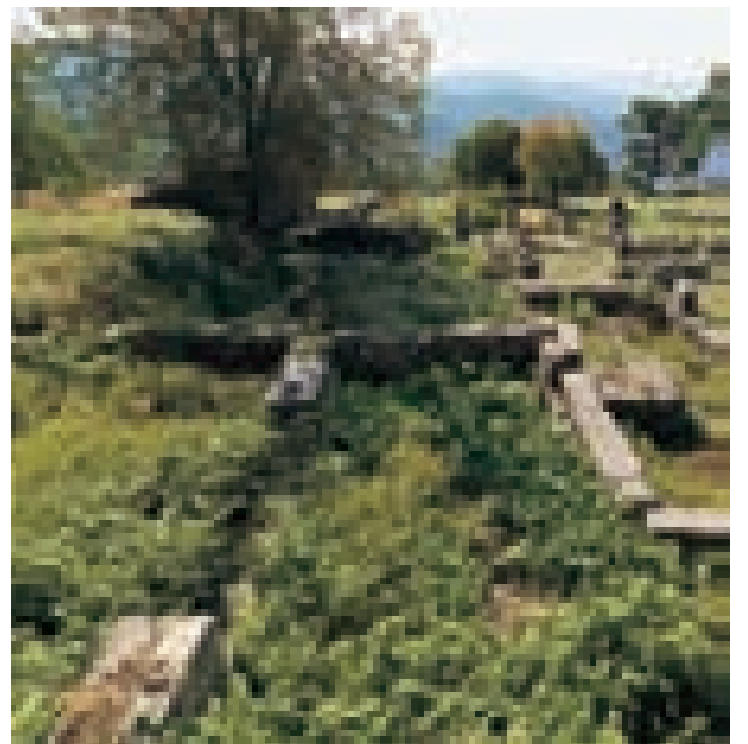
Kutsal Pınar da Tapınak Terası'ndadır. Su kaynağı sunağın doğusundadır. Tapınak Terası'nın doğu tarafındaki kare biçiminde büyük yapı, kutsal Labraunda suyunun ana su haznesi olabilir. Bu durumda birçok eski metinde anlatılan kutsal balıklarla yılan balıkları da burada olmalıydı. Labraunda balıklarının altın küpeleri ve kolyeleri vardı ve ziyaretçiler seslendiğinde onlara doğru yüzerlerdi.

Split Rock and Sanctuary Spring

This terrace also contains the main Sanctuary Spring. The water source is located east of the altar and the large square construction along the east side of the temple terrace is probably the main water basin for the sacred water of Labraunda. Several ancient texts mention holy fish and eels: they almost certainly lived here. The fish of Labraunda had earrings and necklaces of gold and swam towards the pilgrim when summoned.

Kutsal pınar (üstte). Tapınak Terası'nın doğu ucunda, eksedra'nın yanındaki iki bölmeli, kutsal kaynaktan beslenen bir çeşme olduğu düşünülen yapı (sağda). (yan sayfada) Yarıkkaya, güneyden görünüş.

Sacred Spring House (above). Fountain fed by nearby Sacred Spring at the eastern end of the Temple Terrace (right). (adjacent page) Split rock, view from the south.

Anıt mezar, öndeki açık avlu ve mezar odası girişi, doğudan bakış (üstte). (yan sayfada) Anıt mezar, güneyden bakış. / Built Tomb, open court and the entrance of the funeral room, view from the east (above). (adjacent page) Built Tomb, view from the south.

THE FOURTH LEVEL: THE BUILT TOMB AND THE KYBELE SANCTUARY

The Built Tomb

At the top of the sanctuary stands a rectangular building, the Built Tomb, measuring 9.7 x 7.8 m. It contains a room which is covered by a corbelled vault, i.e. the vault blocks are all placed horizontally and each layer projects a little more beyond the layer below. The inner surface was then cut to a rounded shape. The room contains three monolithic granite sarcophagi placed along the walls. These are so large that they cannot have been carried in through the door. Hence the building must have been erected around the sarcophagi. There is also a short vestibule and two more sarcophagi stood here in antiquity. The tomb building probably contained a marble superstructure, maybe a small 'tempietto': this has completely collapsed down the slope. We do not know who built this magnificent tomb. But since it dates back to the middle of the 4th century BC, Olivier Henry who is studying the tombs thinks that it was probably intended for someone in the Hekatomnid family, probably Idrieus himself.⁵

DÖRDÜNCÜ TERAS: ANIT MEZAR, KYBELE KUTSAL ALANI

Anıt Mezar

9,7 x 7,8 m boyutlarında ve dikdörtgen biçimindeki iki katlı Anıt Mezar yapısı Kutsal Alan'ın en üst kısmındadır. Yapının alt katında, üzeri, her tabakanın alttakinin biraz üzerine taşacak biçimde yatay olarak yerleştirilen bindirmeli tonozlarla kapatılan biri küçük, diğeri büyük iki mezar odası vardır.

Büyük odaların içinde tavana yuvarlak bir biçim verilmiştir. Odada, her duvarın önünde bir tane olmak üzere üç yekpare granit lahit bulunur. Bu lahitler kapıdan geçemeyecek büyüklükte olduğu için, binanın bunların çevresine yapıldığı düşünülür. Öndeki küçük giriş holü şeklindeki odada ise Antik Dönem'de iki lahit daha duruyordu.

Mezar binasının üzerinde, mermerden bir üst yapı, belki bir "tempietto" (küçük tapınak) olduğu ve yıkıldığı sanılıyor. Bu görkemli mezarı kimin yaptırdığı bilinmiyor, ancak İÖ 4. yüzyıla tarihlendiğine göre Hekatomnidlerden biri için, mezarlarda araştırma yapan Olivier Henry'ye göre ise, belki de Idrieus için yapılmıştı.⁵

Niche and Kybele Sanctuary

On this terrace, one also finds stairs engraved within rocks, a large niche, 1.90 m wide, 1.20-1.30 m high and half meter deep, dug into the Split Rock (Yarık Kaya) on the Sacred Spring to the southeast of the Built Tomb and it was probably cut to put bas-reliefs

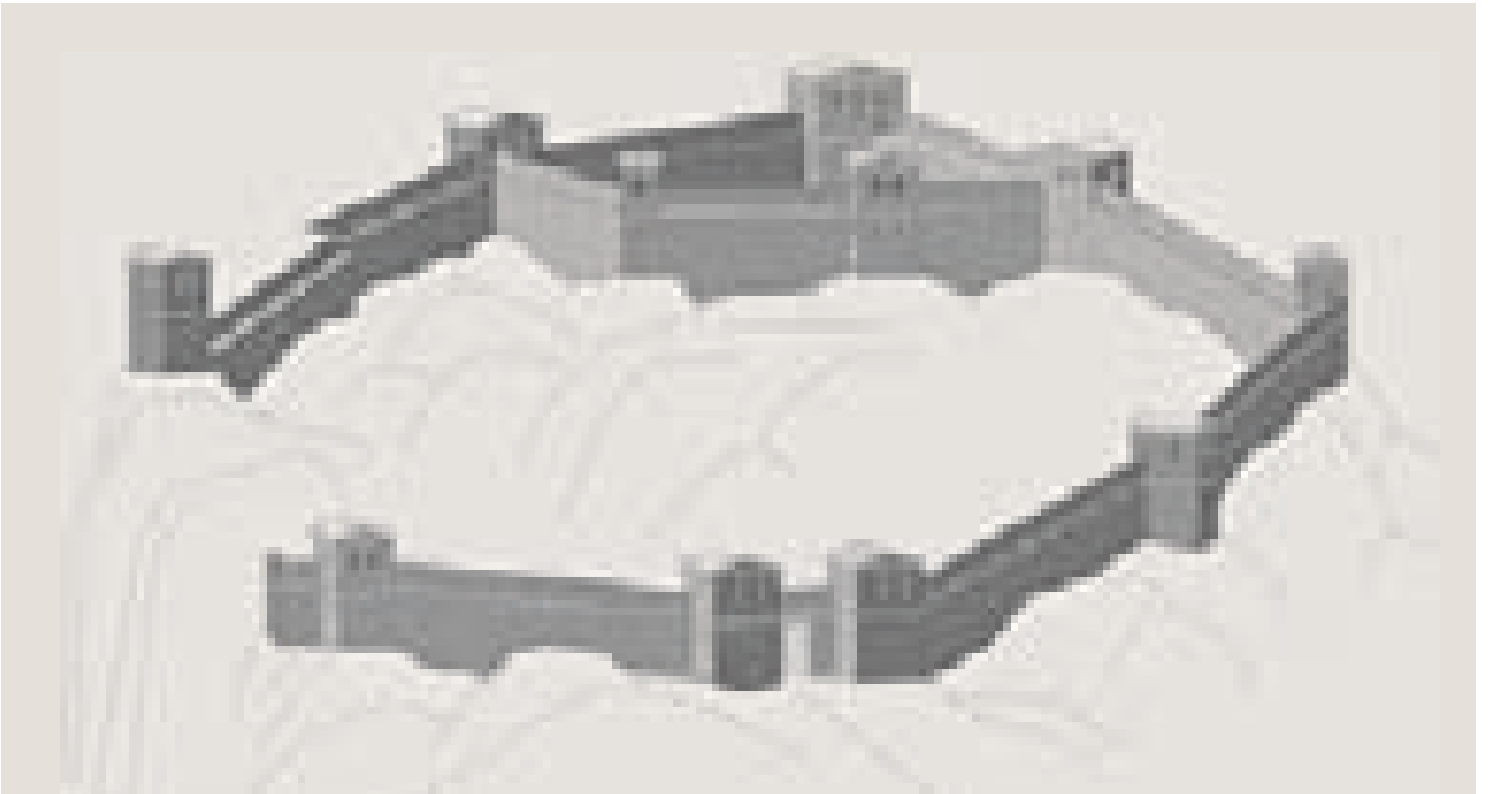
into. One can also come across traces of a gate opening from the West toward this area. The sacred site dedicated to Kybele, which we shall come back to in the following section, is thought to be in the vicinity.

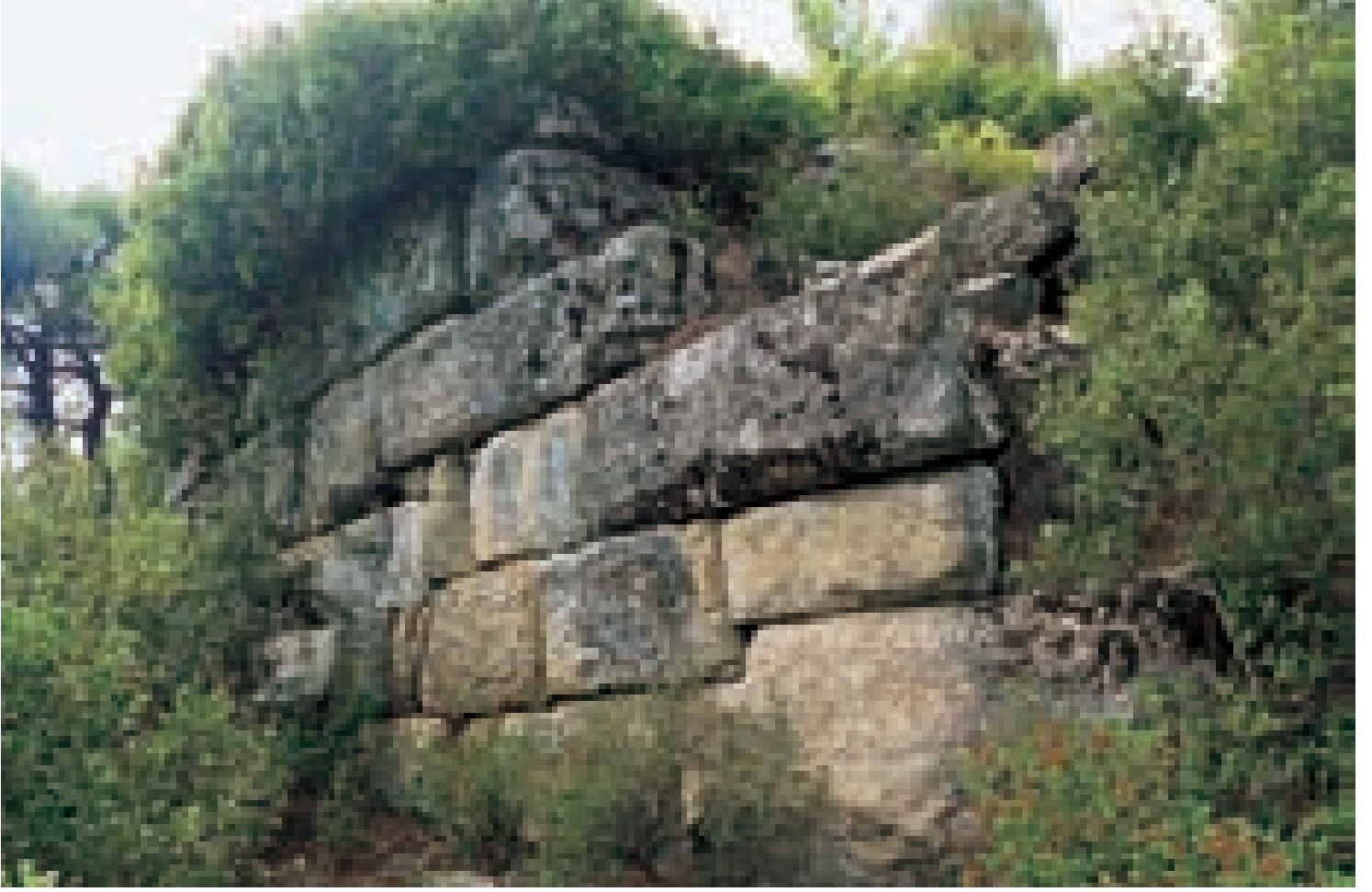
Niş ve Kybele Kutsal Alanı

Bu terasta Anıt Mezar'ın güneydoğusunda ve Kutsal Pınar'ın üzerindeki Yarık Kaya'ya oyulmuş büyük bir niş (1.90 m genişliğinde, yaklaşık 1.20-1.30 m yüksekliğinde ve 0.50 m derinliğinde) ve ayrıca kayalara oyulmuş bir merdiven bulunur.

Batıdan bu alana girişi sağlayan bir kapıya ait izler de görülür. Daha sonraki bölümde ele alacağımız küçük Kybele Kutsal Alanı'nın burada bulunduğu düşünülüyor.

Akropol Kalesi, giriş kapısı (en üstte sol). Kazı alanında bulunan terrakottalar (en üstte sağda) Mancınık Kulesi (sağ ortada). Akropol, Hekatomnid Dönemi kuyu (sol ortada). Akropolis Kalesi restitüsyon (üstte) (S. Forsberg). (yan sayfada) Akropolis Doğu Kulesi duvarı, güneydoğudan görünüş. Akropolis Fortress, gate area (left top). Terracottas found in excavation area (right top). Catapult Tower (right middle). Akropolis, well from Hekatomnid period (left middle). Restitution plan of the Akropolis Fortress (above) (S. Forsberg). (adjacent page) Eastern wall of the Akropolis tower, view from the southeast.

THE FIFTH LEVEL: THE ACROPOLIS FORTRESS

One hundred metres above the sanctuary, the top of the hill is crowned by a ring wall with eleven towers, the Acropolis Fortress. The fortress was built in the middle of the 4th century BC and an inscription found in the excavations of Labraunda refers to this fortress as Petra, meaning 'rock'. It is indeed completely built of huge rectangular ashlar blocks standing on large rocks.

The towers are often perfectly centred on large, rounded, granite boulders. There are remains of the gate area with two flanking towers. In the upper northeast corner of the fortress, behind the large chevron-shaped catapult tower, measuring 12.70 x 9.20 m, there is an inner fort. It has two towers in the south towards the outer fort.

A visit to Labraunda should include a walk up to the Acropolis fortress where there are information signs and a marked walkway, not least because of the magnificent panoramic views it offers over the sanctuary, down the valley towards Mylasa and towards the village of Ortaköy in the interior of the mountains.

In 2008 archaeologists discovered evidence inside the fortress to show that it had been restored in the 13th century, during the chaotic time of the decline of the Byzantine Empire. The discovery of the Byzantine reconstruction of the fortress illustrates and emphasises the importance of Labraunda's location on the border between the rich agricultural plain of the Karian capital Mylasa and the less well-known Anatolian hinterland.

Since the city of Mylasa did not possess its own city walls to protect itself from invaders, the fortress on the Acropolis of Labraunda may be understood as the first defensive installation erected by the Hekatomnid and later Hellenistic rulers for the protection of the city of Mylasa. In the Byzantine period it again became a border fortress, now between the Byzantine Empire and the Seljuk Sultanate of Konya.

BEŞİNCİ TERAS: AKROPOLİS KALESİ

Kutsal Alan'ın yüz metre üzerindeki tepede zirveyi kuşatan sur duvarı ve on bir kuleden oluşan Akropolis Kalesi yer alır. İÖ 4. yüzyılda yapılan ve Labraunda kazılarında bulunan yazıtlarda "kaya" anlamına gelen "Petra" olarak anılan kale, büyük kayalar üzerinde duran dikdörtgen biçiminde büyük yontma taş bloklarından oluşur. Kuleler de genellikle büyük yuvarlak granit kayaların tam merkezine yerleştirilmiştir.

Kalenin kuzeydoğu üst bölümünde, beşgen formlu 12,70 x 9,20 m boyutlarında büyük mancınık kulesinin gerisinde, dış kaleye doğru bakan, birbirine yakın iki kulesi bulunan bir iç kale vardır. İç kalenin giriş kapısının bazı bölümlerinden kalıntılar bugüne ulaşmıştır.

Labraunda'ya gelenler, işaret levhalarını ve belirlenen yürüyüş yolunu izleyerek Akropolis kalesine çıktıklarında, yalnızca tepeden dört yönde olağanüstü manzarayı değil, kutsal alandan başlayarak Mylasa'ya ve dağların iç tarafındaki Ortaköy'e uzanan vadiyi de göreceklerdir.

2008'deki kazılarda arkeologlar, kalenin Bizans İmparatorluğu'nun gerilediği 13. yüzyılda yeniden yapıldığını ortaya koyan kanıtlar elde etti. Bu durum Labraunda'nın, Karia'nın başkenti Mylasa'daki verimli tarım ovasıyla daha az bilinen Anadolu arasındaki sınır üzerinde önemli bir konuma sahip olduğunu vurguluyor.

Mylasa kentinin surlarla çevrili olmadığı anlaşıldığı için, Labraunda Akropolis'indeki kalenin önce Hekatomnidler, daha sonra Hellenistik dönem yöneticileri tarafından kenti korumak amacıyla inşa edilen ilk savunma mevzileri olduğu anlaşıyor. Bizans döneminde ise kale yeniden Bizans İmparatorluğu ile Konya'daki Anadolu Selçuklu Sultanlığı arasında bir sınır kalesi oldu.

"Weather God of Heaven", Hittite ideograph and Hepatu, wife of the "Weather God of Heaven", (Akurgal 1990, 528). (adjacent page) Zeus Labraundos armed with the double axe, silver coin from the period of Pixodaros (ΠΙΞΟΔΑΡΟΣ) (341/0-336/5).

Hittite ideogramında "Gökyüzü Hava Tanrısı" (solda) ve Gökyüzü Hava Tanrısı'nın eşi Hepatu (sağda) (Akurgal 1990, 528). (yan sayfada) Çifte baltalı Zeus Labraundos, Pixodaros (ΠΙΞΟΔΑΡΟΣ) dönemi (341/0-336/5) gümüş sikke.

THE GOD OF LABRAUNDA

Who was the god of Labraunda? An ancient ritual survived into the 20th century in the mountains around Milas. In 1959 Aşkıldil Akarca described an ancient rite still performed by local people during periods of draught, when they needed to pray for rain. They walked up into the hills of Kuyruklu Asar, east of Milas, and sacrificed a young bull at the tomb of Boğa Dede. Then they cut the sacrificial meat and placed it on the surrounding bushes for the wild animals to eat. Since this rite was performed on a hilltop and involved the sacrifice of a bull and prayers for rain, Akarca believed that it was a survival from the cult of Zeus Labraundos.⁶

For the people of the early Mediterranean cultures it was self-evident that nature was alive. "All things are full of gods", said Thales of Miletos. This was equally true of man's physical environment (including heaven and earth, plants, animals, stones, lakes, rivers and springs), as it was for atmospheric forces like rain, thunderstorms and lightning. The powers of the cosmos were considered living creatures and people endowed them with individual personalities. Human beings turned these personalities into gods.

The will of the gods could be influenced by cultic acts. In order to do this it was imperative to locate the places where the gods made their appearance or had their abode. Herodotus said that the Persians 'are not in the habit of erecting images, temples, or altars... their practice is to climb the highest mountains and sacrifice to Zeus, by which name they call the whole circle of the sky'.⁷

The God of Heaven revealed himself most clearly in thunderstorms and lightning flashes. The Greek name Zeus comes from an Indo-European word *dieu* meaning '(sky) light'. The name of the Roman God of Heaven, Jupiter, also derives from *dieu* with the addition of *pater*, meaning 'father'.

LABRAUNDA'NIN TANRISI

Labraunda'nın Tanrısı kimdi? Milas çevresindeki dağlarda, eskiçağlardan beri sürdürülen bir kuttören günümüze de ulaşmıştır. 1959 yılında Aşkıldil Akarca, kuraklık dönemlerinde yağmur duasına çıkan yerel halkın hala uyguladığı bu kuttöreni betimlemişti. Milas'ın doğusundaki Kuyruklu Asar tepelerine çıkan halk burada Boğa Dede'nin mezarında genç bir boğa kurban ediyor, sonra parçalayıp, yaban hayvanların yemesi için etini çalılara bırakıyordu. Akarca'ya göre bir tepede boğa keserek ve yağmur duası ederek gerçekleştirilen bu kuttören, Labraundos kültünün bir devamıdır.⁶

Erken Akdeniz kültürlerinde insanlar tüm doğayı canlı varlık olarak kabul ediyorlardı. Miletoslu Thales'in dediği gibi, "Her şey tanrılarla dolu"ydü. Bu durum, fiziksel çevrenin bir parçası olan gök, yer, bitkiler, hayvanlar, taşlar, göller, ırmaklar ve su kaynakları yanında yağmur, gök gürültüsü ve şimşek gibi doğal olaylar için de geçerliydi. İnsanlar evrenin güçlerini onlara affettikleri bireysel kimliklerle tanrılaştırıyorlardı.

Tanrıların iradesini, tapınma törenleriyle etkileyebileceklerini düşünen insanlar, tanrıların görüldüğü ya da yaşadığı yerleri belirlemeye çalıştılar. Herodotos, Perslerin "tanrılara heykeller, tapınaklar ya da sunaklar yapmadığını ... en yüksek dağa çıkarak, tüm gökyüzüne verdikleri isimle Zeus'a kurbanlar sunduklarını" belirtir.⁷

Gök Tanrısı kendisini en açık biçimiyle gök gürültüsü ve şimşek olarak gösteriyordu. Greklerin kullandığı biçimiyle Zeus adı, Hint-Avrupa dillerinde "(gök) ışık" anlamına gelen "*dieu*" sözcüğünden türemişti. Romalılar'ın Gök Tanrısı Jupiter'in adı da aynı köke, "baba" anlamına gelen *pater*'in eklenmesiyle elde edilmişti.

Zeus had several epithets in the classical world. He was the Thunderer and the Lightning-gatherer, and he cast the thunderbolt. In Old Norse mythology, Thor travelled in a chariot pulled by two male goats and created thunder and lightning with his hammer. In the Anatolian Bronze Age, the God of Heaven stood in a similar way in a chariot pulled by bulls, and this can be seen in several Hittite reliefs. In a relief cut into the mountainside at Imankulu, east of Kayseri, the ancient Caesarea, the central figure holds a raised hammer in his right hand. He is standing on a chariot drawn by a bull. The Hittite-Luwian hieroglyphs inform us that he is the 'Weather God of Heaven'. The entire group is supported by three Hittite mountain gods with bowed heads and carrying swords.⁸

Another relief, now in the Museum of Anatolian Culture in Ankara also shows the Weather God in his chariot drawn by two bulls Seri and Hurri.⁹ It comes from Aslantepi near Malatya and is dated between 1050 and 850 BC.

All through antiquity the bull was the prime animal associated with

the Gods of Heaven, Zeus and Jupiter. The new inscription discovered in Labraunda in 2002 mentions *tois taureiois*, and this probably indicates a festival, *Ta Taureia*, involving bulls. The image of a bull can be found on the obverse side of Hellenistic bronze coins from Mylasa, while the reverse side shows the labrys, the double axe of Zeus Labraundos. From this double axe grow a poppy and possibly ears of corn.¹⁰

The God of Heaven could also reveal himself in the shape of a bull. He is rendered in this way in several Hittite reliefs. For example at Alaca Höyük, we see the Hittite King and Queen making sacrifices to a bull on a pillar altar.¹¹

There is also a well-known Greek myth that tells of Europa, the daughter of the Phoenician King, who was carried to Crete on the back of Zeus in the shape of a bull. The association of the God of Heaven with a bull, his totem animal, is very old in the cultures around the Mediterranean.

Hittite King and Queen in a sacrificial ritual to bull, relief on stone block, Alaca Höyük, BC 1500-1400 (top) (Akurgal 1990, 29b). Drawing of Weather God of Heaven on top of two divine mountains, Yazılıkaya, BC 1275-1250, (right above) (Akurgal 1990, p.428). Drawing of Weather God of Heaven relief from Kayseri (Caesarea) Imankulu, BC 1300, (left above). (adjacent page) Zeus, thunderer and the lightning-gatherer (Jupiter of Smyrna) found in Izmir, marble, h. 234 cm, 2nd century (below) (LM, Ma 13), "Battle of Thor against the Giants" Martin E. Winge, 1872 (left above) (NMS). Weather God of Heaven relief from Aslantepi, Malatya, BC 1050-850 (right above) (AAM).

Kral ve Kraliçe Gök Tanrısı'na kurban töreninde, Alacahöyük, kabartma taş blok, İÖ 1500-1400 (en üstte). Göğün Hava Tanrısı ve Güneş Tanrısı, Kayseri (Kaisareia) İmankulu, İÖ 1300 (sol üstte), "Göğün hava Tanrısı iki tanrı dağın üzerinde ve karşısında eşi Hepatu", Yazılıkaya, İÖ 1275-1250, (sağ üstte) (Akurgal 1990, s. 428). (yan sayftada) "Thor'un Devlerle Savaşı", Martin E. Winge, 1872 (NMS) (üst solda). Göğün Hava Tanrısı, Malatya (Milete) kent kapısı duvarından kabartma blok (orthostat), yak. İÖ 850 (üst sağda) (AAM). Şimşek tutan Zeus (Jupiter of Smyrna) buluntu yeri İzmir, mermer y.234 cm 2. yy (altta) (LM, Ma 13).

Klasik dünyada Zeus çeşitli sıfatlarla anılırdı. O, göklerde gürleyen, şimşekleri derleyen ve yıldırımlar yağdırandı. Eski İskandinav mitolojisine göre, iki erkek keçinin çektiği arabasında oturan Thor, elindeki çekiçle gök gürültüsü ve şimşek getiriyordu.

Anadolu'daki Tunç Çağı Hitit kabartmalarında, boğaların çektiği bir arabada oturan gök tanrısı betimlemeleri görülür. Eski adı Kaisareia olan bugünkü Kayseri'nin doğusunda İmamkulu'ndaki dağ kenarında bulunan bir kabartmanın merkezinde, sağ elinde havaya kaldırılmış bir çekiç tutan ve bir boğanın çektiği arabada oturan bir figür görülür. Hitit-Luvi hiyeroglifleri bu kişinin "Göğün Hava Tanrısı" olduğunu söyler. Tanrı ve arabası, kılıçlı üç Hitit dağ tanrısının eğilmiş başlarının üzerinde taşınır.⁸

Ankara'daki Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunan bir başka kabartmada Hava Tanrısı, Seri ve Hurri adlı boğaların çektiği arabasının içinde görülür.⁹ Malatya yakınlarındaki Aslantepe'de kent kapısının duvarında bulunan bu kabartma, İÖ 1050-850 yıllarına tarihlenmiştir.

Boğa, eskiçağ boyunca Gök Tanrı Zeus ve Jupiter'le ilişkilidir. 2002'de Labraunda'da bulunan yeni bir yazıtta adı geçen "tois taureiois" sözcüğünün, boğaların da yer aldığı "Ta Taureia" şöleniyle bağlantılı olduğu sanılıyor.

Mylasa'da bulunan Helenistik bronz sikkelerin ön yüzünde boğa, arka yüzünde ise Zeus Labraundos'un çift baltası bulunur ve bu baltadan bir haşhaşla mısır koçanı olduğu sanılan bitkiler çıkar.¹⁰

Gök Tanrısı, kendini çeşitli Hitit kabartmalarında olduğu gibi boğa biçiminde de gösterebilir. Örneğin, Alacahöyük'teki bir kapıda bulunan taş bloktaki kabartmada Hitit Kralı ve Kraliçesi, sütunlu bir sunağın önünde boğaya kurban keserken gösterilir.¹¹

Grek mitolojisinin çok bilinen bir öyküsünde boğa kılığına giren Zeus, Fenike Kralı'nın kızı Europa'yı, sırtında Girit'e kaçırır. Gök Tanrısı'nın, totem hayvanı olan boğayla ilişkilendirilmesi Akdeniz çevresindeki kültürlerde yaygın olan çok eski bir inançtır.

Heracles, red figured, archaic period (top left). Relief of Amazon with double axe from Bodrum Mausolleion (top right) (BMC). Europa and Zeus (Bull), krater detail, BC 480 (above) (MNT). (adjacent page) Zeus Labraundos, detail of a coin (top left). Hekatomnos, Maussollos, Idrieus, Pixodaros coins from Hekatomnid period, (obv.) Apollon head (right from top the bottom). Golden double axe, the symbol of Minos BC 200, Crete, Sacred Arkelochari Inn (middle). Sacred double axe, Milas (below) (Smith 1856, p.386).

Labrys: the Double Axe

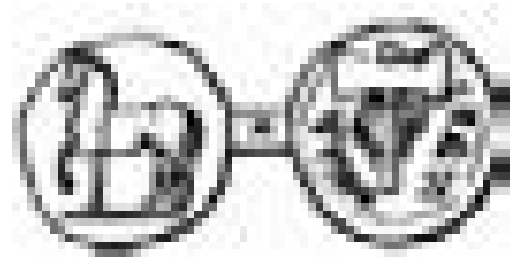
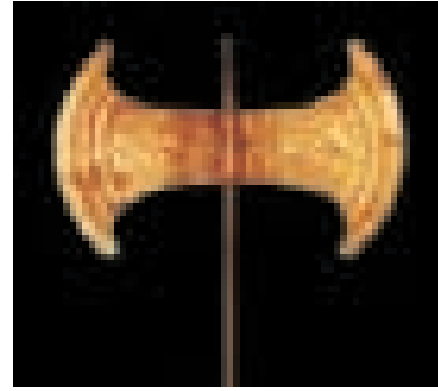
In 1948, Axel W. Persson, Professor of Classical Archaeology at Uppsala University began excavations at the Sanctuary of Zeus Labraundos in Karia. Swedish work had begun in the Milas area as early as 1938, but the start of the Second World War prevented the return of the Swedish archaeologists until 1948. The Bronze Age had come into vogue and Persson's many Bronze Age excavations in Greece had focussed his interest on Bronze Age questions like the origin of the Minoan civilization. Persson believed that the name Labraunda originated from the Lydian word labrys, which means double axe. Labrys was also believed to lie behind the name Labyrinth for the Palace of Knossos on the island of Crete. This theory on the origin of the name Labraunda was discussed far back into ancient times. In his 'Greek Questions', Plutarch explains why Zeus in Labraunda does not carry a thunderbolt, as is normally the case in Greece, but a double axe. Since labrys is a Lydian word, the story goes back to Lydia. The labrys was originally taken by Heracles from Hippolyte, the Amazon queen, when he served as a slave for three years under Queen Omphale at the Lydian court. The labrys was then a part of the Lydian Royal treasury at Sardis, until the revolt of the Mermnad aristocrat Gyges against the old Lydian Heraclid kings.

Gyges was partnered in his revolt by Arselis, the king of Mylasa. Plutarch tells that Arselis of Mylasa acquired the double axe after the success of the revolt and the looting of the Royal treasury. His account ends with Arselis placing the double axe of the Amazon queen in the hand of the statue of Zeus in Labraunda and called him 'Labraundos'. This was around 680 BC. The cult statue with the double axe can be seen on a series of Karian silver coins, starting with Hekatomnos, the father of Maussollos. It then appeared on all the coins of the Hekatomnid brothers, Maussollos, Idrieus and Pixodaros; and finally on the coins of the Roman emperors.

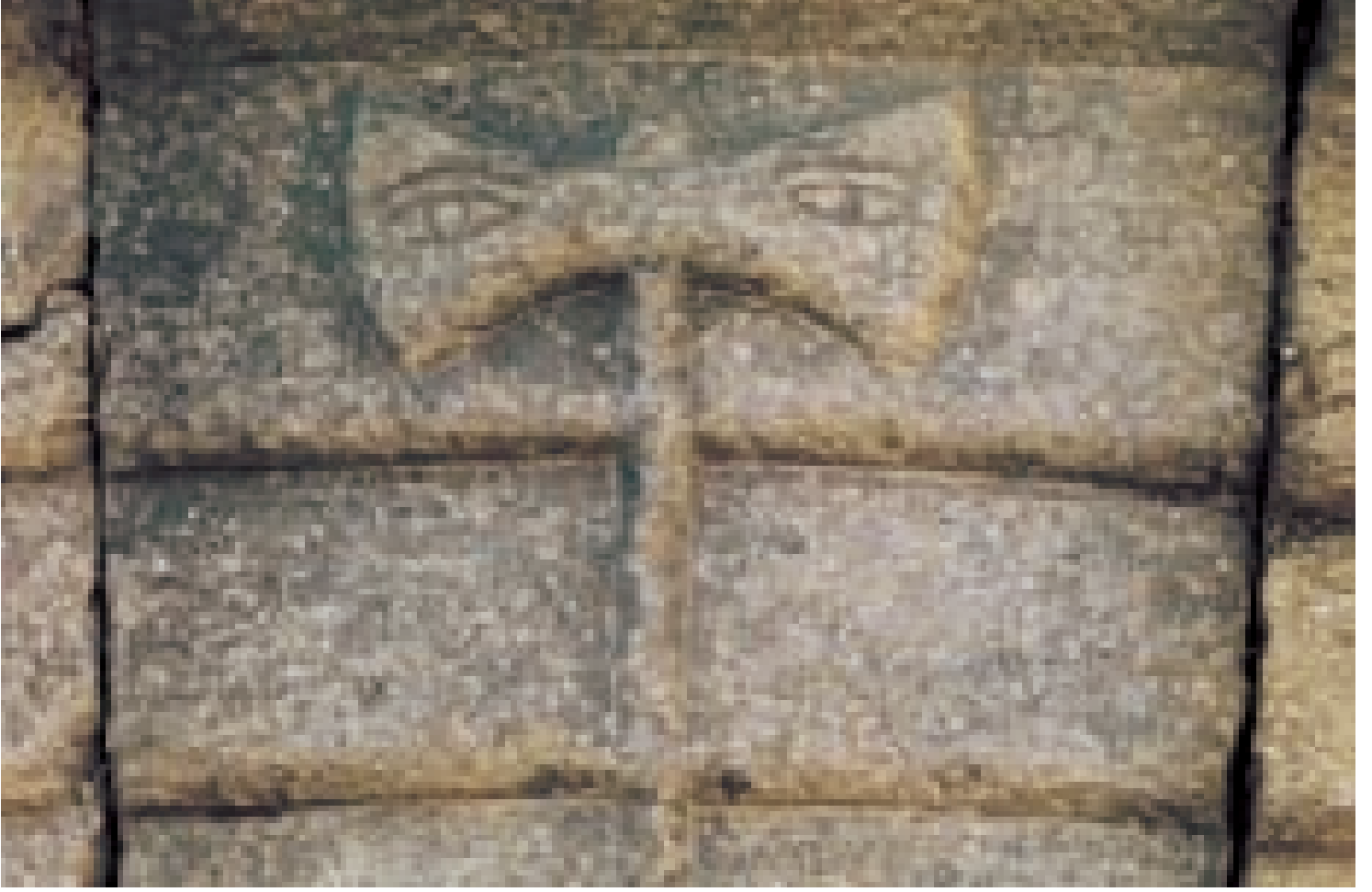

Labrys: Çifte Balta

Karia'daki Zeus Labraundos Kutsal Alanı'ndaki kazılar 1948 yılında Uppsala Üniversitesi Klasik Arkeoloji Profesörü Axel W. Persson tarafından başlatıldı. Gerçekten İsveç'in Milas çevresindeki araştırmaları 1938 yılında başlamıştı, ancak İkinci Dünya Savaşı nedeniyle arkeologlar 1948 yılına kadar bölgeye gelemedi. Arkeoloji dünyasında ilgi gören Tunç Çağı araştırmaları ve Persson'un Yunanistan'da bu kapsamda yürüttüğü kazılar, onu Minos uygarlığının kökenlerini araştırmaya yöneltti. Persson'a göre Labraunda adı, Lydia'da kullanılan ve çifte balta anlamındaki labrys'ten geliyordu ve Girit Adası'ndaki Knossos Sarayı'ndaki labirentin kökeni de Labrys sözcüğüydü. Bir yer ismi olarak Labraunda'nın kökenini açıklayan bu kuramı ilk kez Persson ortaya atmamıştı. Eskiçağ'dan beri tartışılan bu görüşün bir parçası olarak Plutarkhos, "Yunan Sorunları"nda Labraunda'daki Zeus'un elinde neden çifte balta olduğunu ve neden Yunanistan'daki gibi şimşek tutmadığını açıklar. Labrys, Lydia dilinde bir sözcük olduğuna göre Lydia'ya gitmek gerekir. Kraliçe Omphale'nin kölesi olarak üç yıl Lydia sarayında yaşayan Herakles, labrys'i Amazon Kraliçesi Hippolyte'den almıştı. Labrys, Mermnad hanedanından aristokrat Gyges'in Lydia'nın eski Heraklid krallarına isyanına kadar Sardis'teki Lydia krallık hazinesinin bir parçası olarak kaldı. Gyges, ayaklanma sırasında Mylasa Kralı Arselis'le işbirliği yaptı ve ayaklanmanın başarıya ulaşmasından sonra kraliyet hazinesi yağmalanırken baltayı Arselis aldı. Plutarkhos'a göre Arselis, Amazon kraliçesinin çifte baltasını Labraunda'daki Zeus kült heykelinin eline vermiş ve buradaki Zeus'u "Labraundos" olarak adlandırmıştı. İÖ 680 dolaylarındaki bu gelişmeden sonra, çifte baltalı kült heykelinin önce Hekatomnos'un, sonra oğulları Maussollos, İdrieus ve Paksodaros'un ve en sonunda Roma imparatorlarının da bulunduğu tüm Karia sikkeleri üzerinde yer aldığı görülür.

Zeus Labraundos, sikke detay (üst solda). Sikkelerde Hekatomnid Hanedanı ve Zeus Labraundos (sağda yukardan aşağıya) Hekatomnos, Maussollos, İdrieus, Paksodaros (ön Apollon başı). Minos'un sembolü olan kutsal altın balta, İÖ 200, Girit Arkelochori Kutsal Mağarası'nda (ortada). Kutsal Çifte Balta, sikke, Milas (altta) (Smith 1856, s. 386). (yan sayfada) Herakles, kırmızı figür, arkaik dönem (üstte solda). Çifte Baltalı Amazon, Bodrum Moussolleium'dan (BMC) (üstte sağda). Europa ve Zeus (Boğa), krater detay, İÖ 480 (altta) (MNT).

Double axes, abundant in Labraunda, were cut into the walls of the Palace at Knossos and other places and played an important part in Minoan culture. This fact and also the references in ancient sources, for example by Strabo (XIV.2.27), to the fact that the Karians originally lived on the islands and were governed by King Minos, strengthened Persson in his theory that the 'national' Karian Sanctuary of Zeus Labraundos held the answers to many questions and problems concerning the Aegean Bronze Age.

The idea that the word labrys lies behind the word Labraunda is a normal way of explaining place names in antiquity. But which came first in Labraunda? The name of the place or Hippolytes' double axe?

Labraunda'da birçok örneği görülen, Knossos Sarayı'nda ve başka bir çok yerde duvarlara kazınan çifte balta, Minos kültürünün önemli bir ögesi idi. Bu bilginin yanısıra Strabon (XIV.2.27) gibi eski kaynakların Kariyalıların daha önce Minos Kralı'na bağlı olduğunu ve adalarda yaşadığını söylemesi, Persson'da tüm Karia'nın kutsal alanı olan Zeus Labraundos'ta Ege'nin Tunç Çağı'na ilişkin birçok sorunun yanıtını bulabileceği görüşünü güçlendirdi.

Labraunda sözcüğünün, labrys'ten geldiği yolundaki görüş, antik dönemdeki yer adlarının kaynağını açıklama yollarından biridir. Ama hangisi önce geliyordu? Yer adı olarak Labraunda mı, yoksa Hippolyte'nin çifte baltası mı?

Çifte Balta ve Kulak ('Zeus Herşeyi Duyar'), Euromos (üstte). (yan sayfada) Çifte Balta ve üzerinde göz ("Zeus Herşeyi Görür"), Milas Baltalıkapı kuzeyden bakış kilit taşı üzerinde kabartma, detay (üstte). Meander içinde kulak ve çifte balta betimli mermer friz parçaları, buluntu yeri: Labraunda, (altta) (BoM ve İzM).
 Double axe and ear (Zeus hears everything) Euromos (above). (adjacent page) Double axe and eyes on it (Zeus sees everything) relief on the keystone, Milas, Baltalıkapı, view from the west (above). Marble frieze fragments with double axes and ear from Labraunda (below) (BoM and İzM).

The Sanctuary of Labraunda located in the centre of the bowl-shaped slope, seen from the Mylasa plain in the south. (note that the Split Rock is signed) (above) (photo: L. Karlsson). (adjacent page) The Labraunda Sanctuary located on its terrace, seen from the southwest. (note that 9 m high wall of Andron A and the Split Rock) (above). Head of Zeus, marble (left below) (IAM). Divine mountain of Erciyes (Argaios) with a god figure on top, coin, 2nd century (right below) (BMC 59,117).

The Origin of the Sanctuary at Labraunda

It can safely be assumed that the Labraunda Sanctuary of the God of Heaven existed long before the 7th century BC, when Zeus first appears with the Lydian double axe in his hand. The Roman author Aelianus says that the word Labraunda comes from the word 'labros' (λαβρός), which means violent, especially in relation to thunderstorms. Indeed 'lavrós' is still used in this context in modern Greek.

Ancient cult places were located at spots where nature had, in some way, revealed divine powers or where the god was believed to reside. Labraunda is definitely such a place. It is located in the south-western part of an extremely large mountain ridge, known in ancient times as Latmos. It is a barren and inhospitable area. Large rocks and boulders of gneiss and granite make it almost impossible to cross the terrain. Even shepherds seldom came here. Today there are still only a few ways crossing the mountain ridge. The handsome shepherd Endymion lived in the Latmos mountains and he was seduced by the moon goddess Selene in one of the many grottoes in the area.

The sanctuary is situated 650 m above sea level, high up in the mountains on a fertile natural platform. It is located precisely in the upper part and the centre of a large U-shaped valley. The protruding mountain formations on each side of the bowl-shaped valley resemble large outstretched 'legs' and the sanctuary is located in the centre where the 'legs' meet in the curve of the U.

The entire area is reminiscent of the lower parts and 'legs' of a body stretched out on its back. It is conceivable that this natural mountain formation was seen as a depiction of the Mother Goddess prostrating herself for the God of Heaven. Viewed from

Labraunda Kutsal Alanı'nın Kökeni

Labraunda Gök Tanrısı Kutsal Alanı'nın, Zeus'un ilk kez elinde çifte baltayla gösterildiği İÖ 7. yüzyıldan çok daha önce var olduğu güvenli bir şekilde söylenebilir. Romalı yazar Aelianos'a göre Labraunda sözcüğü, özellikle şimşekler için kullanılan ve şiddetli anlamına gelen "labros"tan gelir ve bugünkü Yunanca'da aynı anlama gelen "lavrós" (λαβρός) sözcüğü kullanılır.

Eskiçağ'da kült alanları, doğanın tanrısal güçleri görünür kıldığı ya da tanrının oturduğuna inanılan yerlerde kurulurdu. O dönemde Latmos olarak bilinen çıplak ve yerleşime uygun olmayan çok büyük bir dağ sırasının güneybatı bölümündeki Labraunda, kesin olarak tanrısal bir yerdir. Büyük kayalar ve granit blokların geçit vermediği, çobanların bile uğramadığı sarp dağlar bugün bile geçit vermez. Mitolojiye göre bölgedeki mağaralardan birinde Ay Tanrıçası Selene tarafından baştan çıkarılan güzel çoban Endymion da Latmos dağlarında yaşıyordu.

Denizden 650 m yüksekteki Labraunda Kutsal Alan'ı, dağların tepesindeki verimli bir düzlükte kurulmuştur; U biçimindeki vadinin merkezinde ve üst bölümünde yer alır. Bir kaseye benzeyen vadinin her iki yanındaki dağlık oluşum, ileriye uzatılmış iki büyük "bacak" gibi görünür ve kutsal alan U eğrisinin, bacakların birleştiği yerin ortasındadır.

Bu doğal dağ oluşumu, kendini Gök Tanrısı'na sunan Ana Tanrıça olarak düşünülmüş olabilir. Aşağıda, Karia'nın başkenti Mylasa çevresindeki ovaadan bakıldığında bu imge daha da belirgindir. Gök Tanrısı bu alanda çok etkindir. Yöre halkı Labraunda'da sık sık şimşekler çıktığını ve toprağa büyük yıldırımlar düştüğünü anlatır. Labraunda'daki granit kayaların birinden ötekine atlayıp seken

Labraunda, Andron A ve Yarık Kaya'nın güneybatıdan görünüşü (üstte). Zeus başı, mermer (alt sağda) (İAM). Tanrıdağ Erciyes (Argaios) ve dorukta tanrı figürü, sikke, 2 yy (alt solda) (BMC 59,117). (yan sayfada) Çanak biçimindeki eğimin ortasında Labraunda Kutsal Alanı ve Yarık Kaya'nın güneyden, Milas Ovası'ndan görünüşü (Foto L. Karlsson).

the plain around Mylasa, the capital of the Karians, this image is rather convincing. The God of Heaven was very active in this area. People living here tell stories about the recurrent thunderstorms in Labraunda, when flashes of lightning struck the ground with great force. The flashes appeared to jump or bounce between the large granite boulders in Labraunda and had the character of an epiphany, an appearance of the God of Heaven. According to ancient tradition, an area that was hit by the flash became holy and

şimşeklerin birer epifani, yani Gök Tanrısı'nın görünmesi olarak algılanabileceği söylenebilir. Eski geleneğin bir devamı olarak şimşeklerin düştüğü bu bölge zamanla kutsal alan oldu ve etrafı çevrildi. Böylece "temenos" denilen bir kutsal alan yaratıldı ve daha sonra buraya tapınak yapıldı.

Kutsal Alan'ın merkezinde duran çok büyük ve elips biçiminde düzgün granit kayaya "Yarık Kaya" denir. Bu kaya Kutsal Alanı'nın 13 km güneyinde kalan Mylasa'dan gelirken de yol boyunca

Yank Kaya'nın üzerindeki niş, batıdan görünüş (en üstte). Sipylös Dağı'ndaki Ana Tanrıça Anıtı, Manisa (Magnesia), İÖ 1400-1300, (üstte) (Bittel 1976, fig 204). (yan sayfada) Yank Kaya ve Kybele Kutsal Alanı (üstte). Kybele adak steli, buluntu yeri: Ilgın, Konya arkaik dönem, İÖ VI.yy (altta) (IAM).

Sacred Split Rock and Kybele cultic area (top). Mother Goddess on Sipylös Mountainside, Magnesia ad-Sipylum (Manisa), BC 1400-1300 (above). (adjacent page) View of the cut square niche on the split rock from west (above). Kybele found in Ilgın, Konya, archaic period, BC 6th century, marble (below) (IAM).

was then fenced in. In this way a temenos, or sacred area, was created and a sanctuary was born.

The centre of the sanctuary is an enormous, but finely elliptical granite boulder called the 'Split Rock'. It can be seen all the way from Mylasa, 13 km to the south. There is a large vertical fissure, which looks like an open wound, right through the stone, that divides it into two halves. The Split Rock is very distinctive, even obtrusive, in the open and fertile area around the sanctuary. On its western side there is a large cut square niche. The niche probably held a sculpted relief, but this has now disappeared. To the left of the Split Rock there is a large man-made rock formation containing a hewn staircase which leads up to a platform.

What is the meaning of this cultic area? The rock formation to the left can be understood as a 'Throne of Zeus' with a staircase leading up to it. It is believed that such cuttings were seen as thrones of Zeus and that they were related to the belief that the entire mountain was considered as a throne of Zeus. On coin images Zeus sits on rocks and sometimes on a throne placed on a mountain top, and there are several examples of rock-cut thrones in Asia Minor,

görülebilir. Kayayı dikine yaran büyük bir çatlak, açık bir yara gibi kayayı ikiye böler. Yarık Kaya, tapınak çevresindeki açık ve verimli alan içinde son derece göze batan özel bir oluşumdur. Kayanın batı kenarına genişçe bir niş oyulmuştur. Bugün boş olan nişte eskiden bir kabartma heykel bulunduğu sanılıyor. Yarık Kaya'nın solundaki büyük kaya parçasının üzerinde ise insan eliyle yapılmış bir platforma ulaşan yontulmuş basmaklar vardır.

Bu tapınım alanı ne anlama geliyor olabilir? Bu tür kayaların ve bazı dağların tümünün "Zeus'un Tahtı" olduğu inancı hatırlanırsa, Labraunda'da bir merdivenle ulaşılan bu kaya oluşumunun da "Zeus'un Tahtı" olduğu söylenebilir.

Sikkelerin üzerinde Zeus kayaların üzerinde, kimi zaman bir dağın tepesindeki bir tahtta otururken görülür. Anadolu'da, kayaya oyulmuş tahtların da, Magnesia-ad-Sipyllum (bugün Manisa) yakınlarındaki Sipylos dağındaki taht gibi, çok sayıda örnekleri vardır. Magnesia-ad-Sipyllum'lu yazar Pausanias da buna "taht" der¹² ve bu tahta da kayalara oyulan bir merdivenle ulaşılır. Sipylos dağında bir kaynak suyu havuzuna yakın bir tepenin yamacına oyulan bir kabartmanın, Hitit döneminden kalma oturan bir

Hava Tanrısı, Tell Ahmar (Til Barsip) iÖ. 10.yy (üstte) (İAM). (yan sayfada) Bir dinos kenarına Karia harfleri ile yazılmış "Tarhunt" adı, buluntu yeri: lasos, Zeus Megistos Kutsal Alanı (üstte). Jüpiter Dolichenus, Hedderheim kabartması (ortada) ve detay çizimi, Hava Tanrısı'nın boğa üzerindeki çizimi (altta) (A. Grenberger).

The Weather God from Tell Ahmar (Til Barsip) 10th century BC (above) (İAM) and its drawing on the bull (left below). (adjacent page) Jupiter Dolichenus, Hedderheim relief (middle) and its drawing (right below) (A. Grenberger). An inscription "Tarhunt" on a krater rim from lasos, Zeus Megistos Sanctuary (top).

for example near Magnesia-ad-Sipylos (Manisa) on the Sipylos mountainside. Pausanias, who came from this area, called it a 'throne'¹², and this is connected with a rock-cut staircase. A relief cut into the hillside near a spring pond is believed to be an image of a seated Kybele, a mother Goddess from the Hittite period.¹³

A new study of these rock-cut shrines in Phrygia conducted by the scholar Susanne Berndt-Ersöz has suggested that the thrones belonged to a male Greek Zeus type of Hittite Weather God and that these were often connected with the cult of the Mother Goddess.¹⁴

In ancient sources the god of Labraunda is known solely by the name of Zeus. However an inscription on a krater rim from the Italian excavations at lasos suggests another name. The city of lasos is located along the Aegean coast about 30 km west of Labraunda. The text contains a dedication in Karian, where the god is called Tarhunt,¹⁵ while other inscriptions in Greek indicate that this is a Zeus sanctuary. It can be assumed that Tarhunt, the Hittite-Luwian Weather God and God of Heaven is the god originally worshipped also at Labraunda.¹⁶ The god's name Tarhunt came from a Hittite word tarhu meaning 'to conquer, to overcome', thus 'the conqueror'¹⁷, and it has been suggested that the Nordic Thor came from a similar word.

In Greece there were many mountain peaks dedicated to Zeus and the same pattern can be seen in Anatolia, where Tarhunt (or in his Hattic form Teshub),¹⁸ is depicted with his feet standing on mountain gods with bowed heads and curved hats, just as I earlier indicated on the relief from Imankulu (see p.48). Teshub appears in the Hittite National Sanctuary at Yazilikaya outside the capital Hattusha (modern Boğazköy). Here his consort is Hebat¹⁹, whose personality is believed to continue in Kubaba, later influencing the Phrygian Kybele.²⁰ The Heaven and Weather God lived on in the eastern region of the Neo-Hittite empire. Now, more clearly, we see that he carries a double axe, as in the reliefs from Zincirli from the 9th century BC.²¹ Later on, in the Roman period, a popular oracular version of Jupiter, called Jupiter Dolichenus, after the city Doliche (now Düllük near Gaziantep), had a double axe as his special attribute. This god is usually shown standing on a bull with a raised double axe in his right hand. Scholars have argued that the god is a later development of the Hittite God of Heaven.²² A well-known bronze relief and a statuette from a military camp in the Roman defensive lines at Url in Austria and Hedderheim in Germany²³, indicate that Jupiter Dolichenus was popular among the Roman soldiers. The Hedderheim relief shows him wearing a Phrygian cap and standing on the bull with a double axe in his right hand and a very sophisticated thunderbolt in his left. He is crowned by Victory below the bust of the Sun God. In the lower field is his consort Isis/Juno with a sistrum and sceptre surrounded by busts of the Moon and Sun gods carried by giants, reminiscent of the Hittite mountain gods of earlier reliefs.

The Mother Goddess Kybele

The Split Rock in Labraunda must have inspired the creation of the myth of the god with the double axe. People probably imagined Zeus/Tarhunt on the throne on top of the mountain in Labraunda, hurling his thunderbolts and lightning into the temenos area. The god then cut the Split Rock in two in a violent (labrós) thunderstorm at some unspecified time in early history. The cleavage of the rock had a positive effect: an abundant fresh-water spring immediately gushed forth below. For thousands of years this spring has been the main resource for the people of Labraunda. In the Roman period three baths were built here, and in early Christian times one, or possibly two churches were added, and the water used in the rite of baptism. Geologically it is possible that the abundant spring hidden

Kybele/Ana Tanrıça olduğuna inanılır.¹³ Frigya'da kayalara oyulan bu tip tapınaklarla ilgili bir araştırma yapan Susanne Berndt-Ersöz bu tahtların, Greklerin Zeus'u gibi erkek olan Hitit Hava Tanrısı'na ait olduğunu ve bunların genellikle Ana Tanrıça kültüyle ilişkilendirildiğini ileri sürüyor.¹⁴

Eski kaynaklarda Labraunda'daki tanrı yalnızca Zeus adıyla anılır. Ama İasos'ta İtalyanlar'ın yaptığı kazılarda krater formlu bir vazanın kenarındaki bir yazıtta bir başka isim görülür. Ege kıyısında, Labraunda'nın 30 km batısındaki İasos kentindeki metinde, Karia dilinde yazılmış bir ithafta tanrının Tarhunt olduğu söylenirken,¹⁵ Yunanca yazıtlarda buranın bir Zeus tapınağı olduğu belirtilir. Buradan Labraunda'da önceleri Hitit-Luvi hava ve gök tanrısı Tarhunt'a tapınıldığı sonucuna varılabilir.¹⁶ Tanrı Tarhunt'un adı, Hititçe "yenmek, fethetmek" anlamına gelen "tarhu"dan kaynaklanır ve "yenen, fetheden"¹⁷ demektir. İskandinav mitolojisindeki Thor'un da benzer bir sözcükten kaynaklandığı ileri sürülür.

Yunanistan'da olduğu gibi Anadolu'da da birçok dağ doruğu Zeus'a adanmıştı ve Tarhunt ya da Hitit dilindeki söylenişle Teşup,¹⁸ İmamkulu kabartmasında gördüğümüz gibi ayağını, kıvrık şapkalı başlarını eğen dağ tanrılarının üzerine koymuş olarak betimlenmişti (bkz. s.48). Başkent Hattuşa'nın (bugün Boğazköy) dışında kalan, Hitit İmparatorlarının açık hava tapınağı ve kutsal alanı olan Yazılıkaya'da da Teşup görülür. Teşup'un karısı Hebat'ın¹⁹ kişiliğinin daha sonra Kubaba olarak devam ettiği ve Frigyalı Kybele'yi de etkilediği²⁰ düşünülür.

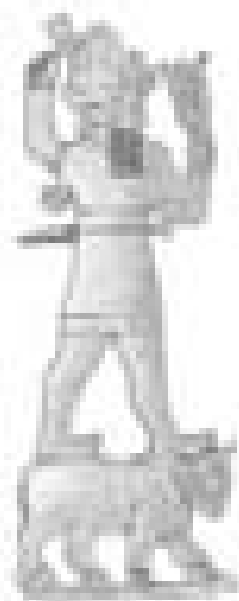
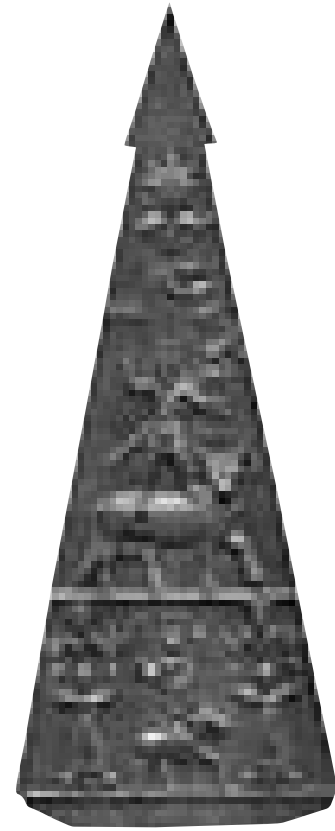
Yeni Hitit İmparatorluğu'nun doğu bölgesinde varlığını sürdüren Gök Tanrı, Zincirli'de İÖ 9. yüzyıldan kalma kabartmalardaki gibi, Gök ve Hava Tanrısı'nın çifte balta taşıdığı açıkça görülür.²¹

Daha sonra Roma İmparatorluğu'nda Jüpiter'in kehanetle ilişkili daha popüler bir versiyonu olan ve adını bugün Gaziantep yakınlarındaki Düllük kasabasının bulunduğu Doliche'den alan Jüpiter Dolichenus'un da elinde çifte balta taşıdığı görülür. Bu tanrı genellikle sağ elindeki çifte baltayı havaya kaldırmış olarak bir boğanın üzerinde ayakta dururken betimlenir. Araştırmacılar bu tanrının, Hitit Gök Tanrısı'nın daha sonraki bir örneği olduğu görüşündedir.²²

Avusturya'nın Url kentindeki Roma savunma hatlarındaki bir askeri kamptan ve Almany'a'da Hedderheim'den²³ gelen ünlü bir bronz kabartma ve heykelcik, Romalı askerlerin de Jüpiter Dolichenus'a tapındığını gösterir. Hedderheim kabartmasında bir Frigya şapkasıyla boğanın üzerinde ayakta görülen tanrının sağ elinde çifte balta, sol elinde çok güzel bir şimşek bulunur. Zafer tanrıçası taç giydirir ve yukarıda Güneş Tanrı'nın büstü görülür. Aşağıda ise elinde sistra ve asasıyla eşi İsis/İuno, daha önceki kabartmalardaki Hitit dağ tanrılarını hatırlatan devlerin taşıdığı Ay ve Güneş tanrılarının büstleriyle çevrilidir.

Ana Tanrıça Kybele

Çifte balta taşıyan tanrı miti, Labraunda'daki Yarık Kaya'dan esinlenerek yaratılmış olabilir. Halk, Zeus/Tarhunt'u, Labraunda'nın tepesindeki tahtında oturmuş ya da ayakta temenos alanına şimşek ve yıldırımlarını gönderen biri olarak hayal ediyordu belki. Tarihini çok eski zamanlarından birinde şiddetli (labros) bir yıldırımla kayayı ikiye böldü ve bu yarıktan insanlara büyük yararı olan bir kaynak suyu fışkırmaya başladı. Bu "kutsal" su, binlerce yıldır Labraunda'nın ana su kaynağı oldu. Roma döneminde buraya üç hamam yapıldı. Erken Hristiyanlık döneminde bir ya da belki iki kilise eklendi ve vaftiz törenlerinde bu su kullanıldı. Dağların arasında gizli olan bu su kaynağı, belki de jeolojik açıdan şimşekleri bu özel yere çeken bir etmendi.

Mother Goddess, Kybele relief found in Ankara, BC 6th century (top) (AMM, Akurgal, 1990 plate 71). Kybele, seated on a throne, terracotta, late 5th century found in Halikarnassos (above) (BMC). (adjacent page) Kybele with her tympanon from Labraunda (left above) and from Metropolis (Torbalı-İzmir) (right above). Kybele, seated on a throne and surrounded by lions, marble (below) (IAM).

in these mountains is the very thing that attracts the lightning flashes to this very special place. The large cut niche on the western face of the Split Rock is similar to Phrygian cult places for Kybele, the Great Anatolian Mother Goddess. A small sanctuary of Kybele was probably located here. Kybele is frequently associated with mountains and mountain sanctuaries. She was believed to reside within natural surroundings and was worshipped in niches in rocks and holy mountains.²⁴ It is possible that the Split Rock, with its very conspicuous cleft, was seen as the Kybele's womb. In later Luwian and Neo-Hittite mythology she was considered to be Tarhunt's wife.²⁵ The rock was split after being struck by Tarhunt's lightning flash and double axe. This resulted in the birth of the spring under the rock or womb of Kybele. The event had important implications for the area. The water ran down the slopes of the bowl-shaped valley, formed a river and supplied the territory of Mylasa with fresh water. The connection between the spring in Labraunda and Kybele is strengthened by the similar arrangement of Kybele's image above the spring pond in the Sipylos mountains (modern Spil Dağı, Manisa).

In the early years of excavations the archaeologists discovered an unusually well preserved terracotta figurine of Kybele. Seated on a throne, she is carrying her tympanon. Similar figurines have been discovered at Metropolis, the city of the Mother Goddess north of Ephesus.²⁶ Kybele was normally depicted surrounded by lions, as can be seen on a relief from Karkemish. In Hattian mythology, Hebat, the wife of Teshub, can be seen standing on a wild cat. In the Latmos mountains around Labraunda, old sources speak of the existence of "mountain tigers" (do they mean lynx?), and these mountain "wild cats" may well have been the inspiration for the mythological cats surrounding the Mother Goddess.

The arrangement of the two rocks in Labraunda may not be simply a coincidence. Images of the Royal Couple of Heaven always show the man, the King, on the right, and the woman, the Queen, on the left, seen from their own point of view. As we have seen, the rock arrangement at the centre of the sanctuary at Labraunda, with the suggested "throne area" of Zeus to our left, and the rock of Kybele to our right, corresponds with how they are depicted in art. A 10th (or 9th) century relief from Malatya depicts the Weather God approaching Kybele from the left. Both of them are on animals. Another relief from Samos, dating back to the 7th century BC shows a scene from a Hieros Gamos (holy wedding) with Zeus holding Hera on his left. The entire spectacle at Labraunda may well have been seen as a Hieros Gamos.

All these natural features spoke unambiguously to the ancient people: here the god or gods, the Royal Couple, are expressing the unification of Heaven and Earth. The natural features, the spring under the Split Rock which marked the sanctuary for miles around, and the violent water-giving thunderstorms, formed the basis for an ancient nature sanctuary, a site where people could worship the unification of the forces of Heaven with the fertility of the Earth.

As the Mylasa bronze coins indicate, the end result is that the double axe gives life to flowers and plants, because the Labraunda water, which supplied the entire Mylasa plain with life-giving nourishment, had gushed forth in a distant prehistoric time when the God of Heaven, later Tarhunt-Zeus, cut the elliptical rock in two. When the Split Rock the symbol of the womb of the Mother Goddess was hit by the lightning flash hurled by the God of Heaven, it was seen as a ritual sexual act that resulted in the necessary refilling of the water in the abundant springs of Labraunda. All this resulted from the continuous sacrifices made by the Karians to the God of Heaven in the Sanctuary of Zeus with the double axe.

Yarık Kaya'nın batı yüzüne oyulan büyük niş, Büyük Anadolu Ana Tanrıçası Kybele'nin Frigya'daki tapım alanlarına benzer. Belki burada da küçük bir Kybele tapınağı vardı. Doğanın içinde yaşadığına inanılan ve kayalarla kutsal dağlardaki oyuklarda kendisine tapınılan Kybele, genellikle dağlar ve dağlardaki tapınaklarla ilişkilidir.²⁴ Belirgin bir biçimde ikiye ayrılan Yarık Kaya, Kybele'nin kadınlık organı olarak düşünülmüş olabilir.

Kybele daha sonraki Luvi ve Yeni Hitit mitolojisinde, Tarhunt'un karısı olarak görülür.²⁵ Tarhunt'un yıldırımı ve çifte baltasıyla ikiye ayırdığı kayadan ya da Kybele'nin rahminden, kaynak suyu çıkar. Bu olay, bölge açısından büyük önem taşır. Kase biçimindeki vadinin yamaçlarından aşağı inen su, bir akarsuya dönüşerek Mylasa topraklarını sular. Sipylus Dağı'ndaki (Spil Dağı, Manisa) pınar havuzunun üzerinde de benzeri bir Kybele imgesi bulunması, Labraunda'daki su kaynağıyla Kybele arasındaki bağlantıyı güçlendirir.

Labraunda'da kazıların ilk yıllarında arkeologlar çok iyi korunmuş durumda bir toprak Kybele figürü buldular. Bir tahta oturan tanrıçanın elinde davulu görülür. Benzeri küçük figürler, Ana Tanrıça'nın Efes'in kuzeyindeki kenti Metropolis'te de bulundu.²⁶

Karkamış'taki bir kabartmada görüldüğü gibi genellikle iki yanında aslanlarla, ya da Hatti mitolojisindeki gibi Teşup'un karısı Hebat olarak bir yaban kedisinin üzerinde dururken gösterilir. Eski kaynaklarda Labraunda'nın yakınındaki Latmos dağlarında "dağ kaplanı"nın (= vaşak?) yaşadığından söz edilir. Ana Tanrıça'nın yanında duran mitolojik kediler belki de dağlarda yaşayan bu "yaban kedileri"nden esinlenmiştir.

Labraunda'daki iki kayanın birbiriyle ilişkisi de anlamlı olabilir. Göğün Kralı'yla Kraliçesi'ni gösteren imgelerde Kral her zaman kendisine göre sağda, Kraliçe onun solunda durur. Labraunda tapınağının merkezindeki kayaların konumuna bakıldığında, Zeus'un "tahtının olduğu bölge" sola, Kybele kayası ise sağa düşer ve bu durum sanat yapıtlarında karşılaştığımız betimlemelerine uygundur.

Malatya'da 10. ya da 9. yüzyıla tarihlenen bir kabartmada her ikisi de hayvanların üzerindedir ve hava tanrısı Kybele'ye soldan yaklaşır. Samos'taki İÖ 7. yüzyıla tarihlenen bir başka kabartmada betimlenen Hieros Gamos (kutsal evlilik) sahnesinde ise Zeus, Hera'yı soluna almıştır. Labraunda'daki tüm manzara bir Hieros Gamos sahnesi olarak da görülebilir. Bütün bu doğal özellikler, eski insanlara açıkça şunu söyler: İşte tanrı ya da Gök'le Yer'in birleşmesini ifade eden Kutsal Çift. Doğal oluşumlar, kutsal alanın yerini çok uzaktan gösteren Yarık Kaya'nın altındaki su kaynağı ve su getiren şiddetli yıldırımlar, gökyüzünün güçleriyle yerin doğurganlığının birleşmesine tapınılan eski bir doğa tapınağının temelini oluştur.

Mylasa'daki bronz sikkelerin de gösterdiği gibi, Karia'da çifte balta çiçeklere ve bitkilere hayat veriyordu, çünkü tüm Mylasa ovasına yaşam suyu getiren Labraunda suyu, çok eski zamanlarda Gök Tanrı'nın, daha sonraki isimleriyle Tarhunt-Zeus'un, elips biçimindeki büyük kayayı ikiye ayırmasıyla kayalardan fışkırmıştı. Ana Tanrıça'nın kadınlık organını simgeleyen Yarık Kaya'ya Gök Tanrı'nın şimşeklerinin çarpması, kuttören çerçevesinde gerçekleşen ve Labraunda'nın zengin su kaynaklarının yeniden suyla dolmasına yol açan bir cinsel eylem olarak görülüyor ve elinde çifte balta tutan Zeus'un Labraunda'daki Kutsal Alanı'nda Gök Tanrısı'na sürekli olarak kurbanlar sunan Karialılar sayesinde bu suyun hep akacağına inanılıyordu.

Elinde "timpanon" (bir tür davul) tutan Kybele adak heykelcikleri, terrakota, buluntu yerleri: Labraunda (sol en üstte), Metropolis (Torbalı-Izmir) (sağ en üstte). Kybele tahtında, iki yanında arslanları ile, mermer (üstte) (IAM). (yan sayfada) Ana Tanrıça Kybele kabartması, buluntu yeri: Ankara, MÖ 6 yy, (AMM, Akurgal 1990, lev. 71) (üstte). Tahta oturan Kybele, terrakota, adak heykelciği, geç 5 yy. buluntu yeri: Halikarnassos (altta) (BMC).

Batı Limanı'ndaki Bizans Kulesi. (yan sayfada) Agora'nın içindeki Kutsal Alan'nda bulunan adak çifte baltalar. / Byzantine Tower of the West Harbour. (adjacent page) Labryses as ex-votos excavated from the sanctuary in the Agora. (Bu bölümdeki fotolar / Photos in this section: M. Molinari, IAMI).

IASOS, LABRYS AND ZEUS LABRAUNDOS

Fede Berti*

According to Polybius (XVI.12.2), it was a group of Greeks from Argos who founded Iasos. They encountered resistance of the indigenous population, and appealed to nearby Miletos and its founder, Neleos, who sent his own son to help them. The Greek presence at Iasos, therefore, would have to have been quite early, which is fully confirmed by the results of the archaeological research.

In fact, if sporadic finds are datable to the Chalcolithic Age, the materials of the burials in two Early Bronze Age 1 and 2 necropolises prove the frequency of contacts between the Anatolian coast and the Aegean islands already in such remote times. Whether it was an island or a peninsula, the site on which the city was built controlled a vast part of the gulf called Mandalia.

The buildings and the ways constituting the first 'urban' evidence of Iasos date to the Late Bronze Age. Among the latest evidence, on the other hand, should be mentioned the contract signed on 22nd April 1375 by the Duke of Candia, Giovanni Gradenigo, and the Emir of Menteşe, Ahmed as to the trade in alum through the port then called by its Venetian name Lasso, as well as the vases of the 15th to 16th centuries AD found in the vast cemetery in the agora that was formed over the ruins of the church of the Justinianic epoch.

It is hardly worth mentioning that, in the course of this long history, Iasos enjoyed periods of prosperity and was at the centre of territorial and military disputes. It was struck by earthquakes and other calamities in the 4th century BC the Hekatomnids reconstructed the entire city. Most of the ruins visible today among the olive trees belong to buildings dating to the Roman and Byzantine periods.

İASOS, ÇİFTE BALTA VE ZEUS LABRAUNDOS

Fede Berti*

Polibio'ya göre (XVI.12.2) İasos kenti Argos'dan gelen Grekler tarafından kurulmuştur. Önceleri yerli halkın direnişi ile karşılaşan Argoslular komşuları Miletos kentinden ve kurucusu Neleos'dan yardım istemiş; Neleos, öz oğlunu onların yardımına yollamıştır. Buna göre İasos'taki Grek varlığı oldukça eski dönemlere kadar gider. Bu durum, arkeolojik araştırmalar ile de doğrulanmıştır.

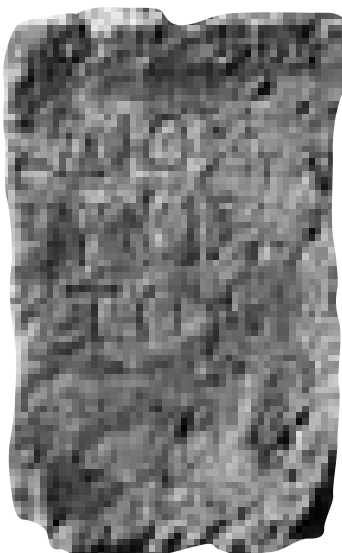
İasos'ta Kalkolitik Dönem'e ait az sayıda bulguya rastlanmasına rağmen, Erken Birinci ve İkinci Bronz dönemlerine ait nekropollerden çıkarılan gömü buluntuları Anadolu kıyısı ile Ege adaları arasındaki sıkı ilişkilerin çok eski dönemlerde bile var olduğunu gösterir. Kent, günümüzde Mandalya olarak adlandırılan körfezin geniş bir bölümünü kontrol edecek şekilde bir ada ya da yarımada üzerine kurulmuştur.

İasos'da ilk "kentsel yerleşim" kanıtlarını oluşturan binalar ve yollar, Geç Bronz Dönemi'ne tarihlenir. Geç tarihli belge olarak Candia Dükü Giovanni Gradenigo ile Menteşe Emiri Ahmet arasında 22 Nisan 1375 tarihinde imzalanan ve o dönemlerde Venedikliler tarafından Lasso olarak adlandırılan İasos limanından şap ticareti yapılmasını kabul eden bir anlaşma ile kent bir süre boş kaldıktan sonra, altında geniş bir mezarlığın yer aldığı kent Agora'sına Justinianus döneminde inşa edilen bir kilisenin kalıntılarının arasında bulunan 15. ve 16. yüzyıla ait vazolardan söz edilebilir.

Uzun tarihi boyunca bölge merkezi ile anlaşmazlıklar ve askeri çatışmalar yaşayan İasos'un, zor da olsa, görkemli ve gönençli dönemleri de olmuştur. İasos, İÖ 4. yüzyılda deprem ve doğal yıkımlardan etkilenmiş, Hekatomnidler şehri yeniden inşa etmişti. Günümüzde, yarımadaı kaplayan zeytin ağaçları örtüsünün arasında görünebilen kalıntıların büyük çoğunluğu, Roma ve Bizans dönemlerine aittir.

* Ph D., Museo Archeologico Nazionale Ferrara and Italian Archaeological Mission at Iasos

* Dr., Ferrara Milli Arkeoloji Müzesi ve İasos İtalyan Arkeoloji Heyeti Başkanı

Zeus Megistos and the other Zeuses of lasos

In the classical period, the divine tutelary triad of lasos consisted of Apollo, Artemis and Zeus. Artemis Astias had her own important sanctuary outside of the city, the exact location remains though unknown.

The representation of Apollo on the city's coinage is constant at least from the 4th century BC. The eponymous stephanophoria was linked to this god, and some decrees mention an Apollonion the identification of which with the temple in antis discovered only a short distance from the agora, remains hypothetical.

It is certain, however, that Zeus Megistos was worshipped within the city, near the large eastern harbour. Numerous inscriptions dated between the 4th and 1st centuries BC make its importance clear. There is a *lex sacra* dealing with the rights of the priests, and another that mentions a college of 11 priests, and still others of political nature which must have been displayed in the temple of Zeus. It appears probable, moreover, that the cult of Hera was associated with the principal cult.

The sanctuary extended until the walls of the city. In fact, on the inside of the East Gate, in a stretch of the 4th-century wall, the inscription 'horos temeneos Dios Megisto' is visible.

Excavations have brought to light a small part of the temenos, consisting of a paved open space with bases for ex-votos and a thesauros carefully made and having an interior platform to hold votive offerings.

A marble kouros of the second half of the 6th century BC (an acephalous, showing Attic influence), a small Ionic capital, decorated with overlapping leaves, probably for votive column, and some female protomes of the so-called Rhodian type, East Greek Fikellura vases, thymiateria, black-glazed and black-figured Attic vases, such as lip and band cups, cups of the Little Masters, floral-band cups, skyphoi, amphorae, lamps, and other objects were found on the same spot.

One of the gifts given to the god was an Attic black-figured column crater dating back to about 510 BC. In the inscription, in Karian alphabet, incised on the lip, one of the oldest of those documented at lasos, can be read the name of Tarhunt.

Zeus Megistos ve İasos'un Zeus'ları

Klasik dönemde, İasos'un koruyucu tanrı üçlüsü Apollo, Artemis ve Zeus'dan oluşuyordu. Artemis Astias'a adanan ve şehrin dışında olan önemli kutsal alanın yeri tam olarak bilinmiyor.

Kent paralarının üzerinde Apollon portresine İÖ 4. yüzyıldan itibaren düzenli olarak rastlanır. Apollon "stephanophoria" adıyla ile de ilişkilendirilir ve bazı belgelerde bir Apollonion'dan söz edilir. Agora'nın çok yakınında olduğu belirlenen bir "in antis" tapınağın bu yapı olması olasılığı vardır. Zeus Megistos'a adanan kutsal alanın yeri ise kesindir. Bu alan büyük Doğu Limanı'nın yakınında ve kentin içindedir. İÖ 4. ve İS 1. yüzyıllar arasında tarihlenen çok sayıda yazıtta bu alanın önemi vurgulanır. Kutsal yasaları açıklayan bir yazıtta bu alandaki rahiplerin haklarından, bir başka yazıtta ise on bir rahipten oluşan bir kuruldan ve Zeus Kutsal Alanı'ndaki rahiplerin aralarındaki uyulması zorunlu politik ilişkilerden söz edilir. Bu kutsal alanda asıl kült olan Zeus'la bağlantılı olarak Hera'ya da tapılması olasıdır. Zeus Kutsal Alanı (temenos) kentin surlarına kadar uzanıyordu. Doğu Kapısı'nın iç tarafında, İÖ 4. yüzyıla tarihlenen bir duvarda, Kutsal Alan'ın sınırını belirleyen, "horos temeneos Dios Megisto" yazısı yer alır. Yapılan kazılarla kutsal alanın küçük bir bölümü ortaya çıkarılmıştır. Bu bölümde, adak nesnelerinin sunulması (ex-votos) için kaideler ve içinde adakların saklandığı özenle inşa edilmiş bir depo (thesauros) yer alan taş döşeli bir meydan bulunur.

Bu alanda İÖ 6. yüzyıl'ın ikinci yarısına ait olan ve Attika etkisinde mermerden başsız bir genç erkek gövdesi (kouros), küçük bir İon sütun başlığı, üstüste gelen yapraklarla süslenmiş muhtemelen bir adak kaidesi, Rodos tipi olarak anılan bazı kadın başı (protomes) maskeleri ile Doğu Grek "Fikellura" tarzında vazolar, tütsülükler (thymiatheria), siyah boyalı ve siyah figürlü Attika vazoları, "Küçük Üstatlar"ın (Little Masters) kupaları, dudaklı (lips) ve bantlı kupalar, çiçek bantlı kupalar, iki kulplu derin "skyphoi" şarap kaseleri, amforalar, kandiller ve başka nesneler bulundu. Tanrı'ya sunulan, yaklaşık İÖ 510 yılına tarihlenen hediyelerden biri de siyah figürlü, ayaklı Attika tarzı bir "krater" kupadır. Ağız kenarında Karia alfabesiyle yazı olan ve "Tarhunt" adı okunan bu kupa, İasos'ta bulunanlar arasında, en eskilerden biridir.

Zeus Megistos Kutsal Alanı içindeki adak deposu (thesauros) (en üstte) ve küçük (in antis) tapınak planı (ortada). Doğu Kapısı'nda kutsal alanın sınırını belirleyen yazıt (OYPOΣ TEMENEOS ΔΙΟΣ ΜΕΓΙΣΤΟ) (üstte). (yan sayfada) Agora'nın merkezindeki Küçük Tapınak (üstte) ve restitüsyon (ortada). "Balık Pazarı"ndaki Zeus Hypsistos (ΔΙΟΣ ΨΥΙΣΤΟΥ) yazılı taş blok (altta).

The Thesauros in the Zeus Megistos Sanctuary (top) and the small temple (in antis) plan (middle). Inscription on one of the blocks of the Eastern Gate (OYPOΣ TEMENEOS ΔΙΟΣ ΜΕΓΙΣΤΟ) (above). (adjacent page) Small temple at the center of the Agora (above) and Restitution plan (middle). Inscription: Zeus Hypsistos (ΔΙΟΣ ΨΥΙΣΤΟΥ) from the "Balık Pazarı" (below).

These artefacts found in and around the thesauros, constitute significant evidence of the sanctuary's fame, especially in the archaic period. The worshippers and the objects they left were, thanks to trade with peoples of more or less distant lands, numerous.

Some inscriptions give us the name of Zeus Idrieus, Zeus Lepsynos or Lepsynos (the Zeus of Euromos), as well as Zeus Olympios. A more recent discovery, a dedication in the agora by a certain Demetrios, attests Zeus Meilichios and the chthonic cult.

Two Roman-period horoi document Zeus Hypsistos. The epithet, which means 'highest', is frequent and very ancient, even though the cult spread only from the late Hellenistic period on and influenced seemingly the Karian ritual of Panamara, a famous sanctuary of Zeus where holy days accompanied by banquets were celebrated.

Double Axe Zeus

Lacking epigraphical information to confirm its function, but certainly dedicated to the 'Zeus of the double axe', is, finally, the small building in the agora that stands next to the apse of the basilica of Justinianus. It consists of a square space enclosed by a wall, and a sort of circular pit, which was found filled with ashes, and with on each corner of the wall a small truncated pyramid decorated with a double axe. This space without roof contained a lot of ex-votos, cut from small sheets of lead (double axes with or without handle and irregularly circular small sheets pierced with holes for hanging), a tiny bronze fibula, and the tip of an arrow. An Attic black-glazed multi-spouted lamp is actually the only object that can be placed chronologically, given the frequentation of the place in the second half of the 5th century AD.

It is, therefore, here, within this enclosure of modest dimensions (not completely brought to light since there is a Christian church built on top of it), that we have found the evidence at lasos of the cult of a divinity associated with the labrys: Zeus Labraundos. There are no dedications or other inscriptions that state the name explicitly, but the recurrence of the symbol (the double axe) seems a convincing proof.

Adak deposunun (thesauros) içinde ve yakınlarında bulunan adak nesneleri, özellikle Arkaik dönemde hac yeri olarak kullanılan kutsal alanın sahip olduğu ünün bir kanıtıdır. Bu nesneler tapınmaya gelenler ve yakın veya uzak topraklarda yaşayan insanlarla gerçekleştirilen ticaret için şükranlarını sunmak isteyenler tarafından bırakılıyordu.

Bazı yazıtlarda Zeus İdrieus, Zeus Lepsinos veya Lepsynos (Euromos'un Zeus'u) ve Zeus Olympios'un isimlerine rastlanır. Yakın zaman önce Agora'da bulunan ve Demetrios isimli birisi tarafından adanan yazıtta, Zeus Meilichios ve yer altı dünyası ile ilgili "chthonios" kültüründen söz edilir.

Kutsal Alan'da bulunan Roma dönemine ait iki sınır taşında (horoi) Zeus Hypsistos'dan söz edilir. "En yüce" anlamına gelen bu sıfat (epitheton) Geç Hellenistik Dönem'den sonra yaygınlaşmasına rağmen, kültürün geçmişi çok eski dönemlere kadar gider ve Karia'da Panamara kentindeki ünlü Zeus Kutsal Alanı'nda kutsal günlerde yapılan ziyafetli törenlerdeki ritüellerde etkisi görülür. Karia'da, ziyafetler eşliğinde törenlerin düzenlendiği ünlü bir Zeus tapınağı olan Panamara'daki ibadeti de etkilemiştir.

Çifte Baltalı Zeus

Elimizde kanıt olabilecek yazıtlar olmasa da kesinlikle "Çifte Baltalı Zeus'a" adanmış olan küçük yapı, Agora'da Justinian Dönemi'ne ait bazilikanın apsis kısmının yanında yer alır. Yapı bir duvarla çevrilmiş kare şeklinde bir alan ve küllü dolu olarak bulunan daire şeklinde bir çukurdan oluşuyordu. Duvarın her köşesinde, üzerinde çifte balta kabartmasının işlendiği küçük boyutlarda piramit yer alıyordu. Üstü açık olan bu alanda, adak nesnesi (ex-votos) olarak kurşun levhalardan kesilmiş ve asılmak için delinmiş çok sayıda saplı ya da sapsız küçük çifte balta, diskler ve düzgün olmayan daireler, bronzdan küçük bir kemer tokası ve bir ok ucu bulundu. Bunların arasında sadece İÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında çok yaygın olarak kullanılan siyah boyalı Attika stili çok ağızlı bir kandil tarihlendirilebilmiştir.

Bu kapsam içinde, burada İassos'da labrys (çifte balta) Zeus Labraundos ile bağlantılı bir tanrı kültür bulunduğunu çok iddialı

olmadan, bu yapının üzerine inşa edilen Hristiyan kilisesi var olduğu sürece, tam olarak aydınlatılamayacağını söyleyebiliriz.

Zeus Labraundos'un adını açıkça belirten bir adak veya başka yazıtlar olmasa da, çifte baltanın İassos'da sürekli görülmesi bu görüşümüz için inandırıcı bir kanıttır.

Çifte Baltalar Kutsal Alan'ı (en üstte). İassos, çifte balta kabartmalı taş blok (üstte). (yan sayfada) Ağız kısmında Karca yazıt bulunan figürlü krater (üstte). Agora'da bulunan Artemis figürlü blok (ortada). İassos, "Yunus Balığı ve Çocuk (Hermias)" konulu sikke, İÖ 300-250, Ön: Defne çelenkli sağa bakan Apollo başı, (ΙΑΣΕΩΝ) (altta) (SNG Kayhan 785). Sanctuary of Labryses (top). A block with labryses from Iasos (above). (adjacent page) Krater with Karian inscription (above). A block from the Agora with Artemis figure (middle). Coin from Iasos, 300-250 BC, (rev.) Laureate head of Apollo, (ΙΑΣΕΩΝ). (obv) Hermias swimming with a dolphin (below) (SNG Kayhan 785).

Karia haritası / Map of Karia (O. Henry 2009). (yan sayfada) Karia askerlerinin sorguçlu miğferi / (adjacent page) Karian soldiers' tufted helmet (MiM).

KARIA, KARIANS AND LABRAUNDA

Olivier Henry*

Geography

Karia is located in the south-western part of Asia Minor. It was bordered in the north by the Meander River (modern Menderes Irmağı), and in the west and the south by the Aegean coast. Its eastern frontier seems to have fluctuated between the valleys of Harpasos and Marsyas (modern Akçay and Çine Çayı) in the north and around the Indos valley (modern Dalaman Çayı) in the south. This favoured location, at one of the main east-west and north-south political, economical and cultural crossroads of antiquity, explains the rich history and the significance of Karia in the dynamic network of the ancient eastern Mediterranean world.

* Ph D., French Institute for Anatolian Studies (IFEA), İstanbul

KARIA, KARIALILAR VE LABRAUNDA

Oliver Henry*

Coğrafya

Anadolu'nun güneybatısındaki Karia'nın kuzeyinde Meander (bugün Büyük Menderes) Irmağı, batısında ve güneyinde Ege Denizi yer alır. Doğusu kuzeyden Harpasos ve Marsyas (bugün Akçay ve Çine Çayı) vadilerine, güneyde İndos (bugün Dalaman Çayı) vadisine komşudur. Karia, antik dünyanın doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde en önemli siyasal, ekonomik ve kültürel kavşağında yer alan bu elverişli konumuyla, eski Doğu Akdeniz dünyasının dinamik ilişkiler ağı içinde zengin bir tarihe ve öneme sahip olagelmıştır.

* Dr., Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA), İstanbul

Maussollos (?) heykeli, Halikarnassos Maussolleion'dan, İÖ 350 civarı. Figür uzun saç, geniş elmacık kemikleri, kalınca dudakları, kısa sakalı ve bükülmüş bıyığı, üzerindeki himation'u ve sağlam ayağında görülen trochades olarak bilinen sandaleti ile Ön Asyalı görünümündedir (üstte) (BMC, Waywell 1978). Priene Athena Tapınağı ve Dilek Dağı (Mykale) (ortada). (yan sayfada) Homeros büst, Hellenistik dönem (üstte) (NAMN). Artakserkses II, Pers kralı, İÖ 404-358, altın sikke (ortada). Lydia Kralı Kroisos'a ait altın sikke, İÖ 561-546, boğa ve arslan protomları, Sardis (altta) (SNG Kayhan 1018).

The colossal statue of Maussollos (?) from the Maussolleion. (350 BC). A figure definitely not Greek with long hair, thick lips, high cheekbones, beard and moustache like the Asian fashion back then. His garment, consisting of a long under-tunic of thick material. Over this he wears a himation (cloak). On his right foot he wears an elaborated type of sandal known as trochades (BMC, Waywell 1978). Temple of Athena, Priene and Mount Mykale (middle). (adjacent page) Homeros, bust, Hellenistic Period, (NAMN). Artaxerxes II, King of the Ancient Persia from 404 to 358 BC, gold coin (middle). Croesus, king of Lydia, 561-546 BC, Protoms of lion and bull, Sardis (below) (SNG Kayhan 1018).

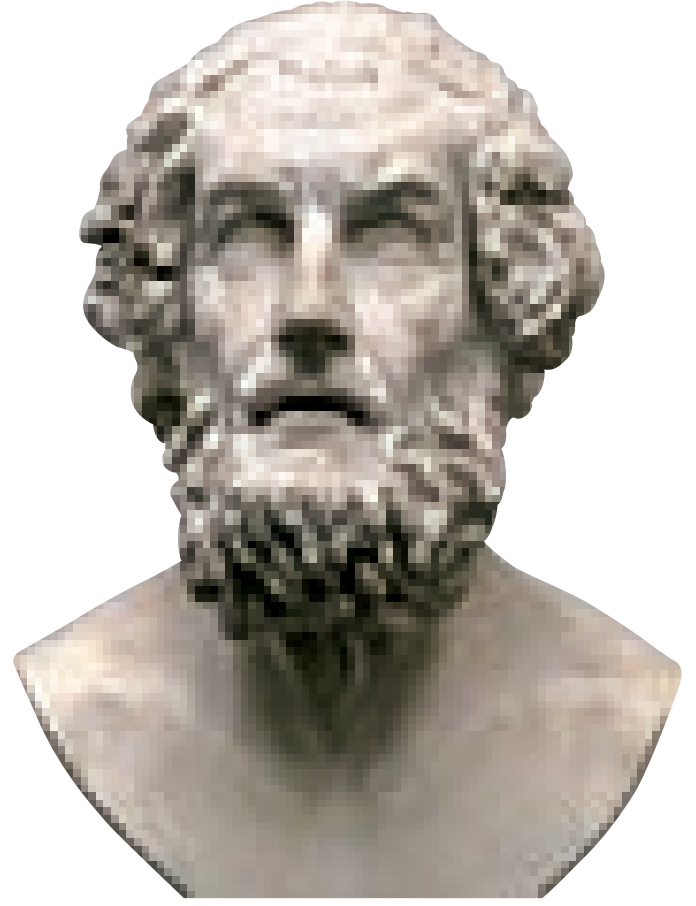
The Origins of the Karians

The origin of the Karians is still unknown. Although they seem to be mentioned in the Hittite texts from the Bronze Age, under the name of Karkiya/Karkisa, the first source clearly mentioning Karians and attesting to their Anatolian settlement can be found in the Iliad, in the chapter cataloguing the forces that supported the Trojans against the Achaeans. In these few lines (Iliad, 2.867ff), Homer locates their country around the city of Miletos and Mount Mykale (modern Dilek Peninsula, Samson Mountain). Herodotos (Histories 1.171) tells us that in the 5th century BC, the Karians were a people who had been living on the islands and who had colonised the coast of Asia Minor during the Dark Ages. On the other hand, the Karians themselves believed that they had inhabited Karia from earliest known times. Their Anatolian roots appear to have been confirmed by the most recent analysis of the Karian language. Linguists indeed affirm that this language was a descendant of the Hittite-Luwian language and therefore belong to the Indo-European languages.¹

Karian Political History

Besides the few allusions mentioned above, the known political history of Karia starts in the 6th century BC with the annexation of Karia by Croesus, king of Lydia. Soon after, in 547 BC, the Persians defeated Croesus and, together with the Lydian kingdom, Karia fell under the rule of Persia.

After the Greco-Persian wars of the 5th century BC, and following the Spartan incursions into Ionia at the beginning of the 4th century BC, Artaxerxes II Memnon, king of the Persian Empire, decided to completely reorganise the western satrapies. In 392/91 BC, he decided to split the large Lydian satrapy into three independent units: Lydia, Ionia and Karia. By doing so, the Persian king not only made Karia an autonomous province but, more astonishingly, did not send a Persian officer to Karia to administrate the newly created satrapy, as was the rule for other provinces. Instead, he granted

Karialıların Kökeni

Karialıların kökeni hala kesin olarak bilinmiyor. Karia, Tunç Çağı Hitit metinlerinde Karkiya /Karkisa olarak anılır, ama Anadolu'daki varlıklarını kanıtlayacak biçimde açıkça Karialılardan söz eden ilk metin İlyada'dır.

Homeros, İlyada'da Akhalara karşı Troialıları desteklemeye gelen güçleri sıraladığı birkaç satırda (2.876ff), Karia'nın Miletos kentiyle Mykale Dağı (bugün Dilek Yarımadası, Samson Dağı) yakınlarında olduğunu söyler.

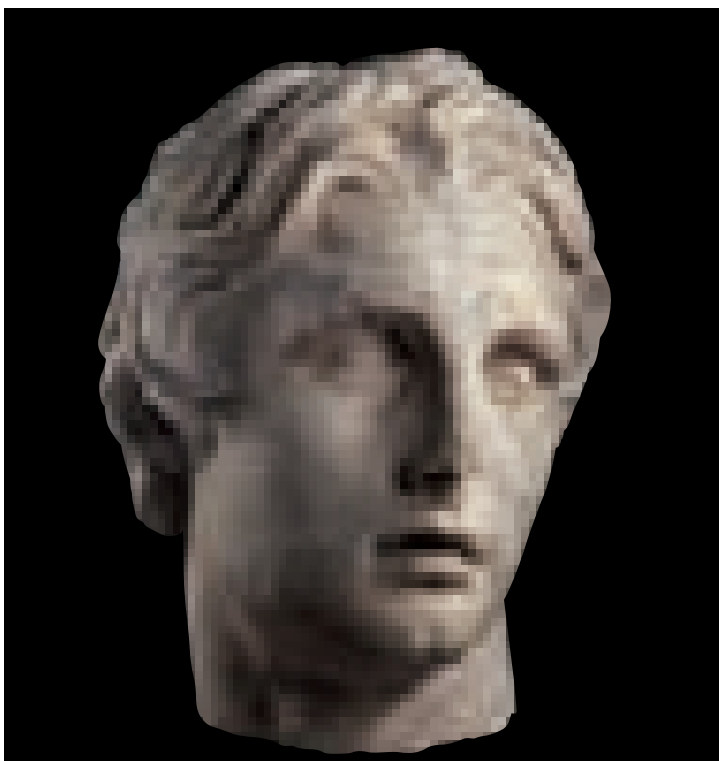
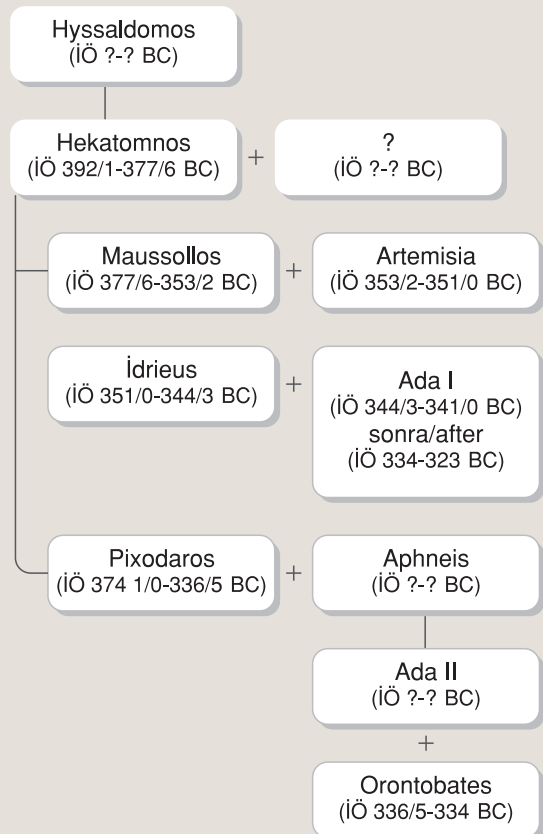
İÖ 5. yüzyılda Herodotos, Karialıların önce adalarda yaşadığını ve Karanlık Çağlar'da Anadolu kıyılarında koloniler kurduklarını belirtir (Historiai;1.171). Karialıların, Karia'nın yerli halkı olduklarına inanıyor ve hep burada yaşadıklarını ileri sürüyorlardı. Son araştırmalarda Karia dilinin Hint-Avrupa kökenli Hitit-Luvi dilinden geldiği ortaya konuldu ve Karialıların Anadolu kökenli olduğu doğrulandı.¹

Karia'nın Siyasal Tarihi

Yukarıda anılan birkaç metne ek olarak Karia'nın bilinen siyasal tarihi İÖ 6. yüzyılda, Lydia Kralı Kroisos'un Karia'yı topraklarına katmasıyla başladı. Kroisos, İÖ 547'de Persler'e yenilince, Lydia'yla birlikte Karia da Pers yönetimine geçti.

İÖ 5. yüzyıldaki Grek-Pers savaşlarının ve İÖ 4. yüzyılda Sparta'nın İonia'ya düzenlediği akınların ardından, Pers İmparatoru II. Artakserkses Memnon batıdaki satraplıkları yeniden örgütlemeye karar verdi. İÖ 392/91'de büyük Lydia satraplığını üç bağımsız birime ayırdı: Lydia, İonia ve Karia. Pers İmparatoru böylece yeni kurulan Karia satraplığına özerklik vermekle kalmadı, öteki eyaletlerde uygulanmayan şaşırtıcı bir kararla bu yeni satraplığın yerli bir hanedan tarafından yönetilmesini uygun bularak Mylasa'lı Hekatomnos'u satraplığa atadı.

Alexander the Great, head, Hellenistic Period, 2nd century BC, Pergamon, marble, h. 42 cm, w. 30 cm (above) (IAM). The sarcophagus of the king of Sidon Abdalonymos (the Alexander Sarcophagus). Freeze from the side, Alexander the Great on horseback. 325-311 BC, h. 195 cm, w. 318 cm, d.167 cm, (middle above) (IAM). Hekatomnos (?), 392/1-377/6 BC, coin, Mylasa mint, (rev.). Bull and, "E" letter to the left (right below) (IAM). (adjacent page) Head of Pixodaros (?) from a Mylasian coin with "PI" letters and Labrys on the (rev.) (left). Zeus Stratios flanked by Idrieus and Ada, Inscriptions: Ada (ΑΔΑ), Zeus (-ΕΥΣ), Idrieus (ΙΔΡΙΕΥΣ), Votive stele, found in Tegea, 351 BC-344 BC, marble, Greek period, h. 45 cm, w. 43 cm, (right below) (BMC).

Hekatomnos, a local Karian dynast from Mylasa, the rank of satrap. Hekatomnos (392/1-377/6 BC) was followed by his three sons and two daughters: First, Maussollos (377/6-353/2 BC) married to his sister Artemisia (353/2-351/0 BC); then Idrieus (351/0-344/3 BC) married to his sister Ada (344/3-341/0 BC and after 334 BC) and finally Pixodaros (341/0-336/5 BC), the last of the siblings.

Although they ruled for less than a century, the Hekatomnids have left a deep mark on Karia. So deep, in fact, that most scholars today regard 4th century Karian politics, economy, architecture, and cultural development as the precursors of the Hellenistic world.²

After Alexander the Great's death, in 323 BC, Karia became one of the disputed areas among his followers, the Diadochoi, especially between the Seleucid and the Ptolemaic kingdoms. It was finally divided in 188 BC by the Romans, who allotted northern Karia to the Kingdom of Pergamon and southern Karia to Rhodes. Karia was fully integrated into the Roman Empire in 42 BC.

Hekatomnos'un (İÖ 392/1 – 377/6) ardından ülkeyi üç oğlu ve iki kızı yönetti. Önce kızkardeşi Artemisia'yla (İÖ 353/2 – 351/0) evlenen Maussollos (İÖ 377/6-353-2), sonra kızkardeşi Ada'yla (İÖ 344/3-341/0 ve İÖ 334'ten sonra) evlenen İdrieus (İÖ 351/0-344/3) ve en sonunda da Piksodaros (İÖ 341/0-336/5).

Toplam yönetim süresi bir yüzyılı bulmasa da, Hekatomnidler Karia'da kalıcı izler bıraktı. Bugün birçok bilim insanına göre İÖ 4. yüzyılda Karia'nın yaşadığı politik, ekonomik, mimari ve kültürel gelişim, Hellenistik dünyanın öncüsüdür.²

Karia, Büyük İskender'in ölümünden sonra en yakınındaki komutanlarının oluşturduğu ve yönetimi üstlenen Diadokhoi denilen grubun, özellikle de Seleukid ve Ptolemaios soyundan krallıkların paylaşamadığı bir yer oldu. Sonunda İÖ 188'de Romalılar Karia'yı ikiye bölerek kuzeyini Pergamon (Bergama) Krallığı'na, güneyini ise Rhodos'a (Rodos) verdiler. Karia İÖ 42'de Roma İmparatorluğu'nun bir parçası oldu.

Piksodaros (?), Mylasa, sikke, "PI" harfleri ve çifte baltı (arka yüz) (üst solda). Adak Steli, Bulunduğu yer: Tegea, İÖ 351-344, mermer, Hellenistik dönem, Zeus Stratios, İdrieus ve Ada'nın ortasında, üstlerinde oldukça silinmiş Ada (ΑΔΑ), Zeus (-ΕΥΣ), İdrieus (ΙΔΡΙΕΥΣ) yazılı, y. 45 cm, g. 43 cm, BMC, Greek and Roman Antiquities catalogue number: Inscription 950 (üstte). Sidon Kralı Abdalonimos (İskender) Lahti, yan yüz kabartmaları, at üzerindeki figür Büyük İskender, İÖ 325-311, y. 195 cm, u. 318 cm, d. 167 cm, (üstte ortada) (İAM). (yan sayfada) Hekatomnos (?), İÖ 392/1-377/8, Mylasa, sikke, arka: solda "E" harfi var (sağ altta) (İAM). Büyük İskender başı, Hellenistik Dönem, İÖ 2. yüzyıl, Bergama (Pergamon), mermer, y: 42 cm, g: 30 cm (sol altta) (İAM).

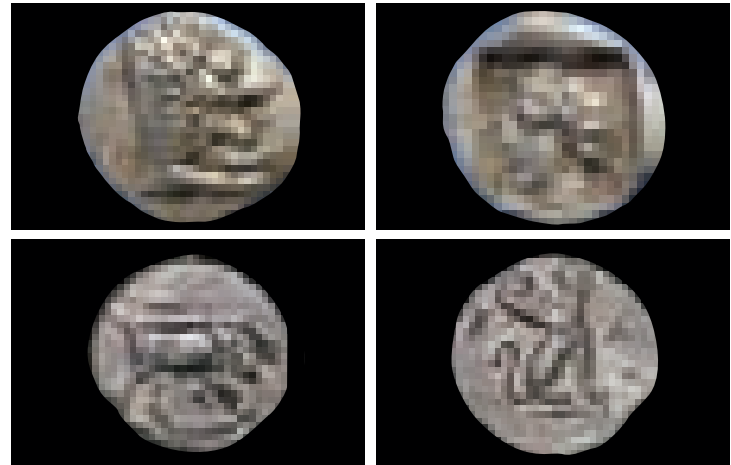

Karian Political Organisation

Although there are not many sources on pre-4th century Karia, the archaeological evidence and a few inscriptions give a good idea of the political organisation of Karia during the Classical period. The country was apparently divided into small principalities headed by local dynasts. Thanks to the Athenian Tribute List, which kept a record of every city that contributed to the funding of the 5th century Attic-Delian League, many of the Karian city names and dynasts are known today. Although some of them have still not been clearly pinpointed, the discovery of local coins bearing Karian names, written in Karian language, confirm their existence. There was no political or cultural unity prior to the 4th century BC, but there seems to have been a political organisation in Karia, known as koinon, meaning 'the common thing', 'commonwealth', 'league' or 'federation'.³ This organisation is understood from a passage by Herodotos (Histories 5.118.1), in which he mentions "hoi Kares" (the Karians) who gathered during the Ionian revolt against the Persians in 500-493 BC. The existence of such an organisation has been confirmed by an inscription, dating from the time of Maussollos, who was called 'King of the koinon of the Karians'.⁴ Besides this organisation, inscriptions and literary sources mention a few other political associations, like the Idrian and the Chrysaoric Leagues.⁵

The political centre of Karia has changed many times. The first Karian capital was Mylasa, when Hekatomnos, dynast of the city, became satrap in 392/1 BC. For strategic reasons, Maussollos moved the capital to Halikarnassos some time between 370 and 365 BC. Here he commissioned the construction of his monumental tomb, the famous Maussolleion. In 334 BC, the city was captured by Alexander the Great's army and its defence system partially demolished. In his conquest of Karia, Alexander the Great had received much support from Ada, who had become queen of Karia after the death of her husband Idrieus in 344/3 BC and then had

been exiled by her brother Pixodaros in 341/0 BC and sent to Alinda. In return for her help in his fight against Pixodaros, Alexander the Great rewarded her by putting her back in power. As a result, Alinda became the next Karian capital after 334 BC. The Hellenistic period witnessed a number of upheavals and Karia was torn apart. Although some cities like Herakleia-by-Latmos and Stratonikeia reached a certain level of importance, none received the official status of capital. Finally Aphrodisias, the most prosperous Karian city from the 1st century BC onwards, became the capital of the Roman province of Karia in the 4th century AD.

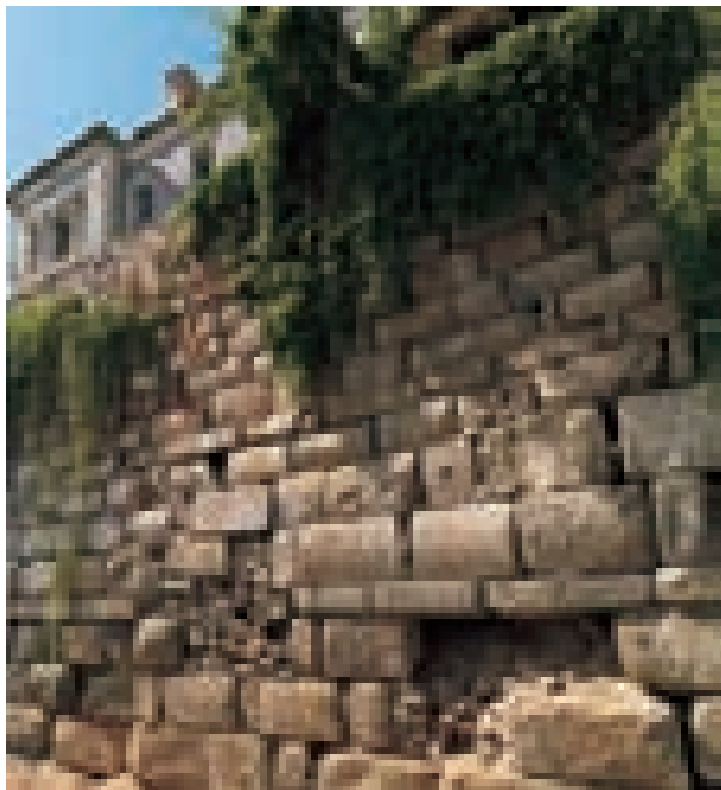
Milas Baltalıkapı (en üste). Karia, yak. İÖ 420-390, sikke, darp yeri belirsiz, defne çelenkli Apollon (?) başının yanında Karca harfler (SNG Kayhan 979) ve Boğa ve Pers Sfenksi, "K" ve "A", sikke Hekatomnid Dönemi, Karia, Kaunos (üste). (yan sayfada) Milas, Hisarbaşı Mahallesi'ndeki antik dönemden kalan podyumunun duvarı ve üzerinde eski Milas evi (Bahaeddin Ağa evi).

Baltalıkapı, Mylasa, labrys on gate (above). Karia, c. 420-390 BC, coin, uncertain mint, laureate head of Apollo (?), to the left Karian inscription (SNG Kayhan 979) and Protom of a bull, Persian sphinx. "K" and "A", Karia, Kaunos, coin, Hekatomnid Period (above). (adjacent page), Old Milas (Bahaeddin Ağa) house on top of ancient wall.

Karia'da Siyasal Örgütlenme

İÖ 4. yüzyıl öncesine ilişkin fazla kaynak olmasa da arkeolojik kanıtlar ve günümüze ulaşan birkaç yazıt, klasik dönemde Karia'nın siyasal örgütlenmesini anlamaya yetecek bilgi sağlar. Ülke, yerel hanedanların yönettiği birliklere ayrılmıştı. İÖ 5. yüzyılda Atina önderliğinde kurulan Atina-Delos Birliği'ne para veren her kentin yer aldığı Atina Vergi Listesi sayesinde bugün Karia'daki kent isimleri ve yönetici hanedanların adları biliniyor. Henüz tümü belirlenemese de, üzerinde Karia isimleri bulunan ve Karia dilinde yazılan yerel sikkeler, bu kentlerin ve yöneticilerinin var olduklarını doğruluyor. İÖ 4. yüzyıldan önce siyasal ve kültürel bir birlik olmadığı, ama "ortaklık", "topluluk", "birlik" veya "federasyon" anlamına gelen "koinon" terimiyle ifade edilen bir siyasal-dinsel örgütlenmeden söz edilebileceği anlaşıyor.³ Bu örgütlenmenin varlığı, Herodotos'un (Historiai 5.118.1) İÖ 500-493'te Persler'e karşı İon direnişine katılanlardan "hoi kares" (Karyalılar) diye söz etmesinden anlaşılır. Bir başka kanıt ise, Maussollos döneminden kalan ve kendisinden "Karialılar Koinonu'nun Kralı" olarak söz eden yazıttır.⁴ Buna ek olarak yazıtlar ve yazılı kaynaklarda, İdria ve Khrysaoreis birlikleri gibi bazı başka siyasal kuruluştan da söz edilir.⁵

Karia'nın yönetim merkezi birkaç kez değişti. Mylasa'lı Hekatomnos'un İÖ 392/1'de satraplığa getirilmesiyle bu kent Karia'nın ilk başkenti oldu. Maussollos İÖ 370-365 dolaylarında başkenti Halikarnassos'a taşıdı ve buraya ünlü anıt mezarını yaptırdı. İÖ 334'te İskender'in ordusu bu kenti alınca savunma sistemi bir ölçüde yıkıldı. Karia'yı ele geçirirken Ada'dan büyük destek gören İskender, onu yeniden tahta geçirdi. İdrieus'un karısı Ada, kocası İÖ 344/3'te ölünce Karia satrapı olmuş, ama küçük kardeşi Piksodaros tarafından İÖ 341/0'da Alinda'ya sürgün edilmişti. Alinda, İÖ 334'te Karia'nın yönetim merkezi oldu. Çeşitli ayaklanmalar yaşayan Karia Hellenistik dönemde parçalandı. Latmos Dağı'nın eteğindeki Herakleia ve Stratonikeia gibi öne çıkan kentlerin hiçbiri resmen başkent olamadı. İÖ 1. yüzyıldan itibaren en zengin Karia kenti olan Aphrodisias, İS 4. yüzyılda Roma İmparatorluğu'na bağlı Karia eyaletinin başkentiydi.

LATMOS VE PIDASA ARASINDAKİ ANTLAŞMA*

...Şehir dirlik ve düzen içinde yaşasın diye görevliler bir kurban bayramı düzenlemeliler; bundan başka halen mevcut olan mahalle örgütünü yanı sıra yeni bir mahalle örgütü oluşturulmalı ve bu Asandris adını taşımalıdır. Bu örgütlenmenin içinde kura çekme yöntemiyle hem Latmos'ta ve hem de Pidasa'da bulunan mahalle örgütü temsilcileri ve dostluk dernekleri temsilcileri yer almalıdırlar; fakat geri kalan Pidasa vatandaşları kura çekme yöntemiyle olabildiğince eşit sayıda halen mevcut olan diğer mahalle örgütlerine dağıtılmalıdırlar. Bu şekilde paylaştırılmış olan Pidasalılar tüm dini tapınım törenlerine katılma hakkına, dostluk derneği üyeleri olanlar dostluk haklarına, mahalle örgütleri bunların daha önceden sahip oldukları haklara sahip olmalıdırlar; Pidasa ve Latmosluların kutsal yasalar ve diğer nedenlerle hak etikleri gelirler ortak (mal) olmalı ve ayrı bir mülk ya da gelir sahibi olmak her iki şehre de yasaklanmalıdır; ve Latmoslular Pidasalılara bir yıl yetecek kadar konut ve ahır tahsis etmeliler; ve aralarında evlenme yoluyla akrabalık tesis etmeleri için; hiçbir Latmoslu bir başka Latmoslu'ya kızını vermemeli veya (bir Latmoslu'dan) kız almamalı ve hiçbir Pidasalı bir Pidasalıya da kız vermemeli veya almamalı, altı yıl süreyle Latmoslu Pidasalıya ve Pidasalı Latmoslu'ya kız verip almalı; ve tüm yönetim kurumları Pidasa ve Latmoslulardan oluşturulmalı; ve Pidasalılara belediye arazisi dahilinde istedikleri yerde konutlar inşa etmelerine; ve Pidasalılar arasından Latmosluların önerceği 100 yetişkin erkek ve Latmoslulardan Pidasalıların önerceği 200 yetişkin erkek bir boğa ve bir erkek domuz üzerine agorada bu halk meclisi kararına ve bu devletsel oluşuma sadık kalacaklarına dair yemin etmelidirler; ve bu karar taşın steller üzerine yazılıp, bunlardan biri Zeus Labraundos (kutsal alanına) ve biri de Latmos'daki Athena kutsal alanına yollanmalı ve adanmalı; ve Aropos döneminde görevlendirilmiş olan memurlar bu hususun gerçekleştirilmesini sağlamalıdırlar. Latmosluların etmesi gereken yemin: "Zeus Ge Helios Poseidon Athena Areia ve koç koruyan (=Artemis) [ve diğer tanrılar üzerine] yemin ediyorum ki; Pidasalılarla birlikte vatandaş olarak yaşayacağım".

THE TREATY BETWEEN LATMOS AND PIDASA*

"... Officials should organise a feast of sacrifice to ensure that the city lives in peace and order; also in addition to the current district organisation a new district organisation should be formed and this should be called Asandris. Inside this organisation there should be representatives of district organisations and friendship associations from both Latmos and Pidasa and these should be chosen by drawing of lots; however the remaining Pidasa citizens should be divided between the present district organisation equally in number. The Pidasians thus divided should have the right to attend all religious ceremonies, those who are members of friendship associations should have friendship rights and the newly formed district organisations should all have the same rights as the other ones. The revenues the citizens of Pidasa and Latmos make as a result of holy laws and others should be in common (property) and owning any other possessions or getting revenues should be forbidden to both cities; and both cities should pay their debts belonging to the month of Dios themselves; and Latmians should allocate enough housing and stables for one year. In order not to establish blood relations, no Latmian should give his daughter in marriage to another Latmian or take a girl in marriage from (a Latmian) and no Pidasian should give his daughter in marriage to or take a girl in marriage from another Pidasian, for six years Latmians and Pidasians should take marriage partners only from each other. All the administrative establishments should be constituted of citizens of Pidasa and Latmos; and Pidasians should have the right to build houses anywhere they like on city grounds. 100 adult men chosen by Latmians among Pidasians and 200 adult men chosen by Pidasians among Latmians should swear on a bull and a boar in the agora that they will be loyal to the decisions of this public assembly and to this state formation; and this decision should be written on stelae, one of which should be sent and offered to Zeus Labraundos (holy site) and the other to the holy site of Athena in Latmos and civil servants employed during Aropos' time should ensure that this matter is carried out." The vow that citizens of Latmos should make: "I swear by Zeus Ge Helios Poseidon Athena Areia and the protector of rams (= Artemis) [and all the other gods] that; I will live as a citizen with the Pidasians "

* Milas Müzesi / Museum (Blümel 1997).

Karian inscription (top) (MiM). Fragment of terracotta tablets with inscriptions in Karian (izM), Karian inscription from Hyllarima (Debord 1994), Terracotta piece with Karian inscription from Labraunda (Karlsson and Henry 2009) (middle). Bilingual Karian and Egyptian inscription from Egypt Masson 1978 (above). (adjacent page) B Necropolis of Kaunos (modern Dalyan) (above). Subterranean Built Chamber Tomb from Mylasa (below) (Akarca 1952).

Karian Culture

Karian Language and Script

As mentioned above, the Karians had their own language and script. As a result of a recent increase in interest and the discovery of new inscriptions, scholars have made a breakthrough in deciphering the Karian language, which is now readable, although still not easily translatable.⁶ The study of this language suffers from a lack of sources. Indeed, the corpus of Karian inscriptions is not very big. Most of the inscriptions were found in Egypt where Karians were much appreciated and employed by the pharaohs as mercenaries.⁷ Karian warriors left many funeral inscriptions and graffiti carved on Egyptian monuments. The very small amount of known official Karian texts in Karia itself has led some scholars to argue that Karian language was not used in the administration of the cities. This interpretation is, nonetheless, balanced out by the numerous graffiti left on pottery and other fragile materials, all of which indicate that most of the Karian population could read and write, and that the script was therefore widely used. In order to explain this apparent ambiguity, it has been argued that administrative texts might have been carved on wooden planks, and that inscriptions on marble became common only when the Karians were already Hellenized and the Karian language was abandoned in favour of Greek.

Karian Tombs

Karians also seem to have had their own distinctive burial customs. In the 5th century BC when the Athenians proceeded to purify the island of Delos, hence removing all traces of earlier burials, Thucydides, who witnessed this 'archaeological' operation, wrote (1.8): "It appeared that more than half of the theke were Karian tombs. One realized it both by the material associated with the burial but also by the way these warriors were buried, which is still the way the Karians bury their dead today."

Although later scholars were unable to find traces of such typical Karian tombs on the island,⁸ recent studies focusing on Karian funeral customs have highlighted the peculiarities of early Karian burial traditions.⁹ Up to the 4th century BC, many local dynasts from the peripheral areas of Karia adopted foreign funeral customs, while dynasts from the centre of Karia seem to have favoured a typical, local, funeral tomb in wood, later on perceivable in their 4th century BC petrified version. The caesura at the beginning of the 4th century BC corresponds to the Hekatomnid period, during which the Great King of Persia placed the dynasts of this family at the head of the Karian satrapy. The analysis of tombs from this period indicates that the Karians seized the political situation as an opportunity to emphasise the cultural unity of their country. The funeral manifestation of this Karian unity was the erection of large series of identical tombs all over the country: subterranean built chamber tombs with roof-beams in the north and rock-cut 'temple' tombs in the south. Either by reinterpreting the old and varied types of Karian funeral tombs and increasing their durability, or by creating new types of tombs that borrowed elements from both the Persian and the Greek worlds, Karians were able to synthesize already known architectural references into an innovative design.

This cultural development can also be seen in the architectural movement known as the 'Ionian Renaissance', which gave rise to many transformations in the Karian architectural landscape.¹⁰ Today the sanctuary of Zeus Labraundos is the best example of this improvement. Buildings like the Andrones, the Oikoi and the propylaia of Labraunda are still considered as some of the most striking constructions of the Late Classical period.

Karia Kültürü

Karia Dili ve Yazısı

Yukarıda belirtildiği gibi Karialıların kendine ait dili ve yazısı vardı. Son yıllarda bu dile duyulan ilginin artması ve yeni yazı örneklerinin bulunmasıyla bilim insanları Karia dilini büyük ölçüde çözdü ve okumayı başardı, ancak hala başka bir dile kolaylıkla çevrelemiyor.⁶ Kaynak ve yazıt yetersizliği Karia dilinin incelenmesini güçleştiriyor. Karialılar Mısır firavunları tarafından paralı asker olarak kullanıldığı için, Karia dilindeki yazıtların çoğu Mısır'da bulunmuştur. Kariyalı savaşçılar, arkalarında Mısır anıtlarının üzerine kazıdıkları birçok graffiti ve ölen arkadaşlarının anısı için yazıtlar bırakmışlardı.⁷ Öte yandan Karia'da bulunan az sayıda resmi metnin Karia dilinde olmayışı, kimi bilim insanlarını Karia dilinin kent yönetiminde kullanılmadığı sonucuna götürdü. Buna karşılık çanak-çömlek gibi zamanla aşınan malzeme üzerinde bulunan çok sayıda graffiti Karia halkının çoğunlukla okuma yazma bildiğini ve Karia yazısının geniş ölçüde kullanıldığını gösteriyordu. Bu durumu açıklamak için, yönetimle ilgili metinlerin tahta levhalar üzerine kazınmış olabileceği, mermer yazıtların ise Karialılar Hellenleştikten ve Karia dili yerine Grekçe kullanmaya başladıktan sonra yaygınlaştığı ileri sürüldü.

Karia Mezarları

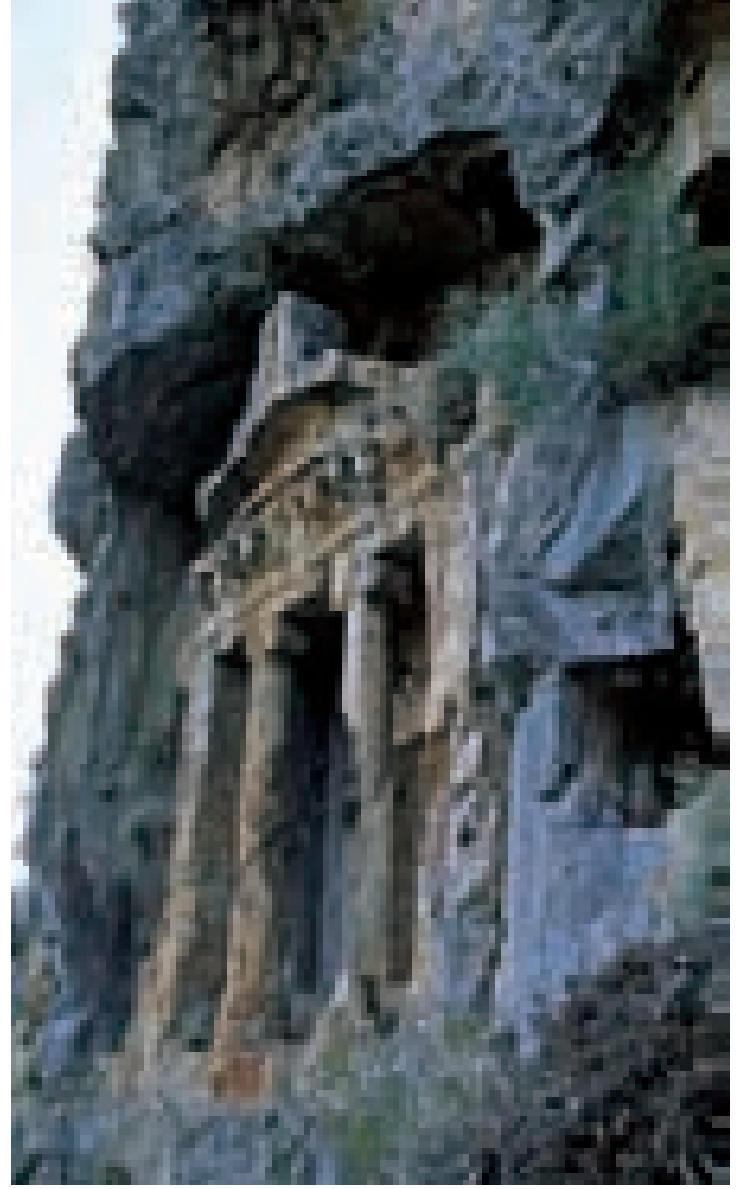
Karialıların gömü gelenekleri de başkalarına benzemiyor. Atinalılar İÖ 5. yüzyılda Delos Adası'nı geçmişin bütün kalıntılarından arındırmak amacıyla eski mezarları da yok etmeye çalışırken, bu "arkeolojik" saldırıya tanık olan Thukydides şöyle diyordu (1.8.): "Theke'lerin yaridan çoğunun Karia mezarları olduğu anlaşıldı. Hem mezar için kullanılan malzeme, hem de bu askerlerin gömülme biçimi, Karialıların bugünkü gömü geleneklerinin aynısıydı."

Daha sonra bilim insanları Delos Adası'nda bu tür tipik Karia mezarlarına⁸ ait izler bulamadılar. Ancak, Karia mezar geleneklerine ilişkin yapılan son araştırmalar, erken dönem Karia mezarlarının özelliklerine ışık tutacak bulgulara ulaştı.⁹

İÖ 4. yüzyıla kadar Karia'nın uç bölgelerindeki yerel yöneticiler yabancı mezar geleneklerini benimserken, bu yüzyıldan kalan fosilleşmiş malzeme merkezdeki yöneticilerin tipik yerel ahşap mezar mimarlığını tercih ettiklerini ortaya koyar.

İÖ 4. yüzyıl başındaki gömü geleneklerindeki dönüm noktası, Büyük Pers Kralı II. Artakserkses Memnon'un, Hekatomnidleri Karia satraplığına getirdiği döneme denk düşer. Bu dönemdeki mezarlar incelendiğinde, Karialıların bu politik gelişmeyi, ülkenin kültürel birliğini güçlendirmek için kullanmak istedikleri anlaşılır. Karia Birliği'nin cenaze ve gömme alanındaki uygulamaları, bütün bölgelerde birbirine benzeyen ancak geniş bir çeşitlilik gösteren mezar tipleriyle ortaya çıkar; kuzey bölgelerinde çatı kirişli oda biçimli mezarlar ve güney bölgelerinde ise kayadan oyulma "tapınak" mezarlar. Çeşitli eski Karia mezarlarını yeniden yorumlayan ya da Pers ve Yunan dünyasından ödünç alınma öğelerle yeni mezar tipleri yaratan Karialılar, var olan mimari referansları yenilikçi bir tasarım içerisinde birleştirmeyi başardı.

Bu kültürel gelişme, Karia mimarlığında da değişikliklere yol açan ve "İonia Rönesansı" olarak bilinen mimarlık hareketine de yansdı.¹⁰ Zeus Labraundos Kutsal Alanı, bu zenginleşmenin günümüze ulaşan en iyi örneğidir. Buradaki Andronlar, Oikoi ya da Propylaia gibi binalar bugün de Geç Klasik Dönem'in en çarpıcı yapıları olarak görülür.

Kaunos'ta (Dalyan) B Nekropolis'i (en üstte). Mylasa'da Hellenistik bir yer altı mezar planı (üstte) (Akarca 1952). (yan sayfada) Karca yazıt (en üstte) (MiM). Karca yazılı pişmiş toprak tablet parçaları (İzM) ve Karca yazıt, Hyllarima'dan (Debord 1994). Üzerine Karca harfler kazınmış bir pişmiş toprak parça, Labraunda'dan (Karlsson ve Henry 2009) (ortada). Karca ve Mısır Hiyeroglifi ile yazılmış iki dilli bir yazıt, Mısır'dan (altta) (Masson 1978).

Herakles, Mylasa (?), 336-323 BC, From the period of Alexander the Great, silver coin. (obv.) Head of Herakles, in lion's scalp (above), (adjacent page) (rev.) Zeus seated, holding eagle and sceptre (above) (IAM, BMC-GC30.2480c).

Zeus Osogo ve Zeus Labraundos kült heykelleri, Mylasa, İS 209-211, madalyon, Zeus Osogo kült heykeli üç uçlu zıpkını ve kartalı ile, Zeus Labraundos çifte baltalı (en üstte) (BMC 37). Hekate, Karia, Stratonikeia, İS 1-2. yüzyıl, sikke (arka yüz) ve Zeus Panamaros, asası omuzunda, at sırtında sağa doğru gidiyor (ön yüz) (ortada) (BMC 42). Üç gövdeli Hekate, Roma, İmparatorluk dönemi, İS 1-2 yüzyıl, y:17,5 cm, Bronz, (üstte) (BMFA Katalog, no 104. (yan sayfada) Uzunyuva Sütunu Milas, Hisarbaşı

Cult statue of Zeus Osogo (209-211 BC) holding trident, eagle and Zeus Labraundos, holding a labrys, (top) (BMC 37). Hekate, Karia, Stratonikeia, 1st-2nd century AD, coin (rev.) and Zeus Panamaros sceptre, on horseback (obv.), (middle) (BMC 42). Triple-bodied Hekate, Roman, Imperial Period, Mid-1st-2nd century AD, h.17,6 cm, Bronze, (above) (BMFA). (adjacent page) The Uzunyuva column in Milas - Hisarbaşı.

Karian Gods and Labraunda

One of the main Karian goddesses was Hekate. This goddess of crossroads, also became famous in the Greek world as the source of witchcraft. Her main sanctuary was located at Lagina, 11 km north of Stratonikeia in the Marsyas valley (modern Çine Çay). Her name is found in Karian names, such as Hekatomnos which can literally be translated from Karian as 'son of Hekate'.

Along with Zeus Karios and Zeus Osogo at Mylasa and Zeus Panamaros at Panamara, Zeus Labraundos was one of the main gods in the Karian pantheon.¹¹ Early on, his shrine became a pan-Karian sanctuary. In addition to its religious dimension (the élite of the Karian society used to gather there during lavish annual festivals) Labraunda was also an important meeting place in times of political crisis. Indeed, after the defeat of the Karian forces against the Persians at the end of the Ionian revolt in 493 BC, Labraunda was chosen by the Karian commanders as the site of their last council (Herodotos, Histories 5.119-121). Alongside its proximity to Mylasa, its important political-religious status probably explains why the Hekatomnids made Labraunda their favoured sanctuary.¹² With the rise of the Hekatomnid family, the sanctuary not only became the most important of all Karian sanctuaries but also the expression of the Hekatomnid family's cultural and political ambitions.¹³ By providing the sanctuary with a lavish architectural design and exceptional buildings, the family gave the shrine the shape of a monumental palatial complex unrivalled in western Asia Minor and emphasizing the rise of Karian power.¹⁴ By augmenting its cultic ceremonies with several days of feasts and games and giving it a Greek taste, they were able to give expression to their own wealth. Under such patronage and thanks to the creation of a unique culture that bridged the Greek and Persian worlds, Labraunda was transformed into the preeminent symbol of the political and economical success of Karia.

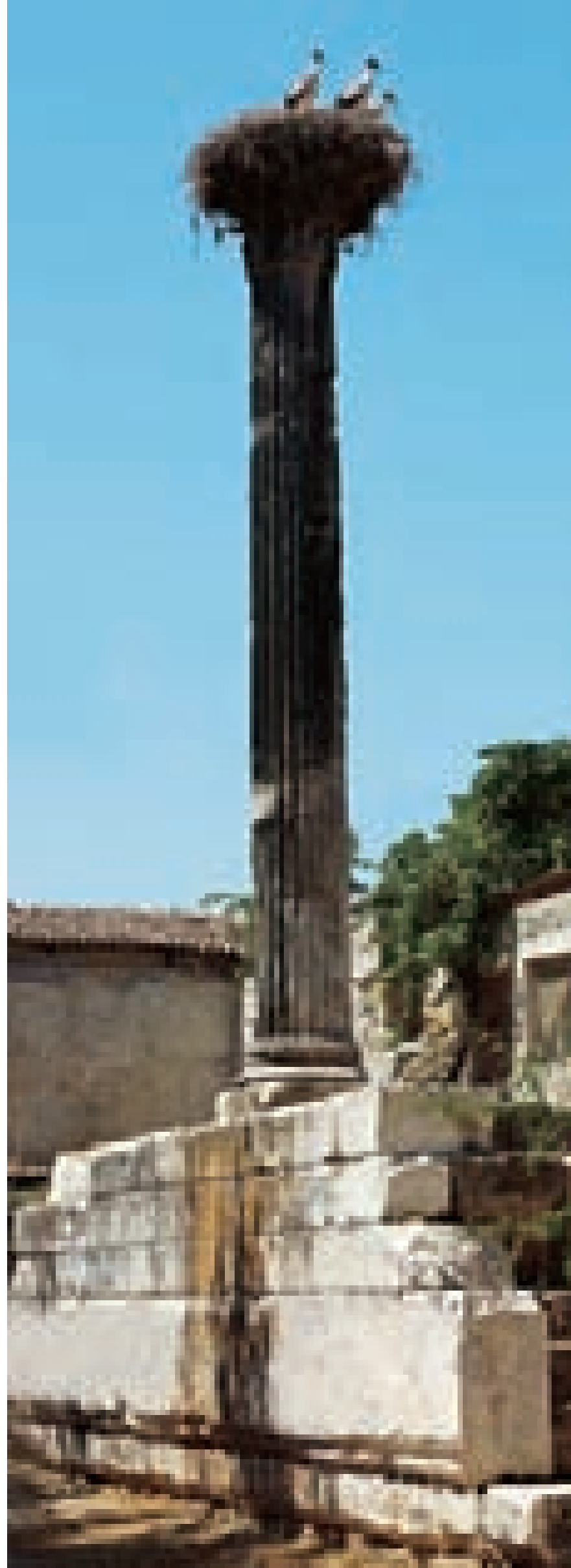

Herakles, Mylasa (?), İÖ 336-323, Büyük İskender dönemi, gümüş sikke, ön: Herakles, arslan başı başlıklı, arka: Tahtta oturan, ellerinde kartal ve asasını tutan Zeus, yazılı, (üstte) (İAM, BMC- GC30.2480c).

Karia Tanrıları ve Labraunda

Karia'nın en önemli tanrıçalarından biri de Hekate'ydi, Grek dünyasında büyücülüğü başlatan tanrıça olarak bilinen Hekate, aynı zamanda karanlık gecelerde kavşaklarda yol göstericiydi. Ana tapınağı, Marsyas Vadisi'ndeki (bugün Çine Çayı) Stratonikeia'nın on bir kilometre kuzeyindeki Lagina'daydı. Karia dilindeki anlamı "Hekate'nin Oğlu" olan Hekatomnos gibi tanrıçanın adından gelen birçok Karia ismi bulunuyordu.

Mylasa'nın tanrıları Zeus Karios ve Zeus Osogo'nun yanı sıra Panamara'daki Zeus Panamaros gibi, Zeus Labraundos da Karia panteonunun ana tanrılarından biriydi.¹¹ Zeus Labraundos'un tapınağı, erken dönemlerden itibaren tüm Karia'nın kutsal alanı oldu. Labraunda, Karia toplumunun yönetici seçkinlerini her yıl gerçekleştirilen zengin bir şölenle bir araya getiren dinsel boyutunun yanında, siyasal kriz dönemlerinde tüm Karia'nın toplantı merkezi olarak da önemli bir yere sahipti. İÖ 493'teki İonia ayaklanmasında Perslerle savaşan Kariyalı komutanlar kesin yenilgiden önceki son toplantılarını Labraunda'da yapmışlardı (Herodotos, *Historiai* 5.119-121). Mylasa'ya coğrafi yakınlığı yanında bu önemli siyasal-dinsel konumu Hekatomnidlerin ünlü tapınağı neden Labraunda'da yaptıklarını da açıklayabilir.¹² Hekatomnid hanedanının yükselişiyle birlikte Labraunda yalnızca Karia'nın en ünlü kutsal alanı olmakla kalmadı, aynı zamanda bu hanedanın kültürel ve siyasal ihtişamlarının da ifadesi oldu.¹³ Bir saraya benzeyen anıtsal ve olağanüstü binalarıyla, Anadolu'nun batısında gösterişli bir mimarlık örneği yaratarak Karia'nın yükselen gücünü vurguladılar.¹⁴ Tapınım törenlerini beş gün süren şölen ve yarışmalarla uzatıp Grek tarzına uygun bir hale getirirken zenginliklerini de sergilemiş oluyordardı. Bu koruma ve destekle Grek ve Pers dünyaları arasında köprü oluşturan özgün bir kültürün yaratılış sürecinde Labraunda, Karia'nın siyasal ve ekonomik başarılarının simgesi oldu.

Bizans (Doğu) Kilisesi, doğudan görünüş / Byzantine (East) Church, view from the east. / (yan sayfada) İmparatoriçe Julia Domna'yı (IOYAIAN ΔOMNAN) onurlandıran yazıtın detay, Kuzey Stoa'dan. / (adjacent page) Inscription honouring the Roman Empress Julia Domna, from the North Stoa.

ROMAN AND BYZANTINE LABRAUNDA

Jesper Blid*

Like many other sanctuaries of classical antiquity, Labraunda, the pankarion, continued to be a place associated with religious practices during the Roman epoch. On the site, monumental architecture and a vast quantity of archaeological material are remnants of this period. After the sanctuary experienced a decrease in activity during the Hellenistic era (c. 300-30 BC) it seems that Labraunda gained renewed favour in the Julio-Claudian period (early first century AD). Pilgrimage started again on a large scale, bringing with it new logistic issues that had to be attended to. The first measure taken was to construct facilities for sanitation, and in the first century AD the so-called East Bath was built between the propylaia, the monumental entrances to the sanctuary. A dedication inscription found here in 1951 mentions a certain Tiberios Klaudios Menelaos as the benefactor and donator of this bath complex. It was logical to build the bath between the entrances of the sanctuary, as it was important not to defile the sacred precinct; purification was required, a cleansing both of body and soul, and thus this was offered to the pilgrim directly on arrival at Labraunda.

* Ph D. Student, Department of Archaeology and Ancient Culture, Stockholm University

ROMA VE BİZANS DÖNEMİNDE LABRAUNDA

Jesper Blid*

Klasik çağdaki birçok kutsal alan gibi, pankarion Labraunda da Roma döneminde dinsel etkinliklerle bağlantılı bir yer olmaya devam etti. Ören yerinde dönemin anıtsal mimarlık örnekleri ve çok sayıda arkeolojik malzeme bulundu. Hellenistik çağda (İÖ yak. 300-30) Kutsal Alan eski canlılığını yitirdi, ama Julius-Claudius (İS 1. yüzyılın başı) döneminde Labraunda yeniden önem kazandı. Büyük çapta ziyaretçi akınına uğrayan yörede, karşılanması gereken yeni lojistik ihtiyaçlar ortaya çıktı. İlk adım, 1. yüzyılda temizlik amacıyla tapınağın anıtsal girişleri (propylaia) arasına Doğu Hamamı'nın yapılmasıydı. 1951'de bulunan bir ithaf yazıtında bu hamam kompleksini Tiberios Klaudios Menelaos'un yaptırdığı belirtiliyordu.

Kutsal alanı kirliletmek için ziyaretçilerin hem bedenlerini hem de ruhlarını arıtmaları gerektiğinden, hamamın tapınağın girişleri arasına yapılması ve böylece insanlara ilk önce bu hizmetin sunulması akla yatkındır.

* Doktora öğrencisi, Arkeoloji ve Eski Çağ Kültürü Bölümü, Stockholm Üniversitesi

The East Bath

The remaining walls of the East Bath consist of thick courses of gneiss ashlars. This construction technique had been employed at Labraunda since the days of the Hekatomnids and, with a few exceptions, lasted throughout the Roman period. The technique was based on two components: the 'headers' and the 'stretchers'. By placing every second, or third ashlar, the 'header' horizontally across the wall, a chain-like system was created and constituted a very sturdy structure. Today, two thousand years later, many of these walls are still seen in good condition despite earthquakes, erosion and fires. It was an advantage to use large heavy blocks that would stay in place and strengthen the wall, and in the East Bath these ashlars measure between 0.85–1.25 m in length, and about 0.55–0.6 m in height.¹ The East Bath was planned according to at least two parallel rows of rooms set on a east-west axis. The room furthest to the north-west was evidently the hot bath, since a hypocaust, a heating system, was found there in 1953. A small heating-channel leading to the praefurnium, the furnace, on the

other side of the wall also remains. During the excavation of this room, fragments of a fallen brick vault were found. The vault did not belong to the original building phase, but was probably the result of a restoration, carried out perhaps two-three centuries after its initial construction. This shows that the bath was in use for several hundred years, perhaps to the second part of the sixth century AD.

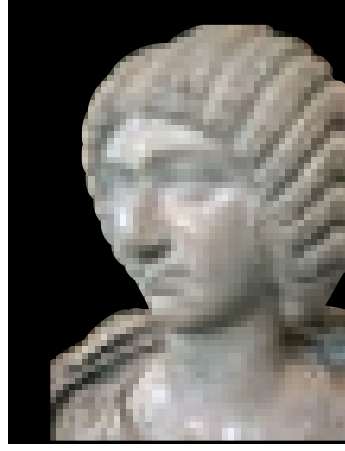
The regained interest in the cult of Zeus at Labraunda did not decrease in popularity in the following two centuries. From the second century AD buildings of both sacred and commercial character were built within the sanctuary. An example is the North Stoa built by the local priest Poleites during the reign of emperor Trajan. For many centuries Labraunda had been a place where influential people from the region announced decrees and dedications. These announcements were inscribed in stone, and displayed on public view at certain prominent locations within the sanctuary. From the third century AD these inscriptions cease to exist. It could be interpreted as the final abandonment of the site, but the archaeological material tells us otherwise; indeed, there is a peak in the number of coins and other material in the late third-early fourth century, showing an increased activity at Labraunda. It is probably at this time that another bath complex, the South Bath, was built inside the sacred precinct. The erection of a second bath at Labraunda signals continued pilgrimage to the site.

The South Bath

The South Bath is situated at the south-west corner of the temple area, and the complex occupies more than 1000 square metres, making it the largest building within the temenos (the sacred enclosure). The building is arranged with what now seem to be at least five major rooms and another room, with a semicircular apse to the south. The southern part of the bath is resting on a Late Classical terrace wall, most probably the temenos wall. In 1953, when excavations at Andron C's south-western corner revealed an underground area linked to a hypocaust, it became evident that this building was a Roman bath. It had earlier been interpreted as a church due to the large apse oriented towards the south.

A part from the north wall of the East Bath was used in East (Byzantine) Church (top). Plan, East Church walls (black), the north wall of East Bath (gray) (above) (J. Blid). (adjacent page) The Roman Emperors who helped Mylasa Labraunda: Septimius Severus (193-211) (AMT), Empress Julia Domna, (above) (LM), Traianus (98-117), coin, Augustus (11 BC- 2AD), coin (BMC) (left below). South Bath, northwest corner, an underground area linked to the hypocaust (right above). South Bath plan (right below) (J. Blid 2007).

Doğu Hamamı

Doğu Hamamı'ndan kalan duvarlar, kalın granit yontma taş sıralarından oluşur. Labraunda'da Hekatomnid döneminden beri uygulanan atkılı örgü denilen bu yapı tekniği, birkaç istisna dışında Roma döneminde de sürdü. Bu teknik, taşların bağ taşı ve sıra taşı olarak özel bir biçimde yerleştirilmesine dayanıyordu. İki ya da üç taş aralıkla yatay olarak yerleştirilen "bağ taşı" zincir biçiminde çok sağlam bir yapı oluşturuyordu. Duvarlarda sağlam, büyük ve ağır taş blokların kullanılması, iki bin yıldır yaşanan depremlere, yangınlara ve aşınmaya rağmen duvarların günümüze iyi durumda ulaşmasını sağladı. Doğu Hamamı'nda kullanılan büyük taş blokların uzunluğu 0,85-1,25 m, yüksekliği ise 0,5-0,6 m arasında değişir.¹

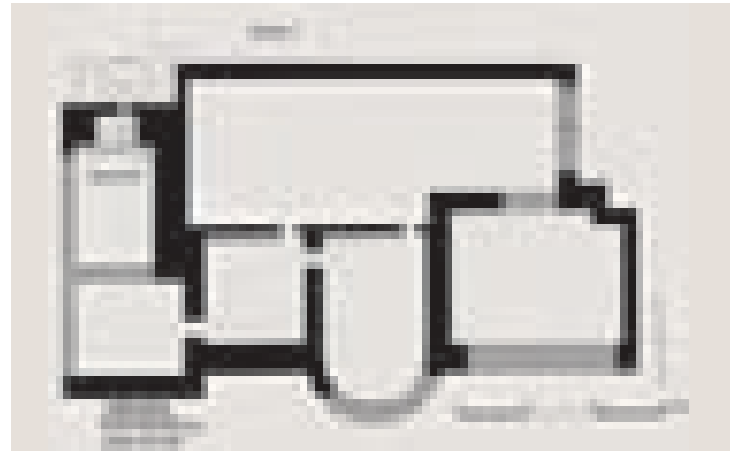
Doğu Hamamı, doğu-batı ekseninde en az iki paralel oda sırası oluşturacak biçimde planlanmıştır. 1953'teki kazılarda yerden ısıtma sistemi (hypocaust) bulunan hamamın kuzey-batı ucundaki odanın sıcaklık bölümü olduğu anlaşılır. Bu bölüm ile duvarın öteki tarafındaki külhana kadar uzanan küçük bir ısıtma kanalı (praeefurnium) da bulundu. Sıcaklık bölümü kazılırken bulunan ve burada tonoz olduğunu gösteren tuğla parçaları ilk inşaatın iki-üç yüzyıl sonra yapılan restorasyondan kalmış olabilir. Çünkü tonoz orijinal yapıya ait değildir. Bu durum, hamamın birkaç yüzyıl boyunca, belki İS 6. yüzyılın ikinci yarısına kadar kullanıldığını gösterir.

Zeus Labraundos Kutsal Alanı, bu dönemi izleyen iki yüzyıl boyunca da halkın ilgi gösterdiği bir tapınma merkezi olmaya devam etti. İS 2. yüzyıldan sonra kutsal alana hem dini hem de ticari binalar eklendi. İmparator Traianus döneminde yerel rahip Poleites'in yaptırdığı Kuzey Stoa bunlardan biridir. Labraunda yüzyıllarca bölgede etkili olan kişilerin buyruklarını duyurduğu ve adaklar adadığı bir yerdi. Duyurular taşlara kazınıyor ve tapınağın en dikkati çeken yerlerinde halkın bunları görmesi sağlanıyordu. İS 3. yüzyıldan itibaren bu tür yazıtlara rastlanmaması, yörenin bu tarihte terk edilmiş olabileceğini düşündürmekle birlikte, arkeolojik kalıntılar bunun tersini gösterir. Gerçekten de İS 3. yüzyıl sonuyla İS 4. yüzyıl

başlarından kalma sikke ve benzeri malzemenin en çok bu döneme ait olması, Labraunda'nın yeniden canlandığına kanıttır. Tapındaki ikinci hamam kompleksi olan Güney Hamamı'nın da bu dönemde yaptırıldığı sanılır. İkinci hamama gerek duyulması, kutsal alanın sürekli ziyaret edildiğini gösterir.

Güney Hamamı

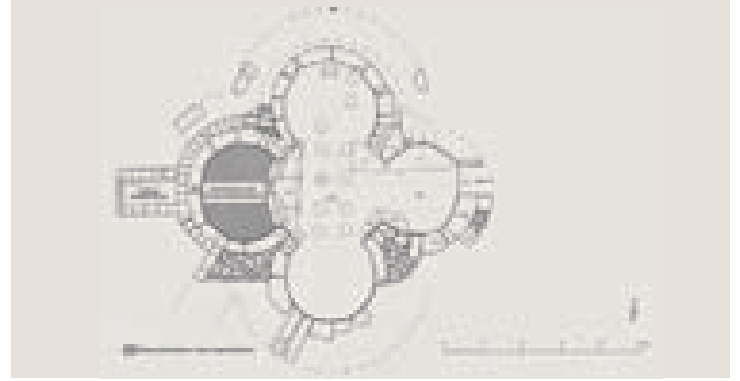
Tapınak alanının güneybatı köşesindeki Güney Hamamı, kompleksiyle birlikte bin metrekareden fazla bir yer kaplar ve Kutsal Alan'ın (temenos) en büyük yapısıdır. En az beş büyük odayla güneyde yarım daire biçiminde bir apsisi bulunan bir başka odadan oluştuğu anlaşılır. Hamamın güney bölümü Geç Klasik dönemden kalan ve Kutsal Alan'ın duvarı olduğu sanılan bir teras duvarına yaslanır. 1953'te Andron C'nin güney-batı köşesindeki kazılarda hypocaust'la bağlantılı bir yeraltı bölümü ortaya çıkınca, bu binanın bir Roma hamamı olduğu anlaşıldı. Güneye bakan büyük apsis nedeniyle, önce buranın bir kilise olabileceği düşünülmüştü.

Milas ve Labraunda'ya yardım eden Roma İmparatorları; Septimius Severus (193-211) (AMT), İmparatoriçe Julia Domna, (en üstte) (LM). Traianus (98-117), sikke, Augustus (İÖ 11- İS 2), sikke, (BMC) (sol altta). Güney Hamamı, kuzeybatı köşesi, hypocaust'la bağlantılı yeraltı bölümü (sağ üstte). Güney Hamamı planı (sağ altta) (J. Blid 2007) (yan sayfada) Doğu (Bizans) Kilisesi'nde kullanılan Doğu Hamamı kuzey duvarından bir bölüm (üstte). Plan; Doğu Kilisesi duvarları (siyah) ve Doğu Hamamı (gri) kuzey bölümü duvarı (altta) (J. Blid).

Dört Apsisli Hamam, hypocaust ve sıcaklık bölümü (üstte). (yan sayfada) Boylamasına kesit (sol altta) and Plan (sağ altta) (J. Blid 2009) / Tetraconch, hypocaust and the heated section (above). (adjacent page) Long-section (left below) and plan (right below) (J. Blid 2009).

The bath consists of an intricate sequence of rooms, some of them subterranean. One of these subterranean rooms is found in the north-western part of the bath, covered with a barrel-vault constructed of bricks. The vault is the only intact example seen at Labraunda today. The brick vaults in this underground space which must, at least partly, have been used as a praefurnium are similar to those of the East Bath, suggesting a common date of construction. The building-materials employed in the walls of the bath constitute an exception from the common construction technique employing ashlar in the local gneiss. Here we see, for the first time at Labraunda, walls of opus caementicium, i.e. Roman cement. The walls are massive; in some places measuring almost 2 m in thickness. The walls were made this thick so that they could counter the heavy load from the brick vaults.

The Tetraconch

At the beginning of the fourth century a luxurious private establishment was built south-west of the sacred enclosure. A Tetraconch, a building constructed of four apses, was excavated here in the summer of 2008. Apparently the Tetraconch was the heated section within a small, probably private, bath establishment.

Hamamda, birbiri ardına çapraşık yerleştirilmiş ve bazıları da yeraltında bulunan çok sayıda oda vardır. Kuzeybatı bölümünde bulunan yeraltı odalarından biri, tuğladan yapılmış bir beşik tonozla örtülüdür ve Labraunda'dan kalan tek sağlam tonoz budur.

Bu yeraltı odasındaki tuğla tonozların en azından bir bölümünün praefurnium olarak kullanıldığı sanılır ve Doğu Hamamı'ndakilere benzer olmaları aynı tarihlerde yapıldıklarını düşündürür.

Hamam duvarlarının malzemesi ise, yerel granit taşların kullanıldığı genel yapım tekniğine pek uymaz. Labraunda'da Roma çimentosu (opus caementicium) kullanılan ilk yapı bu hamamdır. Tuğla tonozların ağırlığını karşılamak amacıyla, kalınlığı kimi yerde iki metreye ulaşan çok büyük duvarlar örülmüştür.

Dört Apsisli Hamam (Tetraconch)

Dört apsisten oluştuğu için tetraconch denilen ve İS 4. yüzyılın başına tarihlenen gösterişli özel bir bina Kutsal Alan'ın güneybatısında 2008 yazında ortaya çıkarıldı. Tetraconch'un, özel kullanım için yapılmış küçük bir hamamın sıcaklık bölümü olduğu anlaşıldı.

The East Church

Around the mid-fourth century AD the cult of Zeus at Labraunda seems to have been abandoned; hardly any archaeological material can be dated between the 350s and the beginning of the 390s. So for almost 40 years there must have been very limited activity taking place at Labraunda. However, this did not ultimately signal the end of Labraunda as a place associated with religious practises. Like at other sanctuaries of antiquity, the end of the pagan cults opened a new door to Christianity.

At Labraunda a church, the East Church, was erected directly between the South and East Propylaia. The deliberate placing of churches by propylaia seems to be a pattern recognized at other ancient sanctuaries. At Epidauros in the Peloponnesos a major basilica was erected next to the propylon about 400 AD. Closer to Labraunda, at the sanctuary of Hekate at Lagina, Turkish archaeologists have uncovered a similar church immediately to the south of the propylon during the excavations of the last two years. Studies of the church's excavated finds, architectural layout, and also the general material sequence of Labraunda, suggest an early date, which chronologically correlates with the church at Epidauros.

The East Church is set out along an east-west axis, measuring 25 m in length and about 10 m in width. The church has no inner freestanding supports, thus it contains only a single, 9.45 m wide, nave, divided into four bays by 10 pilasters. The interior of the church was richly ornamented with white marble paving slabs and wall revetments of Marmor Phrygium, originating from Akroinon (modern Afyon) in Phrygia. Along the axis of the nave of the

church, the marble paving slabs are placed in a west-east orientation; these slabs covered a subterranean terracotta conduit debouching into an open channel situated in the direct centre of the apse. When the channel was excavated in 2007, almost two hundred broken pieces of glass vessels, many of local manufacture and dating to the fourth-fifth centuries, were unearthed. Our interpretation of the open water channel is that it is a hagiaσμα, sacred spring; however, water installations of various functions occurred occasionally within the sanctuaries of Late Antique churches. If we return to the glass fragments found during the excavation of 2007, the question remains

East Church, apse section, view from the northwest (top). East Church cross-section B-B (middle). The room at the entrance of the church (above). (adjacent page) Inscription at the entrance of the church announces the gift of the bath by a certain Tiberius Klaudios Menelaos (above). The entrance of the Church (below).

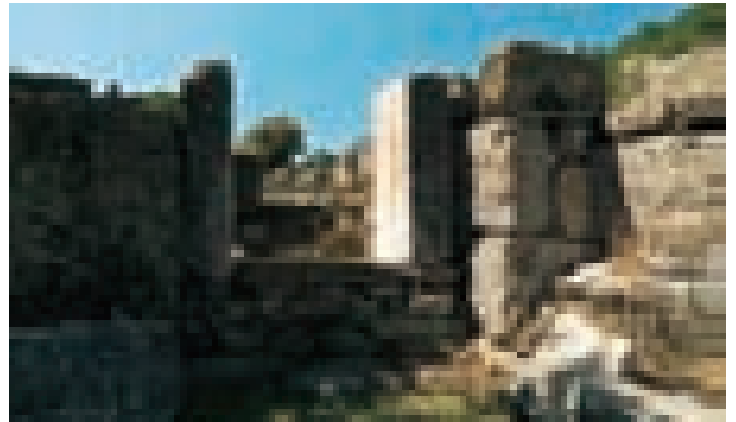
Doğu Kilisesi

İS 350'lerle 390'ların başı arasındaki döneme ait arkeolojik malzeme bulunamadığından, Zeus Labraundos Kutsal Alanı'nın İS 4. yüzyıl ortalarında terk edildiği ve kırk yıl boyunca burada pek bir etkinlik olmadığı düşünülür. Ancak bu durum Labraunda'nın dinsel açıdan önemini yitirdiği anlamına gelmez. Antik dönemden kalma tüm kutsal alanlar gibi, pagan tapımının yerini Hristiyanlık aldı. Labraunda'nın Güney ve Doğu Propylonlarının (giriş yapıları) arasına, bugün Doğu Kilisesi olarak bilinen bina yapıldı. Kiliselerin doğrudan giriş bölümüne yerleştirilmesi, öteki kutsal alanlarda da uygulandığı bilinen bir yöntemdi. Peloponnesos'ta Epidauros'daki Propylon'un hemen yanına İS 400 dolaylarında büyük bir bazilika yapıldı. Labraunda yakınlarında Lagina'daki Hekate tapınağında da Türk arkeologların son iki yıl içinde yaptıkları kazılarda Propylon'un hemen güneyinde benzer bir kilise bulundu. Labraunda'daki kilisenin mimari planı ve kullanılan malzemenin yanı sıra buradaki buluntular, binanın daha erken ve Epidauros'taki bazilikaya yakın bir tarihte yapıldığını ortaya koyar.

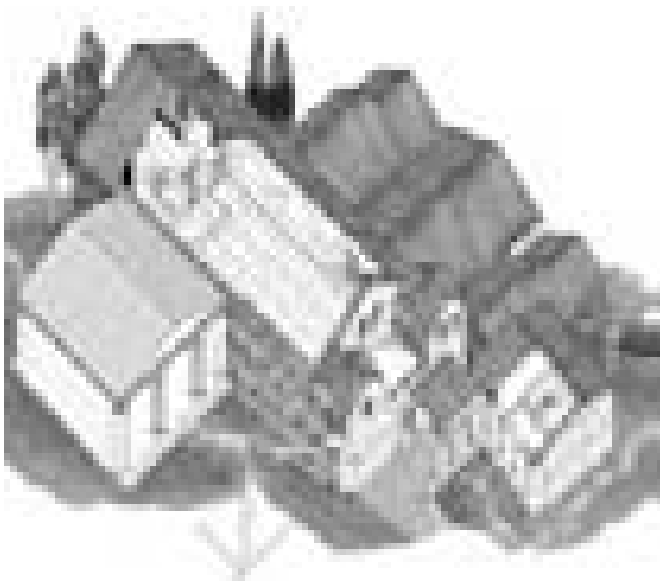
Doğu-batı ekseninde uzanan Doğu Kilisesi'nin uzunluğu 25 m, genişliği 10 m'dir. Mimari olarak içeriden desteklenmeyen binada yalnızca on pilaster'la (dörtgen yarım sütun) dört kemer açıklığına bölünmüş 9,45 m genişliğinde bir nef bulunur. Beyaz mermer zemin kaplaması ve Frigya'daki Akroinon'dan (bugünkü Afyon) gelen Marmor Phrygium'dan (Frigya mermeri) yapılma duvar kaplamalarıyla kilisenin içi zengin bir biçimde bezenmiştir.

Kilise nefinin ekseni boyunca batı-doğu yönünde yerleştirilen mermer döşeme kaplamalarının altında, apsisin tam merkezindeki

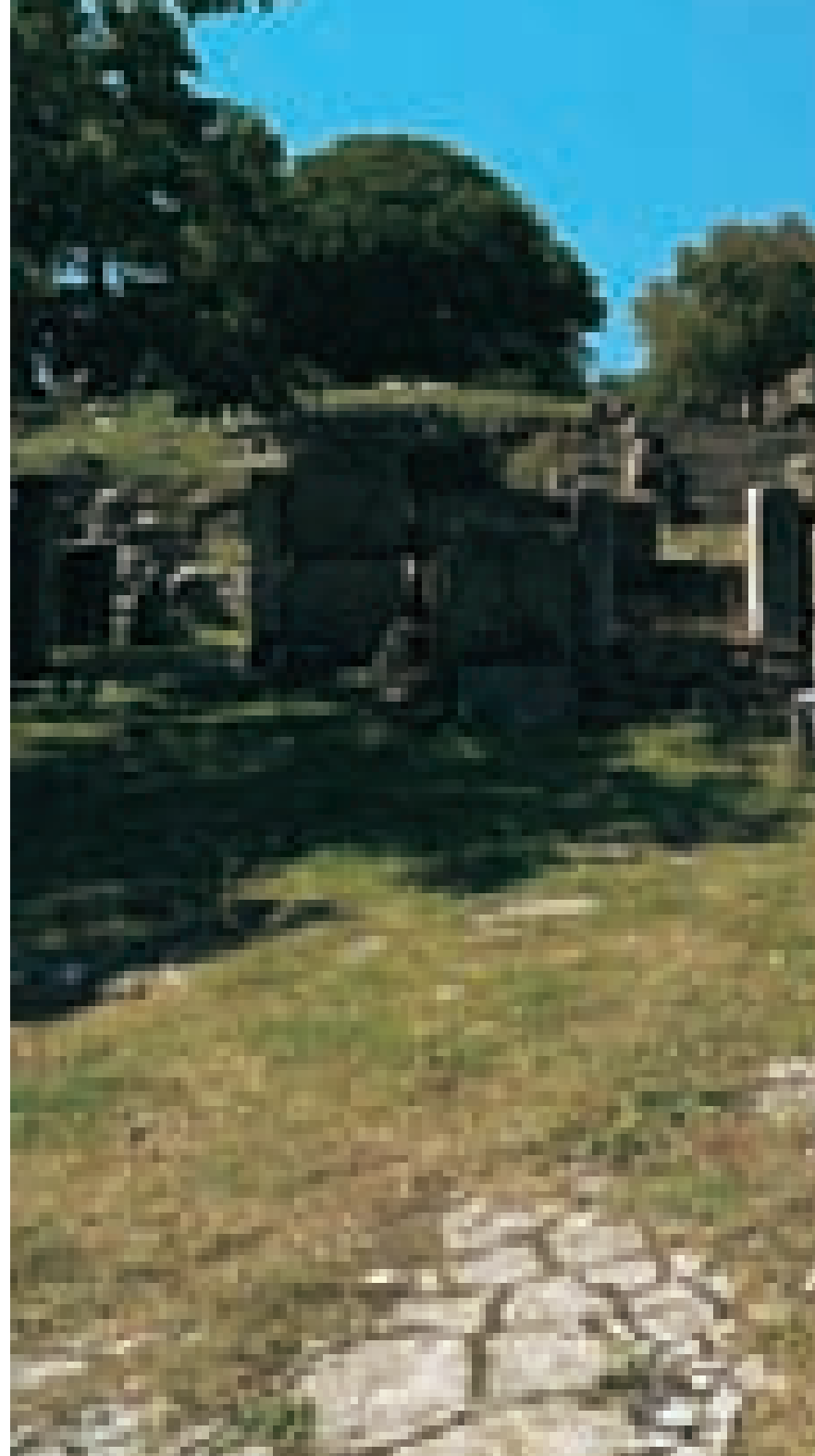
açık bir kanala ulaşan, yeraltına döşenmiş ve pişmiş topraktan yapılmış boru hattı bulunur. Kanal 2007'de açıldığında, çoğu yörede üretilen ve İS 4.-5. yüzyıllara tarihlenen ikiyüz dolaylarında kırık cam eşya ortaya çıkarıldı. Açık su kanalının bir ayazma (hagiasma), yani kutsal su kaynağı olduğunu düşünebiliriz. Öte yandan, Geç Antikite'ye tarihlenen kiliselerde zaman zaman çeşitli işlevlere sahip bu tür su tesislerine rastlanır. 2007'de bulunan cam eşyalara gelince, bunların neden kanala atıldığı bilinmiyor. Törenin bir parçası olarak kilisede toplananlar ya da yalnızca rahipler ayazmanın kutsal suyunu içiyor olabilir mi? Bu tören sırasında

Kilise girişindeki hamamın Tiberius Klaudios Menelaos tarafından yaptırıldığını açıklayan yazıt (en üstte). Kilise girişinde sağdaki oda (üstte). (yan sayfada) Doğu Kilisesi apsis bölümü, kuzeybatıdan görünüş (üstte). Doğu Kilisesi kesit B-B (ortada). Kilise girişi soldaki küçük oda (altta).

The floor of the apse, view from the north (top) (SAML 2006). East Church isometric restitution (above) (J. Blid 2009). (adjacent page) East Church, nave paved with white marble slabs, view from the southeast, North wall of Propylon area and Split Rock.

of why were they all thrown into the channel. Could the liturgy have included an act where the assembly or possibly only the clergy drank from the blessed water of the hagiaσμα, and if these cups broke during this ceremony, were they then thrown into the channel? This is a possible scenario; another is that they were deposited in the channel, perhaps as an offering of *ex-votos*.

To the south, the East Church is built alongside, and partly into, the East Bath. During the erection of the church a narrow doorway of the bath, now situated in the south wall of the church, was widened and monumentalised with a new doorjamb of marble. In 2006 an excavation was made in connection with this doorway, in order to investigate whether there was a functioning connection between the church and the bath during Late Antiquity. The reuse of Roman baths as baptisteries or privatised baths, maintained by the Christian clergy, is recorded in the eastern Mediterranean area during the Early Byzantine period. This might be the case at Labraunda since several mosaic fragments date the redecoration of the room somewhere between the late fourth to sixth century AD, based on comparative studies of similar mosaics found in Karia.

The church was only used for a short period of time, since an earthquake, likely at some point during the second half of the sixth century, left it, and probably also the East Bath, severely damaged; a bronze follis coin, struck in Constantinople in 560 AD, is among the latest finds of the Late-Antique phase of the church. After its destruction the church lay abandoned for hundreds of years. During the Middle Byzantine period, a two-aisled chapel was built into the nave of the earlier church, measuring about 6x8 m. The chapel had an apsidal curvature in the eastern wall and was entirely built by spolia from the East Propylon. The room north of the vestibule of the earlier church was incorporated into this chapel, as can be seen in the raised level of the threshold.

In 1960, the Swedish archaeologist Alfred Westholm discovered a coin in the vicinity of this chapel. It was struck during the reign of Basileios II (976-1025 AD). The date of this coin seems to coincide chronologically with the new dating proposed by L. Karlsson for the construction of the Byzantine fortress on the Akropolis. It is therefore plausible that the small secondary chapel may also date around the tenth-eleventh century.

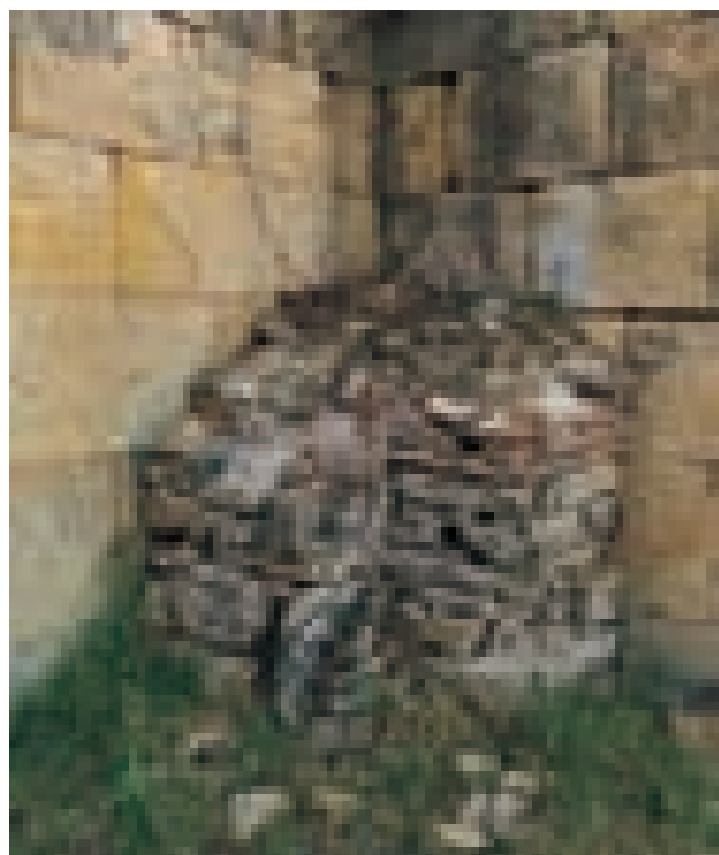
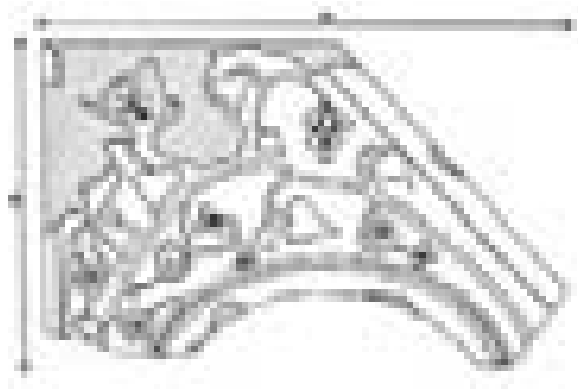
Doğu Kilisesi, Naos zemini beyaz mermer levhalarla kaplı, güneydoğudan bakış, arkada giriş alanı teras duvarı ve yarık kaya (üstte). (yan sayfada) Apsis tabanı, kuzeyden görünüş (Üstte) (SAML 2006). Doğu Kilisesi izometrik restitüsyonu (altta) (J. Blid 2009).

kırılan bardaklar kanala mı atılıyordu? Bir başka olasılık ise, bunların tanrıya adanan ve kanalda muhafaza edilen bardaklar olmasıdır.

Doğu Kilisesi güneyde Doğu Hamamı'nın yanına ve onun bulunduğu yere yayılarak uzanır. Kilise yapılırken hamamın dar kapı girişi kilisenin güney duvarına yerleştirilmiş ve yeni bir mermer çerçeve ile genişletilmiş ve anıtsallaştırılmıştır. 2006'da, Geç Antikite döneminde kiliseyle hamam arasında işlevsel bir bağlantı olup olmadığını anlamak için bu kapı girişinde bir kazı yapıldı. Kapının daha önceki kazılarda ortaya çıkarılmamış bir odaya açıldığı görüldü. Erken Bizans döneminde Doğu Akdeniz bölgesindeki Hristiyan rahiplerin Roma hamamlarını vaftizhane ya da özel hamam olarak kullandıkları kayıtlara geçmiştir. Bu odada bulunan birkaç mozaik parçası Karia'da bulunan benzeri mozaiklerle karşılaştırıldığında odanın, İS 4. yüzyıl sonuyla 6. yüzyıl arasındaki bir tarihte, kilisenin yapımıyla aynı dönemde yeniden düzenlendiği anlaşıldı. Buna göre bu odanın vaftizhane veya özel hamam olarak kullanılması durumu geçerli olabilir.

Kilisenin kısa bir süre için kullanıldığı ve İS 6. yüzyılın ikinci yarısındaki bir depremin kiliseyle birlikte Doğu Hamamı'na da ağır zarar verdiği anlaşıyor. Kilisede Geç Antikite dönemine ait en son buluntulardan biri, İS 560'da Konstantinopolis'te basılan büyük bronz follis sikkedir. Yıkıldıktan sonra bir yüzyıl kadar terk edilen kilisenin yerine Orta Bizans döneminde, orta nefin yerine iki nef koyarak 6x8 m boyutlarında küçük bir kilise (şapel) yapıldı. Şapelin doğu duvarında apsis biçiminde bir kıvrım vardı ve tümü Doğu Propylonu'ndan alınan devşirme malzeme (spolia) ile yapılmıştı. Daha önceki kilisenin giriş holünün kuzeyindeki oda, kapı eşiğinin yükselmesinden de anlaşılabacağı gibi bu şapele eklenmişti.

İsveçli arkeolog Alfred Westholm 1960 yılında Bizans şapelinin yakınında II. Basileios döneminde (İS 976-1025) basılmış bir sikke buldu. Bu sikkenin baskı tarihi, Labraunda Akropolis'inde yapılan Bizans Kalesi'nin yapım tarihine ilişkin olarak Prof. Dr. Lars Karlsson'un ileri sürdüğü yeni görüşle aynı tarihe denk geliyor. Bu nedenle, küçük ikinci kilisenin de İS 10-11. yüzyıllarda yapıldığı söylenebilir.

Ambo fragment (SAML 2008) and a drawing (J. Blid 2008) (left above). Oikoi, brick of the dome, Byzantine Period - detail (right above). (adjacent page) South room of the Oikoi building with a brick pier supporting a dome constructed in the Byzantine Period.

Other Late Roman Buildings

Late-Roman alterations of older buildings also occur at Labraunda. The annexes north of Andron B were repaved with the same type of mosaics that were found in the passage between the East Church and the East Bath. This area appears to have been a residence of private character. Another major alteration was made in the Oikoi, close to the Temple of Zeus. The building, which is originally of Hekatomnid date, consists of two square rooms of different sizes, behind a tetrastyle Doric colonnade. During the excavation of the building, the upper part of a cupola made of brick was found in the southern room. The excavation also showed that in the Late Roman period, four piers were added to the corners of this square room to support the cupola. The cupola measured c. 5 m in diameter, a large span, which likely required more advanced engineering. The function of the Oikoi in Late Antiquity is not certain but the vaulting technique signals a prominent function, compared to the more modest buildings of Labraunda built at the same time.

Possible Remains of a Second Church

In 2007, remains of an ambo, a pulpit used within the Christian church, were unexpectedly found at Labraunda. The ambo is of the common Karian type, often dated to the fifth or sixth century AD. The preserved fragments were all discovered in a terrace wall in the southwestern part of the hieron. All the fragments are ornamented with reliefs but most of them are very worn. The best-preserved example is found on the staircase-fragment and is made in the so-called *champlevé* technique. The relief consists of a rinceau pattern; composed of tendrils of vine and ivy with four grape clusters.

Concerning the findspot of the ambo, it appears unlikely that the fragments were brought here from a distant area. The most reasonable suggestion, therefore, seems that they came from a fifth/sixth-century church situated on the terrace on which they were found. It is not possible at the moment to identify a church here without a proper excavation or a geophysical survey. However,

other traces of Late Antique activities are obtainable in this area. Directly to the north of the findspot stands the previously mentioned Tetraconch bath. The excavation of the Tetraconch in 2008 showed that discarded pottery and other filling material have, in a secondary phase, filled up the hypocaust, indicating that the heating function of the bath was taken out of use. This reshaping of the edifice's function occurred in the very late fifth or early sixth century AD.

The function of the Tetraconch's secondary phase is uncertain but it correlates well with the dating of the ambo, raising the possibility that this building, in a secondary phase, may have been connected with the hypothetical West Church. The area south and southwest of the Tetraconch is today a level field, which seems very suitable for an elongated structure such as a basilica. A geomagnetic survey and further archaeological investigations will hopefully give us an answer to the proposed existence of the West Church.

In summa Labraunda experienced a golden age during most of the Roman period. Busy building activities are seen during the first and second centuries AD, but also at the end of the third century. By the early fourth century Labraunda hosted two public baths; sacred and public buildings were also still in use, and private establishments were built outside of the temenos. From the end of the fourth century to the second half of the sixth century the activity continued, with the construction of churches and residences. Despite the loss of epigraphic material from the second half of the third century, various archaeological materials, such as coins, pottery etc. reveal a time of prosperity during Late Antiquity.

After the second half of the sixth century Labraunda seems to have been abandoned. Activity appears again in the tenth-eleventh century, when the fortress on the Akropolis was rebuilt and the small chapel inside the Late Roman East Church was constructed. Pottery from the late twelfth century is also found, but after this century the site was abandoned.

Oikoï güney odası, Bizans döneminde eklenen tuğla kubbeyi taşıyan paye (üstte). (yan sayfada) Ambo parçası (SAML 2008) ve çizimi (J Blid 2008) (solda). Oikoï Bizans dönemi kubbe payesi- detay (sağda).

Öteki Geç Roma Binaları

Labraunda'daki yapılar, Geç Roma döneminde de değişikliğe uğradı. Andron B'nin kuzeyindeki ek binalar, Doğu Kilisesi ile Doğu Hamamı arasındaki geçitte bulunanlarla aynı türden mozaiklerle kaplandı. Bu bölümün özel konut olarak kullanıldığı anlaşıyor. Bir başka önemli değişiklik, Zeus Tapınağı'na yakın Oikoï'da yapıldı. Hekatomnid döneminde yapılan bu bina, cephesindeki dört Dor sütununun (tetrastyle) arkasında yer alan farklı boyutlarda kare biçiminde iki odadan oluşur. Binadaki kazıları sırasında güney odasında tuğladan yapılmış bir kubbenin üst kısmı bulundu. Kazılarda Geç Roma döneminde aynı zamanda kubbeyi desteklemek amacıyla bu kare odanın köşelerine dört payanda eklendiği de anlaşıldı. Yaklaşık 5 m'ye ulaşan çapıyla bu büyük kubbenin, daha gelişmiş bir mühendislik gerektirdiği anlaşıyor. Geç Antikite'de Oikoï'nin hangi amaçla kullanıldığı belirlenemedi, ama Labraunda'da aynı dönemde yapılan daha basit yapılarla karşılaştırıldığında, tonoz tekniğinin önemli bir işleve sahip olduğunu gösteriyor.

İkinci Bir Kiliseye Ait Olduğu Sanılan Kalıntılar

2007'de Labraunda'da beklenmedik bir ambo, yani Hristiyan kiliselerinde kullanılan bir vaaz kürsüsü bulundu. Karia'da yaygın olarak görülen ve İS 5. ya da 8. yüzyıla tarihlenen ambo'lara benzeyen bu kürsüden kalan parçalar, kutsal alanın (hieron) güneybatı bölümündeki bir teras duvarında bulundu. Tüm parçalar kabartmalarla bezeliydi, ama çoğu çok yıpranmıştı. En iyi korunan merdiven parçasının üzerinde oyma tekniğiyle yapılmış asma ve sarmaşık dalları ile dört üzüm salkımının görüldüğü kıvrım dal (rinseau) desenleri vardı.

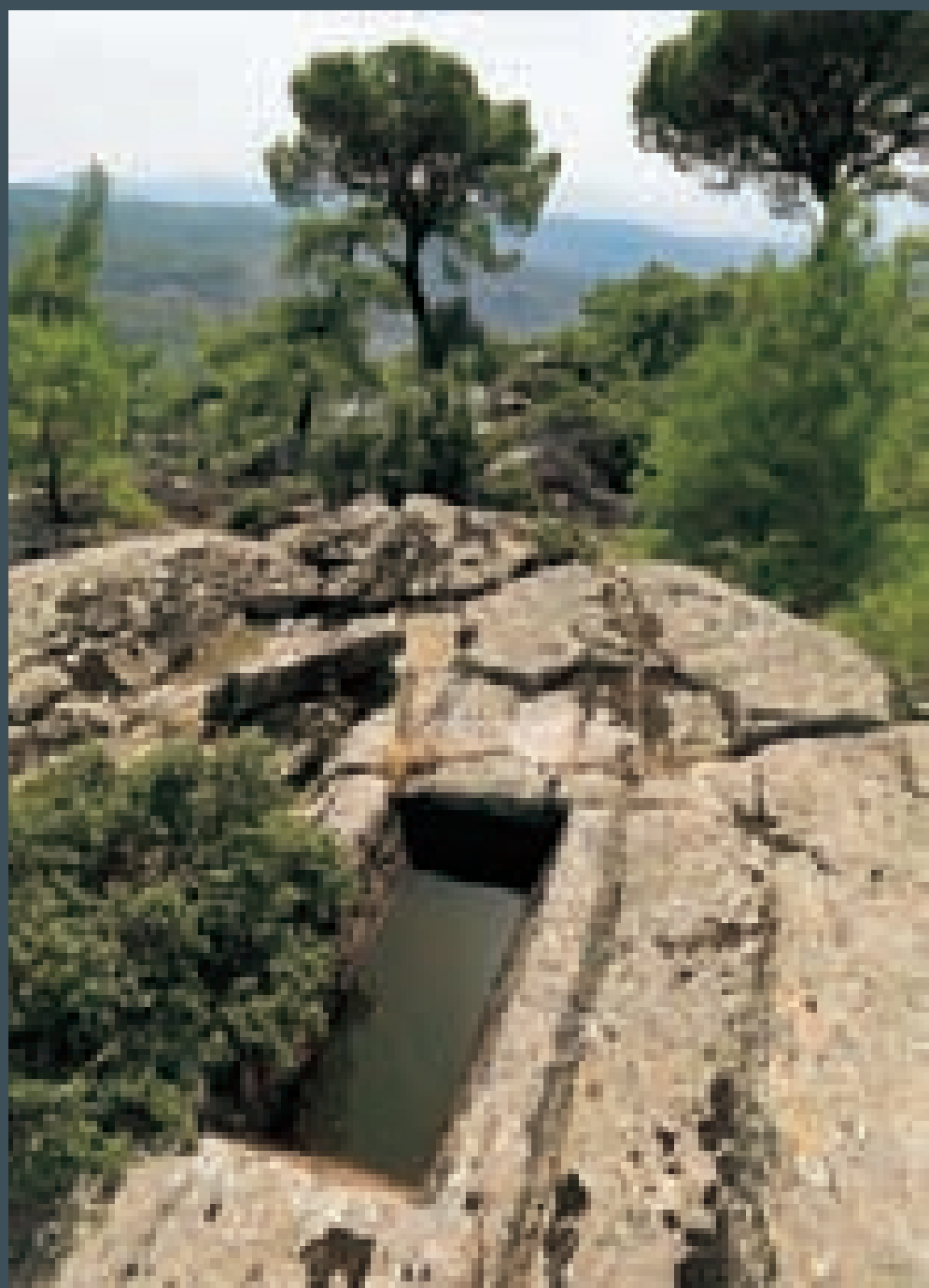
Ambo'nun bulunduğu yer parçaların buraya uzak bir bölgeden getirilmediğini gösteriyor. Bu nedenle en akla yakın olasılık, bulundukları terasın üzerindeki bir İS 5.-6. yüzyıl kilisesinden gelmesidir. İyi bir kazı ya da jeofizik araştırma yapmadan burada bir kilise olup olmadığını belirlemek olanaksızdır, ama başka Geç

Antikite izlerine rastlanmıştır. Ambo'nun bulunduğu yerin hemen kuzeyinde, daha önce sözü edilen dört apsisli (Tetraconch) hamam bulunur. 2008'de bu hamamda yapılan kazı, hypocaust'un, ikinci bir aşamada atılmış çanak çömlek gibi dolgu malzemesiyle dolduğunu gösterdi. Bu durum, hamamın ısıtma işlevinin sona erdiğini ortaya koyuyordu.

Bu önemli binanın İS 5. yüzyıl sonuyla 6. yüzyıl başında değiştirilerek yeni bir işlev kazandığı anlaşılmakla birlikte, bu işlevin ne olduğu kesinleşmemiştir. Ancak ambo ile aynı tarihte yapılması, bu binanın ikinci aşamada var olduğu düşünülen Batı Kilisesi'yle ilişkili olduğunu düşündürür. Tetraconch'un güneyiyle güneybatısına düşen bölge bugün düz bir alandır ve bazilika türü uzun bir yapıya uygundur. Jeomanyetik araştırma ve daha ileri arkeolojik araştırmaların, Batı Kilisesi'nin varlığı sorununu açıklığa kavuşturması beklenmektedir.

Özet olarak, Labraunda'nın Roma Dönemi'nde bir altın çağ yaşadığı söylenebilir. İS 1. ve 2. yüzyıllardaki yoğun yapım çalışması 3. yüzyıl sonunda da sürdü. 4. yüzyıl başında Labraunda'da iki kamu hamamı vardı, dinsel ve kamusal binalar hala kullanılıyordu ve temenos'un (kutsal alan) dışına özel yapılar inşa edilmişti. İS 4. yüzyıl sonundan 6. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürdürülen yapım çalışmalarında kiliseler ve konutlar inşa edildi. İS 3. yüzyılın ikinci yarısından kalan epigrafik malzeme olarak bir buluntu olmasa da, sikke, çanak ve çömlek gibi arkeolojik malzemeler Labraunda'nın Geç Antikite Dönemi'nde zenginleştiğini ortaya koyar.

İS 6. yüzyılın ikinci yarısından sonra Labraunda'nın terk edildiği anlaşıyor. İS 10.-11. yüzyıllardaki yeniden canlanış döneminde Akropolis'teki kale ve Geç Roma döneminden kalma Doğu Kilisesi içindeki küçük kilise yapılmıştır. İS 12.yüzyıl sonundan kalma çömlekler de bulunmakla birlikte, bu yüzyıldan sonra bölge terk edilmiştir.

Anıt mezar, açık avlu (üstte). (yan sayfada) Kaya oyma lahit, Labraunda Nekropolü'nde. / Open-court of the Monumental Tomb (above). (adjacent page) Rock-cut sarcophagus, in the Labraunda necropolis.

THE NECROPOLIS OF LABRAUNDA

Olivier Henry*

One of the major elements that make the cultural heritage of the sanctuary of Labraunda so important today is its vast ancient necropolis. Three features make this necropolis unique. It is the oldest necropolis not to be connected to an urban area but exclusively to a cultic centre. It has also been used for a long period of time, probably uninterruptedly from the mid-5th century up to the late Roman period. Finally, the geographical isolation of the sanctuary limited the urbanisation of the surrounding land and therefore allowed a large part of the funeral structures to be fairly preserved.

The tombs

The monumental tomb¹

The major building in the necropolis is the so-called Built Tomb, constructed above the Temple Terrace and dominating the whole sanctuary. Although part of the structure is missing, it still offers a good idea of its original ostentatious state. From the south, i.e. from the Temple Terrace, the tomb presents a long blind wall pierced on the right side by a low doorway. This opening leads to an open court enclosed on all four sides. From this open court it is possible to gain access to the funeral space by means of a large entrance in the western wall of the courtyard. The main body of the tomb is made up of two stories. The lower one shows two funeral rooms (an antechamber and a chamber), while the upper one offers a large unique room with a low ceiling. Both the antechamber and the

* Ph D., French Institute for Anatolian Studies (IFEA), İstanbul

LABRAUNDA NEKROPOLÜ

Olivier Henry*

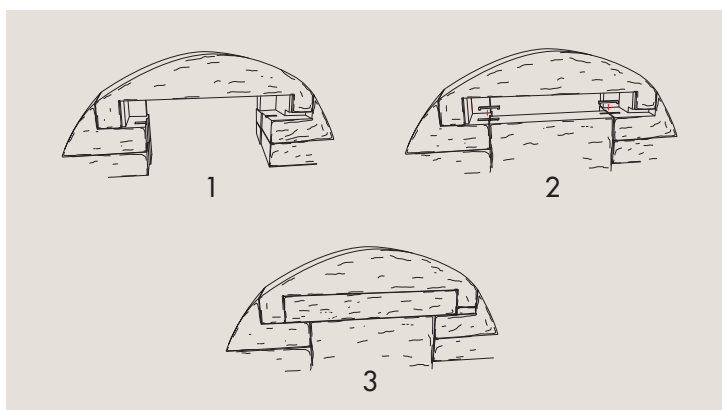
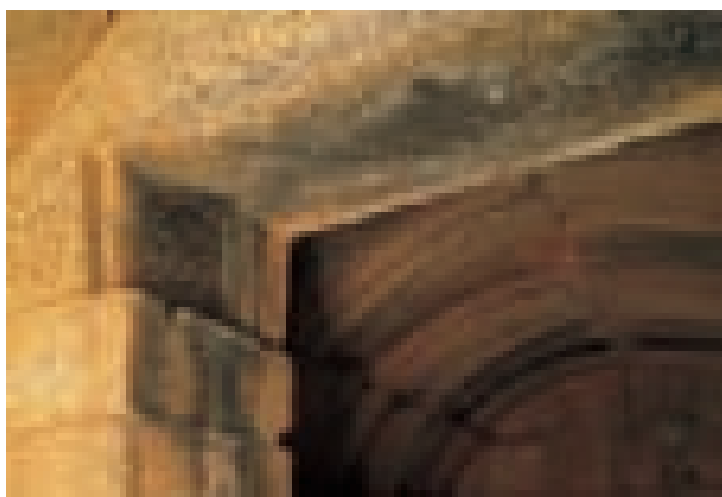
Bugün Labraunda kutsal alanının kültürel mirasını önemli kılan öğelerden biri de geniş nekropolüdür. Nekropolü benzerlerinden ayıran özellikleri şunlardır: Bir kentle değil, yalnızca bir tapınım merkeziyle bağlantılı olan en eski mezarlıktır; çok uzun bir süre boyunca, muhtemelen İÖ 5. yüzyıl ortalarından Geç Roma Dönemi'ne kadar kesintisiz olarak kullanılmıştır ve tapınağın coğrafi olarak yalıtılmış oluşu, kentin bu alana yayılmasını önlemiş ve mezar yapılarının büyük ölçüde korunmasını sağlamıştır. Bu üç bulunmaz özellik bugün bize Karia bölgesinin günümüze ulaşan ender nekropollerinden birini sunar.

Mezarlar

Anıt Mezar¹

Labraunda nekropolünde en önemli yapısı, Tapınak Terası'nın üzerine inşa edilen ve tüm tapınağa egemen olan Anıt Mezar'dır. Bir bölümünün yıkılmasına karşın, bugüne kalanlar özgün mezar yapısının görkemi hakkında hala bir fikir verebilir. Güneyden, yani Tapınak Terası'ndan bakıldığında, sağ tarafında alçak bir kapı girişi olan uzun bir sağır duvar görülür. Bu açıklıktan, dört yanı kapalı bir açık avluya girilir. Avlunun batı tarafında iki katlı mezar yapısı yer alır. Alt kattaki büyük bir girişten mezar bölümüne geçilir. Bu bölümde iki mezar odası (ön ve arka oda) bulunur. Üst katta ise alçak tavanlı bir oda vardır. Yontulmuş büyük granit bloklardan yapılan alt kattaki ön ve arka odaların üstü etkileyici bir bindirmeli tonozla örtülüdür. Ön odada yan duvarlar boyunca

* Dr., Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA), İstanbul

chamber are built of large granite ashlar blocks and covered by an impressive corbelled vault. The antechamber had two sarcophagi built along the sidewalls. Each of them is made of two vertical slabs of granite inserted into the front and back walls of the tomb, carried by a third slab lying on the floor. In the main chamber there are three large free standing monolithic sarcophagi, all of which are still in place; two along the sidewalls and one against the back wall. The two lateral sarcophagi are identical in shape and dimension, while the third one has much larger dimensions. Access to the second story is also provided from the open court, by means of an opening placed above the doorway of the antechamber. As it is situated high above the ground, it is now difficult to reach and one has to climb the façade wall of the tomb in order to visit the upper room. It is a large space, which extends over both the antechamber and the chamber. People are still debating the precise function of this wide, low space (the ceiling is 1.17 m high). It seems that it mainly fulfilled two different functions, one religious and one structural. The religious aspect might have been a funeral cultic activity in relation to the lower chambers and burials. It could have been a favourite storage for votive deposits offered to the dead during annual commemorative celebrations.

The arguments for the structural aspect of the upper room are more recent. It appears that the monumental tomb was, in its original shape, crowned by a massive superstructure, aiming at emphasizing the unique nature of this burial. Architectural blocks, (architraves, friezes, antae, cornices) are still seen in the slope between the tomb and the temple terrace. Those who conceived the building probably realised that the weight of such a construction could not be carried by the corbelled vault of the lower storey and

uzanan iki lahit, odanın ön ve arka duvarlarına açılan kanallara geçirilen iki dikey granit plakadan oluşturulmuştur. Arkadaki ana mezar odasında bugün de yerinde görülebilen üç büyük tek parça lahit bulunur. Bunlardan ikisi yan duvarların, biri arka duvarın önündedir. Yanlardaki iki lahitin boyutları ve biçimi aynı, üçüncüsüyse çok daha büyüktür. İkinci kata açık avludan, ön odanın kapı girişinin üzerindeki bir açıklıktan geçerek de girilebilir. Giriş zemininden bir hayli yukarıda olduğundan bugün buraya erişebilmek için duvarlara tırmanmak gerekir. Alt kattaki iki odanın üzerinde yer alan üst oda bölünmediği için daha büyük kullanım alanına sahiptir. Bu geniş ve alçak mekanın (tavan yüksekliği 1,17 m) işlevi bugün anlaşılamamıştır. Dinsel ve yapısal iki farklı işlevi olduğu düşünülür. Dinsel açıdan alt kattaki odalar ve gömülerle ilişkili cenaze kültü etkinliklerinde kullanılmış olabilir. Aynı zamanda yıllık anma kutlamaları sırasında ölümlere sunulan adakların saklanması için de iyi bir depolama alanı oluşturabilir.

Son yıllarda mezarla tapınak terası arasındaki eğimde arşitrav (baştaban), friz, antae, korniş gibi Dor düzeninde bir binaya ait olduğu anlaşılan yapı parçaları bulununca üstteki odanın yapısal bir işlevi de olabileceği düşünüldü. Anıt mezarın özgün inşaatında, mermer ve granitten yapılan, mezarın eşsizliğini vurgulayan büyük bir üst yapıyla desteklendiği anlaşıyor. Mezarı inşa edenler, böylesine ağır olan bir yapının alt kattaki bindirmeli tonozla taşınamayacağını ve çok daha güçlü bir dayanak gerektiğini düşünmüş olabilirler. Böylece mimarların, mezar odalarıyla üst yapı (üst kattaki odanın tavanı on büyük tek parça granit kirişle kaplıdır) arasında boş bir mekan yaratarak, alttaki tonozun üzerine ağır yük gelmesini önleyecek bir çözüm ürettikleri söylenebilir. Bu uygulama aynı zamanda, anıt mezarın üstünü

Anıt mezar, alt kat içi ön odadan mezar odasına bakış (en üstte). Anıt mezar perspektif çizim (E. Landron) ve planı (üstte) (Le Bas, 1888). (yan sayfada) Anıt mezar, üst odanın çatı örtüsü (üstte). Ön oda ile mezar odası arasındaki kapatma sistemi (ortada) ve restitüsyonu (altta) (O. Henry 2009).

The lower storey of the Monumental tomb, view into the chamber seen from the antechamber (top) and perspective drawing (E. Landron), plan (above) (Le Bas, 1888). (adjacent page) Roof of the upper room of the Monumental Tomb (above). Closing system between the antechamber (middle) and the chamber of the Monumental Tomb, restitution (below) (O. Henry 2009).

that stronger foundations were needed. By creating a relieving space between the funeral chambers and the superstructure (the upper room was covered with a series of ten huge monolithic granite beams), the architects came up with this solution that prevented the lower vault from carrying too much weight, while offering an ideal basis for erecting the crowning superstructure.

Architectural analysis and material collected by archaeologists during the cleaning of the tomb indicate that it can be dated back to the Hekatomnid period. In its original phase, it seems that the tomb was intended for a unique individual, buried in the main room and accompanied by two 'dependants' buried in the antechamber. The entrance to the funeral space was sealed by a complex closing device between the antechamber and the chamber and by a huge monolithic plug door that blocked the entrance to the antechamber. It also seems that the open front-court was not left open in this first phase but probably filled with earth and rubble after the funeral ceremony, therefore providing an easy way into the upper room, while preventing any access to the lower ones. Some time during the Hellenistic period the front-court was emptied and its integrity secured by the erection of its northern wall. It is most possible that this rearrangement corresponds to a reuse of the tomb, maybe for introducing new individuals. The two side sarcophagi of the chambers might as well have been introduced at that time. The front court was then left open, most likely in order to provide a suitable place for the annual funeral rites.

The identity of the owner of this monumental tomb has long been a subject of debate. Considering the early date of its conception and the obvious high social position of the deceased, it is thought that the first owner of the tomb was Idrieus himself. Both the history of Labraunda and the career of Maussollos' brother support this theory.

An alternative hypothesis, based on the fact that the superstructure of the tomb was only partially made of marble, and was therefore unfit to be a king's tomb, claims to identify the first owner of the tomb with one of the great priests of Labraunda. This option does not exclude Idrieus since 'priestly offices [in the 4th century] were held by the most distinguished of the [Mylasa] citizens, always for life' (Strabo, XIV.659). This of course included the Hekatomnids and especially Idrieus who, in addition, signed his many dedications at Labraunda as 'citizen of Mylasa'.²

Recent studies have also pointed out that Idrieus started his building activities in Labraunda long before he became a satrap. If one considers that he also undertook the construction of his own tomb while he was still governor of Mylasa and not yet king of Karia, this might explain, on the one hand, the modesty of the material used and, on the other hand, the many features this tomb shared in common with the Maussoleion at Halikarnassos.

Although it seems quite safe to attribute the ownership of the monumental tomb to Idrieus, the identity of the individuals placed inside the funerary rooms in the later phase is still puzzling. First of all because it is impossible to determine whether the two later sarcophagi were put in place at the same time or at two different periods. According to the latter hypothesis, one might very well consider that a number of important priests in the sanctuary wished to be buried in this lavish tomb and therefore did not hesitate to re-open it. Whatever the case, the tomb was originally carefully sealed and intended for a unique individual. There were penalties like damnation for any alien intruders. In this context it would be surprising if priests had indeed disturbed the tomb of

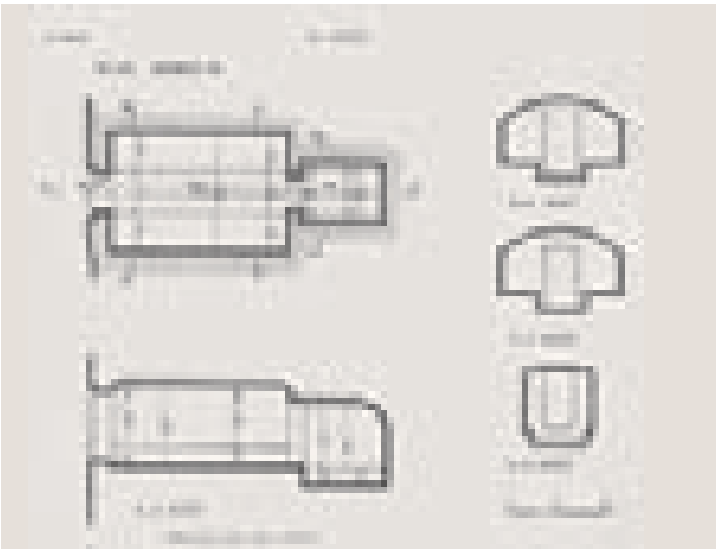
taçlandırılan yapı için de iyi bir temel oluşturmuştur. Yapının mimari analizi ve arkeologların bu mezarı temizlerken topladıkları malzeme, Hekatomnidler döneminde inşa edildiğini gösterir. Anıt mezarın önce, arkadaki ana odaya bir kişi, ön odaya ise ona "bağlı" iki kişi gömülecek biçimde tasarlandığı görülür. Mezar odaları arasındaki geçiş, ön odayla arka oda arasına yerleştirilen karmaşık bir kapatma düzeneğiyle ve avludan ön odaya giriş ise çok büyük ve tek parça kenetlenen bir kapıyla engellenmiştir. Ayrıca başlangıçta ön avlunun açık bırakılmadığı, cenaze töreninden sonra toprak ve molozla kapatıldığı da anlaşılmaktadır. Bu dolgu malzemesi, üst kattaki odaya ulaşımı kolaylaştırırken, alt kattaki mezar odalarına girişi engelliyordu. Hellenistik dönemde ön avludaki dolgu boşaltıldı ve kuzey tarafına bir duvar örülerek burası ayrı bir bölüm haline getirildi. Ön odayla ana odanın iki kapısı da kırıldı ve buraya iki lahit daha yerleştirildi. Kapıların tekrar yerine konulup konulmadığını bilmiyoruz, ancak ön avlu, yıllık cenaze törenlerinde kullanılabilecek bir alan yaratılmak üzere açık bırakılmış olabilir.

Bu anıt mezarın kimin için yapıldığı sorusu halen tartışmalıdır. Yapımına erken bir tarihte karar verilmesi ve buraya defnedilen kişinin çok yüksek konumda olduğunun anlaşılması, mezarın ilk sahibinin İdrieus olabileceğini düşündürmüştür. Labraunda tarihi ve Maussollos ve kardeşi İdrieus'un siyasi konumları da bu varsayımı desteklemektedir. Mezarın üstündeki yapının yalnızca bir bölümünün mermer olmasından yola çıkan bir başka görüşe göre, bu yapı bir kral mezarı olamaz, ancak Labraunda'nın büyük rahiplerinden birinin mezarı olabilir. İÖ 4. yüzyılda "Rahipler, en seçkin [Mylasa] vatandaşları arasından seçilir ve ömür boyu görevde kalırlardı" diyen Strabon'un sözleri ışığında bu olasılık İdrieus'u tümüyle dışlamaz (Strabon, XIV.659). Hekatomnid ailesini ve özellikle de Labraunda'daki birçok ithaf yazısını "Mylasa vatandaşı" olarak imzalayan İdrieus'u da kapsar.²

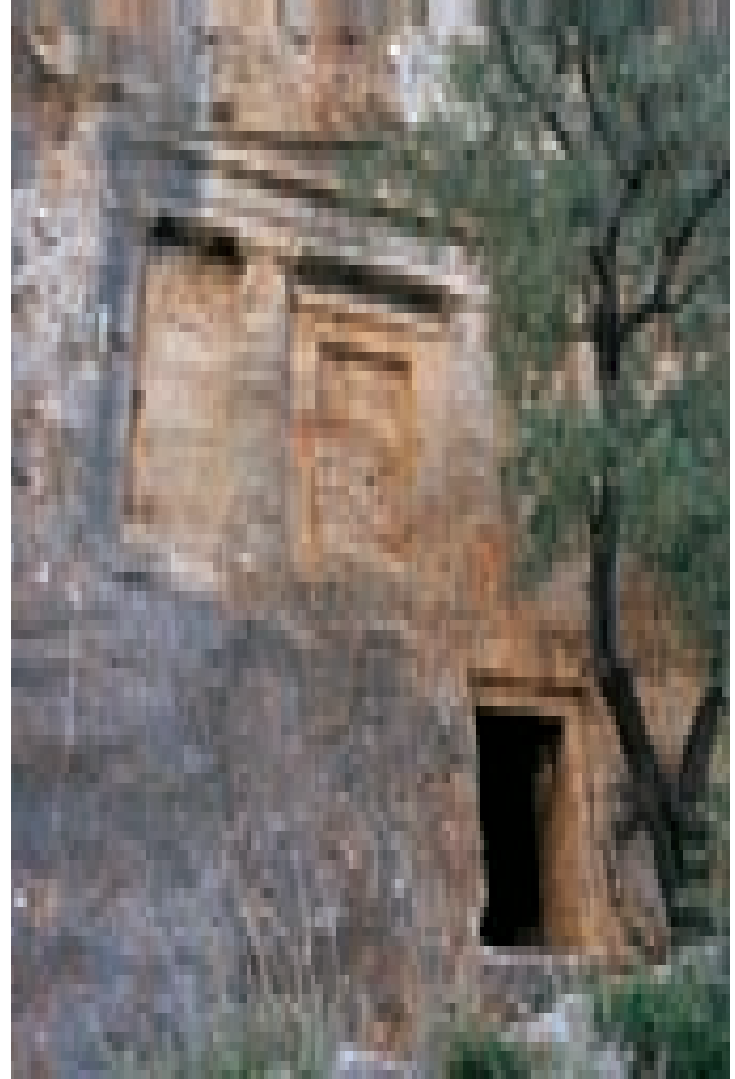
Ayrıca son çalışmalar İdrieus'un Labraunda'daki yapım çalışmasını satrap olmadan önce başladığını ortaya koymaktadır. Kendi mezarını yaptırmaya henüz Karia satrapı olmadan, Mylasa yöneticisi olarak görev yaparken başladığı da dikkate alınırsa, hem kullanılan malzemenin neden krallara özgü olmadığı, hem de bu mezarla Halikarnassos'taki Maussoleion arasındaki benzerlikler daha kolay açıklanabilir. Anıt mezarın İdrieus'a ait olduğunu söylemek çok yanlış görünmese de, daha sonraki dönemde mezar odasına kimlerin konulduğu henüz anlaşılamamıştır. Öncelikle, iki lahitin aynı zamanda mı, yoksa farklı dönemlerde mi yerleştirildiği sorusunu henüz yanıtlayamıyoruz. Farklı dönemlerde yerleştirilme olasılığını desteklemek için, tapınağın ileri gelen rahiplerinden

Halikarnassos Maussoleion rekonstrüksiyon çizimi / reconstruction (BMC).

Milas, Berber İni kaya mezarı (sağda). Giriş (ön oda) ve Mezar Odası'na erişim (sol üstte). Kesit ve plan. / Berber Inı Tomb near Milas (right), the antechamber and access to the Funeral Chamber (above), cross-section and plan (Foto / Photo Wessel Huisman, plan Aşkıdıl 1971).

their predecessors, especially if it was the tomb of a dynast. On the other hand, family members could be authorised to be buried alongside their relatives. These remarks lead to a second hypothesis.

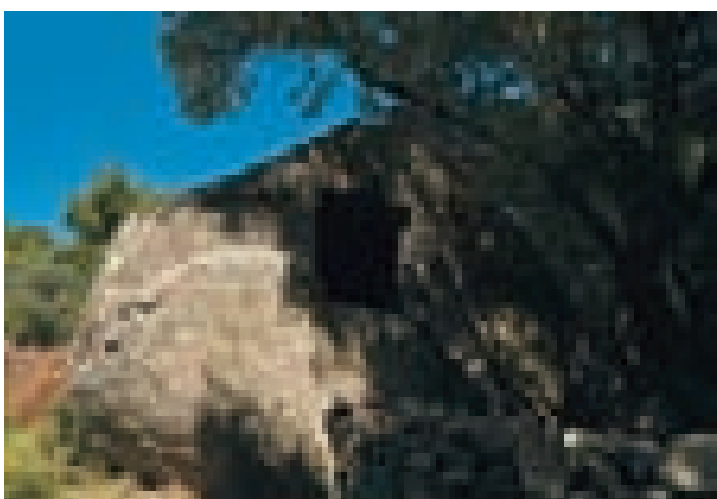
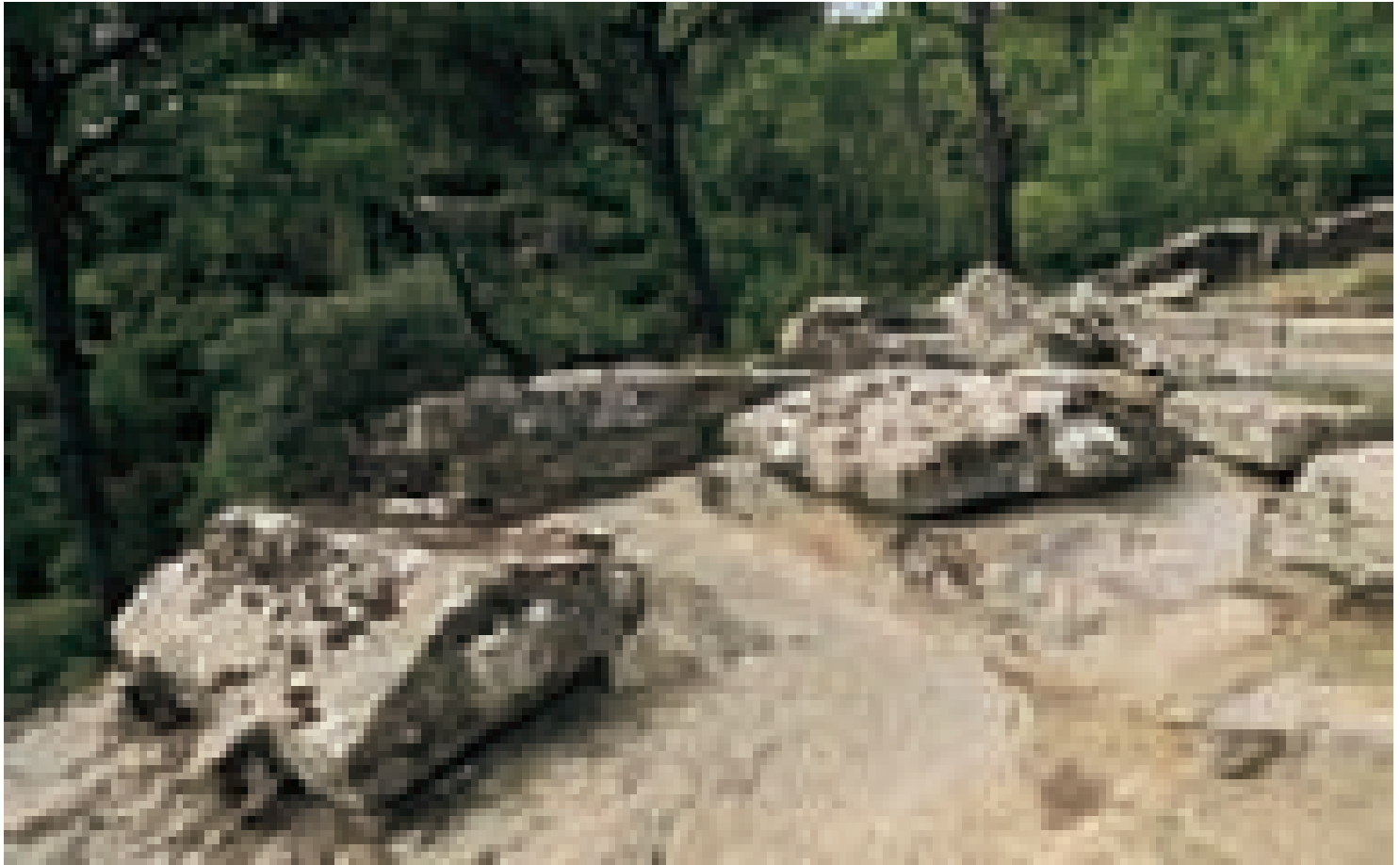
Beside Maussollos and his sister-wife Artemisia, who were buried in the Maussolleion at Halikarnassos, there are many archaeological and historical clues indicating that each of the Hekatomnid dynasts was provided with a monumental tomb:³ Hekatomnos, Maussollos' father, was probably buried in the so-called Berber Inı tomb near Mylasa; Idrieus at Labraunda and his sister-wife and heir, Ada, at Alinda.

On the other hand, there is very little information on Pixodaros, the youngest of the Hekatomnid siblings. Nonetheless he occupies a particular position in the family history. After Idrieus' death in 344/3 BC, Pixodaros plotted to send his sister Ada in exile to Alinda and seize power for himself in 341/0 BC. He was still in charge of Karia when Alexander the Great reached the Karian capital of Halikarnassos and took the city after a long siege (Arrian, *Anabasis Alexandri*, I.20-23). Despite the fact that Pixodaros and his wife Aphneis were expelled from the town, they might have retained certain social status, even though they had lost all economic and political power.

In these conditions it would not be surprising if they had sought to benefit from one of their elder's burial places like the tomb of Idrieus in Labraunda. This tempting hypothesis is nonetheless highly speculative.

birinin bu gösterişli mezara gömülmek istediği ve mezarı yeniden açtığı düşünülebilir. Öte yandan, daha önce, bir tek kişi için yapılan mezarın özenle kapatıldığı ve girmek isteyenlerin lanetlenerek cezalandırılacağı belirtilmişti. Bu durumda rahiplerin, hele de bu kişi aynı zamanda bir satrap olursa, kendilerinden önceki Kutsal Alan rahiplerinin mezarını açacaklarını düşünmek biraz garip olur. Ancak aile üyelerinin akrabalarıyla birlikte gömülmesine izin verilebilirdi. Bu görüş araştırmacıları bir başka varsayıma götürdü.

Halikarnassos'daki Maussolleion'a gömülen Maussollos'la kızkardeşi ve karısı Artemisia'nın yanı sıra, Maussollos'un babası Hekatomnos'un muhtemelen Mylasa yakınlarındaki Berber İni'nde, İdrieus'un Labraunda'da, kızkardeşi ve karısı Ada'nın Alinda'da anıt mezarları bulunduğu ilişkin arkeolojik ve tarihsel ipuçlarından hareketle, Hekatomnid hanedanının her üyesi için bir anıt mezar yaptırıldığı söylenebilir.³ Ama en küçük kardeş Piksodaros'un mezarına ilişkin hiçbir bilgi yoktur. Zaten aile tarihinde onun ayrı bir konumu vardır. İdrieus'un İÖ 344/3'de ölümünden sonra Piksodaros kızkardeşi Ada'yı Alinda'ya sürgüne yollayıp iktidarı ele geçirmeye çalıştı (İÖ 341/0). Büyük İskender Karia'nın başkenti Halikarnassos'a ulaştığında Karia'yı Piksodaros yönetiyordu. Uzun bir kuşatma ve çarpışmalardan sonra İskender'in eline geçen Halikarnassos'tan sürülen Piksodaros'la karısı Aphneis'in, tüm ekonomik ve siyasal güçlerini yitirmekle birlikte, toplumsal konumlarını korudukları belirtilmektedir (Arrian, *Anabasis Alexandri*, I.20-23). Bu durumda Labraunda'daki İdrieus'un mezarını kullanmak isteyebilecekleri düşünülebilir, ama bu ilginç görüşün oldukça tartışmalı olduğu da ortadadır.

II shaped tomb and rock-cut sarcophagi (top). Plan of Labraunda necropolis (middle) (O. Henry 2009). A Rock-cut Chamber Tomb (above). (adjacent page) Platform of the II shaped tomb (top). Restitution of the Tomb (middle) (O. Henry 2009). Stairways of the Rock-cut Chamber Tomb (below).

Necropolis⁴

Beside the large monumental Built Tomb, more than eighty other burials are known around Labraunda. Many of them are very discreet and hard to detect as they are made of a simple rectangular pit in the rocky ground, enclosed by large slabs and covered by a layer of soil. But the large majority of the tombs, either rock-cut chambers or monumental rock-cut sarcophagi are clearly visible as they occupy ostentatious positions in the landscape surrounding the sanctuary. They utilized the specific topographical and geomorphologic features of this mountainous location that was made up of large granite boulders.

The rock-cut chamber tombs, carved on the face of the boulders, are few in number. Their opening, consisting of a rectangular entrance, is sometimes located high above the ground. Inside, one finds a modest rectangular room, roughly carved, with a continuous π -shaped rock-cut bench used as funeral bed. The rock-cut sarcophagi represent around fifty per cent of the tombs of the necropolis. They generally occupy the top of boulders or outcrops which had previously been cut flat in order to offer a suitable platform for the burial. The tombs are composed of a large rectangular rock-cut pit, divided into two stories, and a huge monolithic gabled lid. The long and the short sides of the lid carry projecting embossments that were probably used as lifting devices when the tomb had to be re-opened for the insertion of new individuals.⁵ Although the rock-cut sarcophagi were already ostentatious both on account of their position and the size of their lid, they also benefited from a spatial arrangement that aimed to welcome, organize and increase the pomp of the funeral rites and ceremonies. Among the most common features one finds rock-cut stairways leading to the burial tomb, shelves for ex-votos and sockets for stelae (grave markers). Some of these tombs were even provided with an associated building, transforming the burial into a monumental funeral altar. Although these installations were largely dictated by the availability of boulders, it seems that the owners strived to locate their burials along

Nekropol⁴

Kutsal Alan'ın üst kısmındaki Anıt Mezar'ın yanısıra, Labraunda civarında seksenin üzerinde mezar vardır. Birçoğu kayalara oyulmuş, büyük bir taş kütleyle kapatılmış ve toprak doldurulmuş dikdörtgen biçiminde basit çukurlar olduğundan dikkati çekmez ve mezar olduğunu anlamak çok güçtür. Ama büyük çoğunluğu kayalara oyulmuş odalar ya da anıtsal taş lahitler biçimindedir ve tapınağı çevreleyen arazide gösterişli birer konuma sahiptir. Büyük granit kaya kütlelerinden oluşan bu dağlık bölgenin topografik ve jeomorfolojik özelliklerine uygun olarak tasarlanmışlardır.

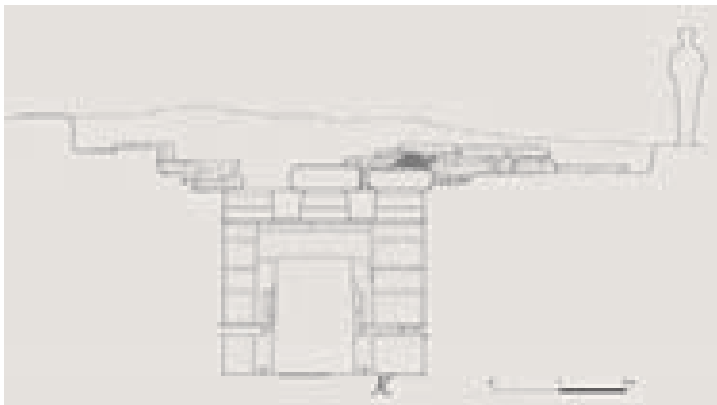
Kayaların yüzeyine oyulmuş oda biçiminde birkaç mezar vardır. Mezarların dikdörtgen biçimindeki girişleri kimi zaman çok yükseğe yerleştirilmiştir. İçeride, kabaca oyulmuş basit dikdörtgen bir oda ve ölünün yatırılacağı yer olarak kullanılan (π) harfi biçiminde taş bir sıra vardır.

Nekropoldeki mezarların yaklaşık yarısı taş lahitler. Bu lahitler, genellikle iri kayalarının parçalarının üstünde ya da kaya çıkıntılarının mezar yapısına uygun olan nispeten düzleştirilmiş bölümlerinde yer alırlar. Mezarlar, taştan oyma büyük bir dikdörtgen çukur biçimindedir ve iki kata ayrılır. Üzerlerinde tek parça taştan üçgen çatıya benzer büyük bir kapak bulunur. Kapağın kısa ve uzun kenarlarındaki tutamakların, yeni kişilerin gömülmesi amacıyla kapağın kaldırılmasını kolaylaştırdığı düşünülür.⁵

Kayalara oyulan bu lahitler, hem konumları, hem de kapaklarının büyüklüğüyle son derece gösterişli olmakla kalmıyor, mezara ulaşan kayalara oyulmuş merdivenler adakların konulacağı raflar ve stelae (stel-mezar taşı) için oyuklar gibi mekansal öğelerden de yararlanarak cenaze törenini daha görkemli kılmayı amaçlıyordu. Bu mezarların bazılarının yanında, ölüyü anıtsal bir cenaze sunağına yerleştirmek amacıyla kullanılan yapılar da olabiliyordu.

II (Pi) biçimindeki mezar yapısı platformu (en üstte). Mezar yapısı restitüsyonu (ortada) (O. Henry 2009). Kaya mezarı merdiveni (üstte). (yan sayfada) II (Pi) biçimindeki mezar yapısı ve kaya oyma lahitler, Labraunda yakını yol kenarında (en üstte). Labraunda nekropol planı (ortada) (O. Henry 2009). Kaya oyma mezar odası (altta).

Mermer mezar odası iç görünüşü, mezar odası kapısı ve girişi (en üstte). Bu mezarın uzunlamasına (ortada) ve enlemesine kesitleri (üstte) (O. Henry 2009). (yan sayfada) Mermer mezar odası ve mezar odası tavanı (üstte). Nekropolis'ten çıkan İÖ 4. yüzyıla ait süs eşyaları: Akik boncuk ve usta işi altın silindirik taneciklerinden oluşan gerdanlık (ortada) ve büyük akik taşı ve kalın altın çubuk ile yapılmış bir halka (altta).

Marble Tomb, inside, the door of the chamber and vestibule (top). Long-section (middle) and cross-section (above) (O. Henry 2009). (adjacent page) Marble Tomb Chamber (above). Collection of 4th century BC jewellery from the Necropolis: long necklace containing carnelian beads alternating with crafted golden granulated cylinders (middle), ring made of a large carnelian stone held by a thick golden tube (below).

the Sacred Way leading from Mylasa to Labraunda, because this is where one finds the highest density of such tombs.

Finally again located along the Sacred Way between Mylasa and Labraunda but at the foot of the mountain, is an impressive subterranean built chamber tomb. This complex structure, buried at the top of a natural hill includes a large vestibule and a funeral chamber. The ceiling of the chamber has an interesting architectural feature with two large monolithic beams placed atop the walls and supporting the roof slabs. The structure is made entirely of marble and the craftsmanship is of exceptional quality. A few examples of this kind of tomb are known in the Mylasa region.⁶ They all seem to date back to the mid-4th century BC.

Who was buried in Labraunda, and why?

Labraunda is located 13 km from the nearest ancient town, Mylasa, a distance that has contributed to the unusually fine preservation of its remains. Moreover, it is situated high in the Latmos mountains at an altitude of 650 m, so it was particularly hard to reach even after the construction of the Sacred Way leading from Mylasa to Labraunda in the 4th century BC. Therefore, organising funerals and bringing the dead from their home to this remote location must have been a complicated journey. Although sources attest that there were people who lived permanently at or near Labraunda (Strabon XIV.659), it is difficult to link the large and rich necropolis to what must have been a very modest settlement. Most of all, the fact that Labraunda itself was a sanctuary dedicated to Zeus makes this funeral attraction very odd. The Greeks thought that death was impure and therefore burials were meant to be located away from sacred areas.

The combination of a necropolis and a sanctuary at Labraunda raises rise to many questions, most notably the motivations that led individuals to make this singular choice for a resting place. Was their choice dictated by religious, social or political reasons? In other Karian sanctuaries like Panamara, Sinuri and Lagina, there are scarce traces

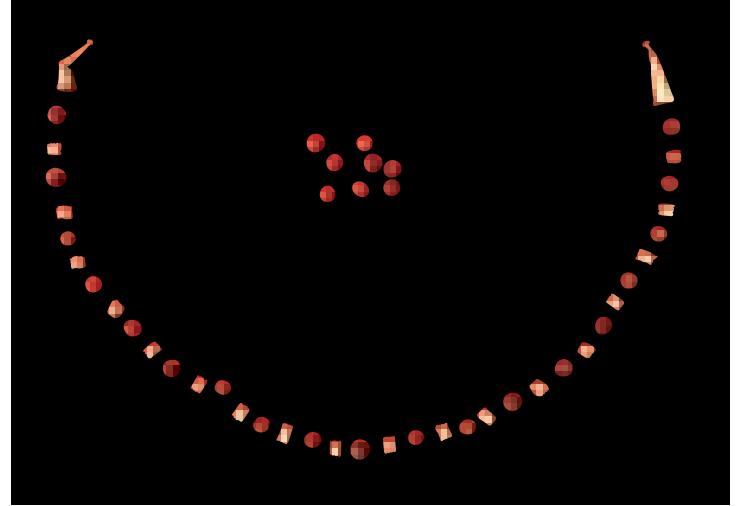
Bu uygulama, büyük ölçüde arazide bulunabilecek kayaların durumuna bağlı olsa da, taş oyma lahitler çoğunlukla Mylasa'dan Labraunda'ya uzanan Kutsal Yol'un iki yanında yoğunlaşmıştır. Bu durum bu lahitlere gömülü olanların özellikle burasını tercih ettiğini gösterir.

Kutsal Yol'un kenarında, doğal bir tepenin en üstünde etkileyici bir yeraltı mezarı dikkati çeker. Bu kompleks yapı bir koridor, bir ön oda ve bir mezar odasından oluşur. Mezar odasının tavanında, çatıyı desteklemek üzere duvarların üzerine konulan tek parça taştan yapılmış iki büyük kiriş, yapının ilginç mimari özelliklerinden biridir. Tümü mermer olan yapının işçiliği de olağanüstüdür. Mylasa bölgesinde bir-iki örneği görülen bu mezarların tümü İÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir.⁶

Labraunda'ya Kim ve Neden Gömüldü?

Labraunda'nın, kendisine en yakın eski kent Mylasa'ya 13 km uzakta oluşu, kalıntıların çok iyi korunmasını sağlayan en büyük etkendi. Bu uzaklık, yapı malzemesinin Mylasa'taki yeni binalarda kullanılmak üzere taşınmasına uygun değildi. Ayrıca Latmos dağlarının tepesinde, 650 m yükseklikte oluşu nedeniyle ulaşım, Mylasa'yla Labraunda arasında İÖ 4. yüzyılda Kutsal Yol'un yapımından sonra bile hep güç oldu. Cenaze törenlerini yapmak ve ölüleri bu uzak tepeye çıkarmak her dönemde epeyi zorlu bir iş olmalıydı.

Labraunda'da ya da yakınlarında sürekli olarak yaşayan insanlar olduğunu ileri süren kaynaklar bulunsa da (Strabon XIV.659), bu büyük ve zengin nekropolün, tepedeki küçük ve basit yerleşimle ilintili olması pek mümkün görünmüyor. Ama en önemlisi, Zeus Labraundos'a adanmış bir kutsal alanın aynı zamanda bir mezar alanına dönüşmesi gariptir. Çünkü Yunan düşüncesinde ölüm kirleticidir ve mezarların kutsal alanların dışında olması gerekir. Labraunda'da hem bir mezarlık, hem de kutsal alan olması, insanların neden buraya gömülmek istediklerine ilişkin çeşitli

Labraunda Nekropolü'nde kaya oyma mezarlar. / Rock-cut sarcophagi in the Labraunda Necropolis

of tombs and therefore it seems that the link between burials and sacred spaces might have its roots in the Karian culture. On the other hand, the success of the Labraunda necropolis, compared to other Karian cultic centres, indicates that the sanctuary of Zeus Labraundos must have had unique features. Was it the status of the god himself, his identity or origin? Was there any other deity associated with Labraunda who might have attracted a necropolis? Was a special group of people (for example, the priests of Zeus Labraundos) destined to be buried there? What role did the physical link between the sanctuary and Mylasa, the first Karian capital, play in this process? To what extent did the recently highlighted political dimension of Labraunda contribute to the formation of the necropolis?⁷

Although we do have no solid evidence concerning the change of name, it seems clear that Zeus Labraundos originated from the old Anatolian Weather God of Heaven Tarhunt.⁸ In the Hittite pantheon this god, located on mountain tops, was often associated with a mother goddess. The presence of this goddess was expressed by means of a spring flowing through the forest. The planning of the Labraunda sanctuary was clearly organised around such a spring that gushes out from beneath the gigantic boulder called the Split Rock. A large rock-cut niche, carved out at the side of the very same boulder, might reveal the presence of a secondary shrine.⁹ It indicates that, although no written source has survived, Zeus/Tarhunt might not be the only god who was worshipped at Labraunda. It is therefore possible that an underground divinity might be responsible for initiating the funerary activities around the sanctuary.

The design of the tombs and the associated grave goods collected during our archaeological research indicate that the buried individuals were wealthy. Sources mention that the priests of Labraunda were living near the sanctuary and that this priesthood seems to have been hereditarily held by a privileged families belonging to the Karian aristocracy. Considering that priests dedicated their life and activity to the worship of Zeus, they and their families might have been given a status that granted them a distinguished burial spot in the surroundings of the sanctuary. Lavish festivals and regular processions along the Sacred Way would have provided an opportunity for pilgrims to celebrate the servants of the sanctuary, highlighting the significance of their status.

Although this hypothesis sounds convincing, the number of tombs and reuses seems to exceed the amount of priests only and it is worth considering an alternative explanation. The rise of the Hekatomnids who were appointed satraps of Karia by the Persians, and the fact that their birthplace is located in the surroundings of Mylasa resulted in the extraordinary architectural development of the sanctuary in the 4th century BC. Under the patronage of Maussollos and his brother Idrieus, Labraunda was provided with a monumental architectural setting that included not only the large Zeus temple but also many other buildings like the Oikoi and the Andrones.

The presence of these constructions, identified as official dining halls, and the architectural arrangement of the temenos in large terraces, have led recent studies to wonder whether the sanctuary had any functions other than that of a religious centre.¹⁰ It has been suggested that the sanctuary might have served as the formal royal palace—a model based on the Persian conception of such complexes—and therefore played an important political role in Karian society. In this context, it is noteworthy that Labraunda became the meeting place of the Karian leaders after they were defeated by the Persian army in 497 BC, just a century before the first tombs appeared around the sanctuary. The political status of the sanctuary might therefore provide a valid explanation for the presence of the necropolis. The Karian élite would have sought to be associated with the historical centre of Karia in their death, as they did in their life.

sorulara yol açmıştır. Bu seçim dinsel, toplumsal ve siyasal nedenlerden mi kaynaklanıyordu? Karia'daki Panamara, Sinuri ya da Lagina gibi kutsal alanlarda çok az mezar izi bulunması, mezarla kutsal alanı bir araya getirmenin Karia kültürüne özgü olabileceğini düşündürür.

Öte yandan, Karia'daki öteki tapınım merkezleriyle karşılaştırıldığında Labraunda nekropolünün bu kadar gelişmiş olması, Zeus Labraundos Kutsal Alanı'nın kendine özgü niteliklere sahip olmasından da kaynaklanabilir: Bu özelliği veren kimliği ve kökeniyle tanrının konumu muydu? Burada bir nekropol oluşturulmasına yol açan etmen, Labraunda'yla ilişkili bir başka tanrı olabilir miydi? Mezarlık, örneğin Zeus Labraundos rahipleri gibi özel bir grup insanın gömülmesi için mi yapılmıştı? Kutsal Alan'ın, ilk Karia başkenti Mylasa'yla fiziksel bağlantısı bu gelişmede nasıl bir rol oynamıştı? Labraunda'nın son yıllarda anlaşılan siyasal önemi nekropolün oluşumunu ne ölçüde etkilemişti?⁷

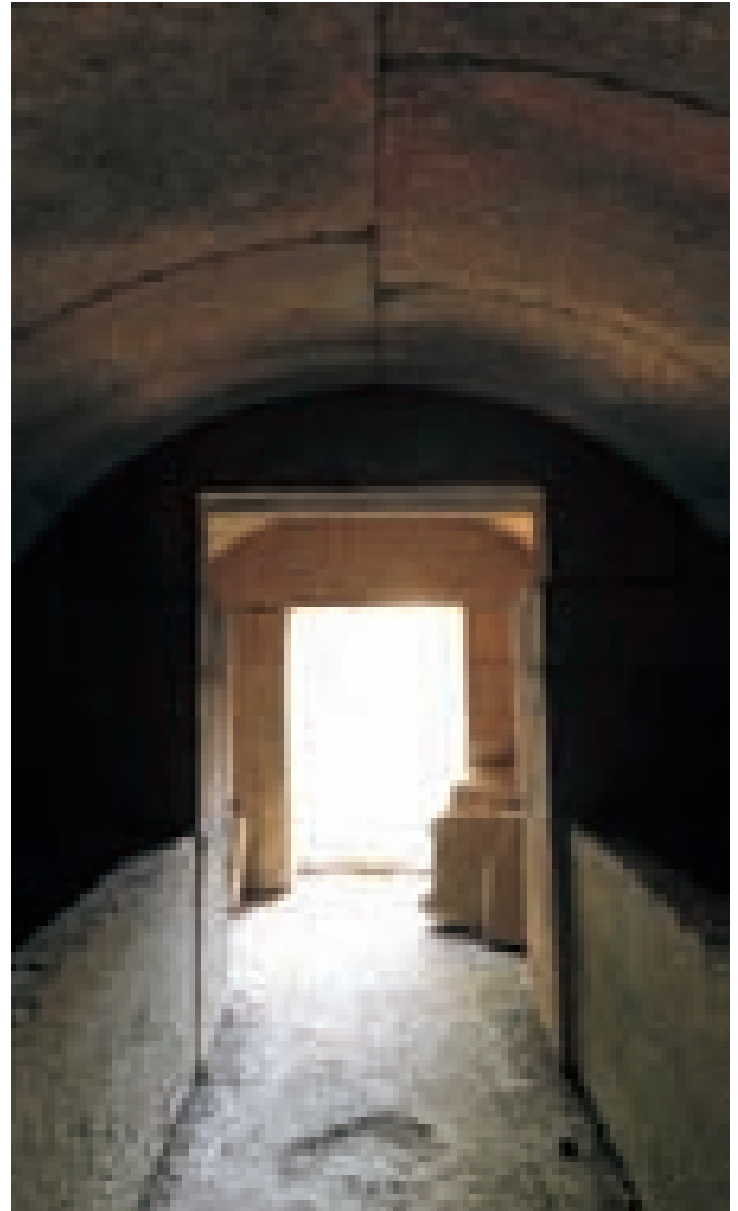
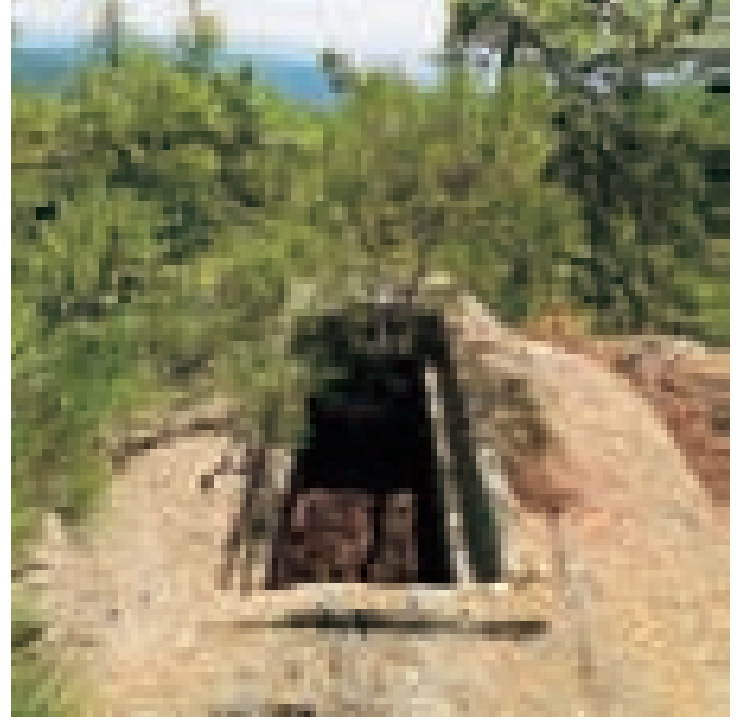
Adının dönüşümüyle ilgili kesin bir kanıtı sahip olmasak da, Zeus Labraundos'un kökeninin eski Anadolu'daki Göğün Hava Tanrısı Tarhunt olduğunu biliyoruz⁸. Hitit mitolojisinde bir ana tanrıçayla ilintili olan bu tanrı dağ tepelerinde otururdu. Tanrıçanın varlığını ormandan akan bir kaynak suyu ortaya koyardı. Labraunda Kutsal Alanı da açıkça Yarık Kaya denilen büyük bir kaya parçasından çıkan bir kaynak çevresinde planlanmıştı. Aynı kaya parçasının kenarına oyulan büyük bir nişin ikinci bir tapınağın varlığını gösterdiği söylenebilir.⁹ Bu kanıt, elde hiçbir yazılı kaynak olmasa da, Zeus/Tarhunt'un burada tapınılan tek tanrı olmayabileceğini düşündürür. Bu nedenle tapınak çevresinde gömü etkinliklerini başlatan/kolaylaştıran/çekici kılan bir yeraltı tanrısının varlığını da dikkate almak gerekebilir.

Mezar mimarisi ve arkeolojik araştırmalarda mezarlarda bulunan eşyalar, ölümlerin varlıklı kişiler olduğunu gösterir. Yazılı kaynaklarda, Labraunda rahiplerinin Kutsal Alan'ın yakınında yaşadığı, rahipliğin Karia'daki soylu bir aileye verilen ve babadan oğula devredilen bir ayrıcalık olduğu söylenir. Rahipler yaşamlarını Zeus tapımına adadıklarına göre, aileleriyle birlikte Kutsal Alan'ın çevresine gömülmek gibi bir ayrıcalık da elde etmiş olabilirler. Böylece zengin şölenler ve Kutsal Yol boyunca gerçekleştirilen düzenli geçit törenleri, bir yandan ziyaretçilerin tapınağa hizmet eden rahipleri anmalarına olanak verirken, bir yandan da rahipleri ölümsüz kılıyor ve konumlarının önemini vurguluyor olabilir.

Bir başka açıklamaya göre, Hekatomnidlerin Pers İmparatoru tarafından Karia satraplığına getirilmesiyle, doğum yeri Mylasa civarı olan bu aile İÖ 4. yüzyılda kutsal alanın mimari açıdan olağanüstü bir şekilde gelişmesini sağladı. Maussollos ve kardeşi İdrieus'un desteğiyle Labraunda, büyük Zeus tapınağı yanında Oikoi ve Andrones gibi binalarıyla birlikte anıtsal bir mimari ortama sahip oldu.

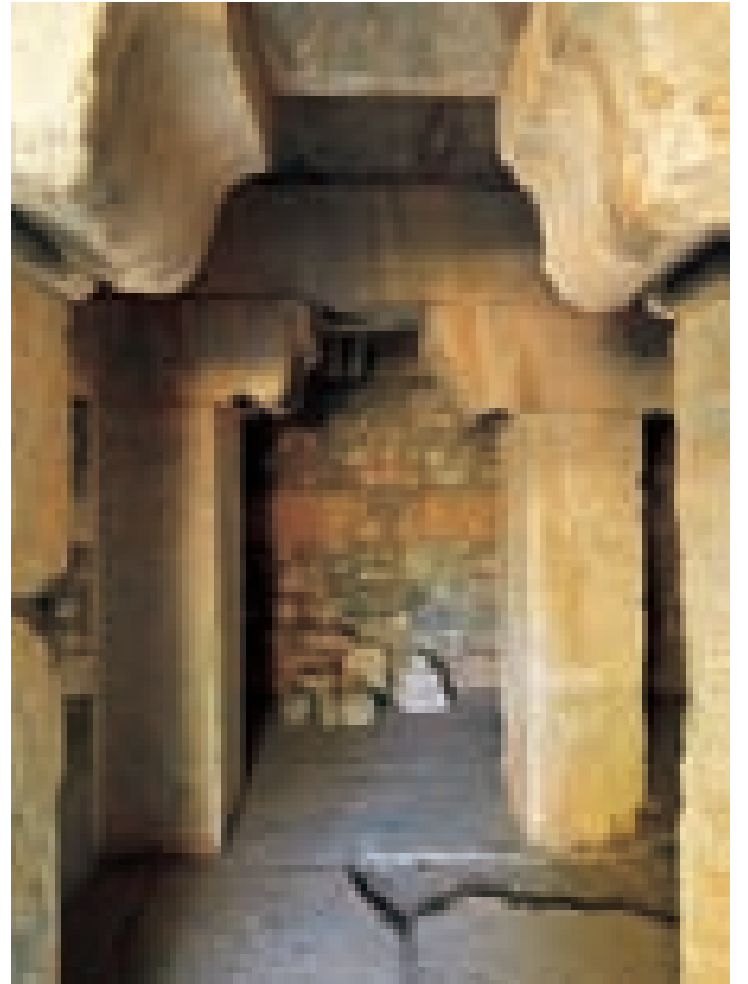
Resmi ziyafet salonları olduğu anlaşılan bu binaların varlığı ve temenos'un (kutsal alan) büyük terasların üzerine inşa edilmesi, son araştırmalarda kutsal alanın bir din merkezi olmak dışında başka işlevleri olup olmayacağı sorusunun da ortaya atılmasına yol açtı. Pers kültüründeki bu tür komplekslerin kullanım modeline uygun olarak kutsal alanın, resmi kraliyet sarayı olarak da kullanılmış olabileceği ve bu nedenle Karia toplumunda önemli bir siyasal rol oynayabileceği ileri sürüldü.¹⁰

Bu bağlamda Kutsal Alan çevresindeki ilk mezarların ortaya çıkışından bir yüzyıl önce, İÖ 497'de Pers ordusuna yenilen Kariyalı önderlerin Labraunda'da bir araya geldiklerini de unutmamak gerekir. Kutsal Alan'ın bu siyasal konumu, nekropolün varlığını da açıklayabilir: Karia toplumunun seçkinleri, yaşamlarında olduğu gibi ölümlerinde de Karia'nın tarihsel merkeziyle bağlantı içinde olmak istiyorlardı.

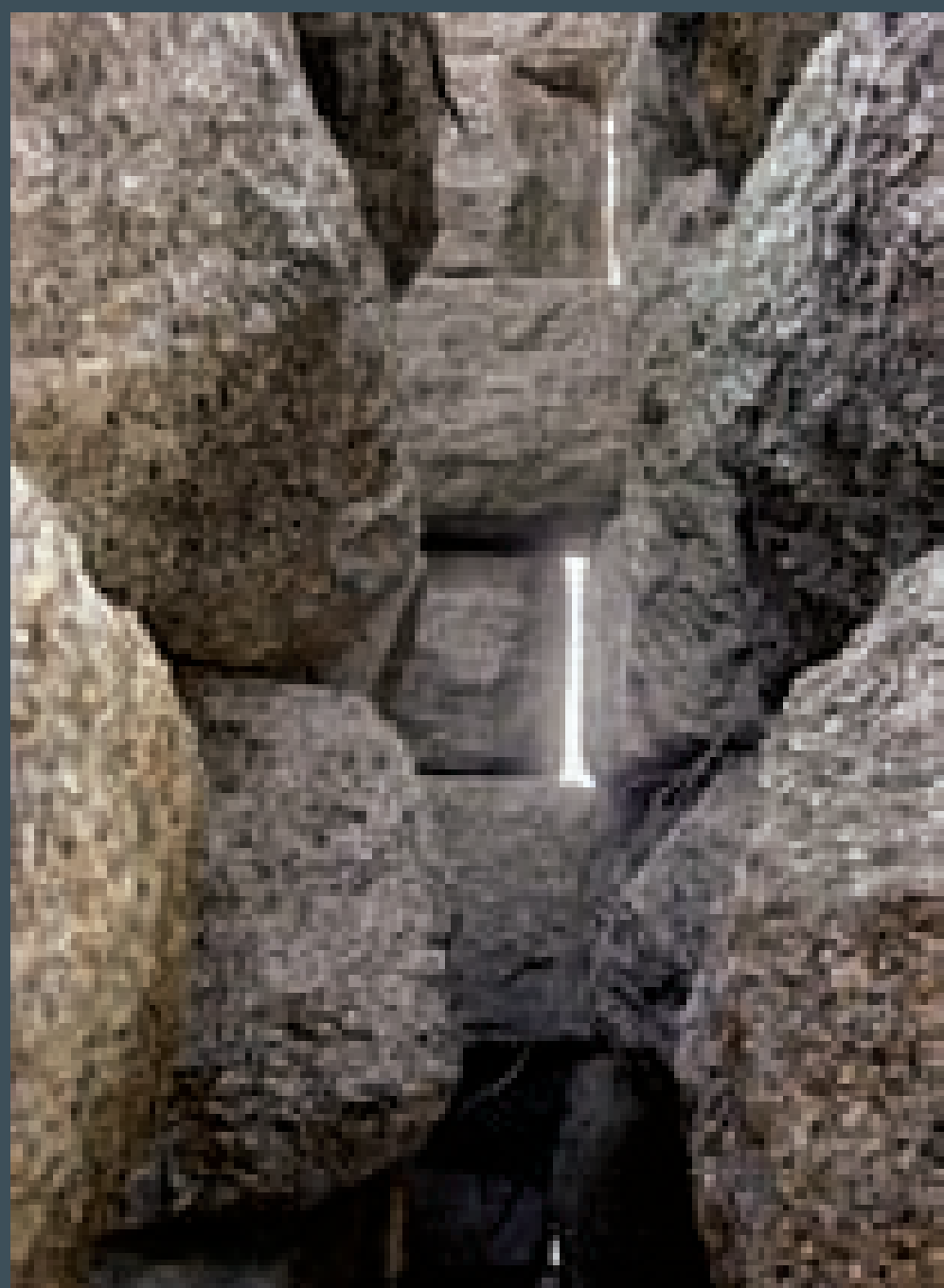
Basit çukurdan oluşan kaya mezarı (en üstte). Anıt mezar, mezar odasından dışarıya bakış (üstte). Rock-cut Sarcophagus (top). Monumental Tomb. View from the Funeral Chamber (above).

Milas Gümüşkesen anıt mezar. İS 1. yüzyıl (?):
 "Pteron"un Piramit tavanı, içerden görünüş (en üstte). Mezar odası (sağ üstte). Anıt mezarın resmi; uygulama kağıt üzerine gri mürekkepli suluboya, kalem. 297x 471 mm. Çizen: William Pars (1764-1765) (sol üstte) BMC. (yan sayfada) Bir "Pteron"la podyumun üzerine yerleştirilmiş ve piramidal bir çatıyla örtülmüş Anıt Mezar'ın genel görünüşü.

Monumental Tomb of Gümüşkesen at Mylasa. 1st century AD (?):
 The Pyramidal ceiling of the "Pteron" from the inside (top). The Chamber (right above). Drawing: pen and grey ink with watercolour. h. 29,7 cm, w. 47,1 cm. Drawn by William Pars (1764-1765) (left above) BMC. (adjacent page) A general view of the Monumental Tomb of a podium surmounted by a "Pteron" and covered by a pyramidal roof.

Teras duvarlarından görünüm. (yan sayfada) Andron A duvar, detay. / View from the Terrace Walls. (adjacent page) Wall from Andron A, detail. (foto/photo: T. Kutlu)

CLASSICAL, HELLENISTIC, ROMAN AND BYZANTINE WALL-BUILDING TECHNIQUES IN LABRAUNDA

by Jesper Blid* and Lars Karlsson**

The Bronze Age

The most used building material in antiquity to build walls was of course stone. In the beginning man used the rocks they found, but in the Bronze Age, in the second millennium BC, blocks were begun to be cut. However, most houses were at these early periods still built with sun-dried bricks. Sun-dried bricks consist of natural clay mixed with straw. This mixture is put into wooden square forms and then placed in the sun to dry. Well-known sun-dried brick walls are the incredible fortifications of the Hittites at Hattusha (Boğazköy), which have recently been rebuilt in the old techniques.

LABRAUNDA'DA KLASİK, HELLENİSTİK, ROMA VE BİZANS DUVAR YAPIM TEKNİKLERİ

Jesper Blid*, Lars Karlsson**

Bronz Çağı

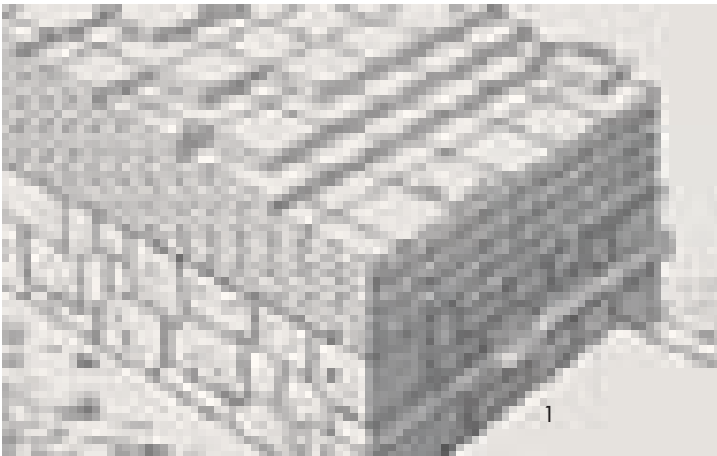
Antik dönemde duvar yapımında kullanılan en yaygın yapı malzemesi doğal olarak taşı. Başlangıçta insanlar buldukları kaya parçalarını kullanırken, İÖ ikinci bin yıldaki Bronz Çağı'nda taş bloklarını yontmaya başladılar. Öte yandan, bu ilk dönemde evlerin çoğu hala eski dönemlerin malzemesi olan çamurla saman karışımından yapılan ve kare biçiminde tahta kalıplar içinde güneşte kurutulan kerpiçlerle inşa ediliyordu. Kerpiçle yapılan duvarlara en iyi örnek, yakın bir zamanda eski teknikle yeniden yapımına başlanan Hattuşa'daki olağanüstü Hitit surlarıdır.

* Ph D. Student, Department of Archaeology and Ancient Culture, Stockholm University
** Professor Dr., Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, Director of the Swedish Labraunda Project

* Doktora öğrencisi, Arkeoloji ve Eski Çağ Kültürü Bölümü, Stockholm Üniversitesi
** Profesör Dr., Uppsala Üniversitesi Arkeoloji ve Eskiçağ Tarihi Bölümü, İsveç Labraunda Kazı Başkanı

Wall of the Ucaan Kule, Classical Period (above). Examples of wall techniques : 1. Archaic Period, East Wall of the Eleusis Temple (Akarcı 1987), 2. Classical Period, 3. Late Classical Period (Wall of Labraunda), 4. Late Classical and Hellenistic Periods (by J. Blid) (below). (adjacent page) Wall of Tepesir Kule (above) and plan (middle), Late Classical Period (L. Karlsson). View of Burgaz Kale from the southeast, Late Classical Period (below) (SAML).

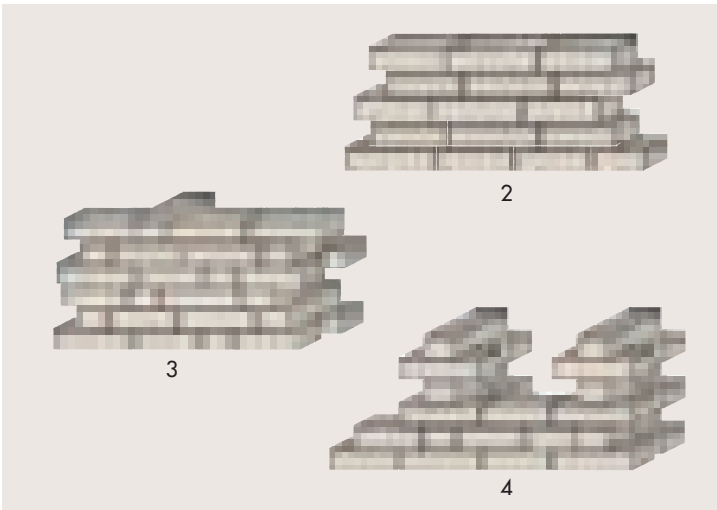

The Archaic Period

In the Archaic period, in the late 8th century BC, the temples first began to be built in marble. Now the blocks for the first time were cut in perfect rectangular shapes. These rectangular blocks, which will be the most important ingredient in all Classical and Roman walls, are called ashlar blocks. In the beginning, these ashlar blocks were laid as a socle, a foundation for the wall. The upper parts of the walls were still built with mud-brick, which was placed on this stone socle. Thus the mud-brick was placed on a higher level, above the humid soil in the ground. In this way, the mud-brick would last longer. When the archaeologists excavate this type of walls, they usually only find the stone socles of the walls, the mud-brick has since long disintegrated.

The Classical Period

In the Classical period, when war-fare had become more technical, and new siege machines were introduced, people started to build higher walls using ashlar blocks. But the ashlar blocks were only placed length-wise in the wall. In architectural terminology, this is called that the blocks are laid as stretchers, because they stretch along the line of the walls. The new stone-throwing machines, the catapults, which were invented in the early 4th century BC forced people to build higher walls around their cities. Accordingly, they build higher walls with all the blocks laid as stretchers. But, after a while, they realized that walls built with only stretchers will easily fall, they would tip over, because there is nothing to take up the side force from a hit by a catapult ball. So, at this time, an architect, maybe in Syracuse in Sicily, invented a wall technique that should make it possible to build higher walls, which would not tip over. He still used the normal rectangular ashlar blocks, but instead of placing them all as stretchers, he placed every third block

Tepeser kalesi duvarı, Geç Klasik Dönem (üstte) ve planı (ortada) (L. Karlsson). Burgaz kale, güneydoğu'dan görünüş (altta). (yan sayfada) Geç Klasik Dönem Ucalan Kulesi duvarı, Klasik Dönem (üstte). Duvar örme tekniklerinden örnekler: 1. Arkaik Dönem, Eleusis Tapınağı doğu duvarı (Akarca 1987, s.111), 2. Klasik Dönem, 3. Geç Klasik Dönem (Labraunda duvarı), 4. Geç Klasik ve Hellenistik dönemler (J. Blid) (altta).

Arkaik Dönem

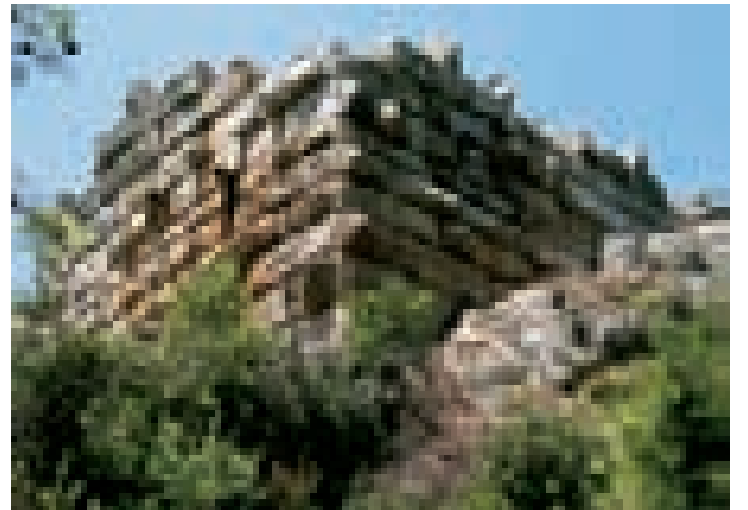
İlk mermer tapınaklar, İÖ 8. yüzyılın sonundaki Arkaik dönemde yapıldı. Dikdörtgen biçiminde düzgün bloklar halinde yontulan taşlar, Klasik dönem ve Roma yapılarındaki duvarların en önemli yapı malzemesi oldu. Başlangıçta bu yontulmuş taş bloklar, duvara temel olacak biçimde zemine yerleştiriliyordu. Duvarın üst bölümleri ise bu temel taşın üzerine sıralanan kerpiçlerle örülüyordu. Böylece nemli toprağa temas etmeyen kerpiç duvar daha uzun süre dayanabiliyordu. Bu duvarların kerpiç bölümü zamanla yok olduğundan, arkeologlar kazılarda yalnızca duvar temellerini ortaya çıkarabiliyor.

Klasik Dönem

Klasik dönemde savaş teknikleri gelişip yeni kuşatma araçları ortaya çıkınca yontma taşlardan daha yüksek duvarlar yapılmaya başlandı. Önceleri taş bloklar uzunlamasına yerleştiriliyordu. Duvar hattı boyunca dizildikleri için mimarlık terminolojisinde bu bloklara "sıra taşı" denir.

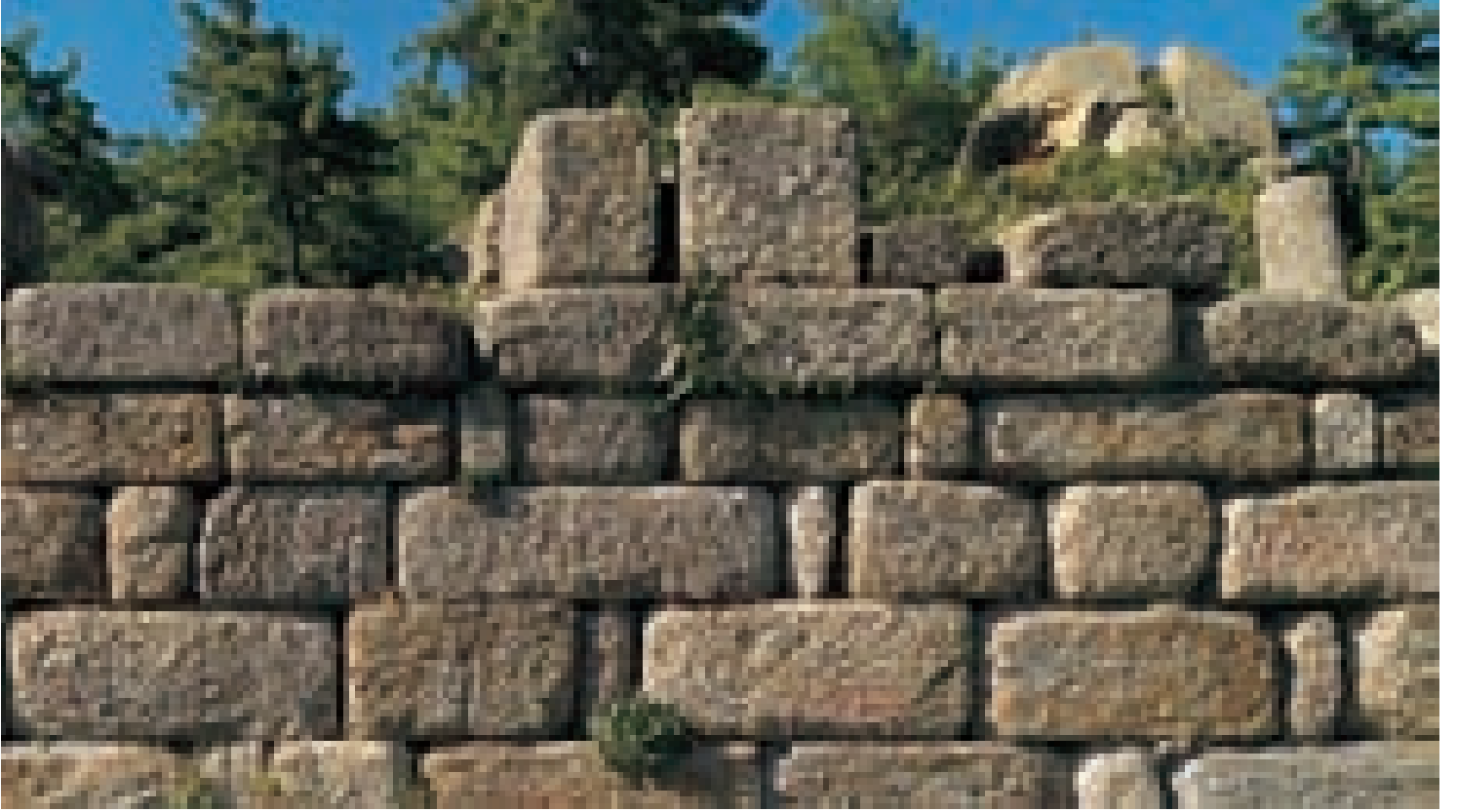
İÖ 4. yüzyılda taşları daha uzağa fırlatan yeni mancınklar geliştirilince, kent duvarlarını da yükseltmek gerekti ve bu amaçla taşların yine sıra biçiminde yerleştirildiği daha yüksek duvarlar inşa edildi. Ancak mancınkla atılan taşın yarattığı çarpma kuvvetini karşılayacak sağlamlığa sahip olmayan bu tür duvarlar, taşların yerinden oynamasıyla kolayca yıkılıyordu.

Sicilya'nın Syrakusa kentinden olduğu sanılan bir mimar, daha dayanıklı ve daha yüksek duvar örülmesini sağlayan bir teknik geliştirdi. Yine dikdörtgen blokların kullanıldığı bu teknikte, duvar içerden ve dışarıdan iki ayrı duvar olarak örülüyor, bu duvarlarda sıra taş blokları uzunlamasına dizilirken üç bloktan biri duvar hattına dik olarak yerleştiriliyordu. Duvar yüzeylerinde yalnızca kısa kenarları, yani baş tarafları görülen bu bloklara da "bağ taşı"

Geç Klasik Dönem örnekleri: Giriş Terası kuzey duvarı, kesit görünüş, (yan sayfada) Çeşme Terası duvarı (üstte). Oikoi binası batı duvarı (sol altta). Doğu Stoa doğu duvarı, kesit görünüş (sağ altta). / Examples for the Late Classical Period: North Wall of the Propylon area, view from the cross-section. (adjacent page) Wall of Fountain Terrace (above). West wall of the Oikoi Building (left below). East wall of the East Stoa, view from the cross-section (right below).

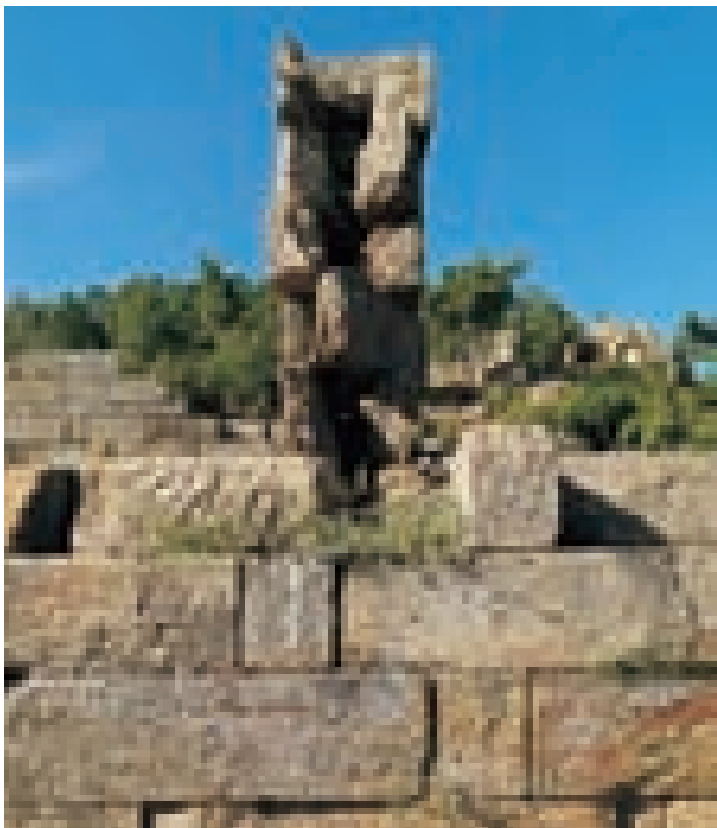

perpendicularly to the course of the wall. These blocks which only show their short end, that is their head, in the wall façade, are called 'headers'. In the most sophisticated walls these headers were placed above each other in the wall, so there would be a very regular alternation between headers and stretchers. This is called the 'chain technique' because from the side it looks like a vertical chain running through the wall and locking the two wall-faces together.

ya da "kenet taşı" denir. "Atkılı örgü" olarak da adlandırılan bu sistemde iç ve dış duvarların arasındaki boşluk doldurulunca iki duvar birbirine bağlanmış oluyordu. Büyük bir ustalıklarla yapılmış bazı dolgu duvar örneklerinde baş taşları birbiri üzerine yerleştirilir ve böylece sıra taşlarıyla baş taşları düzgün bir sırayla birbirini izler. Duvarın iki yüzünü birbirine bağlayan bu tekniğe, yandan bakıldığında duvar boyunca uzanan zincir biçiminde görüldüğü için "zincir tekniği" de denir.

Façade wall of Andron B, window detail (above). Corner of the south and east walls of Andron B (below). (adjacent page) View from the southeast to Andron B (above). Plans of Andron A and Andron B (below) (T. Thieme).

The Hellenistic Period

Now the most common Hellenistic wall technique was invented, the 'header-and-stretcher' wall. The Roman architect Vitruvius, who wrote his treatise on 'Ten Books on Architecture' at the time of the Emperor Augustus, talks about this type of wall. He says they are called emplekton walls. Emplekton means in-woven or plaited, and this is exactly what the Syracusan architect was thinking about.

The wall façades must be in-woven into the filling inside the wall and plaited with the other side of the wall. The new thing with the emplekton wall was that the headers connected the outer and the inner wall faces to each other and in this way strengthened them both, preventing the wall from tipping over. The wall could now also be built higher. There was no need for a superstructure in mud-brick.

In the 4th century, we see in architecture the first all-stone walls. Labraunda is an excellent place for the study of this wall technique. The fortifications on the Akropolis, the Burgaz Kale and the Tepesar Kale are all built in the very best emplekton technique. It was also used in the many terrace walls between the different levels inside the sanctuary.

The header and stretcher technique can also be seen in the walls of Andron A and Andron B. One of the reasons why the wall of Andron A is still today standing to a height of 9 m, is the header-and-stretcher techniques. By holding the two wall-faces together, and preventing them from tipping over, these walls have stood for 2 400 years!

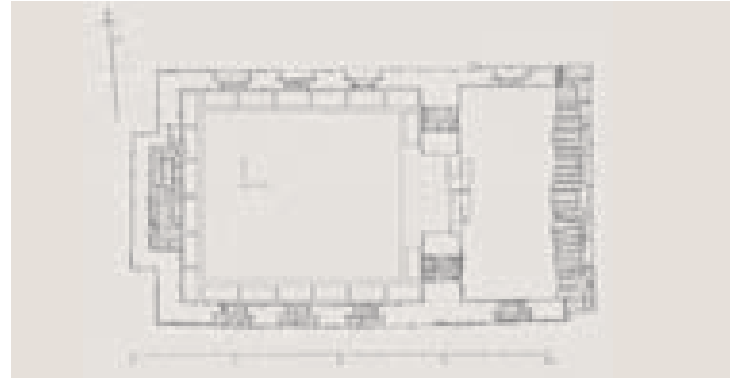

Andron B güneydoğu'dan bakış (üstte). Andron A ve Andron B planları (altta) (T. Thieme). (yan sayfada) Andron B ön cephe duvarı, pencere detayı (üstte). Andron B güney ve doğu duvarlarının köşesi (altta).

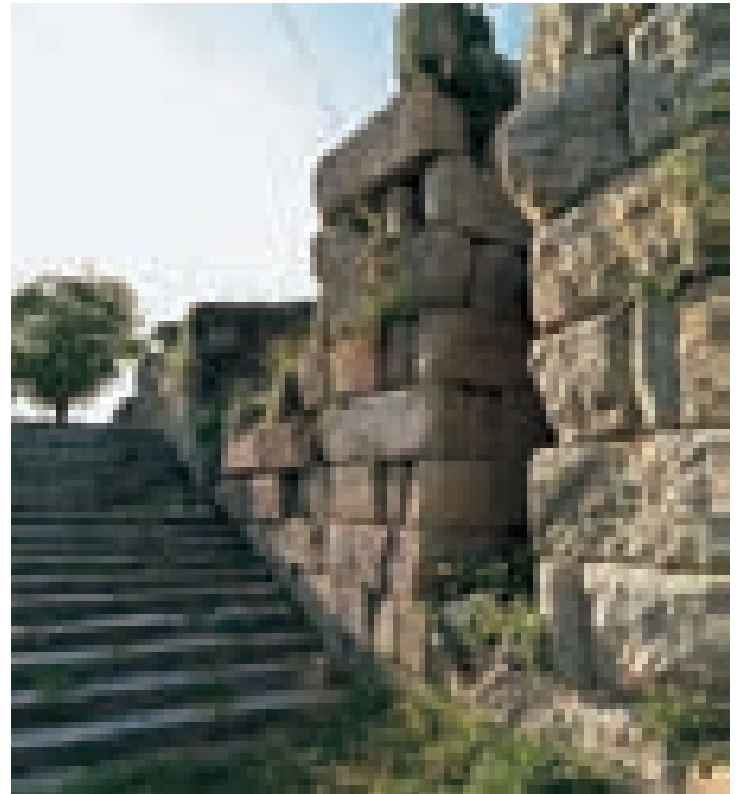
Hellenistik Dönem

"Bağ ve sıra taşlarından oluşan" dolgu duvarlar, Hellenistik dönemde geliştirilen en yaygın duvar yapım tekniği oldu. İmparator Augustus döneminde Romalı mimar Vitruvius, *De architectura* (Mimarlık Üzerine) adlı on kitaplık incelemesinde bu tür duvarlara, örgülü ya da örülmüş anlamına gelen emplekton duvar denildiğini söyler. Syrakusalı mimar da tam olarak böyle bir duvar düşünmüştü. Emplekton duvarda eski tip atkılı örgülü duvara göre yeni olan öge, uzunluğu duvarın genişliği kadar olan bağ taşlarının dış ve iç duvarların sıra taşlarının üzerine yerleştirilmesiydi. Bir sonraki örgüde bağ taşının üzerine sıra taşı geliyor ve onun ağırlığıyla yerine sabitleniyordu. Böylece dış ve iç duvarın birbirine sağlam bir şekilde bağlanması sağlanıyor, taşların yerinden oynaması ve düşmesi engelleniyordu.

Bu teknikle duvar daha da yükseltilebiliyor ve duvarın üst bölümünü çamur tuğlalardan yapmak gerekmiyordu. İlk örnekleri İÖ 4. yüzyıl mimarlığında görülen tümüyle taş duvarların yapım tekniğini incelemeye en uygun yer Labraunda'dır. Akropolis, Burgaz Kalesi ve Tepesar Kalesi'ndeki surların tümü emplekton tekniğinin en güzel örnekleridir. Kutsal Alan'ın çoğu teras duvarında, Andron A ve Andron B duvarlarında bu bağ ve sıra örgüsü tekniği kullanılmıştır. Andron A duvarlarının 9 m'ye varan yüksekliğiyle bugüne ulaşabilmesinin nedenlerinden biri bağ ve sıra taşı tekniğidir. Dış ve iç duvarı birbirine bağlayarak taşların yerinden oynamasını önleyen bu teknik duvarı 2400 yıldır ayakta tutmaktadır.

Wall of Fountain Stoa, view from the east (top). South wall from Andron A, cross-section view (left above). Intersection of north wall of the Propylon area with Monumental Staircase (right above). (adjacent page) south wall seen from the window of Andron A.

Çeşme Stoa'sı duvarı, doğudan bakış (en üstte). Andron A güney duvarı, kesit görünüşü (sol üstte). Giriş Teras duvarı Anıtsal Merdiven kesişmesi (sağ üstte). (yan sayfada) Andron A, pencereden kuzey duvarında bakış.

Tetraconch, various wall techniques. (adjacent page) South Bath, barrel vault in the subterranean furnace (left above and right). Furnace of Tetraconch (right).

The Roman Period

Roman architecture in Labraunda does in its initial phase, the first and second centuries, show a remarkable resemblance to the Classical and Hellenistic buildings in the sanctuary. The best preserved structure of this period is the East Bath, built in the first century in the vicinity of the propylaia. The walls are constructed of ashlar blocks, 'headers-and-stretchers', in accordance with the Classical emplekton technique. The walls are built with two parallel sections of longitudinally placed blocks, the stretchers. Furthermore, every second or third block, the header, is placed straight through the two separate wall sections; creating a so-called 'chain' that binds all elements together.

This technique created a reinforcement of the wall, still widely used in Anatolia in the second century of our era. Gradually the Romans replaced the ancient emplekton-technique with the more time-saving building technique, opus caementicium, i.e. Roman cement. This technique, which is basically masonry supported with mortar, had been developed by the Romans on the Italian peninsula during the second century BC. Like the emplekton, the opus caementicium wall was constructed of two separate wall sections, but instead of 'headers' as the connecting element, a bonding core was created with a mortar filling. Thus, the two outer walls became simply a facing to the mortar core in the centre. The cement walls were moulded in place by a wooden frame, a so-called centering. The advantages with this

technique was that no regularly cut ashlar were needed and that this construction had a higher degree of plasticity making it easier to shape into vaults and domes, much favoured in Roman architecture. In Labraunda, the third-century South Bath is a good example of the Roman use of opus caementicium.

There are also some interesting combinations of wall techniques present. In the architecturally sophisticated Tetraconch, dating to the early- or mid-fourth century, the regularly cut ashlars and the opus caementicium have been combined in a unique way. The circular walls consist of ashlar while the four piers supporting the superstructure are built by mortared masonry. This shows that the fourth century in Labraunda architecturally was a transitional period exhibiting mixtures between the different construction techniques.

Another building element that started in a larger scale to be employed in Labraunda during the third century was brick, but now it was not sun-dried, but it had been burnt in a furnace. In Labraunda, the Roman bricks are square in shape with sides measuring 25-32 cm and 3,5-7 cm in thickness, depending on their date. Brick was never employed in the walls prior to the late fourth century. Instead it was used in the suspended floors of the Roman baths, and in vault constructions, the best preserved example is the barrel vault in the subterranean furnace of the South Bath.

Güney Hamamı, yeraltı külhan yapısı tuğla beşik tonoz (sol en üstte ve sağda). Dört Apsisli Hamam, külhan bölümü (sol üstte). (yan sayfada) Dört Apsisli Hamam, değişik duvar teknikleri.

Roma Dönemi

Labraunda'da Roma mimarisinin İS 1. ve 2. yüzyıllardaki ilk örnekleri, Kutsal Alan'ın Klasik ve Hellenistik yapılarıyla belirgin bir benzerlik taşır. Labraunda'da bu dönemin en iyi korunmuş yapısı, İS 1. yüzyılda propylon'un yakınına yapılan ve duvarları klasik emplekton tekniğine uygun olarak "sıra ve bağ taşları" biçiminde dizilmiş taş bloklarla örülen Doğu Hamamı'dır. Dış ve iç duvarlar, uzunlamasına ve birbirine paralel olarak yerleştirilen iki sıra taşıyla örülür. Sıra taşlarını izleyen ikinci ya da üçüncü blok olarak yerleştirilen bağ taşı, dış ve iç duvarlar boyunca tüm öğeleri birbirine bağlayan ve "zincir" denilen yapıyı yaratır.

Duvarı güçlendiren bu teknik, İS 2. yüzyılda Anadolu'da yaygın olarak kullanılmıştır. Romalılar daha sonra eski emplekton tekniği yerine, daha hızlı duvar örmeyi sağlayan Roma çimentosunu (opus caementicium) geliştirdiler. Duvarın bir harçla sağlamlaştırılmasına dayanan bu teknik, İÖ 2. yüzyılda İtalya yarımadasındaki Romalılar tarafından bulunmuştu. Emplekton gibi iç ve dış duvar bölümlerinden oluşan opus caementicium duvarında, bağlayıcı öge olarak "bağ taşı" yerine bağlayıcı bir dolgu işlevi gören harç kullanılıyordu. Böylece iki duvar, sadece ortadaki harç dolgunun kabuğu gibi oluyordu. Bu harçlı duvarlar, kalıp (centering) denilen bir tahta çerçeve yardımıyla yerinde inşa ediliyordu. Bu tekniğin üstünlüğü, taş blokların düzenli bir biçimde yontulmasına gerek

kalmadan duvar yapmayı sağlaması ve Roma mimarlığında çok kullanılan kemer ve kubbeler biçim vermeyi kolaylaştıran yüksek bir esnekliğe sahip olmasıydı. Labraunda'daki İS 3. yüzyıl yapısı Güney Hamamı, opus caementicium kullanımının güzel bir örneğidir.

Bu dönemde çeşitli duvar tekniklerini birleştiren ilginç uygulamalar da görülür. İS 4. yüzyıl başı ya da ortasına tarihlenen ve incelikli bir mimarlık yapıtı olan Dört Apsisli Hamam'da (Tetraconch), düzgün yontulmuş taş blokları ile opus caementicium, özgün biçimde bir arada kullanılır. Dairesel duvarlar taş bloklardan, üst yapıyı destekleyen dört ayak ise harç duvardan yapılmıştır. Bu yapı, İS 4. yüzyıl Labraunda Roma mimarisinde farklı yapı tekniklerinin birlikte kullanıldığı bir geçiş dönemi yaşandığını gösterir.

Labraunda'da İS 3. yüzyılda güneşte kurutulan kerpiç yerine giderek daha fazla kullanılmaya başlanan bir başka yapı elemanı da fırınlanmış tuğladır. Buradaki tuğlaların kenarları, yapılış tarihlerine göre 25-32 cm uzunluğunda ve 0,35-7 cm kalınlığındadır. İS 4. yüzyıldan önce duvarlarda hiç görülmeyen tuğla yalnızca Roma hamamlarının tuğla ayaklar üzerinde duran zeminlerinde ve tonozlarda kullanılıyordu. Labraunda'da bu yapı elemanının en iyi korunan örneği, Güney Hamamı'nın yeraltındaki külhanına ait beşik tonozdur.

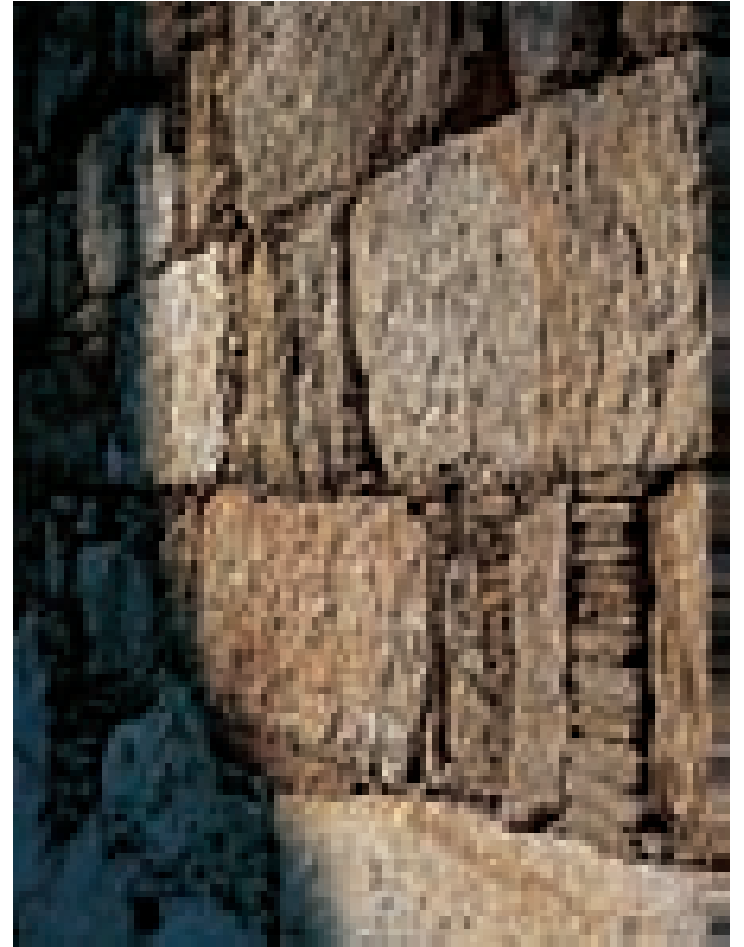
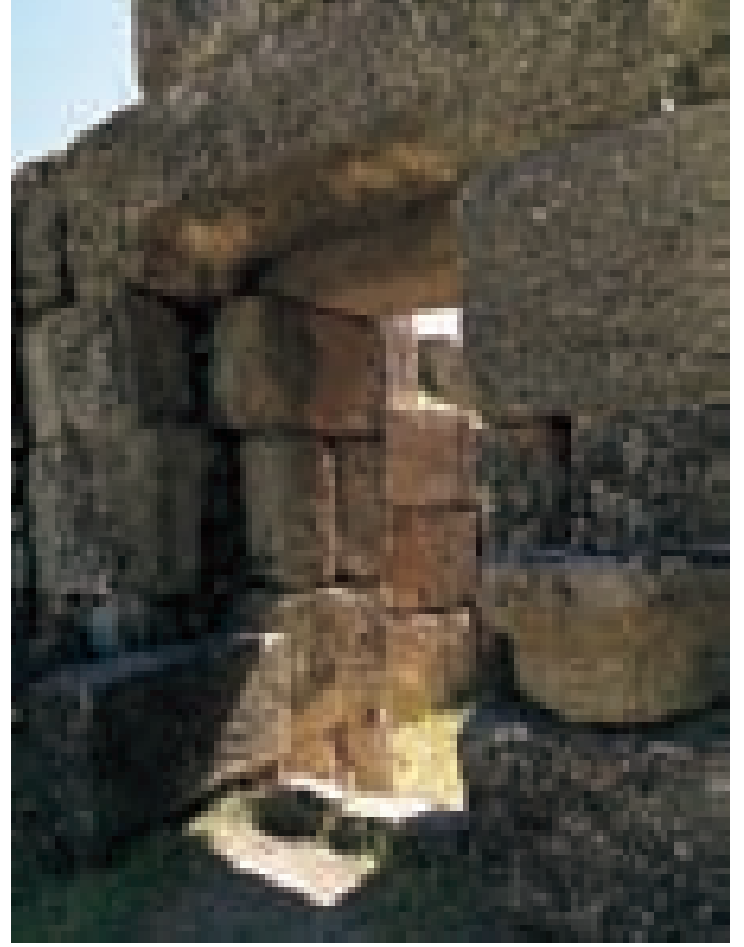

The Byzantine Period

The Late-Antique and Byzantine walls are comparable to those still built in the villages around Labraunda today. In every course of the wall, large stones, not necessarily regularly cut, are placed longitudinally but they are on all sides framed by smaller stones and bricks. Rounded or circular walls tend to contain smaller building blocks, which make this kind of construction easier, this is for example seen in the apse of the East Church. This church was partly built into the earlier-mentioned East Bath, and here two different languages of architecture have for seventeen centuries formed a fascinating syntax. It constitutes a very illustrative example of how the construction techniques changed over time during the Roman period. The Late-Antique walls made in this technique often contains mortar, and sometimes reused blocks of granite or marble, while later medieval walls usually lack mortar, for example seen in the newly-discovered Byzantine buildings in the Akropolis Fortress. So the Akropolis Fortress shows the entire development from the beautiful 'header-and-stretcher' walls of the Hekatomnid period down to the medieval walls built with natural-shaped rocks without mortar.

Bizans Dönemi

Geç Antik dönem ve Bizans duvarları, bugün Labraunda çevresindeki köylerde hala örülen duvar yapılarıyla benzerlikler taşır. Her duvar sırasında, düzenli olarak yontulmuş ya da olduğu gibi bırakılmış büyük taşlar uzunlamasına yerleştirilir ve her iki yanlarından daha küçük taşlar ve tuğlalarla çevrelenir. Yuvarlaklaştırılmış ya da dairesel duvarlarda daha küçük yapı taşları kullanıldığından inşaat daha kolay olur. Doğu Kilisesi'nin apsisi bu tekniğe örnektir. Bir bölümü Doğu Hamamı'nın üzerine inşa edilen ve iki farklı mimarlık dilinin on yedi yüzyıl boyunca büyüleyici bir sözdizimi oluşturduğu bu kilise, Roma dönemindeki yapı tekniklerinin değişimini aydınlatan bir örnektir. Bu teknikle yapılan Geç Antik Dönem duvarlarında genellikle harç ve kimi zaman başka yapılardan alınmış granit ve mermer bloklar görülürken, Akropolis Kalesi'ndeki yeni bulunan Bizans binaları gibi daha sonraki ortaçağ duvarlarında harç bulunmaz. Akropolis Kalesi, Hekatomnid döneminin "sıra ve bağ taşlarıyla" örülmüş güzel duvarlarından, harç kullanılmadan ve kesilmeden bir araya getirilmiş doğal kayalarla yapılan ortaçağ duvarlarına uzanan gelişimin son noktasıdır.

Door inside of the East Bath, view to the north and from outside to the southeast, Roman Period (top). East Church, apse, detail (left above). Wall detail from a Çomakdağ village house (right above). (adjacent page) East Church, apse, rounded walls and the use of small stones in the rounded wall (above). Byzantine Period, excavation at the Acropolis fortress and plan (below).

Doğu Hamamı kuzey kapısına içerden (kuzey) ve dışardan (güneydoğu) bakış, Roma Dönemi (en üstte). Doğu Kilisesi apsisi, detay (sol üstte). Çomakdağ köy ev duvarından detay (sağ üstte). (yan sayfada) Doğu Kilisesi apsisi, dairesel duvarlarda küçük taşların kullanımı (üstte). Akropolis'te Bizans dönemine ait kazı alanı ve kazı planı (altta).

THE SACRED WAY TO LABRAUNDA AND ANCIENT SPRING HOUSES

Abdulkadir Baran*

One of the most impressive and best preserved ancient sites of Anatolia, the Labraunda¹ sanctuary, contains one of the three temples dedicated to Zeus in the city of Mylasa (Milas). Today the present whereabouts of the Zeus Karios temple is uncertain, but it is claimed to be within the Berçin Fortress area² or on the Hisarbasi hills in the centre of Milas.³ The only surviving remains of the Zeus Osogos temple are its terrace walls in the city centre. The ancient city of Mylasa suffered the appalling fate of being buried under a modern settlement and the few remains of the city can only be unearthed by sheer chance. That said, the Zeus Labraundos sanctuary 13 km northeast of Milas is one of the rare sites that has escaped the destructive effects of urban sprawl.

As one of the preeminent sanctuaries in the ancient region of Karia, Labraunda played a key role during the reign of the Hekatomnids (392-333 BC). Ceramic objects⁴ found in excavations⁵ and research conducted by Swedish archaeologists since 1948 revealed that the sanctuary was active as early as the end of the 7th century BC. Although some remains of walls⁶ were dated back to the sixth century BC, the first identified construction belonged to the initial stage of the late archaic construction of the Temple of Zeus

* Asst. Prof., Department of Archaeology, Muğla University

LABRAUNDA KUTSAL YOLU VE ANTİK DÖNEM ÇEŞME YAPILARI

Abdulkadir Baran*

Anadolu'nun en etkileyici ve en iyi korunmuş yerleşimlerinden biri olan Labraunda¹ Kutsal Alanı antik Mylasa (Milas) kentinin baş tanrısı Zeus'a adanmış üç tapınağından birini barındırır. Diğer tapınaklardan Zeus Karios'a adanmış olan yapının bugün yeri tam olarak bilinmemekle birlikte ya bugünkü Beçin Kalesi'nin olduğu alanda² ya da Milas merkezindeki Hisarbaşı Tepesi'nde yer aldığı düşünülür.³ Zeus Osogo tapınağı ise Milas kent merkezindedir, ancak günümüzde teras duvarının sadece bir kısmı görülebilir. Bir antik kentin başına gelebilecek en büyük talihsizliklerden biri olan modern yerleşimin altında kalma durumunun büyük oranda yaşandığı Mylasa antik kentinin kalıntıları tek tük ve genelde şans eseri açığa çıkartılmaktadır. Buna karşın bugün Milas'ın 13 km kuzeydoğusunda yer alan Zeus Labraundos Kutsal Alanı modern yerleşimlerin tahribatından uzak kalabilmiş nadir antik yerleşimlerden biridir.

Antik Karia Bölgesi'nin en önemli kutsal alanlarından biri olan ve özellikle Hekatomnid döneminde (İÖ 392-333) kilit bir rol oynayan Labraunda Kutsal Alanı'nda 1948 yılından itibaren İsveçli bilim adamlarının gerçekleştirdiği kazı ve araştırmalarda⁴ ele geçen seramik buluntular⁵ İÖ 7. yüzyıl sonlarından itibaren kutsal alanın

* Yrd. Doç. Dr., Arkeoloji Bölümü, Muğla Üniversitesi

Kutsal yol, Labraunda yakını, son bölüm ve detaylar (s.121, 122, 124, 125). Kutsal pınar, Labraunda (s.120). / Sacred Way, near Labraunda, last section and details (p.121, 122, 124, 125). A spring house in Labraunda (p.120).

Kutsal Yol Planı
A. Baran, 2009

Labraundos.⁷ Thanks to the intense construction work undertaken by the Persian satrap and ruler of Karia, Hekatomnos and his children in the first part of the 4th century BC, Labraunda earned its reputation as a centre of archaeological and cultural distinction. The temple was reconstructed and the whole sanctuary redesigned and adorned with monumental buildings by Hekatomnos, Maussollos and Idrieus who also immortalized themselves by having their names carved on the well-preserved buildings. As a result the monuments can be precisely dated and as such they provide reliable archaeological data for evaluating other buildings of the area.

The most intensely used construction material in the buildings of the fourth century BC was a local form of rock called gneiss that could be hewn out of the main mass of rock near the site where the buildings were constructed. However, white marble was preferred for the façade and the visible parts of the buildings. The Sodra Mountain, behind the ancient city of Mylasa, was also the source of white marble. Considering the technical know-how of the period, it must have been very difficult to transport the marble blocks to Labraunda, which was 13 km away from Mylasa and 650 m up in the mountains. Even today it is difficult to drive to the sanctuary by car. Indeed it is impossible when parts of the asphalt way are damaged. The Hekatomnids were rich enough to maintain construction work continuously, not only in Labraunda but throughout the whole of Karia. It is not difficult to imagine that they built a special path to make it easier for visitors to reach the monumental sanctuary area, and also to transport the marble and rocks. The Sacred Way was supported by retaining walls equipped with culverts to drain water, and paved with large cut blocks.

kullanıldığını gösterir. Tespit edilen birkaç duvar kalıntısı⁶ İÖ 6. yüzyıla tarihlendirilir. Ancak alanda tanımlanabilen ilk yapı Zeus Labraundos tapınağının geç Arkaik döneme tarihlenen ilk yapım evresidir.⁷ Labraunda'yı arkeoloji ve kültür tarihi açısından önemli kılan özelliklerinin başında İÖ 4. yüzyılın ilk yarısında Pers satrapı olarak Karia'yı idare eden Hekatomnos ve onun çocukları tarafından gerçekleştirilen yoğun yapı faaliyetleri gelir. Bu evrede tapınak yeniden inşa edilmiş, tüm Kutsal Alan yeniden düzenlenmiş ve çok sayıda anıtsal yapı ile donatılmıştır. Hekatomnid ailesinden Hekatomnos, Maussollos ve Idrieus bu dönemde inşa ettirdikleri yapılara isimlerini kazıyarak bu düzenlemeyi ve isimlerini ölümsüzleştirmişlerdir. İyi korunarak günümüze ulaşan bu yapılar kesin tarihlenebilir ve bu veriler diğer yerleşimlerdeki yapılar için de sağlam kriterler oluşturur. İÖ 4. yüzyıl yapılaşmasında yoğun olarak kullanılan yapı malzemesi yerel taş cinsi olan ve inşa edilecek yapıların hemen yakınında ana kayadan kesilebilen gneyştir. Bununla birlikte yapıların cephelerinde ve görünen kısımlarında beyaz mermer tercih edilmiştir. Bu mermerin geliş yeri ise Mylasa antik kentinin sırtını dayadığı Sodra Dağı'dır. Antik dönemin olanakları düşünüldüğünde Milas'tan 13 km uzakta ve 650 m yükseklikte yer alan Labraunda Kutsal Alanı'na bu malzemelerin taşınması için bir düzenleme yapılmış olmalıdır. Bugün bile asfalt yolun bazı bölümlerinin bozuk olması nedeniyle Kutsal Alan'a taşıt ile ulaşılması oldukça güçtür, hatta bazen imkansızdır. Hekatomnid ailesi sadece Labraunda'da değil tüm Karia'da yoğun bir yapı faaliyeti yürütebilecek denli güçlü ekonomik olanaklara sahipti. Antik dönem kaynaklarında, Mylasa ve Labraunda arasında izleri bugünlere kadar gelen bir yol olduğu belirtilir. Bu yolun, Labraunda Kutsal Alanı'nın inşası sırasında malzeme taşımaya kolaylaştırmak ve daha sonra anıtsal bir görünüme büründürülen Kutsal Alan'a ziyaretçilerin kolaylıkla ulaşmasını sağlamak amacıyla Hekatomnid ailesi tarafından yaptırıldığı önerilmektedir. İstinat duvarlarıyla desteklenmiş, suyun yola zarar vermeden kolayca atılmasını sağlamak için menfezlerle donatılmış ve büyük taş bloklar ile kaplanmış olan bu yolun yapım teknikleri Labraunda'da görülebilen yapılarla kıyaslanabilir. Ayrıca yol boyunca kolay ulaşılacak yerlerde inşa edilmiş antik dönem çeşme yapılarının Kutsal Alan'ın merkezinde ve çevresindeki diğer çeşme yapılarıyla gösterdiği mimari benzerlikler de bu tarihlendirmeyi destekler.

Kutsal yolun inşasındaki temel amacın özellikle yapı malzemelerinin taşınması olduğu önerisi daha önce P. Hellström tarafından belirtilmişti.⁸ Bununla birlikte son yıllarda L. Karlsson⁹ tarafından yapılan savunma sistemi araştırmalarında Kutsal Yol'un Labraunda'ya yakın kısımlarında birkaç kule ayrıntılı incelenmiş ve Burgaz Kalesi İÖ 4. yüzyıl ilk yarısına ait buluntularıyla Hekatomnidler devrine kesin olarak tarihlenmiştir. Bu noktada Kutsal Yol'un yapı malzemesi taşımak ve dinsel olayların Kutsal Alan'a kolay ulaşmasını sağlamak gibi amaçlarının yanı sıra savunma amaçlı da kullanılmış olabileceği akla gelir. Kutsal Yol'un Mylasa'dan sadece Labraunda Kutsal Alanı'na değil, aşağıda belirtileceği üzere Alinda'ya doğru devam etmesi (bkz. plan AW1 ve AW2) Hekatomnidlerin bu yolu savunma amaçlı olarak da kullanmış olabilecekleri düşüncesini destekler.

Kutsal Yol'dan ilk bahseden antik dönem yazarı İÖ 63-İS 21 tarihleri arasında yaşamış olan Strabon'dur (XIV.2.23): "... Labraunda Alabanda'dan Milas'a ulaşımı sağlayan geçidin yakınındaki dağın üzerine yerleşmiş kentten uzakta bir köydür. Labraunda'da eski zamandan kalma bir tapınak ve Zeus Strateios'un bir heykeli vardır. Bütün çevre halkı ve Mylasalılar tarafından saygı görür. Tapınaktan Milas'a kadar üzerinde tören alayının yürüdüğü ve Kutsal Yol olarak adlandırılan, yaklaşık altmış stadia uzunluğunda taş döşemeli bir yol vardır."¹⁰ Antik dönemde

Construction techniques used for the Way are comparable to those used for the buildings in Labraunda. The easily accessible ancient spring houses that were built at various points on the Sacred Way share architectural elements with those at the centre and outskirts of the sanctuary, and this supports the theory that they belonged to the same period.

P. Hellström has suggested that the primary function of the Sacred Way was the transportation of construction material.⁸ But recent detailed research by L. Karlsson⁹ on defensive installations like the towers near the sanctuary on the Sacred Way allow us to date the Burgaz Tower definitely back to the first half of the fourth century BC, that is, the Hekatomnid era. It is therefore possible that the Sacred Way might have been used for defensive purposes as well as for transporting construction material and religious processions. The fact that the ancient way from Mylasa led not only to the Labraunda sanctuary but also to Alinda, (see, plan AW1 and AW2) supports the argument that the Hekatomnid rulers used the same way to defend their cities.

Strabo (63-21 BC) was the first writer in the ancient world to comment on the Sacred Way: "... Labraunda is a village far from the city, being situated on the mountain, near the pass that leads over from Alabanda to Mylasa. At Labraunda there is an ancient shrine, and a statue of Zeus Strateios. It is honoured by the people all about and by the Mylasians; and there is a paved way of almost sixty stadia from the shrine to Mylasa, called the Sacred Way, on which their sacred processions are conducted."¹⁰ In antiquity, the units of measure differ according to regions and Strabo's "60 stadia" is equivalent to a length of 10-11.5 km.¹¹

Another ancient writer, Aelianus (170-235 AD)¹², claims that Labraunda is 70 stadia away from Mylasa. Although it was not stated

as the length of the Sacred Way, 70 stadia is equivalent to 12.4-13.5 km, almost the distance between Milas and Labraunda today. Since some parts of the ancient way have now been lost, it is difficult to determine its exact length. Here Strabo might have been mistaken or he might have followed another, shorter route unknown to us.

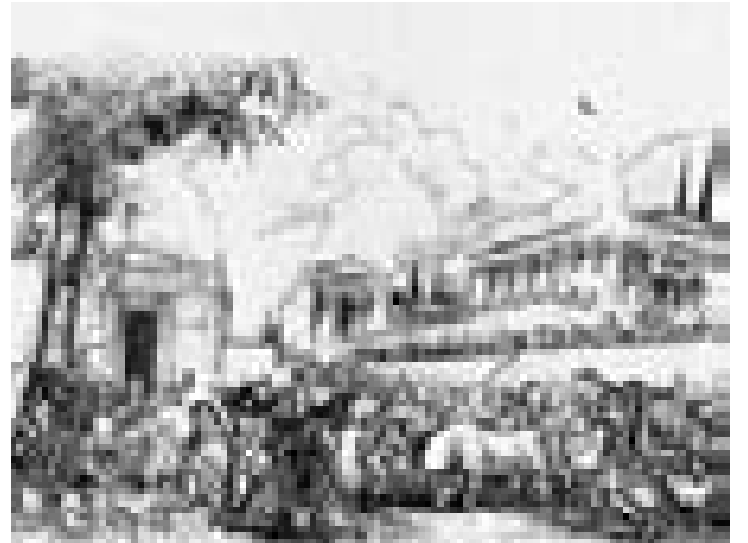
When the Labraunda Sanctuary was rediscovered¹³ in 1827, Anton Prokesch von Osten identified the remains of the Sacred Way at four points and stated that the width of the way was 30 ft, (i.e. approximately 9 m) and that its foundations were strong enough. Hermann Pückler Muskau, another researcher who came to Labraunda eleven years later in 1838, says that he reached the sanctuary after a four-hour walk along the Sacred Way. In 1841 Charles Fellows claimed that he had travelled on the ancient way many times when going to Labraunda. W.H. Waddington reiterated in 1853 that he had seen various parts of the ancient way on his way to Labraunda. Although Swedish archaeologists knew about the way when they started working in the area, they did not excavate it. A. Westholm published a short article on the way in 1963.¹⁴ This was exactly the time when the ancient way suffered a disaster: a major part of its extant remains were covered or destroyed during the construction of a modern way. Intensive mining activity in the region and the huge trucks carrying rock along the asphalt pavement have damaged both the new way –it is frequently in need of repair– and the Sacred Way beneath.

During our sporadic research since 2003, we have made a detailed analysis of construction techniques, located and mapped the extant sections of the ancient way. Unfortunately only a small part of the way, claimed to be 12,4-13,5 km according to Strabo and Aelianus and used by 19th century travellers, survives. We have discovered ten different and independent sections solely in the final 6 km (plan, p. 123).

ölçü birimlerinde yörelere göre küçük farklar görüldüğü için Strabon tarafından verilen 60 stadia¹¹ ölçüsü günümüzde 10,6 ile 11,6 km arasında bir uzunluğa denk gelir. Labraunda hakkında bilgi veren bir diğer antik dönem yazarı Aelianus¹² (İS 170-235) ise Labraunda'nın Mylasa'dan 70 stadia uzakta olduğunu belirtmiştir. Her ne kadar bu ölçüyü Strabon gibi özellikle kutsal yolun uzunluğu olarak tanımlamasa da, günümüz ölçüsünde 12,4 ile 13,5 km uzunluğa denk gelen 70 stadia, bugünkü Milas-Labraunda arasındaki 13 km uzaklığa daha yakın bir ölçüdür. Yolun tamamı günümüze ulaşmadığı için net uzunluğunu bugün tespit etmek kolay değildir. Bu durumda Strabon'un bu bilgiyi verirken hata yaptığını düşünülebilir veya Kutsal Yol'un özellikle bugün tespit edilemeyen bölümlerinde günümüz yoluna göre daha kestirme bir güzergah izlenmiş olabilir. Labraunda Kutsal Alanı'nın yeniden keşfedildiği¹³ 1827 yılında Anton von Prokesch-Osten dört noktada kutsal yolun kalıntılarını görmüş ve sağlam temellere sahip yolun 30 ayak (yaklaşık 9 m) genişliğinde olduğunu belirtmiştir. Daha sonraki araştırmacılarından 1838 yılında Labraunda'ya gelen Hermann von Pückler-Muskau da kutsal yoldan yaklaşık dört saatlik yürüyüşle Kutsal Alan'a ulaştığını aktarır. 1841 yılında Charles Fellows Labraunda'ya giderken defalarca Kutsal Yol'un üzerinden geçtiğini anlatır. Yine W. H. Waddington da 1853 yılında yol boyunca pek çok yerde Kutsal Yol'u gördüğünü söyler. İsveçli arkeologlar tarafından 1948 yılında başlatılan çalışmalarda bu Yol'un varlığı bilinmekle birlikte kazı yapılmamış, ancak 1963 yılında A. Westholm tarafından kısaca yayınlanmıştır.¹⁴ Yaklaşık bu tarihlerde Kutsal Yol en büyük talihsizliğini yaşamış ve modern yol inşası sırasında korunmuş olan kısımların büyük bir bölümü tahrip edilmiş veya asfalt kaplamanın altında kalmıştır. Bölgede çok sayıda maden ocağının bulunması ve madenin kamyonlarla taşınması asfalt yolun tahrip olmasına ve sıklıkla tamir edilmesine

yol açmaktadır. Bu onarımlar sırasında asfalt yolun altında kalan Kutsal Yol kaplamaları da tahribata uğramıştır. 2003 yılından itibaren aralıklı olarak sürdürdüğümüz çalışmalarda Kutsal Yol'un korunan kısımları tespit edilerek harita üzerine işlenmiş ve yapım teknikleri ile ilgili detaylı çalışmalar başlatılmıştır. Strabon ve Aelianus tarafından bahsedilen ve 1800'lü yıllarda gezginler tarafından üzerinde yürünerek Labraunda'ya ulaşılan Kutsal Yol'dan günümüze maalesef oldukça az bir bölüm ulaşabilmiştir. 13 km uzunluğunda olduğu aktarılan Kutsal Yol'un sadece son 6 km'lik bölümünde birbirinden bağımsız on farklı bölüm tespit edilmiştir (Bkz. Plan, s.123).

Labraunda'da yılda bir kez yapılan kutsal şenlikleri canlandırma resmi. / Drawing of the sacred festival (B. Berg 1985).

Fig.1 - SW1 (A. Baran)

Extant traces of the Sacred Way

There is no trace of the Sacred Way in the section between the Milas plain and the area near the Kargıcak village. Not only because the land is flat here, indicating that it has been filled with earth, but also because the new way has probably been constructed over it.

Remains of an ancient bridge at the point where the modern way starts to slope, and an ancient tomb at a further point along the way indicate that the ancient and modern ways followed the same route and that the new one is indeed directly over the old one.

The First Section: (SW1) This section of the Sacred Way can be found on the other side of a small hill in the west of Kargıcak village (fig.1). On the eastern side of the hill which faces the new way, there are two ancient spring houses, one of which still works (see, plan SH1 and SH2).

They can definitely be said to have been built for travellers because they are not far from the way nor are they far from each other. The reason why they were not built on the shoulder of the way was simply because they used spring waters. As we shall elaborate below, ancient spring houses were built to protect and utilize natural water sources.

The route of this first part of the Sacred Way is different from that of the new one, yet unfortunately it still could not survive and no remaining paving blocks are to be found there. On the other hand, since the main rock is visible considerably flat on the surface and the route of the way is clearly traceable, it is possible to think that this part of the way did not need any pavement at all.

The Second Section: (SW2) Passing along the cemetery of the Kargıcak village and extending over the other side of the traffic

way, this route is followed by the second section of the Sacred Way (fig.2) with its preserved paving blocks. The modern way's diverting route has apparently protected it from damage, but heavy rain showers worked their own destructive way on the steep way. Following up there are an ancient block the function of which is indefinite, a small part of the retaining walls, and a drain conduit. Ancient way paving, some of them preserved in their original layout but mostly damaged, are to be found at the section just before it is connected to the modern way.

Cut blocks of 2.00 x 0.40 m placed side by side to provide a smooth walking surface can be seen in this well preserved section. A few blocks barely visible on both sides of the traffic way for 50 m indicate that the Sacred Way continues underneath.

The Third Section: (SW3) From there on, there is no trace or remains of the ancient way around the modern route. Following it for another 200 m, a few blocks on the sides and partially underneath the asphalt paving prove that the ancient way continues there (fig.3). Three spring houses (see, plan SH3, SH4, SH5) on the hill slope on the eastern side of the traffic way also indicate the continuation of the Sacred Way.

The Fourth Section: (SW4) 300 m further on there is yet another trace of the route of the ancient way, this time not in the form of paving, but as traces of cuttings on rock blocks (fig.4). Since we know that the construction blocks used for the Sacred Way were cut from the nearby rocks and there are no remains of any other construction around the cuttings, we can argue that the Sacred Way continues near these traces and possibly beneath the modern way (see, plan SH6, SH7, SH8).

Fig.2 - SW2 (A. Baran)

Fig.3 - SW3 (A. Baran)

Fig.4 - SW4 (A. Baran)

Mevcut Kalıntılar

Milas'tan Kargıcak köyü yakınına kadar olan bölümde Kutsal Yol'un kalıntıları tespit edilememiştir. Bunun nedeni, arazinin düzlüğü, dolayısıyla toprak dolgunun fazla oluşu ve asfalt yolun muhtemelen tam olarak Kutsal Yol'un üzerinden geçmiş olmasıdır. Asfalt yolun tırmanışa başladığı bölümdeki eski bir köprü kalıntısı ve yine yolun devamındaki bir antik dönem mezar yapısı Kutsal Yol'un yeni yol ile aynı güzergahı izlediğini ve muhtemelen asfaltın altında kalmış olabileceğine işaret eder.

Birinci Bölüm: (SW1) Kutsal Yol'un günümüze ulaşmış bölümlerinden ilki Kargıcak köyünün batısındaki küçük bir tepenin arkasında tespit edilmiştir (fig.1). Bu tepenin asfalta bakan doğu yanında ise birbirine yakın ve biri halen işler durumda olan iki antik dönem çeşme yapısı vardır. (Bkz. Plan: SH1 ve SH2). Yoldan çok uzak olmayan ve yolu kullananlar için yapıldığı kesin olan bu çeşmeler, doğal su kaynakları kullanıldığı için yolun hemen yanında değildir. Aşağıda ayrıntılı bir şekilde değinileceği gibi antik dönem çeşme yapıları doğal kaynakları korumak ve kullanabilmek için yapılmış küçük yapılardır. Kutsal Yol'un bu ilk bölümünün güzergahı asfalt yoldan farklı olması nedeniyle günümüze daha iyi korunmuş bir halde ulaşmasını beklerken maalesef bu bölümde Kutsal Yol kaplamasına ait hiçbir blok tespit edilemedi. Bununla birlikte ana kayanın düz bir şekilde yüzeyde görülebilmesi ve yolun istikametinin açık bir şekilde izlenebilmesi nedeniyle bu noktada yol kaplaması kullanılmasına ihtiyaç duyulmamış olabilir.

İkinci Bölüm: (SW2) Bu noktada Kutsal Yol'un doğrultusu takip edildiğinde, bugünkü Kargıcak Köyü mezarlığının yanından geçerek asfalt yolun karşı tarafına uzandığı, özellikle üst kısımlarda korunmuş yol kaplamalarıyla dikkati çeken ikinci bölümün doğrultusuyla (fig.2) kesin bir uyum içinde olduğu görülür. Bu ikinci bölüm asfalt yoldan farklı bir yön izlemesiyle tahribattan uzak kalabilmiş, ancak yolun

eğiminin dik oluşu ve yoğun yağışların etkisiyle doğanın tahribatından kurtulamamıştır. Yolun istikameti yukarı doğru takip edildiğinde işlevi anlaşılamayan antik dönemden bir blok, yolun istinat duvarına ait küçük bir bölüm ile drenaj sistemine ait bir menfez tesbit edilmiştir. Asfalt yola ulaşmadan hemen önceki kısım büyük oranda tahrip olmakla birlikte bir bölümü orijinal düzenlemesinde korunmuş Kutsal Yol kaplamaları görülmüştür. Ana kayadan kesilmiş yaklaşık 2,00 x 0,40 m boyutlarındaki bloklar kabaca dikdörtgen bir form verilerek yola düzgün bir yürüme zemini sağlayacak şekilde yan yana yerleştirilmiştir. Maalesef korunan bu bölüm biraz ileride asfalt yol ile birleşmektedir. Asfalt yolun özellikle yan kısımlarında 50 m boyunca zorlukla seçilebilen birkaç blok Kutsal Yol'un asfalt kaplamanın altında devam ettiği gösterir, ancak bu noktadan sonra yol takip edilemez.

Üçüncü Bölüm: (SW3) Çevresi tamamen araştırılan ve başka bir kalıntı tespit edilemeyen asfalt yol izlendiğinde, yaklaşık 200 m sonra yine asfalt yolun kenarında ve kısmen asfalt kaplamanın altında görülebilen birkaç blok (fig.3) Kutsal Yol'un üçüncü bölümünün asfalt boyunca devam ettiğini doğrular. Ayrıca asfalt yolun doğusundaki tepenin diğer yamacında tespit edilen üç çeşme yapısı (Bkz. Plan SH3, SH4, SH5) da Kutsal Yol'un devam ettiğini destekler.

Dördüncü Bölüm: (SW4) Yaklaşık 300 m sonra Kutsal Yol'un dördüncü bölümünün varlığı, bu kez yol kaplaması olarak değil, asfalt yolun yakınındaki kaya blokları üzerindeki blok kesme izleri (fig.4) yardımıyla tespit edilebilir. Kutsal Yol'un inşası sırasında kullanılan blokların hemen yakındaki kayalardan kesildiği bilindiği ve bu kesme izlerinin çevresinde herhangi farklı bir yapı kalıntısı bulunmadığı için, Kutsal Yol'un bu izler yakınında ve büyük olasılıkla asfalt yol kaplaması altında devam ettiği söylenebilir. Bu bölümde asfalt yolun kenarında veya yakınında üç çeşme yapısı (Bkz. Plan SH6, SH7, SH8) belirlenmiştir.

Fig.8 - SW8 (A. Baran)

The Fifth Section: (SW5) After another 500 m on which there are no traces at all, a section of the retaining walls, one meter below the level of the modern way and on the eastern side of it, indicates the existence of the Sacred Way beneath the modern one (fig.5).

Like us, ancient people apparently needed to level the way and diminish the slopes in order to make it easier for travellers and for transporting heavy loads.

Although only a 30m section of the retaining wall remains, it is important as an indication that the Sacred Way continues intact almost one metre below the asphalt way (see, plan SH9).

The Sixth Section: (SW6) The sixth section of the Sacred Way is longer and better preserved than the previous ones (fig.6). The modern route continues on a lower level, and has thereby left it intact. Unfortunately, however, it has not survived the ravages of time and weather.

This 550 m section consists of retaining walls of roughly hewn rocks and paving blocks roughly shaped into rectangles. With its ancient spring house organically (see, plan SH10) linked to the way, this section is easier to inspect.

The Seventh Section: (SW7) Following a 300 m section which has been completely destroyed by the new way, there comes the longest and well preserved seventh section (fig.7) of the Sacred Way. It has survived simply because the modern and ancient ways followed different routes.

This section extends for almost 600 m and is significant for the beautiful masonry of the culvert in the middle section and the ancient spring house (see, plan SH13) organically linked to the Sacred Way. The upper and lower sides of the retaining wall blocks, especially around the culvert, follow the slope of the land.

The embossed blocks around the culvert are unique. This formal architectural deviation has given rise to the question as to whether this might be a result of later repairs with blocks taken from other buildings. But they could just as easily be original. The ceiling of the culvert, which is 80 cm high and 110 cm wide, is made of gneiss blocks placed vertically to the route. The depth of the visible interior of the culvert can be measured up to 7 m.

After the culvert comes an ancient spring house, of which only one side wall is extant. From thereon the way continues without break. The two well preserved spring houses (see, plan SH14, SH15) 200 m below the northern side of the Sacred Way, reveal that the spring house on the wayside was not the only source of water. Because the discontinuities are insignificant it is possible to follow the route of the Sacred Way.

Besides the in situ preserved paving blocks and the remains of the retaining walls, there is another culvert where only the front part is visible. Here, due to the ravages of nature, the Sacred Way has been replaced by the bed of a stream. Later on, where it joins the modern way, the damage is wholesale.

The Eighth Section: (SW8) After a lost section around a few hundred metres in length, comes the eighth section (fig.8) that has only been preserved because it is located above the level of the new way. The paving blocks, a small part of the retaining walls, and a culvert with only its barely visible entrance have all survived. Nonetheless the route is clearly traceable for almost 400 m.

There is a spring house (see, plan SH14) near the sacred way at this section, after which it again joins the modern way and is then lost.

Fig.5 - SW5 (A. Baran)

Fig.6 - SW6 (A. Baran)

Fig.7 - SW7 (A. Baran)

Beşinci Bölüm: (SW5) Bu noktadan, yine herhangi bir izin görülemediği yaklaşık 500 m'lik bir bölümden sonra asfalt yolun Kutsal Yol üzerinde yer aldığına işaret eden bir diğer kalıntı karşımıza çıkar. Asfalt yolun doğu yanında yol seviyesinden 1 m kadar aşağıda yer alan bir duvar kalıntısı Kutsal Yol'un beşinci bölümünün istinat duvarı olarak tanımlanabilir (fig.5). Bugün olduğu gibi antik dönemde de yüklü araçların ve insanların rahatça kullanabilmeleri amacıyla yolun yatay seviyesinin olabildiğince düzleştirilmesine ve yol eğiminin de azaltılmasına ihtiyaç duyulmuştur. İstinat duvarı kalıntısı, sadece 30 m'lik bir bölüm halinde görülse de, yolun asfalt altında ve özellikle yoldan yaklaşık 1 m aşağı bir seviyede, üstteki tahribattan uzak bir noktada korunmuş olduğunu gösterir. İstinat duvarının yakınında bir çeşme yapısı belirlenmiştir. (Bkz. Plan SH9)

Altıncı Bölüm: (SW6) Kutsal Yol'un tespit edilebilen altıncı bölümü önceki bölümlere göre hem daha uzun hem de daha iyi korunmuş durumdadır (fig.6). Muhtemelen asfalt yolun daha alt seviyeden geçmesi sonucu zarar görmemiş, ancak doğanın etkilerinden korunamamıştır. Yaklaşık 500 m uzunluğundaki bu bölüm kabaca düzeltilmiş bloklardan inşa edilen destek duvarları ve yine kabaca dikdörtgen bir form verilen kaplama bloklarına sahiptir. Bu bölümde ayrıca yolun kenarında bir çeşme yapısı vardır (Bkz. Plan SH10). Bu noktada Kutsal Yol ile çeşme yapısı arasındaki bağ açık bir şekilde görülebilir.

Yedinci Bölüm: (SW7) Asfalt yolun neden olduğu tahribat dolayısıyla kalıntı tespit edilemeyen yaklaşık 300 m'lik bir bölümden sonra Kutsal Yol'un en uzun ve iyi korunmuş olan yedinci bölümüne ulaşılır (fig.7). Asfalt yol farklı bir güzergah izlediği için bu kısım tahribattan uzak kalabilmiştir. Yaklaşık 600 m uzunlukta korunmuş olan bu bölüm, özellikle orta kısmında çok güzel bir duvar işçiliği

gösteren menfezi ve hemen ilerisinde yine Kutsal Yol ile bağlantılı olarak inşa edilmiş antik dönem çeşme yapısı (Bkz. Plan SH13) ile büyük önem taşır. Menfezin olduğu kısımda arazinin eğimine uygun olarak destek duvarı bloklarının üst ve alt kenarları eğimli yontulmuştur. Menfez çevresindeki bloklarda ise Kutsal Yol'un diğer kısımlarında görülmeyen bir şekilde cephe kenarlarında su yolu motifi işlenmiştir. Diğer bölümlerden farklı oluşu daha sonradan devşirme bloklar ile tamir edilmiş olabileceğini akla getirir, ancak bu bloklar orijinal düzenlemeye de ait olabilir. 80 cm yükseklik ve 110 cm genişliğe sahip menfezin tavanı, yol güzergahına dik olarak yerleştirilmiş gnays bloklardan oluşur. İç kısmı görülebilen menfezin derinliği 7 m'ye kadar ölçülebilir. Menfezden sonraki bölümde bugün sadece bir yan duvarı korunmuş olan antik dönem çeşme yapısı görülmektedir ve yol ön tarafta kesintisiz devam eder. Yolun kuzey tarafında yaklaşık 200 m aşağıda iyi korunmuş durumda iki çeşme yapısı (Bkz. Plan SH14, SH15) daha bulunması su ihtiyacının sadece yol kenarındaki kaynaktan karşılanmadığını gösterir. Kutsal Yol takip edildiğinde, arada küçük kopukluklar olsa da güzergah belirlenebilir. Orijinal yerinde korunmuş kaplama blokları ve destek duvarı kalıntılarının yanı sıra sadece ön kısmı görülebilen bir menfez daha tespit edilmiştir. Dere yatağı haline geldiği için bu kısımda yoğun doğa tahribatı görülür, ancak biraz ileride Kutsal Yol'un asfalt yol ile birleştiği noktada yol tamamen tahrip olmuştur.

Sekizinci Bölüm: (SW8) Yine birkaç yüz metrelik kesinti sonrasında asfalt yolun üst seviyesinde kaldığı için korunabilen sekizinci bölümde (fig.8) kaplama blokları ve istinat duvarlarından küçük bir bölüm ile giriş kısmı çok az görülebilen bir menfez belirlenmiştir. Ancak Kutsal Yol'un güzergahı yaklaşık 400 m boyunca izlenebilir. Bu arada yolun hemen kenarında bir çeşme vardır (Bkz. Plan SH14). Daha sonra Kutsal Yol'un yine asfalt yol ile birleştiği ve dolayısıyla tahrip olduğu görülür.

Fig.9 - SW9 (A. Baran)

Fig.11 Labraunda Yolu / The Labraunda Way (1971, SAML)

The Ninth Section: (SW9) One km later begins the ninth and the best preserved section of the way (fig.9). A part of it is still beneath the modern way, but its 6.40 m wide middle section extends for 110 m. A photograph of the Sacred Way taken by A. Westholm¹⁵ (fig.10) before the construction of the modern way, possibly belongs to this section. Dimensions of the paving blocks vary, but they are mostly 2 m in length and 40 cm in width. Before the Way slopes upward to get lost beneath the modern way, the retaining wall, which is made of huge blocks, is up to 2 m high.

This meticulous craftsmanship is a clear sign of the efforts to keep the way level of the way and reduce the gradient as much as possible. There are three spring house near the sacred way at this section (see, plan SH15, SH16, SH23).

The Tenth Section: (SW10) The tenth and the last section (fig12) of the Sacred Way can be identified from the retaining wall preserved on the shoulder of the way at the last curve before Labraunda. It contains a well preserved culvert, which is traceable only for 20 m and is now below the asphalt way. A few blocks visible on the shoulders and above the way support the theory that the Sacred Way is preserved beneath the pavement.

In addition to the Sacred Way from Milas to Labraunda, there are two more way extensions (fig.13, fig.14), some of whose retaining walls and routes are visible in the north-east part of the Labraunda sanctuary.

The remains of the ways with their ancient spring houses (see, plan SH39, SH40) at the sides or nearby show that the ancient way continues towards Alinda. Today they are located in a forest area and mostly filled with earth. There are plans to make a detailed study of the ancient way to Alinda in the years to come.

Fig.10 - SW9 (A. Baran)

Fig.12 - SW10 (A. Baran)

Fig.13 - AW1 (A. Baran)

Fig.14 - AW2 (A. Baran)

Dokuzuncu Bölüm: (SW9) Yaklaşık 1 km sonra Kutsal Yol'un en iyi korunmuş olan dokuzuncu bölümüne ulaşılır (fig.9). Yine bir kısmı asfalt yolun altında kalan, ancak özellikle orta kesiminde genişliği 6,40 m olarak ölçülen bu bölüm 110 m uzunluğunda korunmuştur. Asfalt yol inşa edilmeden önce Kutsal Yol'un A. Westholm¹⁵ tarafından çekilmiş olan resmi (fig.11) de bu bölüme ait olmalıdır. Kaplama bloklarının ölçüleri değişiktir, ancak çoğunun uzunluğu 2 m ve genişliği 40 cm'dir. Yol yukarıya doğru eğim yaparak yükselip asfalt altında kaybolmadan hemen önce büyük blok taşlardan inşa edilen istinat duvarının yüksekliği 2 m'ye ulaşır (fig.10). Bu durum yol seviyesinin korunması ve eğimin olabildiğince azaltılması için yoğun çaba sarf edilmiş olduğunu gösterir. Bu bölümde asfalt yolun iki yanında üç çeşme belirlenmiştir (Bkz. Plan SH15, SH16, SH23).

Onuncu Bölüm: (SW10) Kutsal Yol'un onuncu ve son parçası Labraunda'dan hemen önceki asfalt yolun dönemecinde yol kenarında korunmuş istinat duvarı sayesinde tespit edilebilir (fig.12). İyi durumda bir menfezin bulunduğu bu kısım sadece 20 m kadar takip edilebilir. Sonra asfalt yolun altında kalır, onun güzergahını izler. Asfalt yolun üzerinde ve kenarlarında görülen birkaç taş blok da bunu destekler.

Milas'dan Labraunda'ya uzanan Kutsal Yol'un dışında Labraunda Kutsal Alanı'nın kuzeydoğu kesiminde kısmen istinat duvarları görülebilen, kısmen de güzergahı izlenebilen iki yol parçası daha tespit edilmiştir (fig.13, fig.14). Bu yol kalıntılarından yakınlarında veya hemen kenarında antik dönem çeşmelerinin (Bkz. Plan SH39, SH40) görülmesi Kutsal Yol'un Alinda yönünde devam ettiğini gösterir. Ancak, ormanlık alan içinde olduklarından büyük ölçüde toprakla kaplanmıştır.

Fig.11 Kutsal Yol / Sacred Way 1960 (Westholm 1963)

Parallel Examples

Compared to previous periods or later Roman times, the Greeks definitely prefer a simpler technique for way construction.¹⁶ Strabo (V.3.235) supports this idea by claiming that the Greeks construct simple ways, normally without drainage systems. Although there are only a few ways remaining from this period and most of them had been heavily renovated in later periods, the extant examples show that contrary to the practice of the Minoan and the later Roman civilizations, the Greeks neither preferred filled ground under the paving blocks to strengthen them, nor did they pay much attention to drainage systems.¹⁷ The Sacred Way of Labraunda was not paved on layers of filled ground, but because of the many culverts, strong retaining walls and the large dimensions of paving blocks it was possible to construct a durable way.

As their names indicate, sacred ways were primarily used for religious processions. The capital cities were connected to their sanctuaries or other sacred spots in the region via the sacred ways that were believed to belong to the god of the particular sanctuary. Constructed exclusively for religious purposes in early periods, they eventually became transport routes. Many examples of such ways between a city and its sanctuary have survived, albeit only partially. In Greece, ways connecting Parnassus, Sounion and Eleusis to Athens, Daphnae and Olympia to Eleusis, Elis to Olympia, and Amyklai to Sparta and the sacred ways connecting the Peloponnessos, Boetia and Attica to the sanctuary in Delphi are a few examples of routes that have partially or wholly survived.¹⁸

The most important Anatolian equivalent of the Labraunda Sacred Way is the mostly traceable 16 km long way between Miletos and its sanctuary at Didyma. It is well researched, especially near Didyma, and many monuments, sculptures of lions and priests, and a temple dedicated to Artemis have been excavated along the way.

The finds revealed that the way was actively used since the Archaic Period. At Panormos, a one-hour walk from Didyma, the way passes along the coastline, hence allowing access to the sanctuary via the sea and reducing the walking time between Miletos and Didyma from five hours to one hour. Nonetheless it is known that some groups involved in religious processions, especially the Molpoi priests, preferred to process with chants and prayers the whole way from Miletos to Didyma.¹⁹

Another example is the 4-5 km long Sacred Way to the sanctuary of Heraion on the island of Samos. The route between the ancient Samos and the sanctuary is decorated with rich monumental and memorial buildings, especially near the sanctuary area. It dates back to the 6th century BC. However the stone paving used for the Sacred Way was completely renovated in the 3rd century AD.²⁰

Benzer Örneklerle Karşılaştırma

Hellenlerin hem önceki dönemlerdeki hem de daha sonraki Roma dönemi yol inşaatlarına göre daha basit bir teknik kullandıkları bilinir.¹⁶ Hatta Strabon da (V.3.235) Hellenlerin yollarının basit olduğundan ve drenaj sisteminin genellikle kullanılmadığından söz eder. Bu dönemden günümüze çok fazla yol kalıntısı ulaşmaması ve özellikle günümüze kalanların büyük çoğunluğunun daha sonraki evrelerde yoğun bir şekilde yenilenmiş olmasına karşın mevcut örnekler, daha önceki Minos uygarlığının veya daha sonraki Roma dönemi yollarının aksine Hellen yollarında kaplama bloklarının altında sağlamlaştırmak için dolgu katmanlarının çok fazla kullanılmadığını ve drenaj sistemine de çok fazla önem verilmediğini gösterir.¹⁷ Labraunda Kutsal Yolu'nda ise yine dolgu katmanları görülmemekle birlikte çok sayıda menfez bulunması, istinat duvarlarının güçlü olması ve yol kaplama bloklarının büyüklüğü sayesinde oldukça sağlam bir yapı oluşturulmuştur.

Kutsal yollar adından da anlaşılacağı üzere ağırlıklı olarak dinsel törenlerde kullanılmıştır. Ana kent ile onun kutsal alanı arasında ya da yakınlardaki önem verilen diğer kutsal alanlarla da bağlantı kuran yollar inşa edilmiştir. Bu yollar esas olarak kutsal alanın tanrısına ait olarak kabul edilmiştir. Özellikle erken dönemlerde sadece dinsel amaçlı olarak kullanılmış olan bu yollar daha sonraki dönemlerde normal ulaşımı da sağlamak üzere işlev görmüşlerdir. Kent ile onun yakınındaki kutsal alanı birbirine bağlayan kutsal yollardan çok sayıda örnek kısmen de olsa günümüze ulaşabilmiştir. Yunanistan'da Atina-Parnassos, Atina-Sounion, Atina-Eleusis, Eleusis-Daphnae, Eleusis-Olympia, Olympia-Elis, Sparta-Amyklai arasındaki kutsal yollar ile Peloponnessos, Boetia ve Attika'da Delphi Kutsal Alanı'na uzanan yollar kısmen de olsa günümüze ulaşabilmiş örneklerdendir.¹⁸ Labraunda Kutsal Yolu'nun Anadolu'daki benzer örneklerinden en önemlisi Miletos ile onun kutsal alanı Didyma arasında uzanan 16 km'lik kutsal yoldur. Büyük bir bölümü görülebilir olan bu yolun özellikle Didyma yakınlarındaki kısmı araştırılmış ve yol boyunca çok sayıda anıt, aslan ve rahip heykelleri ile Artemis'e adanmış bir tapınak açığa çıkartılmıştır. Arkaik dönemden itibaren faal olduğu buluntular yardımıyla anlaşılan kutsal yolun Didyma'ya 1 saat yürüyüş mesafesinde bulunan Panormos noktasında deniz kıyısından geçmesi deniz yoluyla da kutsal yola ulaşmayı mümkün kılmıştır. Miletos ile Didyma arasındaki yaklaşık 5 saatlik yürüyüş mesafesi böylece 1 saate indirilmiştir. Bununla birlikte dinsel alayların özellikle bir rahip topluluğu olan Molpoi Alayı'nın Miletos'tan başlayarak tüm yol boyunca şarkı söyleyip dua ederek yürüdükleri bilinir.¹⁹ Bir diğer örnek ise Samos Adası'ndaki Heraion'a uzanan kutsal yoldur. Günümüzde Pythagoreion olarak tanımlanan antik Samos ile kutsal alan arasındaki 4-5 km uzunluğundaki bu yol, özellikle kutsal alan yakınında zengin adak anıtları ve yapılarla donatılmıştır. İÖ 6. yüzyıldan itibaren var olduğu bilinen bu kutsal yolun taş kaplamaları İS 3. yüzyılda tamamen yenilenmiştir.²⁰

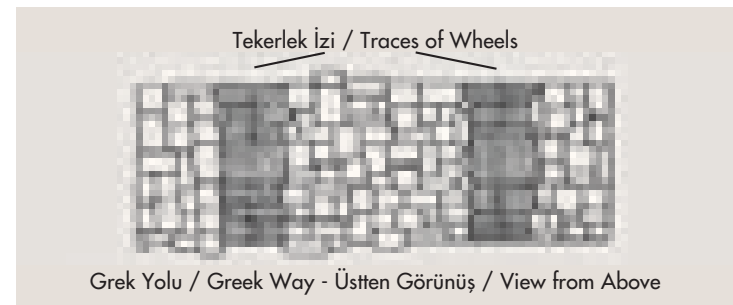
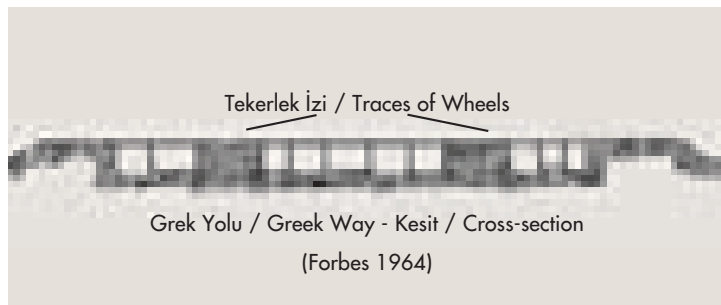

Fig.15 - SH34 (A. Baran)

Ancient Spring Houses

Along and beside the Sacred Way or at accessible distances to it, and especially around the sanctuary of Labraunda, many water sources were equipped with constructions that helped to keep them clean. Most of them still provide water to people and their original construction plans have been intact for 2500 years. Along the Sacred Way and within and around the sanctuary of Labraunda, there are 42 of such constructions to protect and use spring waters (see, plan SH1, SH42).

Their simple design consists of a rectangular niche of rubble functioning as a water basin, the bottom of which is below the level of earth. Since the springs are mostly located at the bottom of rocks, these niches rest on rocks. The ceilings are made of huge slabs of rock, the side walls are thick and strong, and the upper part of the niche continues to the height of the side walls to ensure that the water source remains clean and fresh. The continuously gushing water is drained through a small cavity dug through the stone in front of the water basin. The front of the spring house is further protected because the side walls have been elongated and extended, thereby giving it the shape of a corridor.

The first person to claim that these spring houses could be ancient remains was Ç. Şahin who asserted in 1976 with a single photographic plate that a spring house around Yatağan belonged to the pre-Byzantine era.²¹ Two other spring houses of the same general plan with more elaborate architectural decorations in Amyzon were published by L. Robert in 1983.²²

In his research on the network of ways around Latmos, A. Peschlow claimed that the ways were built in the 3rd century BC, but the spring houses that were related with them might have been built in more ancient times.²³ The most comprehensive work on this issue is

that of C. Dörl-Klingenschmid who analysed and classified the known spring houses in Anatolia. Those few that were similar to the spring houses in Labraunda were named the "Karian type" and this classification was supported with photographic plates. For him, these constructions were entirely different from their counterparts in other regions of Anatolia, their forms of construction were specific to Karia, and they could be dated to the Hekatomnid period in the 4th century BC during which time Karian cities were adorned with many architectural buildings.²⁴

In addition to Labraunda samples of this type of spring house, some of which were identified only in Karia and especially in the interior of the region, can be found in Orthosia, between Labraunda and Alinda (fig.18, fig.19), between Çine and Gergakome, around the ancient cities of Alinda and Latmos and modern Yatağan, and in the sanctuaries of Gergakome and Amyzon.

As previously stated, the Sacred Way of Labraunda has been dated back to the Hekatomnid era. Spring houses that reveal an organic bond with the Sacred Way suggest that they must have been constructed at the same time. Since they have been used from the completion of the original construction up until now, they must have been subject to many repairs.

Nonetheless they all reveal the same general layout with a few exceptions and contemporary inhabitants have continued to maintain the ancient stone construction traditions in their mountain houses and the buildings in Kargıcak village. This makes it hard to determine which parts are original and which ones were added at a later date. The only unique exception is the spring house at the rear of the acropolis of Labraunda for which gneiss blocks were used (see, plan SH34, fig.15). They were placed in a special way,

Fig. 16 - SH3 - önden görünüş / view from the front (A. Baran)

Fig. 17 - SH3 - arkadan görünüş / view from back (A. Baran)

Antik Dönem Çeşme Yapıları

Kutsal Yol boyunca ya yolun kenarında ya da kolay ulaşılacak mesafelerde ve özellikle Labraunda Kutsal Alanı çevresinde çok sayıda doğal kaynağın suyu temiz tutulacak şekilde bir çeşme yapısı ile donatılmıştır. Büyük bir kısmı halkın su ihtiyacını halen karşılayacak şekilde faal olan bu çeşmeler orijinal planlarını yaklaşık 2500 yıldır korumaktadır. Doğal su kaynaklarını korumak ve işlevsel hale getirmek için inşa edilen bu çeşme yapılarından Kutsal Yol boyunca ve Labraunda Kutsal Alanı içinde ve çevresinde (Bkz. Plan SH1-SH42) kırk iki adet tespit edilmiştir. Basit bir düzenlemeye sahip olan bu yapılar, doğal su kaynağının bulunduğu alanda, öncelikle bir su haznesi yaratacak şekilde, taban seviyesi dışarıdaki seviyeden daha aşağıda yer alan dörtgen planlı bir niş biçiminde inşa edilmiştir. Moloz taşlarla yapılan bu nişin arkası, su kaynaklarının özellikle kayaların diplerinde bulunması sebebiyle genellikle kayaya dayanır. Dörtgen planlı nişin tavanı büyük bloklardan oluşturulur, kenar duvarları ise oldukça sağlam ve kalındır, nişin üst bölümü yan duvarlar ile aynı şekilde yükseltilir. Böylece su kaynağı her zaman temiz tutulabilir, devamlı kaynayan suyun fazlası da haznenin üst ön kısmındaki eşik taşında açılan küçük bir oyuktan dışarıya akıtılır, böylece su temiz kalır. Bu noktada çeşme yapısı ön kısmı, yarlarda inşa edilen uzun duvarlar yardımıyla bir koridor haline getirilerek, daha fazla korumaya alınır.

Bu çeşmelerin antik dönem yapısı olabileceğiyle ilgili ilk tespit 1976 yılında Ç. Şahin tarafından Yatağan çevresindeki bir çeşme yapısı için yapılmış ve tek resimle verilen yapı Bizans öncesi döneme ait olarak tanımlanmıştır.²¹ Daha fazla mimari süsleme taşımakla birlikte genel planlaması aynı olan Amyzon'dan iki çeşme yapısı 1983 yılında L. Robert tarafından yayınlanmıştır.²² 1997 yılında A. Peschlow, Latmos civarındaki antik dönem yol ağının incelediği çalışmada, bu ağın İÖ 3. yüzyıla ait olduğunu belirtmiş, ancak yollar ile bağlantısını gösterdiği

çeşme yapılarının muhtemelen sadece antik döneme ait olduğuna işaret etmiştir.²³ Bu bağlamda en kapsamlı çalışma C. Dorl-Klingenschmid tarafından yapılmış ve "Küçük Asya Antik Çeşme Yapıları" adıyla yayınlanmıştır. Anadolu'daki bilinen yapıların incelendiği ve sınıflandırıldığı bu çalışmada Karia Bölgesi'ndeki Labraunda çeşmeleriyle paralellik gösteren resmi yayınlanmış az sayıda örnek bir araya getirilerek "Karia tipi" olarak sınıflandırılmıştır. Anadolu'nun diğer bölgelerinden farklı olan bu yapı formunun Karia'ya özgü olduğu ve kesin bir veri bulunmamakla birlikte Karia'daki mimari yapılaşmanın en yoğun yaşandığı MÖ 4. yüzyıldaki Hekatomnid dönemine tarihlenebileceği önerilmiştir.²⁴ Sadece Karia Bölgesi'nde ve özellikle iç kesimde tespit edilen çeşme yapılarının Labraunda dışında tespit edildiği diğer alanlar Labraunda-Alinda arası ve Alinda antik kenti çevresi (fig.18, fig.19), Çine-Gergakome arası ve Gergakome Kutsal Alanı, Amyzon Kutsal Alanı, Yatağan çevresi, Latmos-Herakleia ve Orthosia antik kentleri ve çevreleridir.

Yukarıda değinildiği üzere Labraunda Kutsal Yolu Hekatomnid dönemine tarihlendirilir. Özellikle kutsal yol ile bağlantılı çeşme yapıları, bunların kutsal yol ile eş zamanlı ve birlikte inşa edildiğini gösterir. Elbette ilk zamanlardan itibaren kullanılan ve hatta büyük bir bölümü halen faal olan bu çeşme yapılarından bir kısmı zaman içerisinde tamiratlar görmüş olabilir. Bununla birlikte birkaç istisna dışında tüm çeşme yapılarında aynı genel düzenlemenin görülmesi ve günümüzde bile insanların özellikle yayla evlerinde veya Kargıcak Köyü'ndeki yapılarda görüldüğü üzere antik geleneklere uygun bir taş mimari kullanıyor oluşları, çeşmelerin hangi kısımların orijinal hangi kısımların tamir edilmiş olduğunun anlaşılmasını güçleştirmektedir. Labraunda Akropolü'nün arka kısmında yer alan bir çeşme yapısı (Bkz. Plan SH34, fig.15) tüm diğer örneklerden işlenmiş bloklar kullanılmış olmasıyla farklılık gösterir.²⁵

Fig.18/19 - Alinda yakınında pınar (yan sayfada ve üstte). / the spring houses near Alinda (adjacent page and above).

especially at the sides of the niche to create an architectural form, and blocks with well-shaped surfaces were used in other parts of the building. The general layout of this spring house is similar to the others and one of its side walls, a large part of the other side wall, and the upper parts of its frontal section have been repaired with rubble at later dates.

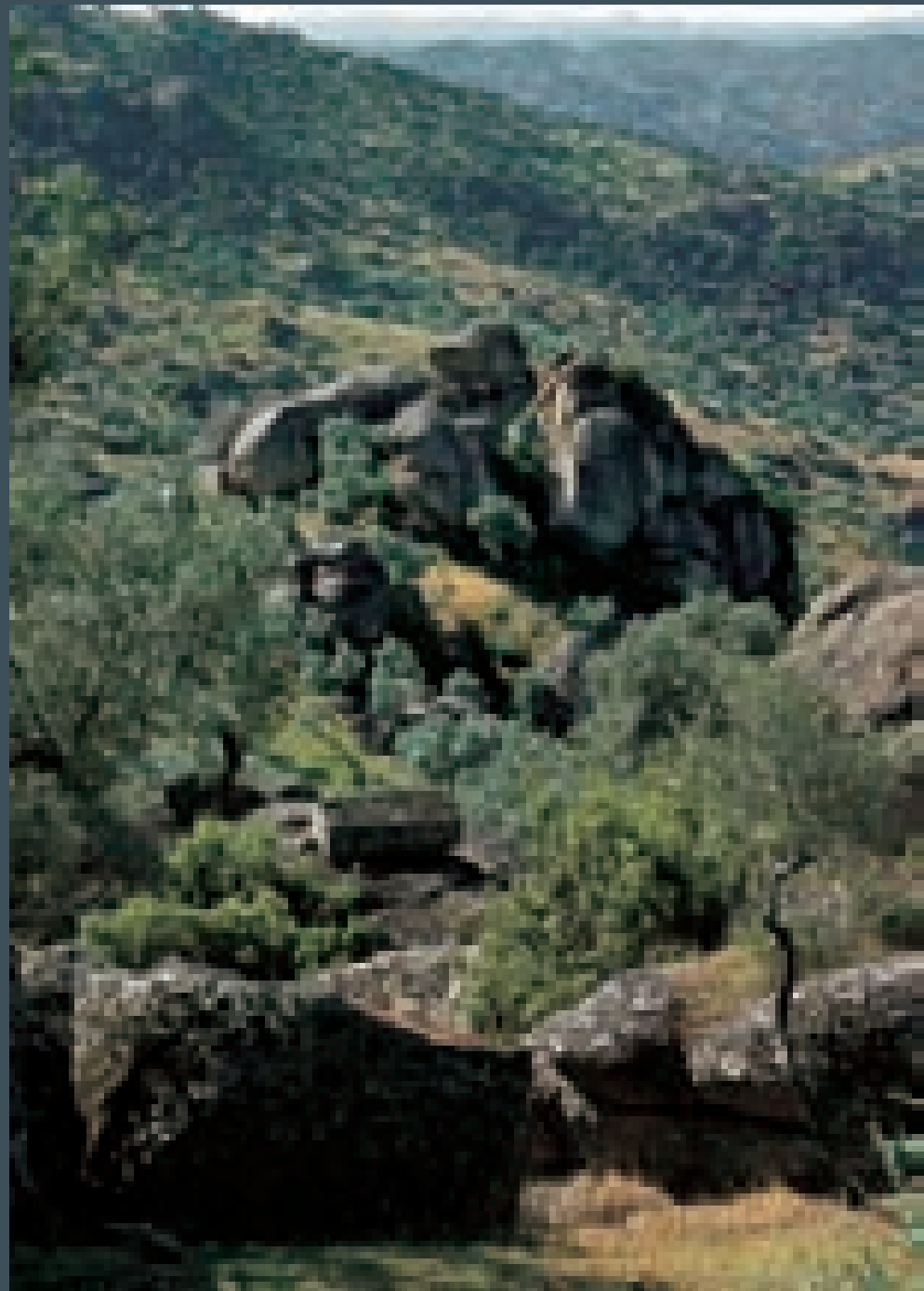
A unique double spring house shares the same form with the others, but the side walls were elongated and a second spring house façade was added in the middle to collect surplus water from the first one (see, plan SH3, fig.16, fig.17). Access to the first spring house is via a staircase. Thus a single water source led to two spring houses in order to provide sanitary supplies of water to animals and people alike.

Today most of those spring houses are either in people's private gardens or connected to distant gardens by pipes. They are owned by villagers who maintain them in a decent fashion. But when a water source dries up, they dig a well to obtain water from a deeper level. Since many of the spring houses have still to be officially recorded, they are either ruined or totally destroyed when people dig for wells at deeper levels.

Gnays bloklar özellikle kapı kenarlarında mimari bir form yaratacak şekilde işlenilmiş ve diğer kısımlarında da oldukça iyi düzenlenmiş cephelere sahip bloklar kullanılmıştır. Genel düzenlemesinde diğer çeşme yapılarından farklılık göstermeyen bu yapının bir yan duvarı, diğer yan duvarın devamı ve orta kısmın üst seviyeleri daha sonraki dönemlerde moloz taşlarla tamir edilmiştir.

Bir diğer çeşme yapısı ise çifte çeşmeye sahip olmasıyla farklılık gösterir (Bkz. Plan SH3, fig.16, fig.17). Diğer örneklerle aynı formda yapılmış çeşme yapısının yan duvarları uzatılarak orta kısma ilk çeşmenin fazla suyunun biriktiği ikinci bir çeşme cephesi inşa edilmiştir. İlk çeşmeye ise yukarıdan bir merdiven yardımıyla ulaşılır. Böylece insanlar ve hayvanların farklı çeşme yapılarıyla aynı kaynaktan ama temiz bir şekilde yararlanmaları sağlanmıştır.

Tespit edilen bu çeşme yapılarının büyük bir bölümü günümüzde ya insanların bahçeleri içinde yer almakta ya da uzakta çeşmelerin suyu borularla bahçelere taşınmaktadır. Bu antik dönem yapılarının bugün köylülere ait olduğu ve köylülerin bu yapıları her zaman temiz ve bakımlı kullandıkları görülmektedir. Ancak eğer kaynak kurursa suyu bulabilmek için kaynağın kazılması gerekir. Maalesef henüz çoğu tescil edilmemiş olan bu antik dönem yapılarında su kaynaklarının kazılması yapılarda tahribata ve hatta bazen tamamen yok olmasına yol açmaktadır.

ALINDA - DEVELOPMENT AND TRANSFORMATION OF A NORTH-KARIAN SETTLEMENT

Birgit Öhlinger*, Peter Ruggendorfer**

The remains of Alinda are situated on two mountain ridges on the edge of a wide plain, near the modern town of Karpuzlu about 50 km to the southwest of Aydın. The formidable structure and strong fortification protected the access to Northern Karia which branched off the north-south connection Tralleis (Aydın) Physkos (Marmaris) at Alabanda (Çine). From here it proceeded to the west, following the Karpuzlu river through the fertile cuttings to the east of the Latmos mountains to Labraunda and on to Mylasa (Milas). The wide-spread ruins have hardly been studied, even though they are partially very well preserved, such as the hall at the agora, the theatre, the aqueduct and the fortifications. Parts of the lower city and the necropolises were overbuilt in modern times, whereby the ancient structures were often incorporated into the modern residential and functional buildings and numerous spoils were used to erect the modern walls.

* Mag., Archaeologist, Institute for Studies of Ancient Culture, Austrian Academy of Sciences

** Ph D., Archaeologist, Institute for Studies of Ancient Culture, Austrian Academy of Sciences

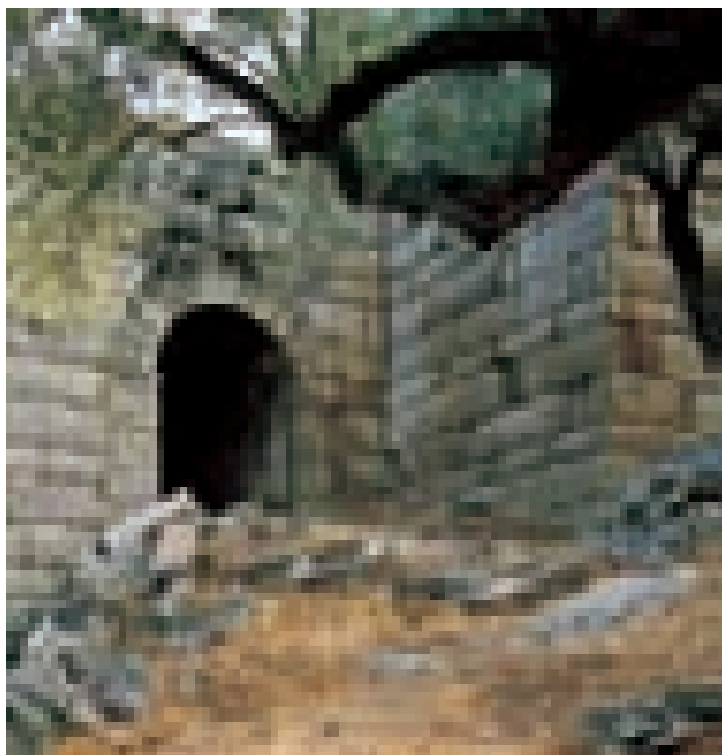
ALINDA – BİR KUZEY KARIA YERLEŞİMİNİN GELİŞİMİ VE DÖNÜŞÜMÜ

Birgit Öhlinger*, Peter Ruggendorfer**

Alinda kalıntıları Aydın'ın 50 km kadar güneybatısında günümüz Karpuzlu ilçesine yakın bir ovanın kıyısındaki iki dağ sırtı üstünde yer alır. Alinda'nın çevresindeki görkemli ve sağlam surlar Alabanda'da (Çine) kuzey-güney yönelimli Tralleis (Aydın) Physkos (Marmaris) kavşağındaki Kuzey Karia'ya giden bağlantı yollarını koruyordu. Yol buradan batıya kıvrılıp Karpuzlu Çayı boyunca verimli vadiler arasından geçerek Latmos Dağları'nın doğusuna, Labraunda'ya ve oradan da Mylasa'ya (Milas) uzanıyordu. Geniş bir alana yayılmış yıkıntılar, özellikle de agora, tiyatro, su kemeri ve surlar yer yer çok iyi durumda olmasına karşın neredeyse hiç incelenmemiştir. Aşağı şehrin bazı kısımlarıyla nekropolisler modern dönemde yoğun yapılaşmaya maruz kaldığından antik yapılar sıklıkla modern yerleşimlerin ve işlevsel binaların bünyesine katılmış, birçok kalıntı modern duvarlarda kullanılmıştır.

* M.A., Avusturya Bilimler Akademisi Klasik Arkeoloji Enstitüsü

** Dr., Avusturya Bilimler Akademisi Klasik Arkeoloji Enstitüsü

Rock sarcophagus from Alinda and mountain landscape north of Alinda. Upper city, view from the southeast (p.138). Aqueduct west of the Upper Castle, view from the north and a rock sarcophagus (p.139). Agora, view from the southwest (top). Wall of theatre from the east (above). (adjacent page) Theatre, view from the east (below).

The monuments of Alinda were first mentioned in the travel reports during the 18th century¹ with short descriptions of the (no more extant) stadium as well as the agora, the theatre, the fortifications of the lower city, the cisterns and the aqueduct. Further descriptions followed during the 19th century².

The correct identification of the place name was given by Ch. Fellows³ while the hitherto only two city maps⁴; which summarily show the settlement area were published in the following two decades.

W. R. Paton and J. L. Myres gave information on the southern hall, the fortifications, grave structures and the etymology of the former place name Demircideresi.⁵

G. E. Bean published his descriptions, which shaped the image of the research for a long time.⁶

In 1987, field studies at the southern hall of the agora by S. Doruk led to the first building description and to a suggestion of the chronological placement of this two-naved and three-storied monument.⁷

Concerning the dating of the fortification of Alinda different suggestions had been made, from the reign of Maussollos from 377 to 352 BC⁸ until "just before or around" 334 BC.⁹ The only continuous and systematic archaeological field research was conducted in form of surveys by V. Özkaya from 1997 to 2001, with the focus on questions of the settlement history and especially on the documentation and the examination of the necropolises.¹⁰

Alinda anıtlarından ilk kez söz eden metinler 18. yüzyıl seyahatnameleridir.¹ Bu metinlerde agora, tiyatro, aşağı şehrin surları, sarnıçları, su kemeri ve günümüze kalmamış stadyum kısaca tanımlanmıştır. 19.yüzyılda bunları izleyen tanımlamalar da yapılmıştır.²

Antik kentin adını Ch. Fellows doğru biçimde saptamış,³ yerleşim alanını ana hatlarıyla gösteren ve günümüze kadar bir üçüncüsü elimizde bulunmayan iki şehir haritasını sonraki 20 yıl içinde yayımlamıştır.⁴

W. R. Paton ile J. L. Myres güney girişi, surlar, mezar yapıları ve eski "Demircideresi" adının etimolojisi konularında bilgi vermiştir.⁵

1974'te G. E. Bean kendi tanımlamalarını yayımlamış ve bu tanımlamalar yıllar boyu araştırmaların gidişatını belirlemiştir.⁶

1987'de S. Doruk'un agoranın güney girişinde yürüttüğü arazi çalışmalarıyla birlikte ilk yapı tanımlaması elde edilmiş ve bu çift nefli üç katlı anıtın tarihlendirilmesinde bir tahmin ortaya atılmıştır.⁷

Alinda surunun tarihlendirilmesinde ise Maussollos'un İÖ 377-352 arasındaki hükümdarlığından⁸ İÖ 334'ün "hemen öncesi ya da civarı"na varıncaya kadar farklı tahminler yapılmıştır.⁹

Alinda'da tek sürekli ve sistematik arkeolojik araştırma 1997-2001 arasında V. Özkaya tarafından yüzey araştırması biçiminde yürütülmüş, bu çalışmalarda yerleşimin tarihiyle, özellikle nekropole ilişkin belge ve incelemelere ağırlık verilmiştir.¹⁰

Alinda'da bir kaya mezarı ve Alinda'nın kuzeybatısındaki dağlık bölge. Yukarı Şehir güneydoğudan bakış (s.138). Yukarı Kale'nin batısındaki su kemeri (kuzeyden bakış) ve bir kaya mezarı (s.139). Agora, güneybatıdan görünüş (en üstte). Tiyatro doğudan bakış (üstte). (yan sayfada) Tiyatro duvarı doğudan bakış (altta).

Üst Şehir, doğudan bakış / Upper City, from the east.

1. Aşağı Şehir
2. Stoa
3. Agora
4. Bizans Kilisesi
5. Nekropol
6. Tiyatro
7. Bağımsız Kule
8. Tapınak
9. Yukarı Şehir
10. Aşağı Kale
11. Güney Kale
12. Yukarı Kale
13. Su Kemerli

Brief historical overview

Alinda has been equalized with Iyalanda, known from Hittite texts, but pertinent material evidence for a confirmation of this approach has so far been missing.¹¹ The early history of the town remains sketchy and cannot be precisely outlined.

Alinda belonged to the Delian league, according to the tribute lists together with 40 further members of the Ionian-Karian region since its foundation in 478/77 BC, and had to pay partly an even higher sum than Mylasa and Halikarnassos.¹² Presumably Alinda can be seen as a Karian city with Greek traditions¹³ and can concurrently be counted to the members of the Karian confederation, named Khrysaorian league.¹⁴

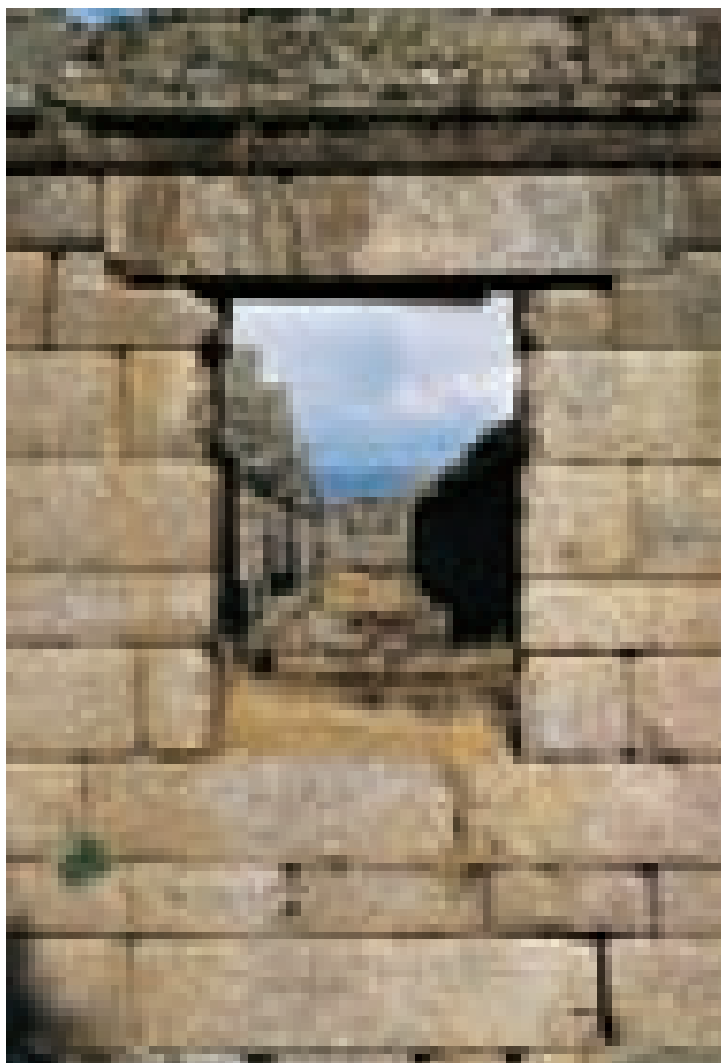
For the late classical period various messages have been passed on, which can tell us more about the political rank of the city. Robert emphasized the corresponding messages of several authors,¹⁵ whereby Ada, in succession of her deceased husband and brother Idrieus, initially assumed the reign of the Persian satrapy Karia in 344 BC, but was then forcibly ousted from power by her brother Pixodaros in 340 BC,¹⁶ and retreated to Alinda,¹⁷ which Arrian calls the "best fortified city of Karia".¹⁸

Kısa Tarihçe

Alinda, Hitit metinlerinden bilinen Iyalanda ile özdeşleştirilmiş olsa da bu yaklaşımı doğrulayacak maddi kanıt henüz bulunamamıştır.¹¹ Kentin tarihinin erken döneminin ana hatları henüz karanlıkta kaldığından belirsizdir.

Alinda, Delos ittifakının kurulduğu İÖ 478/477 yıllarından beri İonia-Karia bölgesindeki diğer kırk üyeyle birlikte, vergi listelerine göre, ittifaka dahildi ve Mylasa ile Halikarnassos'tan daha çok vergi ödüyordu.¹² Alinda, herhalde Grek geleneklerine bağlı bir Karia şehri diye düşünülebilir,¹³ aynı zamanda da "Khrysaoreis ittifakı" adı verilen Karia konfederasyonunun üyeleri arasında sayılabilir.¹⁴

Geç Klasik Dönem konusunda aktarılanlar bize şehrin siyasi düzeyine ilişkin daha fazla bilgi verir. J. Robert, birçok yazarın birbirleriyle tutarlı anlatımlarının altını çizer¹⁵; buna göre, ölen kocası ve kardeşi Idrieus'tan tahtı devralan Ada, ilk aşamada İÖ 344'te Pers İmparatorluğu'nun Karia satraplığının yönetiminin başına geçti, ancak 340'ta kardeşi Peksodaros tarafından devrildi¹⁶ ve Arrianos'un "Karia'nın en müstahkem şehri"¹⁷ dediği Alinda'ya çekildi.¹⁸

View of the Agora from the village and supporting wall from the south (top). Western view of the south-hall of the Agora (above) and (adjacent page) inner structure, view from east (below).

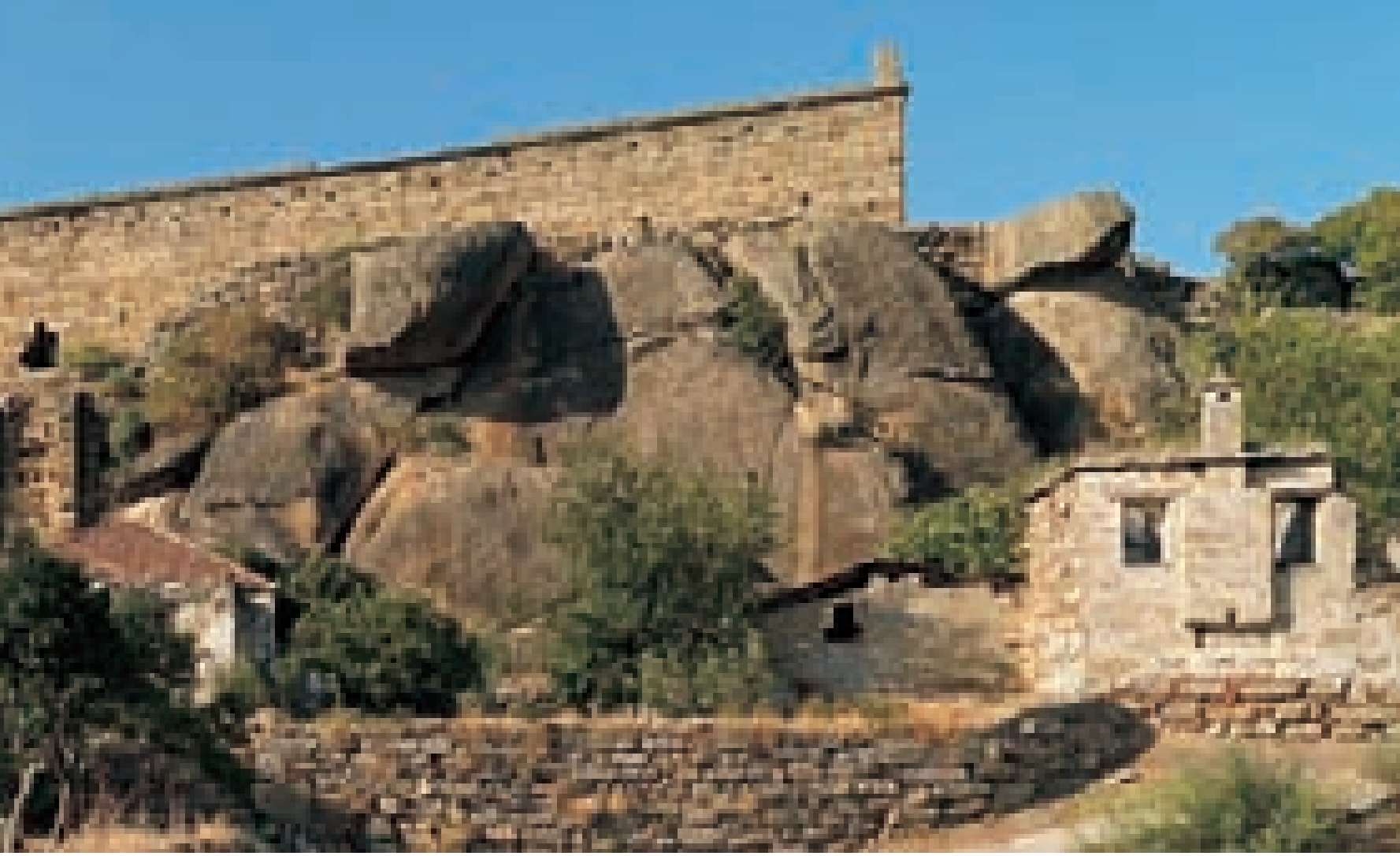
Effective building and remodelling activities perhaps began during the reestablishment of the town under Alexander the Great.¹⁹

For the Hellenistic period important information could be gained on Alinda by an honorary inscription from Karakol, today's whereabouts are unknown, published by Laumonier²⁰, which was dedicated to Dionytas and Apollas, followers of the Seleucid strategos Olympichos, who was reigning over Karia in the second half of the third century BC. Newer research interprets the mentioned *ὑπιστυλογραφεῖον* as an official office of the king's commissioner and not as a private office of a dynast, whereby Alinda was termed as the official residence of Olympichos and as the seat of the administration of Northern Karia at the end of the 3rd century BC.²¹ Moreover, the phyle Erechtheis mentioned in the text is interpreted as evidence of the quick Hellenisation of Alinda after Alexander the Great.²²

A further influential personality after the end of the reign of Olympichos is recorded in the honorary inscription from the anta of the Artemision of Amyzon from 202 BC. by naming Chionis, the "friend of the kings", in the function of a *τεταγμῶνος* (governor) of Alinda.²³

Worth mentioning is, that Alinda possessed the monetary sovereignty until the 3rd century AD.²⁴

In Christian times Alinda is documented as a bishop's see, belonging to the diocese of the metropolis Stauropolis (Aphrodisias). To the Christian era belongs the large church with three naves, which is situated a little bit to the east of the agora and was found in 2008. The first known bishop named Promachios undersigned at the council in Ephesos in 431 AD.²⁵ In 879 AD, a bishop from Alinda appears next to bishops from other Karian towns, such as Herakleia-by-Latmos, Milet and Mylasa, as a participant of the Photian synod in Constantinople. Documents from a synod in Ephesos in 1216 AD record the bishops Michael of Mylasa and John of Alinda, as well as the metropolitan Manuel of Milet.²⁶

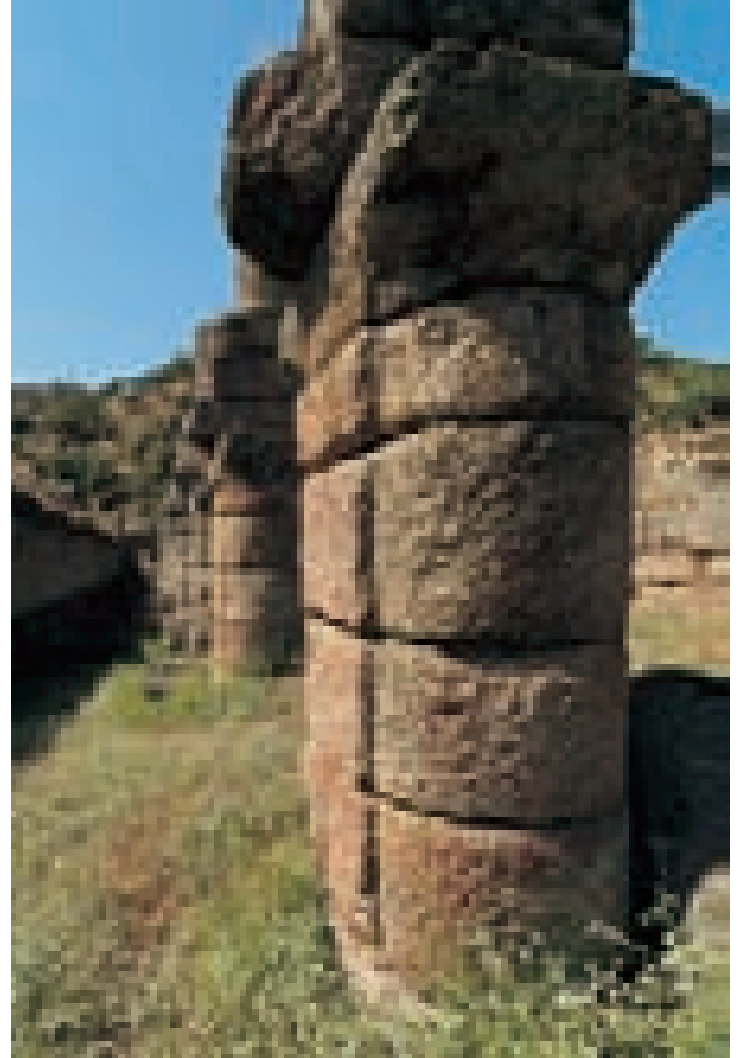
Kalıcı inşaat ve düzenlemeler İskender döneminde şehrin yeniden kuruluşu sırasında başlamış olmalıdır.¹⁹

Hellenistik döneme gelince, bugünkü konumu bilinmeyen "Karakol"dan kalma olan ve Laumonier'nin yayımladığı bir yazıt bize bu konuda önemli bilgi sağlamaktadır Laumonier²⁰; bu yazıt İÖ 3. yüzyılın ikinci yarısında Karia'ya hükmeden Seleukos komutanı Olympichos'un destekçisi Dionytas ve Apollas'a ithaf edilmiştir. Daha yakın tarihli araştırmalar sözü geçen ὀπιστυλογραφεῖον [Grekçe "defterhane, sicil dairesi"] sözcüğü bir hükümdarın özel kalemi değil, kral vekilinin resmi yazıhanesi diye yorumlamaktadır; buna göre Alinda, Olympichos'un resmi ikametgahı ve İÖ 3. yüzyılın sonunda Kuzey Karia yönetiminin merkezi sayılmıştır.²¹ Ayrıca metinde sözü geçen Phyle Erekhtheis [Grekçe "Erekhtheus kabilesi"] Büyük İskender'den sonraki dönemde Alinda'nın hızla Hellenleştiğinin kanıtı olarak yorumlanmıştır.²²

Olympichos iktidarından sonraki bir başka etkili kişilik, İÖ 202'den kalma Amyzon Artemision'unun antası üzerindeki yazıtta kaydı geçen "kralların dostu" Chionis de Alinda'da τεταγμῆνος [Eski Yunanca "atanmış vali"] görevindedir.²³

Alinda'nın para egemenliğini İS 3. yüzyıla kadar koruduğu da kayda değerdir.²⁴

Hristiyanlık döneminde Alinda, Stauropolis (Aphrodisias) metropolis bölgesinde bir piskoposluk olarak belgelere geçmiştir. Agora'nın biraz doğusunda yer alan ve 2008'de bulunan üç nefli geniş kilise Hristiyanlık dönemine aittir. Bilinen ilk piskopos Promakhios, 431 Ephesus Konsili'ni imzalayanlar arasındadır.²⁵ 879'da Alinda'lı bir piskopos da, Herakleia-Latmos, Miletos ve Mylasa gibi başka Karia şehirlerinden piskoposlarla birlikte Konstantinopolis'teki Photiosçu kilise meclisinin katılımcıları arasında yer alır. 1216 tarihli bir Ephesus kilise meclisinin tutanakları ise metropolit Miletos'lu Manuel ve Mylasa'lı Mikhail'in yanısıra Alinda'dan Ioannes adlı piskoposun söz eder.²⁶

Köyden Agora'ya bakış ve Agora istinat duvarı (en üstte). Agora'ya doğudan bakış (üstte). (yan sayfada) Agora güney holü, batıdan görünüş (altta).

Agora'nın kuzeyindeki peristil kompleksteki duvar ve büyük sütun kalıntıları. / Remains of a wall and a large column from the peristylon complex north of the Agora.

Interim Analysis of the Monuments The City Quarter to the North of the Agora

Besides the centres of public life (agora, theatre, sanctuary), the areas with extensive residential structures predominantly lie in the north and the southwest of the lower city. Especially in the flat terrain, where the northeastern foot of the ridge of the lower city transitions into the plain, partially well traceable room situations and the remains of several peristyle structures are visible. To the south, a significant elevation separates this city quarter from the Agora. On the top and on the eastern and southern slope of this elevation are several well preserved building remains, whereby a large peristyle complex right below the highest point of the knoll should be highlighted. At the foot of the southern slope, the remains of a further hall could be determined, which is situated along the north side of the Agora and had two naves, just as its counterpart on the south side.

The Sanctuary in the Lower City

The topographic situation on the flat plateau at the highest point of the lower city defines the orientation and the position of the sanctuary so that the complex, which consists of a temple with an altar and of two halls, is aligned to the elongated form of the ridge and the northern longitudinal wall is immediately attached to the city wall. A massive terrace wall enabled to enlarge the available building area over the natural terrain edge; thus the southeast corner of the building complex extends far into the hillside. A stoa was situated on this southern wall, as well as another one on the significantly lower eastern terrace wall. They formed an enclosure and were open to the middle i.e. to the temple.

The small temple with a length of 17.5 m and a width of 12.5 m consists of a wide porch, an almost quadratric cella and an encircling

crepidoma with four steps (not including the stylobate).²⁷ Two bases on the east side are definite clues for pillars in antis.²⁸ The position of the door of the cella results from the dimension at the wall separating the pronaos and the cella, as well as from the identification of a block, which was only marginally moved from its original position, as part of the door jamb.

It is not clear to which deity the sanctuary was consecrated. The evidence to the cults in Alinda does not yet offer any information that can lead directly to the deity worshipped in the temple. In relation to this, a consecration altar (112 cm high, 54 cm wide, 56 cm long) which was found in 2008 in a dislocated context in the city quarter "Orta Mahalle" of Karpuzlu is noteworthy. On the front is a relief depicting a labrys, which provides clear evidence for the cult of Zeus Strateios in Alinda for the first time.

Another hint to the religious landscape was given by A. Wilhelm,²⁹ who published a commentary on the considerably damaged and hitherto barely considered honorary inscription from Mesevli for the priestess Aristonike, the daughter of Dionysios, which mentions *μυστήρια* and thereby offers a significant clue for sacral structures in Alinda.

The Upper City

The upper city, lying to the west, is isolated from the centre of the settlement and consists of the sectors upper castle, lower castle and the so-called south bastion. Common opinion sees the oldest part of the fortifications in the upper city.³⁰ Those parts of the interior construction, in the west of the complex, which were built of ashlar masonry, can be dated to the Late Classical or Hellenistic period.³¹

These structures were later overbuilt by masonry of rubble and bricks,

Aşağı Şehir'deki tapınak (sağda). Peristil kompleksteki büyük sütunlar (solda) / Temple in Lower City (right) (ÖAW, 2008). A large column from the peristylon complex (left).

Anıtlar Hakkında Bir Çözümleme Taslağı Agora'nın Kuzeyindeki Mahalle

Kamu yaşamının merkezi olan agora, tiyatro ve tapınak dışında, geniş yerleşim alanları büyük ölçüde aşağı şehrin kuzey ve güneybatısında yer alır. Aşağı şehrin sırtının kuzeydoğu yamacının ovayla buluştuğu düzlükte kısmen belirgin oda alanları ve birçok peristil yapısının kalıntıları fark edilir. Güney tarafında çarpıcı bir yükselti bu mahalleyi Agora'dan ayırır. Bu yükseltinin tepesinde, doğu ve güney yamaçlarında iyi korunmuş birçok yapı kalıntısı vardır; tepeliğin zirvesinin hemen altında geniş bir peristil kompleks özellikle dikkate değerdir. Güney yamacın dibinde görülen başka bir girişin kalıntıları Agora'nın kuzey kenarında konumlanır ve güney taraftaki karşılığı gibi iki nef içerir.

Aşağı Şehir'deki Tapınak

Tapınağın yönü ve yeri aşağı şehrin en yüksek noktasındaki düzlüğün topografik konuma göre belirlenmiştir. Böylelikle sunak ve iki odadan oluşan kompleks dağ sırtı boyunca uzanır ve kuzey surları doğrudan şehrin surlarına bağlanır. Büyük bir teras duvarı sayesinde yapılaşma alanı doğal zeminin sınırına doğru genişleyebilmiş ve yapı kompleksinin güneydoğu köşesi tepe yamacına iyice sokulmuştur. Bu güney duvarının ve alçak doğu teras duvarının üstünde birer stoa vardı. Bunların oluşturduğu kapalı alandan ortadaki tapınağa geçiliyordu.

17,5 x 12,5 m boyutlarındaki küçük tapınak, geniş bir sundurma, neredeyse tam bir dörtgen oluşturan cella ve stylobate'ı (sütunların oturduğu platform) saymazsak dört basamaklı kuşatıcı bir crepidoma'dan (tapınak platformu basamakları) oluşmaktadır.²⁷ Doğru tarafında kemer ayaklarında bulunan iki kaide in antis'te sütunlar olduğunu kanıtlar.²⁸ Pronaosu cella'dan ayıran duvarın

izlerinin gözlemlenmesi ve yaklaşık özgün konumunda bulunan bir blokun kapının kasa dikmesinin parçası olarak teşhis edilmesi sayesinde cella'nın kapısı konumlandırılabilir.

Tapınağın hangi tanrıya adandığı belli değildir. Alinda'daki tapınma kültürüne ilişkin kanıtlar henüz bulunan tanrı konusunda doğrudan bilgi sağlamamaktadır. Bununla bağlantılı olarak dikkati çeken bir başka öge de 2008'de özgün konumunun uzağında Karpuzlu'nun Orta Mahalle'sinde bulunan 112 x 54 x 56 cm boyutlarındaki altardır. Ön cephesinde bir çifte Labrys baltası bulunan kabartma Alinda'da Zeus Strateios kültü bulunduğu ilk kez açık seçik kanıt sağlamıştır.

Dinsel arka plan konusunda bir başka ipucunu da A. Wilhelm vermektedir.²⁹ Dionysios'un kızı rahibe Aristonike onuruna Mesevli'de dikilen ve o zamana dek neredeyse hiç incelenmeyen, oldukça yıpranmış durumdaki yazıtı yorumlayan Wilhelm, metinde $\mu\upsilon\sigma\tau\alpha\pi\iota\alpha$ [Grekçe "gizemler"] sözcüğü bulunduğu ve bu sayede Alinda'daki kutsallık yapısı hakkında kayda değer bir ipucu sunduğuna dikkat çekmiştir.

Yukarı Şehir

Batı tarafında uzanan Yukarı Şehir, yerleşimin merkezinden yalıtılmış, Yukarı Kale, Aşağı Kale ve Güney Burcu adı verilen yapılardan oluşur. Yaygın görüşe göre en eski surlar Yukarı Şehir'de yer almaktadır.³⁰ Kompleksin batısındaki iç yapının kesme taş duvar tekniğiyle örülü olan bu kısımları geç Klasik ya da Hellenistik döneme tarihlendirilebilir (Ruggendorfer 2009, 40).

Bu yapılar, yoğun ve küçük ölçekli Bizans yerleşim komplekslerinin

Su kemeri (Güneybatıdan görünüş) (en üstte) ve duvar detayı (üstte). (yan sayfada) Aşağı Şehir'de iyi durumdaki bağımsız kule. / Aqueduct view from the southwest (top) and wall detail (above). (adjacent page) Freestanding well-preserved tower in Lower City.

which represent the remains of a dense, small-scaled Byzantine housing complex. The urban settlement area was obviously relocated in advanced Byzantine times; this can also be detected in several other towns. The urban area was reduced and the residential quarters were transferred to the fortified upper castle. Constantinus Porphyrogenitus, (*De Thematibus* 3, 39) mentions Alinda in the 10th century AD on a list of twenty cities in Asia Minor. The strong fortification in this late period is apparent, though. The relocation of the residential quarters goes hand in hand with elaborate repairs and the restoration of the at this time already badly damaged respectively ruinous walls of the upper castle. As an additional fortification measure, a deep V-shaped ditch was cut in front of the eastern wall and the entrance situation into the upper castle was modified by closing the gate from the Classical period and a new entrance was built higher-up. With several oil presses and six large, in-ground cisterns made of brickwork, the lower castle accommodated utility facilities for the residential area, but –just as the “south bastion”– was not included into the improved defensive fortification. A further essential part of the fortification of the late settlement was the freestanding, well-preserved tower at the northeastern corner of the lower city. The fortification walls in its immediate surroundings were entirely razed to the ground in order to isolate its position and to offer no help to attack. The tower functioned as a watchtower and enabled to control the plain and the interurban connections to Alabanda respectively Labraunda.

Aqueduct

The water supply was ensured through natural resources on the slopes to the west of the settlement and through adequate technical installations in form of an aqueduct and two spring houses which are evident. In order to build the aqueduct, a probably Late Classical/Early Hellenistic wall, which secured the narrow saddle to the west of the upper castle, was almost totally removed in the Imperial period. The older part of the wall, in which there is a gate, can be clearly identified on the basis of the masonry technique and a building joint. The arches of the aqueduct are attached to the east. Substructures and adaptations in the cliff allow to follow the course of the water conduit over a long distance along the northern slope up to the saddle between the upper and the lower city. On the plateau of the lower city several large underground cisterns are situated near the sanctuary. From here, the distribution of the water and the supply of the respective tapping points in the city were probably organized through a conduit network.

kalıntılarını temsil eden moloz taş ve tuğla duvarlarla sonradan aşırı yapılaşmaya maruz bırakılmıştır. Başka bazı kasabalarda da fark edilebileceği üzere kentsel yerleşim alanı geç Bizans döneminde yer değiştirmiştir. Zaman içinde kentsel alan daralmış ve iskan alanları surlu Yukarı Kale'ye aktarılmıştır. 10. yüzyılda Konstantinos VII Porphyrogennetos ise Pros Ton Idion Huion Romanon [İmparatorluk Yönetimi İçin Oğlum Romanos'a Öğüt], 3, 39'da Anadolu'daki yirmi şehirlik listede Alinda'yı anmaktadır.

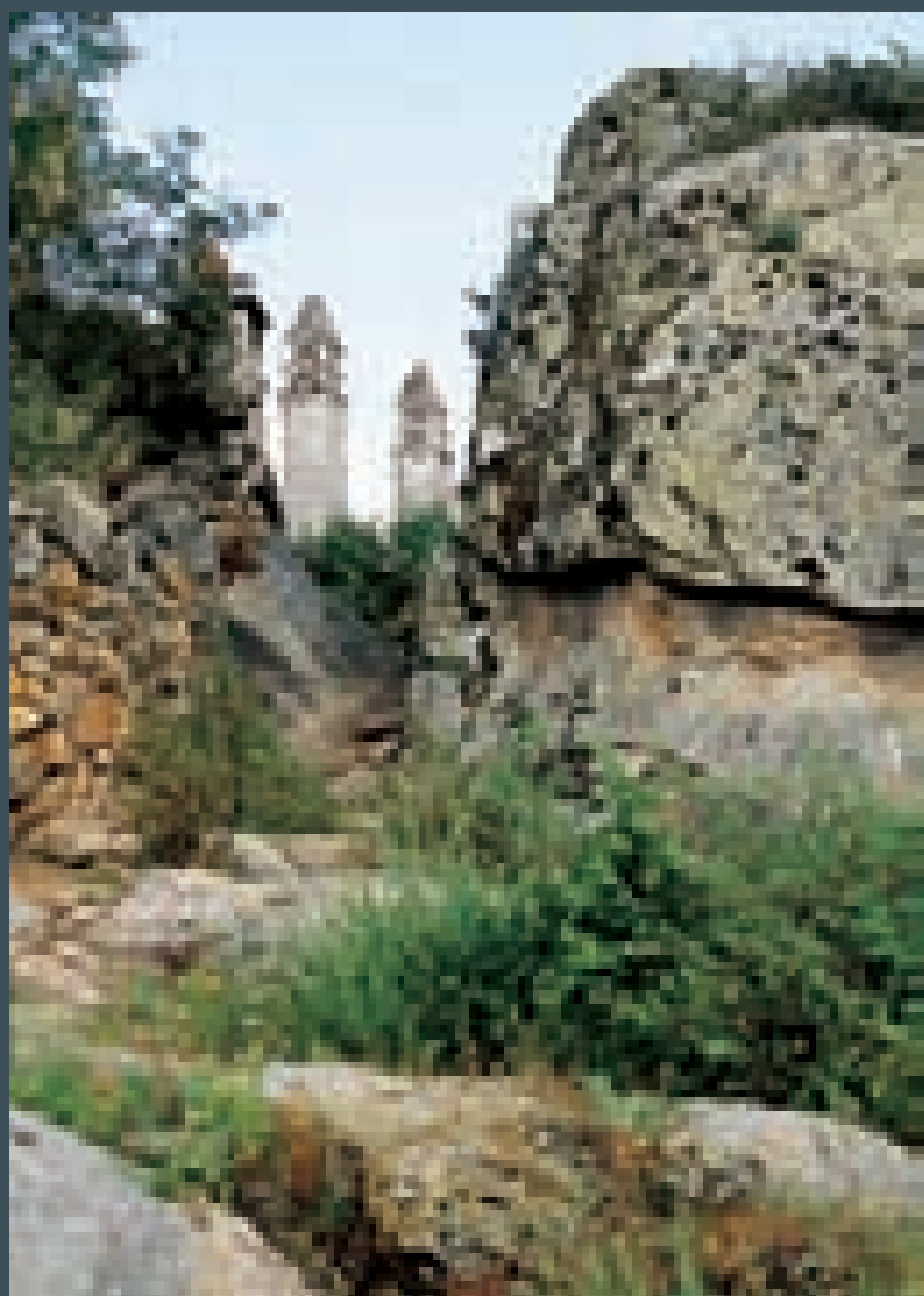
Ancak bu geç dönemde sağlam istihkam düzeni göze çarpar. Kapsamlı onarım işlemleri ile Yukarı Kale'nin bu dönemde zaten harap ve hatta yıkık haldeki duvarlarının restorasyon çalışmaları iskan alanlarının taşınmasıyla birlikte yürütülmüştür. Ek bir istihkam önlemi olarak doğu surlarının önüne "V" biçimli derin bir hendek kazılmış ve klasik dönemden kalma kapının kapatılıp daha yukarıda yeni bir giriş inşa edilmesiyle yukarı kaleye erişim yolu değiştirilmiştir. Aşağı kale, çok sayıda yağ presleri ve altı büyük tuğla sarnıcıyla yerleşim bölgesinin ihtiyaçlarını karşılıyordu. Ancak tıpkı Güney Burcu gibi yenilenen savunma istihkamının kapsamının dışında tutulmuştu.

Geç dönem yerleşiminin savunma amaçlı düzenlenmesindeki bir

önemli öge de Aşağı Şehir'in kuzeydoğu köşesinde bağımsız ve iyi durumdaki kuledir. Kuleyi yalıtım ve saldırılara mühimmat aktarımını kesmek için hemen çevresindeki surlar yerle bir edilmiştir. Kule gözetleme için kullanılmış, bu sayede ovanın ve şehirlerarası Alabanda-Labraunda bağlantısının kontrolü sağlanmıştır.

Su Kemer

Kentin su ihtiyacı, yerleşimin batısındaki yamaçlarda bulunan doğal su kaynaklarından, su kemeri ve iki çeşme yapısı ile sağlanıyordu. Yukarı Kale'nin batısındaki dar beli koruyan olasılıkla geç Klasik ya da erken Hellenistik surlar, su kemerinin inşası için imparatorluk döneminde neredeyse tamamen ortadan kaldırılmıştır. Taş işleme ve bağlama tekniği incelendiğinde bir giriş kapısı içeren eski surlar açıkça fark edilebilir. Su kemerleri doğuya yönelmiştir. Sarp kayalıkta bulunan altyapı ve yüzeydeki düzenlemeler sayesinde su akışı kuzey yamacın kıyısından Yukarı ile Aşağı Şehir arasındaki bele doğru uzun mesafeler boyunca izlenebilir. Aşağı Şehir'in bulunduğu düzlükte tapınak civarında birkaç sarnık yer alır. Şehre su dağıtımı ve çeşmeler bir kanal şebekesiyle bu noktadan itibaren düzenlenmiş olmalıdır.

MİLAS ÇOMAKDAĞ KÖYLERİ / VİLLAGES

Kızılağaç, Ketendere, İkiztaş, Sarıkaya

LABRAUNDA’NIN İZİNDE BİR OKUMA DENEMESİ

Afife Batur*

Labraunda’dan önceydi Kutsal Kaya’nın varoluşu. Yeryüzü ile yaşitti O. Doğa biçimledi kutsallığını. Büyük zamanlar geçti ve İnsan onu gördü ve Labraunda’yı yarattı.

Labraunda’yı bir kült merkezi yapan sürecin ne zaman başladığı tam olarak bilinmese de İÖ 600’lerden başlayarak buranın kutsanmış bir alan olduğu kabul ediliyor. Bulunduğu coğrafyanın tümel biçimlenişinin olanak ve belki de olanaksızlıkları etkili olsa da kutsallığın temsilini üstlenen Yarık Kaya’nın görünümü başat bir kriter olarak alan seçimini etkilemiş olmalıdır. Adeta sonsuz çeşitlilikte kaya görünümleri ile yüklü olan jeomorfolojinin yönlendirici baskısı tam da bu noktada somut bir gerçeklik sunar gibidir. Çünkü Kaya, büyük ve eğrek ve dişil bir organ gibi yarıktır. Bir bereket tanrıçasını simgeler gibi ovaya açılır.

Mitolojinin verdiği okuma, alt kotlardaki terasların yumuşak eğimi ile birleşir. Yapılaşmanın zemin katını işaret eder. Sonrası, giderek kendini zenginleştiren bir kültür üretimidir. Kültür kutsanırken Yer’in Ruhu doğar. Kaya, Su ve Çınarlar, belki de çam ağaçları yaslanıp birbirine kutsala çağrı çıkarırlar. Tüm çevreye siner Yer’in Ruhu.

Doğanın yerleşmeye, mimarlığa ve sanata çağrısıdır bu aslında.

Bir anıt heykel olarak Kutsal Taş’ın ve taşların bilimsel öyküsü ise tarih öncesinin derinliklerine uzanıyor.

LABRAUNDA:

A TENTATIVE READING

Afife Batur*

The Sacred Rock predated Labraunda. It was as old as Earth herself. Its holiness was moulded by Nature. As vast expanses of time passed by, Humans came across the Rock and then did they create Labraunda.

Although we do not know exactly when Labraunda began to become a cult center, it has been considered a sacred site since around 600 BC. Despite the conveniences and perhaps also the inconveniences afforded by the region’s geographical formation as a whole, the view of the Split Rock, assuming the representation of the holy, was probably a major factor in the choice of this particular location. At this point, the geomorphology must have played quite a concrete role too, pregnant as it is with a practically infinite variety of rocky landscapes, for the Rock is massive, and is split as a female organ. It is open to the lowland as the symbol of a goddess of fertility.

The mythological reading matches the gentle slope of the lower terraces, and points to the bottom layer of buildings. The remaining is produced by the ever self-enriching culture. As culture is sacralized, the Spirit of Place is born. The Rock, the Water, the Plain trees, and perhaps the pinetrees engage together in a call to the holy and insinuate the Genius Loci.

In fact, this call is sent from nature toward settlement, architecture and art.

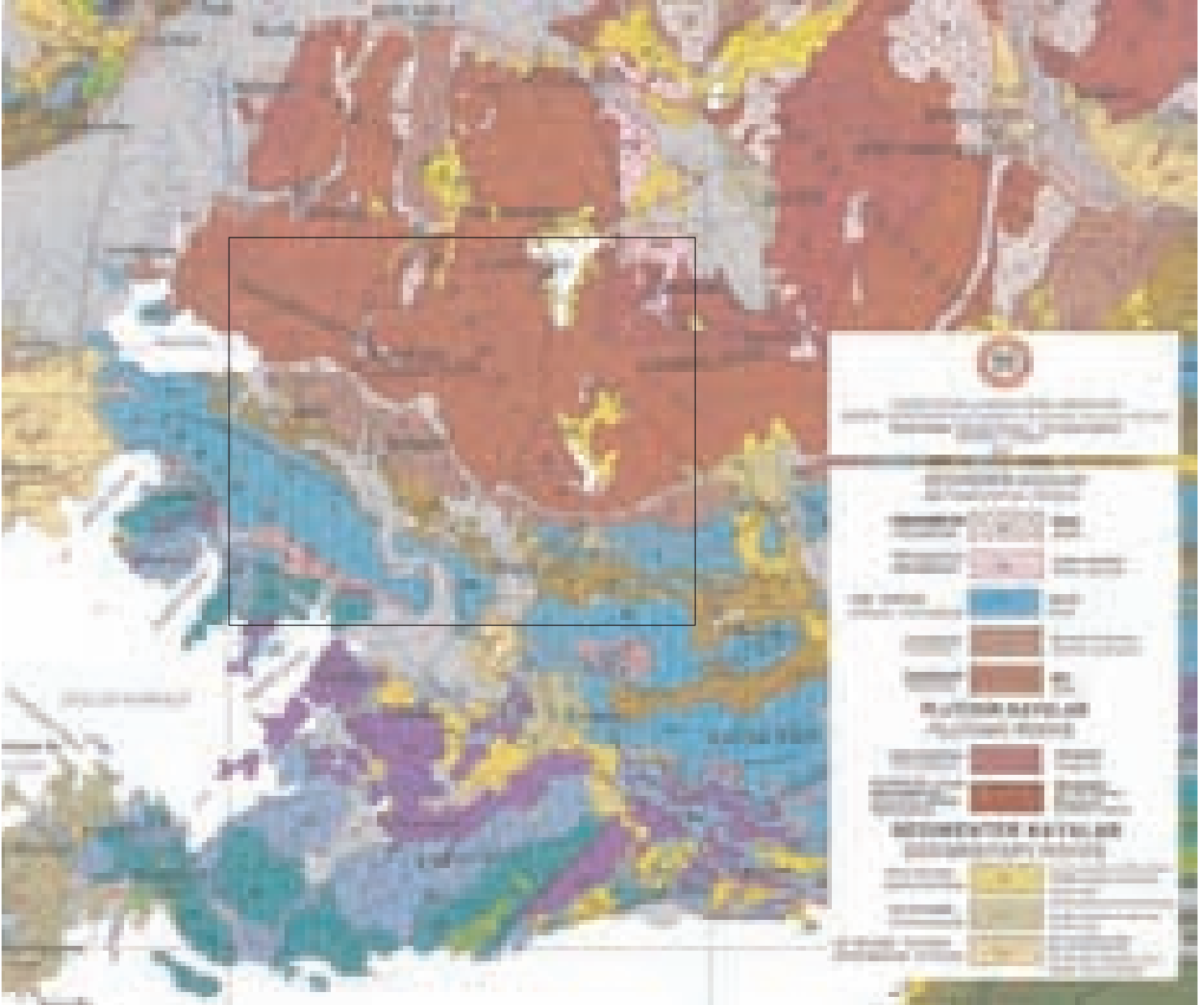
The story of the Sacred Stone as a monument, however, goes back to the depths of prehistory.

* Prof. Dr. İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Tarihi Bölümü

* Prof. Dr. Istanbul Technical University, Architectural History Department

Türkiye Jeoloji Haritası/Geological Map of Turkey

Denizli - Milas

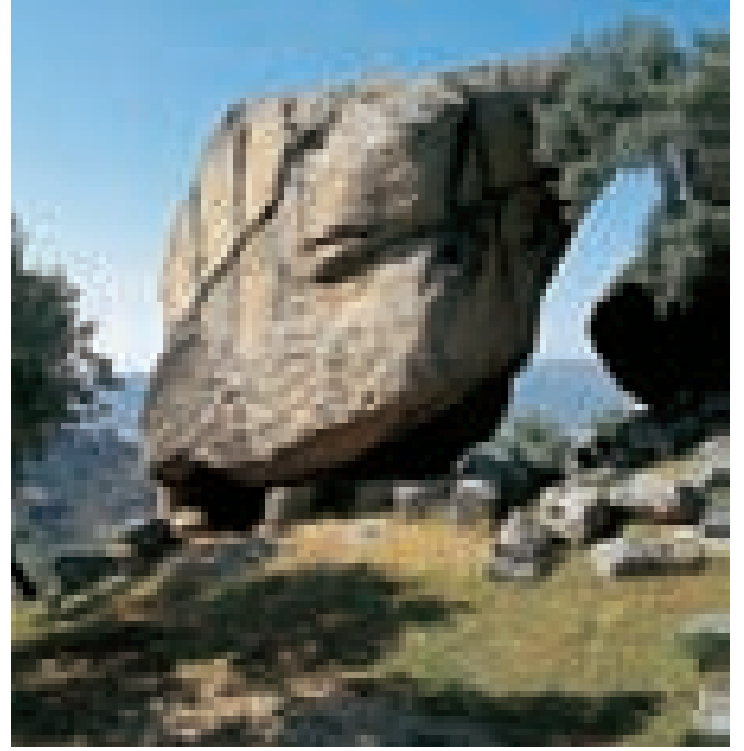

The secular account of the geomorphology¹

The geological structure of Anatolia is based on formations named "massifs" in geological literature, whose history goes back to the most remote periods of the Earth's past. These consist of crystalline rocks bearing the impact of the crust activity in the nearby region during their lengthy geological history. The great massif in southwestern Anatolia is today known as the "Menderes Massif", although it is named "Lydische-Karische Massiv" in earlier literature for its locality, and also the "Saruhan Menteşe Massif" in the nomenclature of Turkish researchers.² The metamorphic age of the rocks in the Menderes Massif is matter for controversy.³ "Although the age data for the main metamorphic phase converge around 45 million years, it is known that the massif underwent a multi-phase metamorphose."⁴ The crust in the area is 30-32 km thick. In this southern curve of the Menderes massif, characterized by remarkable structural and geological variety, we encounter formations displaying different properties and kinds of erosional activity. For, the Menderes Massif broke into blocks under the influence of Anatolia's structural deformation in the recent geological past. This breakage gave rise to

elongated blocks of the earth's crust in Western Anatolian geomorphology, called the "graben", and to mountain ranges in between blocks lying in a west-east direction.

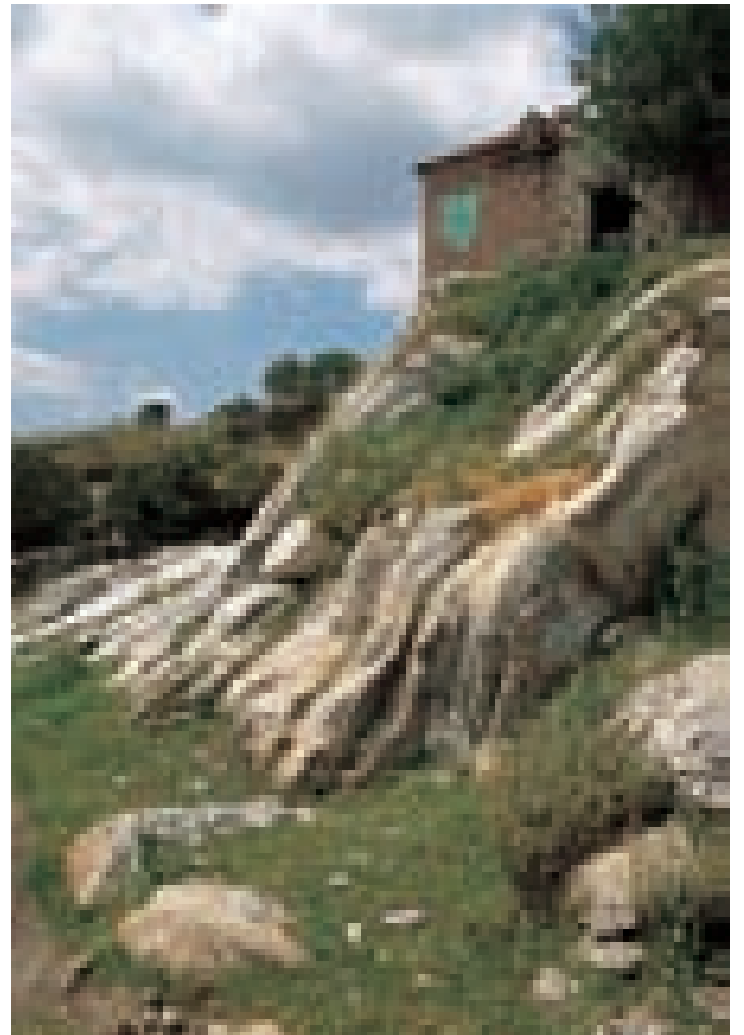
The mountainous land between the Great Menderes graben in the north and the Gökova Gulf in the south is known as the Menteşe Region in geographical literature. Here lie two striking mountainous masses: the Beşparmak-Çomak in the west and the Gökbel Mountains in the east. Despite their considerable heights reaching 1200-1300 m, Gökbel Mountain itself measuring up to 1422 m, a more regular wide erosional surface consisting of 100-200 m-high ridges and hills lie around the summits at 500-600 m. This plateau-shaped surface is surrounded in the north by the Karpuzlu Pit and in the south by the Milas Pit. In the past as well as today, the settlements are established on this erosional surface surrounding the mountains, on uneven ridges and hills where the surface itself is eroded by streams, or on the small strips of plateau between them. Labraunda itself rests upon such a ridge spreading out toward the Milas plain in the north.

Jeomorfolojinin Kutsal Olmayan Öyküsü ¹

Anadolu'nun jeolojik yapısının temelinde, yer tarihinin en eski dönemlerine kadar inen ve jeoloji literatüründe masif olarak nitelenen birimler bulunmaktadır. Bunlar uzun jeolojik geçmişleri boyunca bulundukları bölgedeki yerkabuğu hareketlerinden etkilenmiş kristalli kayalardan oluşur. Anadolu'nun güneybatı kesimindeki büyük masif de günümüzde "Menderes Masifi" olarak tanınır. Menderes Masifi erken literatürde daha yerel bir atıfla "Lydische-Karische Massiv" veya Türk araştırmacılar tarafından verilen adıyla "Saruhan-Menteşe Masifi" olarak da geçmektedir.² Menderes Masifi kayalarının metamorfizma yaşı tartışmalıdır.³ Ana metamorfizma evresine ait yaş verileri 45 milyon yıl çevresinde kümelenmekle birlikte, masifin çok evreli bir metamorfizma geçirdiği bilinmektedir.⁴ Bölgenin kabuk kalınlığı 30-32 km'dir. Menderes Masifi'nin güney çevresine daha genç jeolojik çağlarda yeni dağ oluşumları kuşaklar şeklinde eklenmiştir. Bunlar farklı yapıları ve farklı aşınım özellikleri nedeniyle yer şekillerini çeşitlendirmiştir. Daha sonraki çağlarda ise Anadolu'nun geçirdiği yapısal deformasyonlarla bütün bölge bloklar halinde parçalanmış, böylece Batı Anadolu jeomorfolojisinin batı-doğu doğrultulu çöküntü olukları (graben) ile bunlar arasındaki dağ sıraları oluşmuştur.

Kuzeydeki Büyük Menderes grabeni ile güneydeki Gökova Körfezi grabeni arasında kalan dağlık bölüm, coğrafya literatüründe Menteşe Yöresi olarak adlandırılır. Burada iki belirgin dağ kütlesi, batıda Beşparmak-Çomak, doğuda Gökbel dağları vardır. Bunların dorukları 1200-1300 m'lerde olmakla birlikte (Gökbel Dağı 1422 m), dorukların çevresinde 500-600 m yükseltilerde, daha az arızalı, aralarında genişçe düzlüklerin de bulunduğu, yerel olarak 100-200 m yükseklikteki tepe ve sırtlardan oluşan geniş bir aşınım yüzeyi uzanır. Plato niteliğindeki bu düzlüğün kuzeyinde Karpuzlu, güneyinde Milas çukurlukları bulunur. Tarih çağları boyunca ve günümüzde yerleşme yerleri, dağları çevreleyen bu aşınım yüzeyi veya bunun da akarsularla aşınarak parçalandığı arızalı sırt ve tepeler üzerinde veya bunlar arasındaki küçük düzlüklerde kurulmuştur. Labraunda da kuzeyden Milas ovasına doğru uzanan böyle bir sırt üzerinde bulunmaktadır.

Kaya oluşumları: Ketendere Köyü mezarlık yanı (en üstte solda). Alinda, Üst Şehir (en üstte sağda). Sarıkaya Köyü bahçe yolu (üstte). (yandaki sayfa) Türkiye Jeoloji Haritası (MTA). Labraunda, Anıtsal Merdiven ve üstte Kutsal Yarık Kaya (s.152). Sarıkaya Köyü yolu, gneys kayalık oluşumu (s.156). Sarıkaya Köyü yolu (s.158) / Rock formation: the side of the graveyard of Ketendere village (top left). Alinda, upper city (top right). The gardens road in Sarıkaya village (above). (adjacent page) Geological Map of Turkey, Denizli - Milas (MTA). Monumental Staircase and Sacred Split Rock (p.152). The road of Sarıkaya village, gneiss rock formation (p.156). Road of Sarıkaya village (p.158).

The Morphology of the Stone

The Beşparmak-Çomak and Gökbel Mountains at the southwestern side of the Menderes Massif, as well as the erosional surface in their circumference, are spread with gneiss rocks.⁵ The Menderes Massif is a formation belonging to the Primary (Paleozoic) geological era. That it was not covered during later geological eras suggests that it always remained an ascending erosional area throughout geological time. In fact, gneiss formation is a product of shifts very deep below ground level. Its emergence today on the surface is due to the elevation of this part of the crust. As a metamorphic rock, gneiss is variously characterized by the predominance of the minerals it contains, such as macrocrystalline quartz, feldspar and mica.

These minerals in gneiss align in a certain direction depending on the impacts they undergo during metamorphosism. Hence, even though gneiss does not form layers, it does exhibit a stratified structure wherein bright- and dark-colored minerals alternate in the shape of stripes. This foliaceous stacking feature is noticeable in the way rocks are extended. For instance, the southeast-facing steeper slopes of northeast-southwest oriented rocky zones offer sheltered spots with longer shade periods to shepherds looking for a place to rest their flocks.

The three main constituents of gneiss, namely quartz, feldspar and mica, differ with respect to their decomposition and resistance against external influences. While quartz and, to a certain extent, mica are more resistant, feldspar minerals yield more easily under atmospheric influences. Because the foliaceous textures and highly decomposable consistency, gneiss rocks trigger a variety of erosional configurations.

After being absorbed by minerals during the rainy winters of the Mediterranean climate, water re-emerges under violent vaporization in the hot and dry summertime and accumulates the dissolved minerals upon the surface. A mineralogical irregularity thereby appears between the superficies of the rock and the layer right beneath it. Due to this difference the surface of the rocks begin to peel. And ultimately the blocks of rock assume circular forms resembling umbrellas, round pillows or mushrooms, and exhibit an interesting stacked appearance at the heart of rocky landscapes. The rocks, such as those nearby the Labraunda ruins in the north, are asymmetrical with respect to their slope. These "have an altitude which varies between approximately 1 and 10 m". "These dissymmetrical rocks which often resemble those of uneven arid lands are called 'eğrek' in the region."⁶

The architecture of the region seems strongly influenced by its lithological characteristics. As the rocks are easily worked in any desired dimension thanks to their flat shape, the natives use them as material for wall building and as pavement, especially for building ways. The roughness of the rocks' surface due to their macrocrystalline structure enables stones to fit together for wall-building purposes, and this seems to have played a major role in the local tradition of building drystone walls. The mica schist blocks sliced in panels are used in some places as covering material even on roofs. Further away in the field, the blocks of marble supply appropriate material for institutional and sacred buildings.

Taş'ın Morfolojisi

Menderes Masifi bütünüünün güneybatı kenarında bulunan Beşparmak-Çomak ve Gökbel dağları ile bunları çevreleyen aşınım yüzeyinin yaygın kaya türü gnays'tır.⁵ Menderes Masifi, Birinci Jeolojik Zamana (Paleozoik) ait bir yapı birimidir. Üzerinde daha sonraki jeolojik çağlara ait örtü tabakalarının bulunmaması, bu birimin jeolojik çağlar boyunca hep yükselme ve aşınma alanı olduğunu gösterir. Zaten gnays oluşumu yerin çok derinlerinde meydana gelen değişimlerin ürünüdür. Bunun bugün yüzeyde görünmesi de yerkabuğunun bu bölümünün yükselmesiyle mümkündür. Metamorfik bir kaya türü olan gnayslar, içlerindeki hakim iri kristalli kuvars, feldspat ve mika minerallerine ve daha özel mineral katkılarına bağlı olarak çok çeşitli sıfatlarla tanımlanırlar.

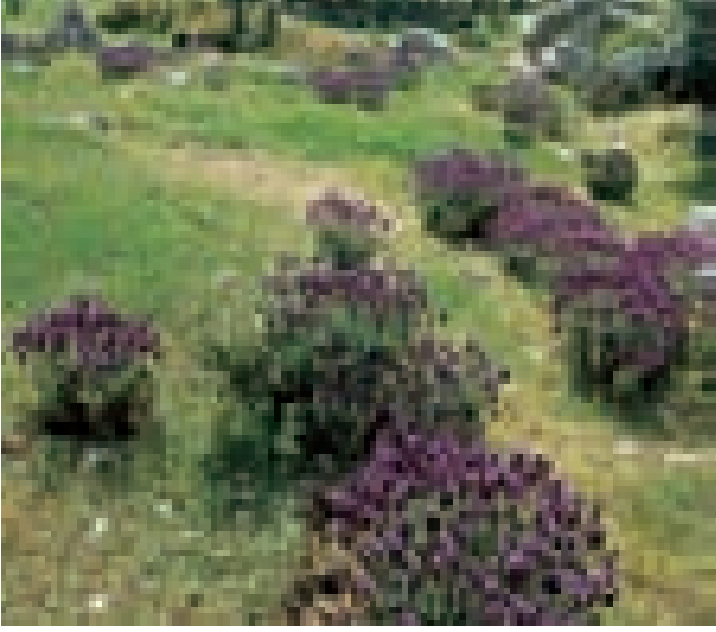
Bu mineraller gnays içinde, metamorfizma sırasındaki etkilere bağlı olarak belli doğrultuda dizilim gösterirler. Bu nedenle gnays, tabaka düzeninde olmasa bile, açık ve koyu renkli minerallerin bantlar halinde tekrarlandığı bir düzleşme strüktürü gösterir. Bu yapraklı istif özelliği kayaların uzanımında belirgindir. Örneğin kuzeydoğu-güneybatı uzanımlı kayalıkların güneydoğuya bakan daha dik etekleri, çobanların hayvanlarını dinlendirdikleri, gölgesi daha uzun ve korunaklı yerler oluşturur.

Gnaysın başlıca bileşenleri olan kuvars, feldspat ve mika minerallerinin dış etkilere direnci ve ayrışma özellikleri farklıdır. Başta kuvars ve kısmen mikanın daha dayanıklı olmasına karşılık feldspat mineralleri atmosfer etkileriyle daha kolay ayrışır. Sahip olduğu minerallerin yapraklanma dokusu göstermeleri ve ayrışmaya elverişli olmaları, gnays kayalarında farklı aşınım biçimlerinin oluşmasına yol açar.

Akdeniz ikliminin bol yağışlı kış mevsiminde ıslanan yüzeyden mineraller arasına emilen sular, sıcak-kurak yaz aylarında şiddetli buharlaşma ile yüzeye çekilir ve erittikleri minerallerin yüzeyde birikmesine neden olurlar. Böylece kayanın yüzeyi ile hemen yüzey altı arasında mineralojik farklılık belirir. Bu fark kaya yüzeyinin kabuk kabuk soyulmasına neden olur. Bunun sonunda kaya blokları, şemsiye, yuvarlak yastık veya mantar benzeri küresel şekiller kazanırlar ve kayalık alanlarda bunların üst üste yığılması görünümü ilginç bir peyzaj özelliği olarak dikkati çeker. Kuzeyde Labraunda ören yerinin yakın çevresinde olduğu gibi yamaç eğimi bakımından asimetrik olan çıkıntılar gözlenir. Genel olarak bu çıkıntılar "...1-10 m civarında değişen bir irtifa" gösterir. "Çok defa eğri bir kayrak çıkıntısı şeklinde görünen bu disimetrik çıkıntılara..." bölgede 'eğrek' adı verilmiştir.⁶

Çevrenin litolojik özellikleri mimariyi etkilemiş görünmektedir. Yassı biçimleri sayesinde istenen boyutta kolayca işlenebilen kayalar gerek duvar örmede, gerekse, başta yol yapımı olmak üzere, zemin kaplamalarında kullanılabilmiştir. Kaya yüzeylerinin iri kristalli yapısı nedeniyle pürüzlü olması, yassılık yanında, duvar örmede taşların birbirine tutunmasını sağlayan diğer bir özellik olarak çevredeki kuru duvar örme geleneğini desteklemiş olmalıdır. Levha şeklindeki dilimli mikaşist blokları bazı yerlerde kaplama malzemesi olarak, hatta çatı kaplaması olarak da kullanılabilir. Biraz daha dış çevredeki mermerler ise kurumsal ve kutsal yapıların ana malzemesi olarak kullanılmaya uygundur.

The Flora

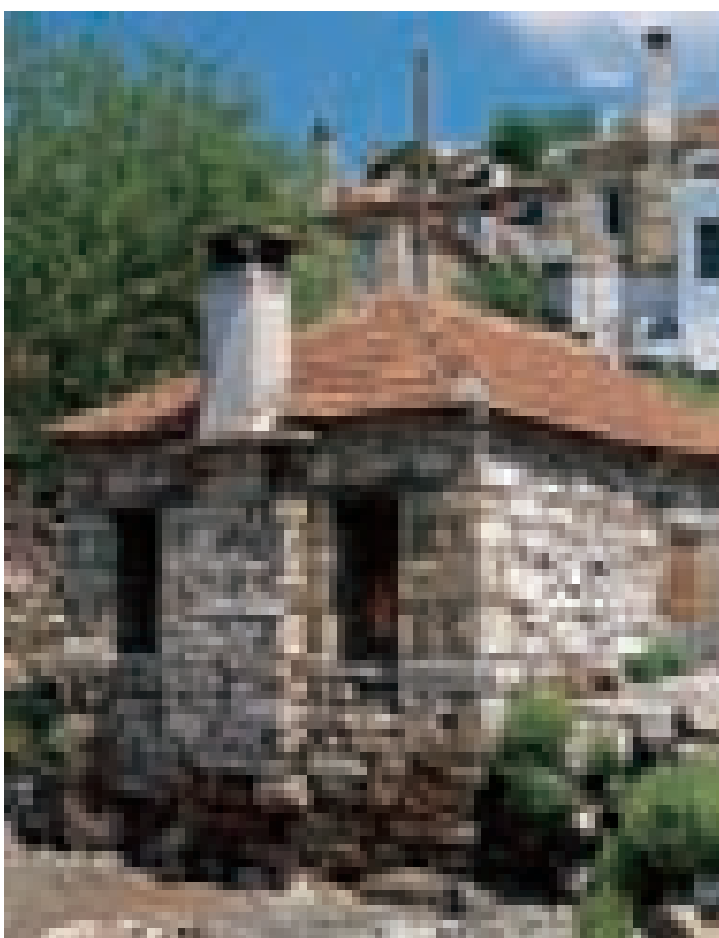
The flora of the region is characterized by trees with needle-like leaves and maquis formation in suited areas. The predominant species of the surrounding forests are the Turkish pine (Lat. *Pinus brutia*) and the stone pine (*Pinus pinea*). Low slopes and uneven plateau levels are covered by maquis-like plants and oak species, mostly the holly oak (*Quercus ilex*).⁷ Other species are the strawberry tree (*Arbutus unedo*), Spanish broom (*Genista, Cylisus*), myrtle (*Myrtus communis*), thyme (*Thymus serpyllum*) and mock privet (*Phillyrea latifolia*) regionally called "geyik".⁸ Yet, on rocky grounds, either plants are rooted in highly irregular spots, or the tree's growth depends on the impact of the light, rain or wind which is determined by rock formation. Accompanying the daisies (*Matricaria chamomilla*), poppies (*Papaver rhoeas*) and other wild flowers, the practically infinite diverse species of moss on rock surfaces add an unexpectedly rich color to the fancy of the landscape.

In the region, the olive tree has been the major means of subsistence and investment with its fruit, oil and waste product for centuries.

Bitki Örtüsü

Çevrenin doğal bitki örtüsü iğne yapraklı ağaçlardan oluşan ormanlık ve uygun alanlardaki maki formasyonlarıdır. Kızılçam (*Pinus brutia*) ve fıstık çamı (*Pinus pinea*) bölge ormanlarının başat türleridir. Alçak yamaçlarda ve arızalı plato yüzeylerinde maki türleri ve çoğunlukla pırnal meşesi (*Quercus ilex*) olmak üzere meşe türleri yaygındır.⁷ Bunların yanı sıra kocayemiş (*Arbutus unedo*), katırtırnağı (*Genista, Cylisus*), mersin (*Myrtus communis*), kekik (*Thymus serpyllum*) ve yerel dilde "geyik" denen akçakesme (*Phillyrea latifolia*) bulunur. ⁸ Ancak kayalık zeminde bitkinin kök salması hayli düzensiz bir yerleşme ile olmakta veya ağacın gelişimi adeta kayaların kontrol ettiği ışık, yağışlar veya rüzgarın etkisine bağlanmaktadır. Papatya (*matricaria chamomilla*), gelincik (*papaver rhoeas*) ve bir çok yaban çiçeğine adeta eşlik eden ve kayaların üzerine yayılan adeta sonsuz çeşitlilikteki yosun türleri peyzajın yarattığı fantazmaya beklenmedik bir renk zenginliği ekler.

Bölgede yaygın olarak bulunan zeytin ağacı, meyvesi, yağı, yağ atığı (prina) ile yüzyıllardan beri en önemli geçim ve yatırım aracıdır.

The Ketendere village settlement, eastern view (top). Single-floor stone house with typical façade, Ketendere village (above). (adjacent page) the Kızılağaç village settlement (below).

A specific model of settlement

THE CITY SQUARE AND THE WAYS

Kızılağaç / Ketendere / İkiztaş / Sarıkaya⁹

From ancient times on, natives settled on this erosional surface consisting of highly irregular hills, ridges and small strips of plain in a 500-600 m altitude around the high mountainous masses, measuring higher than 1000 m and running along the southwestern side of the Menderes Massif.

Various factors must have affected the choice of these rough regions for settlement. First and foremost, the area is well-suited for protection and defense.

The history of the land displays stories of war and migration, both of which involve a reflex for self-preservation. The natural resources of the mountainous zones might have equally been a determining factor. The small plains on the 500-600 m high erosional surface provided for the limited agricultural needs of a closed system during the ages.

Karia, especially Inner Karia, was described as a mountainous land even by historians and geographers of Antiquity. With its tremendous masses of rocks turned into natural sculptures in time, its magnificent carpet of Turkish pine (*Pinus brutia*) and stone pine (*Pinus pinea*), and the colorful covering of its oleanders in lower regions, the mountains skirting Çomakdağ and Labraunda provide an astonishing natural landscape. The view is breathtaking and, at times, even fantastic. Take, for instance, İkiztaş. This precious nest of nature stamps an unforgettable impression on the viewers' memory with its striking panorama comparing only to that of Labraunda, with its mythology surpassing all geological accounts, with its periphery sprinkled with Karian tombs and the graves of peasants

Özgül Bir Yerleşme Modeli

MEYDANLAR, YOLLAR

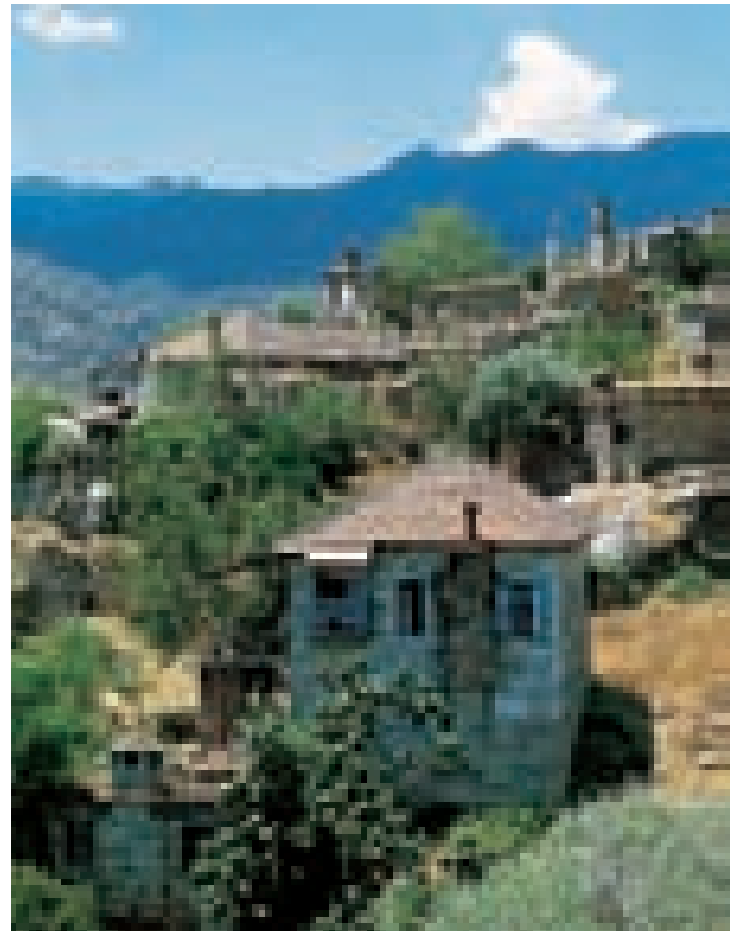
Kızılağaç/Ketendere/İkiztaş/Sarıkaya?

Menderes Masifinin güneybatı kenarı boyunca uzanan dağlık alanda 1.000 m'yi aşan yüksek dağ kütlelerinin çevresinde 500-600 m yükseltilerdeki yine çok arızalı, fakat aralarında ve üzerlerinde yer yer küçük düzlüklerin de bulunduğu tepe ve sırtlardan oluşan aşınım yüzeyi, eski tarih çağlarından beri yöre insanların yerleşme yerleri kurduğu morfolojik birimlerdir.

Yaşamın kolay olmadığı bu alanların seçilmesinde çeşitli nedenler vardır. Bunların başında savunma-korunma olanaklarının elverişliliği gelmiş olmalıdır.

Bölgenin tarihi, savunma-korunma refleksinin önemini işaret eden savaş ve göçlerin öykülerini sergiler. Dağlık alanların özgün kaynaklarından yararlanma da bir başka etken olabilir. 500-600 m aşınım yüzeyi üzerindeki küçük düzlükler çağlar boyunca kapalı bir sistem içinde sınırlı tarımsal gereksinimlerin karşılanması için yeterli olabilmiştir.

Karia, özellikle İç Karia, antik dönemde bile tarih ve coğrafya yazarları tarafından dağlık bir ülke olarak anlatılıyordu. Çomakdağı ve Labraunda'nın çevresindeki her biri zaman içinde doğal bir heykele dönüşen büyük kaya kütleleri ile dolu dağlar, kayaların arasından yükselen görkemli kızılçam ve fıstık çamları, daha alt yükseltilerde yaygın bir tür olan zakkumların renkli örtüsü olağanüstü bir doğa peyzajı sunar. Etkileyici hatta kimi zaman fantastik bir görünüm belirir, İkiztaş'ta olduğu gibi. Labraunda'dan sonra en çarpıcı görüntüyü veren bu doğa parçası, jeolojinin bilimsel açıklamalarının ötesine geçen mitolojisiyle, Karia mezarlarının yanı sıra köyün ve dedelerin mezarlarını da

Ketendere Köyü yerleşimi, dağdan görünüş (en üstte), Kızılağaç Köyü yerleşimi (üstte). (yan sayfada) Tek katlı tipik cepheli bir taş ev, Ketendere Köyü (altta).

Southeastern view of Sarıkaya village (above). (adjacent page) independent settlement siding Sarıkaya village, single-floor stone house

and their forefathers, as well as with its wealth of flowers and moss.

In places where the stone's morphology visibly predominates the land, little wonder that the names of settlements are "Çomakdağ" ("Stick Mountain"), "İkiztaş" ("Twin Stone") or "Sarıkaya" ("Yellow Stone"). In these settlements, all is defined in terms of stones. At every step, at every breath, while going for a walk, coming back home or simply looking out from the window, the eye of the beholder is each time captured by the same image of rocks.

Their shapes, the vivid texture of the moss and wild flowers they cradle, the light they reflect, refract or absorb... here the rocks govern all.

The preponderance of the rock in the settlements is an unavoidable situation as much as a factor of aesthetic harmony.

All the villages taken as specimen in this study are most widely and noticeably characterized by the way in which the texture of settlements depends on the size and position of rocks, and harmonizes with the morphological makeup drawn by stones.

The morphology and topology of nature and rocks not only determine the locality of the land and houses to be settled in, of

gardens to be cultivated and of sheepfolds to be built, but perhaps more importantly they shape the very outlines of the settlements, the ways' trajectories and the positions of open or closed spaces, whether public or private. This is a region where no one can avoid close contact with nature.

The rural settlements at the north of the Milas Plain, which may be considered as present day extensions of the geomorphological landscape around Labraunda, "form a constellation-like distribution allowing visual contact between settlements despite the hilly region and olive trees".¹⁰ Kızılağaç, Ketendere, İkiztaş, Gökseki and Sarıkaya... Given the predominance of nature, these rural units should not have been much different from the ones of ancient Karia, although their history still remains obscure.¹¹ Evidence for the liveliness of this region is ancient Labraunda's water which perpetuates the mythology of "sacred fountains" as well as the tradition of rows of spring houses built for pilgrims which partially survives today. Regularly scattered on ways of the villages concerned in the present study, water stations in all shapes and dimensions, full of jugs, are naturally maintained and refilled by peasants, and constitute a sign of life and continuity shared by the entire region.

Sarıkaya Köyü'nün kenarında bağımsız yerleşim, tek katlı taş ev (üstte). (yan sayfada), Sarıkaya Köyü güneydoğu'dan bakış.

barındıran çevresi, tüm çiçekleri ve yosunlarıyla unutulmazlığı simgeler.

Taşın morfolojisinin böylesine baskın görüldüğü bölgede yerleşme adlarının Çomakdağ, İkiztaş veya Sarıkaya oluşu elbet raslantı değil. Her şeyin taş üzerinden tanımlandığı bir dünya bu yerleşmeler. Her adımda, her soluk alışta, yürürken, eve girerken, pencereden bakarken algılanan ilk imge: KAYA.

Biçimi, üzerindeki yosunların veya yaban bitkilerin renkli dokusu, ışıktaki yansıması ya da kararması. KAYA, bir belirleyici burada.

Bölge yerleşmelerinde bu belirleyicilik, bir uyum olduğu kadar bir zorunluluk da.

Bu çalışma kapsamında örneklem olarak seçilen köylerin tümünde yerleşmelerin dokusunun kayalara, kayaların büyüklük ve pozisyonuna bağımlı olarak biçimlenmesi ve taşın çizdiği morfolojik dokuya uyum özelliği, tüm bölgenin en genel ve görünür karakteristiğidir.

Yerleşilecek arazinin, yapılacak evin, ekilecek bahçenin veya ağılın yerini ama belki daha önemlisi yerleşmenin ana çizgilerini, yolların güzergâhını, ortak veya özel, açık veya kapalı mekânların yerini doğanın/kayaların morfolojisi ve konumu belirler. Doğayla iç içelik

bölgede kaçınılmaz bir seçimdir.

Labraunda'nın içinde yer aldığı jeomorfolojik tablonun günümüzdeki izleşti sayılabilecek Milas Ovası'nın kuzeyindeki kırsal yerleşme birimleri, "... zeytin ağaçlarının kuşattığı engebeli yöreye rağmen, birbiriyle görsel ilişki kurarak, yıldız kümelenmesi gibi bir takım oluşturur".¹⁰ Kızılağaç, Ketendere, İkiztaş ve Sarıkaya adlarını taşıyan ve tarihleri yeterince incelenip araştırılmamış bu kırsal birimler, doğanın belirleyiciliği düşünülürse Antik Karia'nın izleşinden çok farklı olmamalıydı.¹¹

Bu izleşin sürdürüldüğünün en görünen kanıtlarından biri de Antik Labraunda'nın kutsal hac yollarında yapıldığı bilinen ve bir bölümü günümüze de kalmış olan pınar çeşmesi dizilerinin geleneğini ve kutsal çeşme mitosunu sürdüren su duraklarıdır. İncelenen köylerde pınar ve çeşmelerin bulunmadığı yollar üzerinde belirli aralıklarla konumlandırılmış çeşitli biçim ve boyutta, içlerinde testiler bulunan, bakımı ve testilerin su ile doldurumu köylüler tarafından büyük bir doğallıkla yapılan su durakları, bölgeye özgü bir ortak yaşam ve süreklilik işaretidir.

Yer yer küçük düzlüklerin bulunduğu aşınım yüzeylerine yerleşmiş bu köyler, "köy" imgesi olarak daha çok bilinen ova veya az eğimli

Detail from a wall on a "hanay" type house based on rock, Sarıkaya village (above). (adjacent page) "hanay" type house facing southward, Sarıkaya village (top left). Example of an early single-floor house based on rock, Sarıkaya village (below left). Two-floor typical "hanay" house, Kızılağaç village, Mustafa Akar house.

These villages built on narrow strips of plateau along the erosional surfaces consist of compact settlements that make use of limited areas of the hilly land (see maps 1, 2, 3, 4), unlike the typical village with its scattered rural settlements on plains or less slopy areas.

Given the inconveniences due to the ground conditions, these villages are, so to speak, "free-style" settlements with no dominant geometrical features. Except the village square which is a relatively wide plateau, the houses neighbor one another but maintain relative independence thanks to their unequal altitudes.

The square is not only a space for public use, but also a transportation center in villages, all of which are today accessible by motor vehicles. The traffic of motor vehicles in villages, however, is mostly limited due to ground conditions.

The ways are the most differentiated elements in these villages. For the most part, they are closed to vehicles and lack geometrical order as in all rural settings.

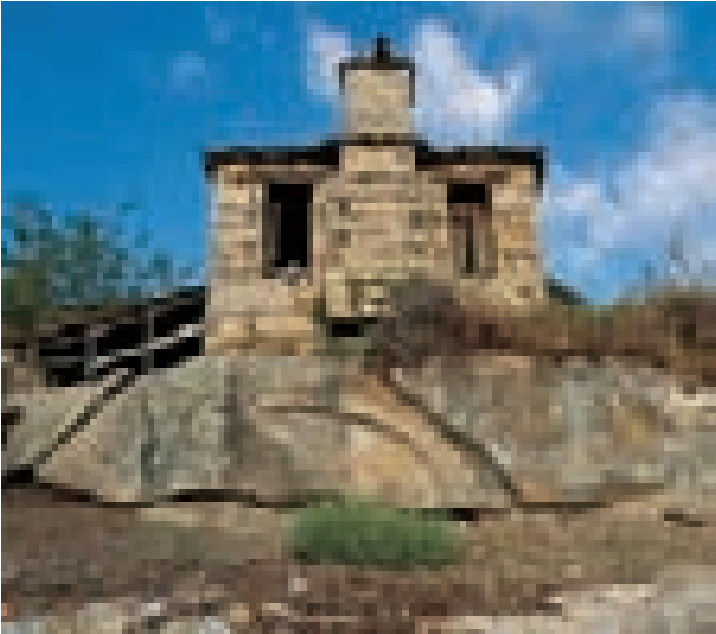
Yet, unlike typical dirt ways, here ways are mostly culs-de-sac and stone pathways running between the ridges and gaps of

rocks. Hence, the geomorphological aspects remain full of surprises while exhibiting a mixture of houses and rocks, and participating in the authenticity of the settlements.

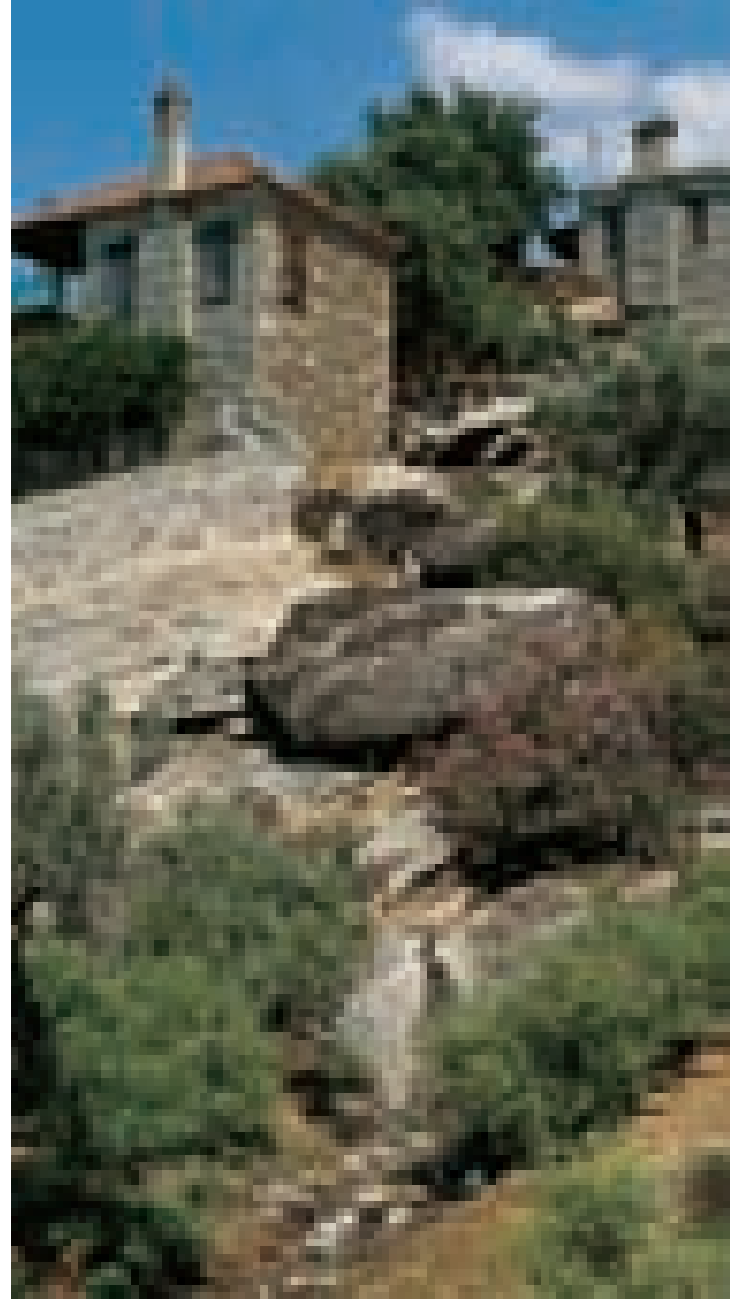
The mosques, as constant figures of the village square situated on the widest plateau, are mostly recent and new. Thus, they do not bear direct or indirect references as to the history of the settlements.¹²

As a natural consequence, the architectural designs lack historical or original features. The mosque built in 1949 in the Kızılağaç village collapsed in 1988 except for its minaret with one balcony ("şerefe"), which presently stands next to the minaret of the new mosque.

Although the main construction material in the villages under study is stone, no structures older than 100-120 years have been inventoried. Nevertheless the typological features and construction techniques in the houses point to a long past and rich patrimony. This past and its heritage manifest themselves not only in constructions, wall building skills and decorative patterns, but also in beliefs, behaviors, eating and drinking habits, even the colors and flowers on women's dresses and on their headscarves, in short, in every layer and moment of the social life in the region.

Güneye doğru yerleştirilmiş Hanay tipi bir ev. Sarıkaya Köyü (sol üstte). Kaya üzerine oturtulmuş, tek katlı erken ev örneği, Sarıkaya Köyü (sol altta). Tipik iki katlı taş hanay ev, Kızılağaç Köyü, Mustafa Akar evi (sağda). (yan sayfada) Kaya üzerine oturtulmuş hanay tipi bir ev duvarı, detay, Sarıkaya Köyü.

yamaçlardaki düşük yoğunluklu kırsal yerleşme modelinden farklı olarak engebeli arazinin sınırlı alanlarını kullanan yoğunluklu bir yerleşime sahiptir (bkz. Harita 1, 2, 3, 4).

Araziye konumlanabilmenin gereği olarak da hiçbir geometrisi olmayan, serbest yerleşimlerdir. Oranlı olarak en geniş düzlük olan köy meydanı dışında evler, çoğunlukla fazla aralıklı olmayan ama kot farklarından yararlanılarak bağımsız birimler olarak yerleşmiş görünmektedir.

Ortak kullanım alanı olan meydan, günümüzde tümüne motorlu araçların ulaşımı sağlanmış köylerde artık bir ulaşım merkezi işlevini de üstlenmiştir. Motorlu araçla köy içi ulaşım olanağı ise arazi koşullarına bağlı olarak çoğu kez kısıtlıdır.

Yollar, bu köylerin en farklılaşmış öğeleridir. Büyük bölümüyle araç geçişi yapılamayan ve genellikle tüm kırsal yerleşmelerde olduğu gibi geometrik düzeni olmayan yollardır.

Ama burada alışlagelen toprak yol yerine kayaların sırt veya boşluklarından geçen aralık benzeri ve taş çıkmalı yollar, çoğu kez de çıkmazlar çoğunlukta. Ancak yine bu nedenle, jeomorfolojinin sürprizli görünüşleri, evlerin ve kayaların iç

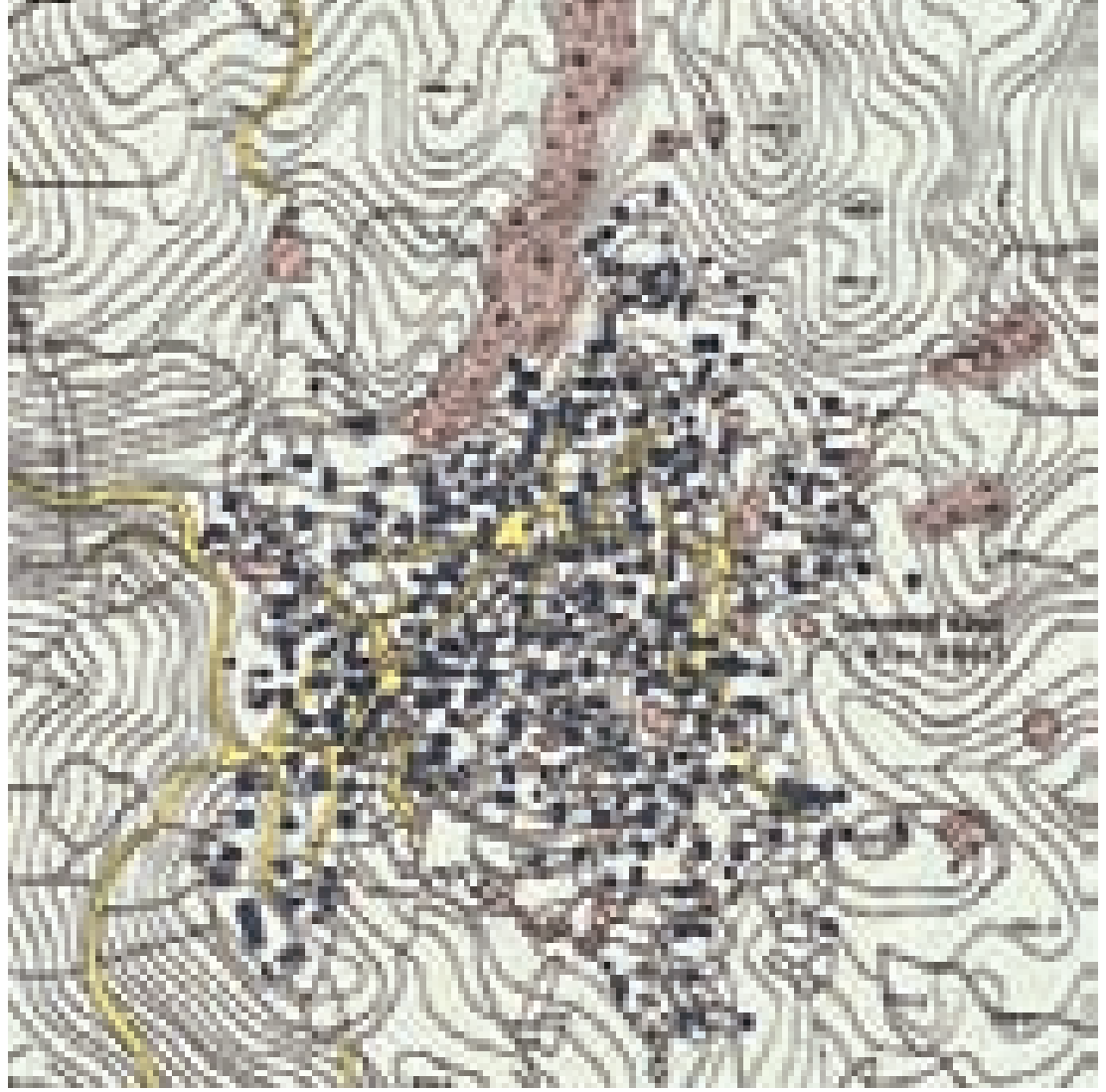
içeliğini sergilerken bu yerleşmelerin kendine özgülüğünün de bir parçası olur.

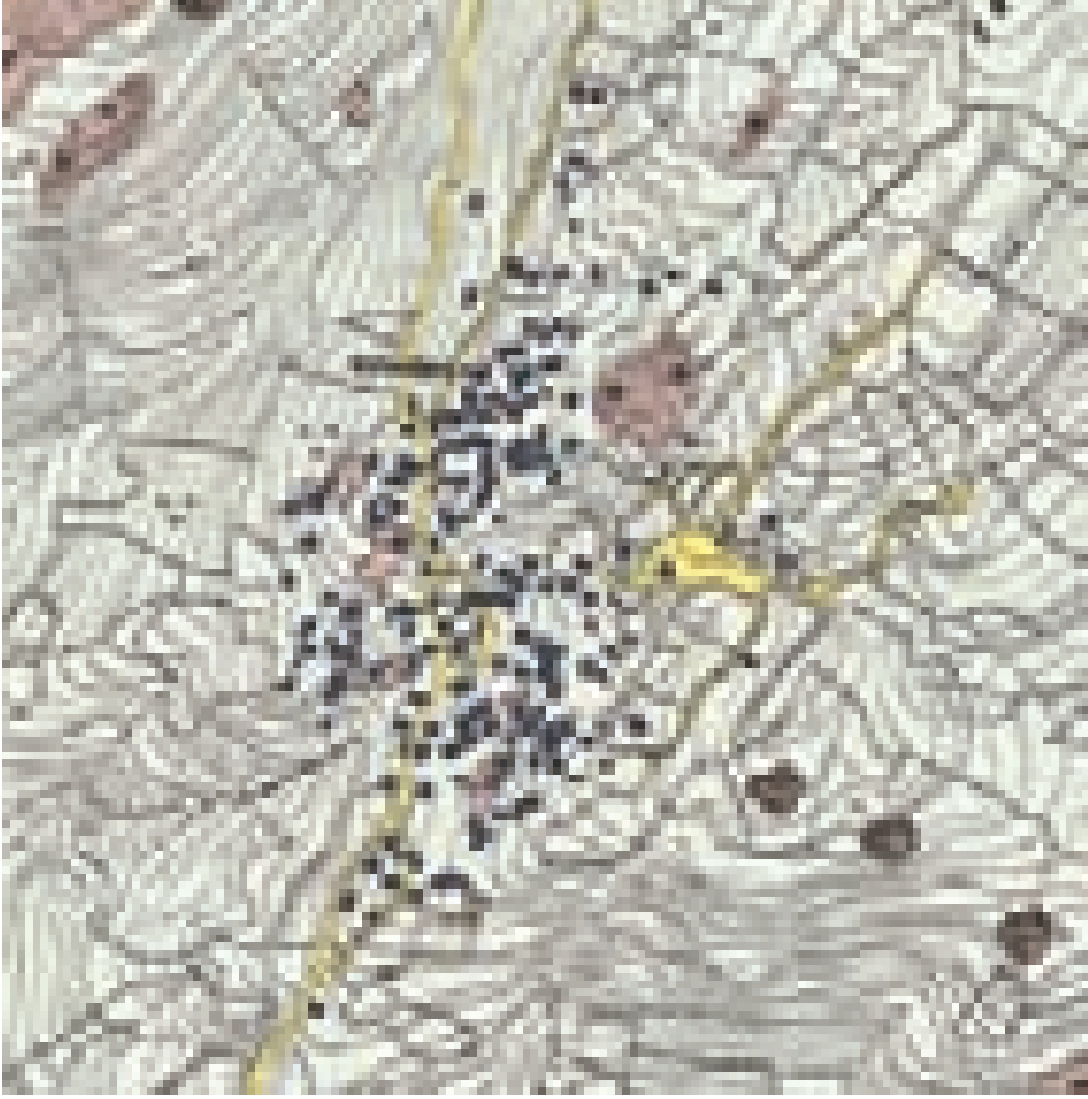
Köyün en geniş platosu olan meydanın değişmez yapısı camiler, genellikle yakın tarihli ve yeni yapılmıştır. Buna bağlı olarak da yerleşmelerin geçmişi üzerine doğrudan veya dolaylı referanslar aktarmazlar,¹² yerleşmelerin geçmişine ilişkin bilgi vermezler. Doğal olarak tarihi veya özgün bir mimari tasarım da söz konusu değildir. Kızılağaç Köyü'nde 1949'da yapılmış olan tek şerefeli cami, 1988 yılında yıkılarak yerine iki şerefeli yeni bir cami yapılmış, ancak eski caminin minaresi yıkılmadığı için buradaki cami iki minareli olarak kalmıştır.

İncelenen köylerde ana yapı malzemesi taş olmasına karşın geçmişi 100 -120 yılı aşabilen yapılar saptanamamıştır. Buna karşılık evlerde gözlenen tipolojik özellikler ve yapı teknikleri uzun bir geçmişi ve tarihi birikimleri işaret eder. Bu geçmiş ve tarihi birikim, yalnız yapılarda veya duvar örme tekniklerinde veya bezeme sözlüğünün çizgilerinde değil, inançlarda, davranışlarda, yeme-içme alışkanlıklarında, kadınların giysilerinin renklerinde, başlarına taktıkları çiçeklerde kısaca toplumsal yaşamın her katmanında ve her anında gözlenir ve duyumsanır.

Harita 1: Kızılağaç Köyü: Çomakdağ yöresinin en büyük yerleşimini oluşturan ve Muğla'da aynı adı taşıyan diğer köylerden ayrılması için başına "Çomakdağ" eklenerek adlandırılan Kızılağaç Köyü, güneydoğudan görünüş. Köy girişi güney batıdan. Kuzeye doğru yükselen vadinin ucunda oluşmuş bir çanağa yerleşmiş. Yerleşim alanı oldukça eğimli; köyün alt ve üst kodları arasında 60 m fark var. Kuzeyde Tekke Dağı'na doğru yükselen kaya oluşumu köyü batı yönünden sınırlandırıyor. Doğu yönünde daha büyük, güney yönünde ise daha küçük, ancak daha fazla sayıda kayalık oluşum bulunuyor. Arazideki eğim ve kayalar yerleşim bakımından zorluklar yaratmış, bu nedenle köy merkezinde daha yoğun bir yerleşim görülüyor. Buna karşın evlerin yaşam alanlarının korunduğu görülüyor. Evler çoğunlukla güneye, Milas'a doğru konuşlandırılmış ve eğim nedeniyle birbirlerinin görüşünü kapatmıyor. Köy girişinden ayrılan bir yol Ketendere Köyü'ne gidiyor.

Map 1: Southeastern view of Kızılağaç village, the largest settlement of the Çomakdağ area, referred to as "Çomakdağ Kızılağaç" in order to distinguish it from the village in Muğla bearing the same name. The village is accessed from the southwest. The village is grounded on a dish-shaped area on the edge of the valley climbing up towards the north. The settlement area is highly slanted; the maximum difference of altitude ranges about 60 meters. The village is bordered on the west by a rock formation reaching up high towards the Tekke mountain in the north. Rock formations are larger in the east, and smaller but more numerous toward the south. The slope and rocks presented difficulties for settlement, hence the high concentration of habitation at the village center. Nevertheless the living spaces of houses are seen to be preserved. The houses mostly face south, toward Milas, without getting in the way of one another thanks to the slanted terrain on which they are built. A road deriving from the village's entrance turns toward Ketendere village.

Harita 2: Ketendere Köyü: Çomakdağ yöresinin ikinci büyük yerleşimini oluşturan Ketendere Köyü, doğudan görünüş. Kızılağaç Köyü'nün kuzeybatısında Tekke Dağı'na doğru yükselen eğimli arazi üzerinde güneybatıya doğru açılan bir çanak içine yerleşmiş. Bu nedenle ev girişleri ve ayazlıklar güney ve güneybatıya açık. Daha içeride olmasına karşın Kızılağaç Köyü ile kot farkı fazla değil. Ancak Çomakdağ yerleşimleri arasında en eğimli arazi bu köyde. Bu eğim yerleşim için iyi kullanılmış, kot farkı evler arasında, teraslarla daha rahat bir yerleşim gerçekleştirilmesini sağlamış. Köyün kuzeyinde, sırtına yukarı mahalledeki evlerin yerleştiği büyük bir kaya oluşumu yer alıyor. Köyden kuzeye doğru yönelen bir yolla yaylalara ve mezarlıklara gidiliyor. Yol üzerinde çok ilginç kaya oluşumları, anıtsal değerde çam ağaçları, pınarlar ve eski Karia mezarları bulunuyor. Köy Milas Ovası'na doğru geniş ve güzel bir manzaraya sahip.

Map 2: Eastern view of Ketendere village, the second largest settlement of the Çomakdağ area. The village is grounded on a dish-shaped area opening southwest on a slanted terrain reaching up high toward Tekke mountain in the northwestern side of Kızılağaç village. Thus, the openings of the houses and the "ayazlık" face south and southwest. Despite its withdrawn location, the maximum difference of altitude in the village is not higher than that of Kızılağaç. Although its terrain is the most slanted one among Çomakdağ settlements, the slope is cleverly exploited for habitation, and the terraces provide a spacious settlement area owing to the differences of level between houses. At the north side of the village, a large rock formation bears houses of the upper neighborhood. The summer settlement areas and the graveyards are accessed through a road driving northward from the village. Along the road stand quite interesting rock formations, pine trees of monumental stature as well as springs and ancient Karian tombs. The overall view of the village encompasses a vast and beautiful view leading toward the Milas plain.

Harita 3: İkiztaş Köyü; Çomakdağ yerleşimleri arasında en yüksekte. Köyün batısında, Milas Ovası'ndan da görülen, yörenin en ilginç tepesini oluşturan iki sivri büyük kaya kütesi yer alıyor. Köye geliş yolu üzerinde de çok güzel görünümler sunan kaya oluşumları görülüyor. Köy yüksekte yer almasına karşın yerleşim alanı oldukça düz. Ancak bu sınırlı düz alanda daha sık bir yerleşim oluşmuş. Köyden İkiztaş'ın arka tarafındaki mezarlığa giden taş döşeli eski bir yol ve mezarlıktaki eski mezar taşları, bu yöredeki yerleşimin eski dönemlere uzandığını düşündürüyor. Köyün hemen arkasında Tekke Dağı ve yaylalar yer alıyor. Öteki köylerin yaylaları da bu civarda. Diğer köyler gibi bu köyde de evler güneye doğru konuşlandırılmış. Köye giriş güneydoğudan. Köyün girişinden güneybatıya doğru ayrılan bir yol, Narhisar Köyü üzerinden, Beşparmak Dağı'nın en yüksek yerleşimlerine çıkıyor.

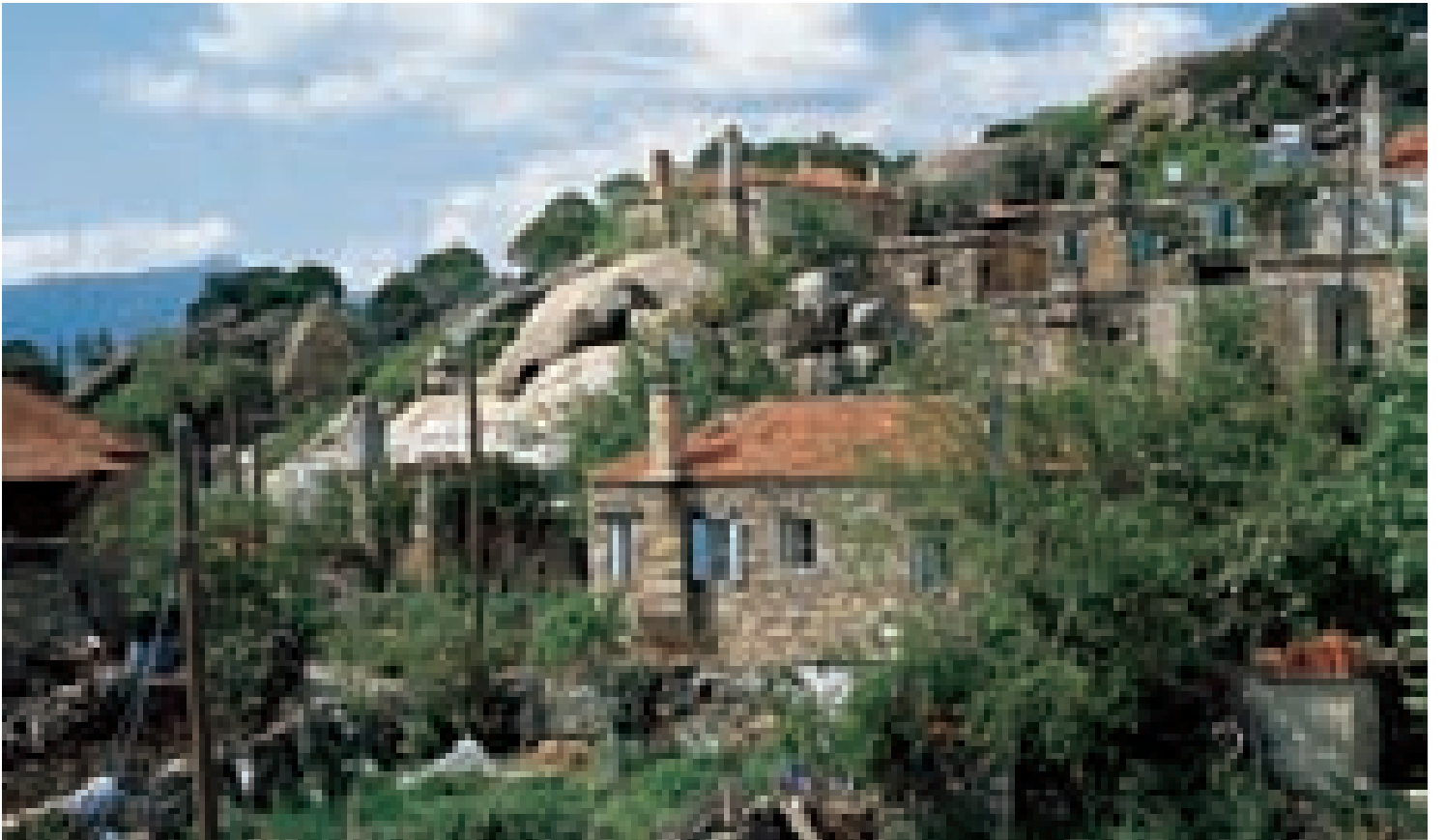
Map 3: The İkiztaş village stands at the top of all Çomakdağ settlements. To the west, it is flanked by the most interesting peaks of the regions, two big sharp rock masses also visible from the Milas plain. Despite the high altitude of the village, the land of the settlement is quiet smooth. Yet this limited smooth area is highly populated. The ancient stone paved road leading out toward the graveyard behind İkiztaş and the ancient tombstones in the graveyard suggest that the settlement in the region is rooted in a distant past. Right behind the villages lie the Tekke mountain and the plateaus. The summer settlement plateaus of the other villages are in the area as well. The houses face south as in the other villages. The village is accessed from the southeast. A road leading from the village's entrance toward southwest reaches the highest settlements on Beşparmak mountain via the Narhisar village. (foto/photo: F. Kuzucu).

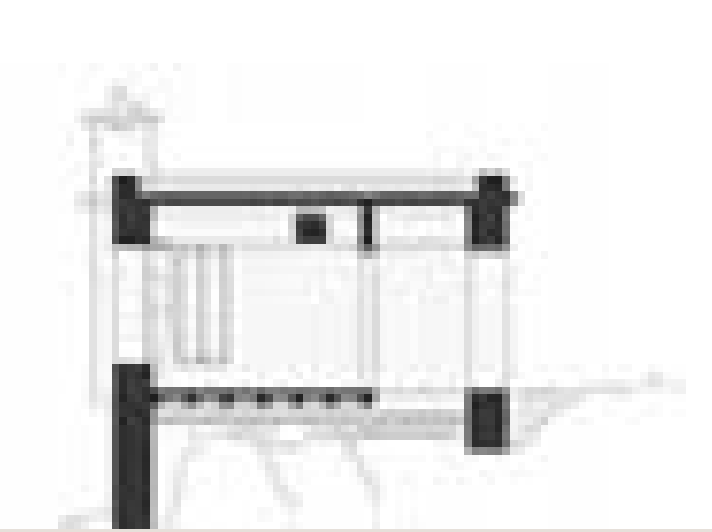

Harita 4: Sarıkaya Köyü: Çomakdağ yerleşimlerinin doğusunda yer alır. Milas'a en yakın köydür. Köyün kuzey ve kuzeydoğu yönlerindeki dağlarda maden ocakları vardır. Labraunda da Sarıkaya'nın doğusunda yer alır. Köy, kuzeyindeki tepenin eteğindeki küçük ancak oldukça düzgün bir alana yerleşmiştir. Köye adını veren Sarıkaya köyün hemen doğusunda yer alır. Köyün nüfusu azdır. Dışarıya göç de verdiği için yeni yapılanma azdır. Bu nedenle köyün yerleşimi ve evlerin çoğunluğu özgün durumlarını büyük ölçüde korumaktadır. Köy içi ve çevresinde yörenin en tipik kaya oluşumları ile eski köy evleri doğal bir bütünlük sergiler.

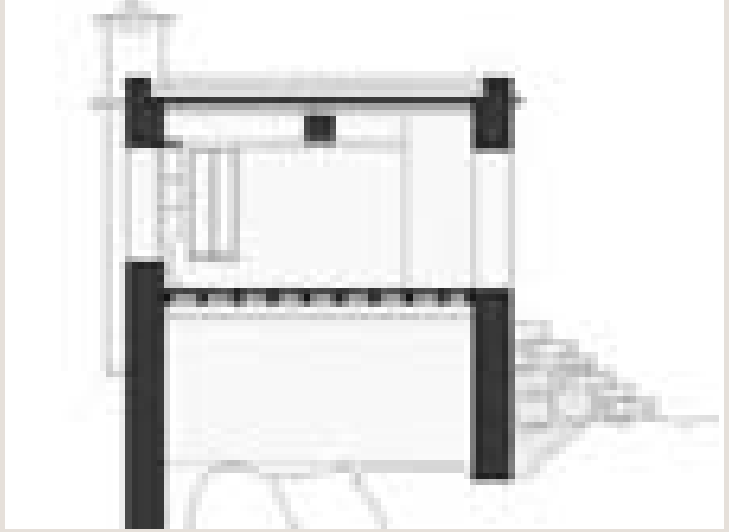
Map 4: Sarıkaya village lies at the eastern side of the Çomakdağ settlements. It is the closest village to Milas. There are mines on mountains in the northern and northeastern direction. Labraunda is also located on the east of Sarıkaya. The village is built on a narrow, yet quite smooth area on the foot of the hill to the north. The rock which gave its name to the village Sankaya ("Yellow Rock") is right at the east of the village. The population is low. Due to emigration, new structures are scarce and the settlement of the village and the majority of the houses mostly preserve their original states. The most typical rock formations in and outside of the village, and the old village houses together form a natural unity.

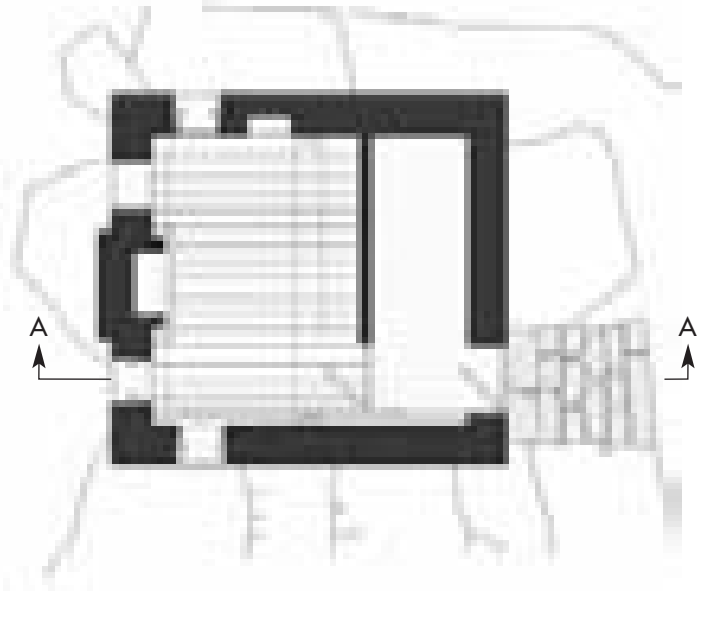
Model 1. Kesit/Cross-section (A-A)

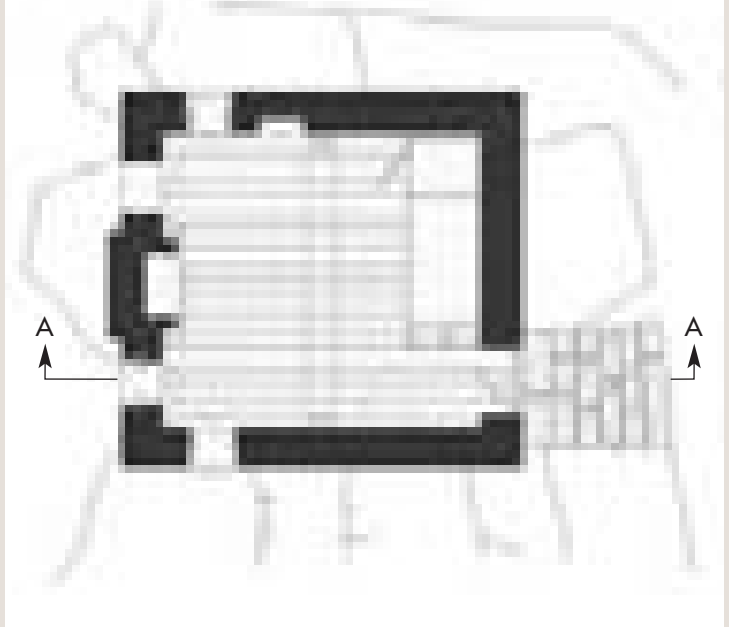
Model 2. Kesit/Cross-section (A-A)

Model 1. Plan

Model 2. Plan

Model 1- Yer Evi / Ground house:

Tek katlı, giriş bölümü ayrılmış, doğrudan zeminin üzerine inşa ediliyor. Yaşama alanı tahta döşemeli. Dışarıya çıkmalı ocak. Kalın poligonal taş duvarlı. Toprak damlı, taş silmeli çatı.

Built directly on the ground, single room with separate entrance, wooden living place and plain fireplace, thick walls made of polygonal stones, earth roof and stone eaves.

Model 2- Hanay, Tek Odalı / Hanay, One Room:

Çomakdağ köylerinin tipik evi, avlunun bir kenarına ambar üzerine oturtulmuş, kare planlı, tek odalı yapıdır. Hanayın doğrudan zemin üstünde yükselenleri de vardır. Ambarda zeytinyağı depolanır. Hanaya dışarıdan merdivenle ulaşılır. Her iki yanında pencere boşluğu bulunan çıkma ocağı ve süslü bacası ile hanayın ön cephesi simetrik. Yan cephelerde, ocak ağız hizasında, karşılıklı konumlandırılmış iki pencere boşluğu daha bulunur. Yığma taş duvarlı hanay toprak damlı ve taş saçaklıdır.

A typical house of Çomakdağ villages called "hanay" is a one room square plan structure built over a granary at one side of its hedged courtyard. It may sometimes be built directly on the ground as well.

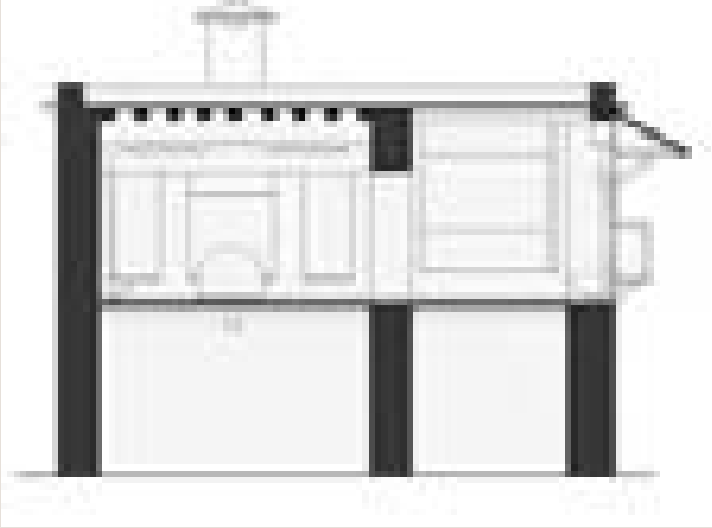
The granary stores earthenware jars for olive oil. The hanay is accessed via an exterior stairway and has a symmetrical façade, a bulged chimney and windows on two sides. Side walls bear two diametrically placed windows at the same level as the chimney. The walls of the hanay are constructed with rubble stones; they have earthen flat roofs and stone eaves. (Aran 2000, 133, 140)

Model 3- Hanay, ayazlıklı / Hanay with "ayazlık":

Hanay adı verilen yapının girişinin önündeki üstü kapalı yanları açık mekana "ayazlık" adı verilir. Ayazlık bir veya iki odalı evlerin güney yönündeki avluya bakan yüzlerinde Ayazlığın kısa kenarlarından biri avlu giriş kapısını göz kontrolünde tutacak konumdadır ve buraya sekili köşk yapılır. Diğer kısa kenarında dıştan merdivenli giriş ve avluya bakan kenarda da sedir ile suluk yer alır. Suluk, ayazlığın avluya bakan kenarında önu kafesli, üzeri çinko kaplı, kap kaçak yıkama yerinin ve içme suyu testilerinin yer aldığı çıkma tezgahının adidir. Ayazlık olarak adlandırılması, burasının sürekli esintili ve ısıtılmayan bir mekân olmasından ileri gelir.

The roofed veranda attached to the exterior of the hanay is called "ayazlık". An ayazlık is usually appended to that side of the one room houses which face the south-facing hedged courtyard. One of

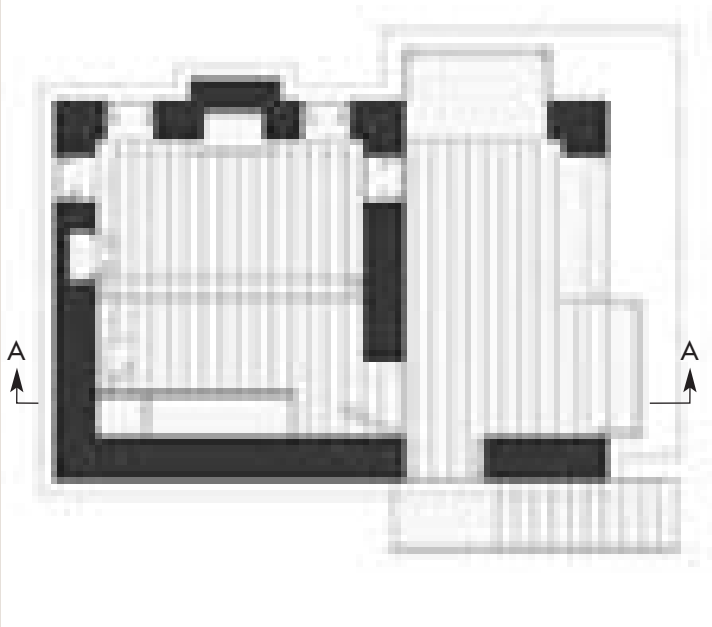
Model 3. Kesit/Cross-section (A-A)

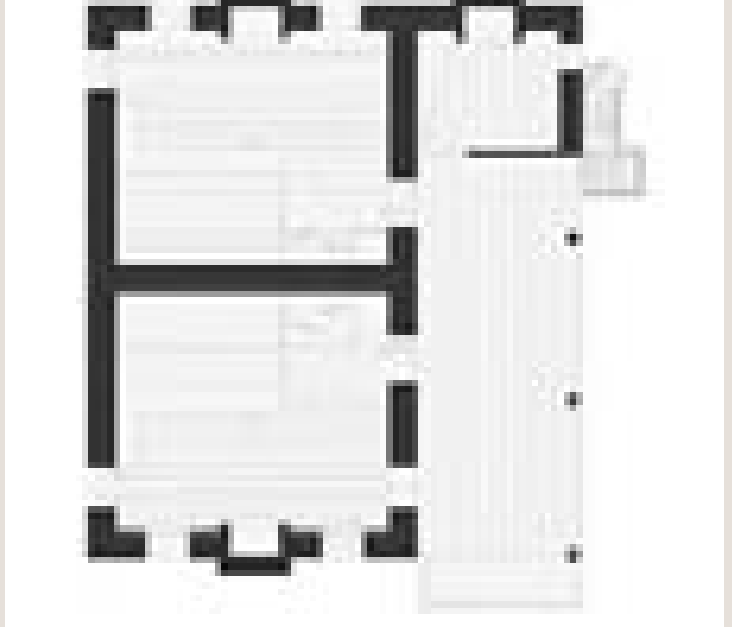
Model 4. Cephe Görünüşü/View from the Façade

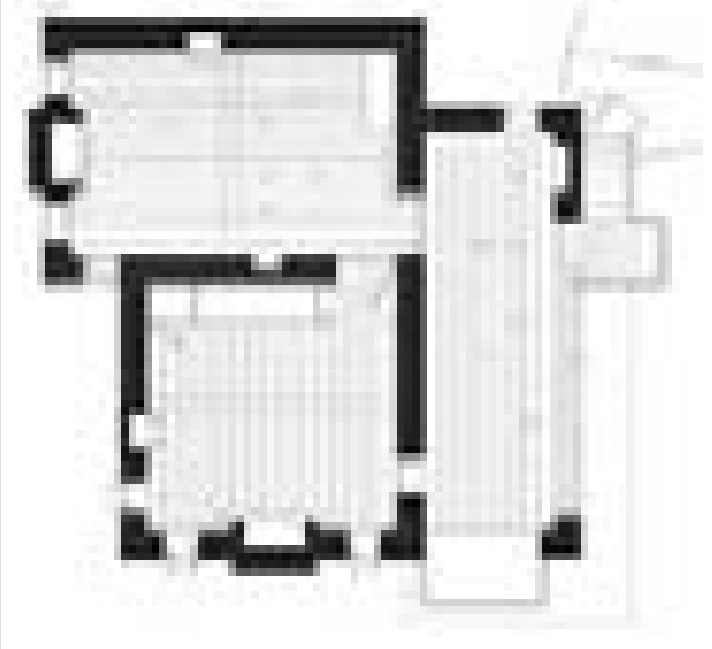
Model 3. Plan

Model 4. Plan

Model 4. Plan

the shorter side of the ayazlık affords eyesight on the courtyard gate. The other shorter side of the entrance with exterior stairs, and on the longer side facing the courtyard, a sofa and "suluk" are placed. A sofa is a bench, suluk is an extruding, zinc plate which covers a wooden counter behind a window lattice, where pitchers of drinking water and a sink for washing dishes are found. Ayazlık means "chilly place" and refers to breezes keeping to place cool. (Aran 2000, 144).

**Model 4/5- Hanay, ayazlıklı ve çok odalı /
Hanay with many rooms and ayazlık:**

Ayazlığın bir bölümü kapatılarak küçük bir oda oluşturuluyor (Model 4) ya da ayazlık uzatılarak eve ikinci oda ekleniyor (model 5).

A small room created by closing one side of the ayazlık or adding a new room (model 5). (Aran, 2000, 157, 220.)

Typology of buildings and construction techniques

The settlements containing structures with roughly apparent architectural features are limited to Kızılağaç, Ketendere, İkiztaş and Sarıkaya.

The choice of these villages stem from the fact that they still preserve some connection with their historical continuity in terms of building characteristics, although, as said above, information about this past is lacking.

Settlement populations in terms of persons and houses are as follows:¹³

Name of village	Houses	Persons	Women	Men	Source of Subsistence
Kızılağaç	319	975	485	490	Olive
İkiztaş	200	691	342	349	Olive
Ketendere	220	795	385	410	Olive
Sarıkaya	100	314	157	157	Olive, metallurgy, breeding

In these middle-size villages subsisting mainly on olive, approximately half of the houses preserve traditional elements and constructions despite minor differences. It is natural to expect the historical heritage to survive in areas where the technology of production and its consequent life-style are relatively stable.

In all villages under study, stones naturally prevail as the main material of traditional house building. These are mainly gneiss easily found in the environment and processed without any elaborate technology. Marble is rarely used in construction. Wood as a second kind of material is used in indoors and coverings. Again, woodwork is a natural consequence of life in an environment of woodlands.

As rural representatives of the anonymous civil architecture tradition, two major construction types are observed in the region.¹⁴

In the first type, presumably the oldest one, the house is a one floor building resting directly on the ground with two dividing walls. It consists of a living room and a rectangular entrance where animals are let in and which probably served also as a goods shed. The living room also has a fireplace and windows. The floor is bare earth in the entrance, and wood in the living room (Model 1).

The second type of house, called "hanay", has a square, or rarely rectangular, two-floored plan supported by stone walls. In this highly preferred construction type and its variants, the ground floor is used as a goods shed and for attaching animals, while the first floor is a space for everyday living. In this part of the house, there are offset fireplaces on the axis of symmetry or on the wall facing the entrance. The windows on the sides follow the same symmetrical order. The building as a whole is characterized by a constant façade design with its offset fireplace, the two windows at both sides, and one window on each side wall. In these villages situated on plateaus mainly facing west or south, the windows are arranged as much as possible so that they open in these two directions. When the ground is suitable the living space on the first floor is accessed directly by the atrium; an external flight of steps is also widely used. A spot right next to the entrance is reserved for a cupboard. The construction of such a house requires "900-1000 cut-stones 50-120 cm long"¹⁵ (Model 2).

Yapı Tipolojisi ve Yapım Teknikleri

Genel çizgileriyle mimari özellikleri gözlemlenen yapıların içinde yer aldığı yerleşmeler 1. Kızılağaç, 2. Ketendere, 3. İkiztaş, 4. Sarıkaya ile sınırlıdır.

Bu köylerin seçilmesinde yukarıda da belirtildiği gibi geçmişlerine ilişkin bilgi bulunamasa da yapılaşma karakteri açısından henüz tarihi süreklilik bağının fazla zedelenmemiş olmaları etken oldu.

Yerleşmelerin hane ve nüfus büyüklükleri aşağıdaki gibidir¹³:

Köy adı	Hane	Nüfus	Kadın	Erkek	Geçim Kaynağı
Kızılağaç	319	975	485	490	Zeytincilik
İkiztaş	200	691	342	349	Zeytincilik
Ketendere	220	795	385	410	Zeytincilik
Sarıkaya	100	314	157	157	Zeytincilik, maden işçiliği, hayvancılık

Bu verilerin de işaret ettiği gibi orta büyüklükte olan ve başat olarak zeytincilikle geçinen bu köylerde, küçük ayrımlar olmakla birlikte hane sayısının yaklaşık yarısına yakın sayıda konut, geleneksel tipolojilerine uygun yapımlarını ve varlıklarını halen korumaktadır. Üretim teknolojisinin ve bağlı olarak yaşam biçiminin durağan olduğu ortamda tarihi birikimin sürdürülmesi zaten beklenen bir olgu.

İncelenen köylerin tümünde geleneksel konut yapımının ana malzemesi doğal olarak ve öncelikle taştır. Bunlar bölgenin doğal malzemesi olan ve işlenmesi önemli bir teknoloji gerektirmeyen gneyştir. Sınırlı ölçüde mermer kullanımı da görülür. İkincil malzeme, iç mekânlarda ve örtülerde kullanılan ahşaptır. Ormanlık olan çevrede ahşap işçiliğinin varlığı doğaldır.

Anonim sivil mimarinin belirli tipolojilere bağlı geleneğinin kırsal modeli olarak bölgede geçerli başlıca iki yapı tipi gözlenmektedir¹⁴.

Daha erken tarihli olduğu varsayılabilir olan birinci modelde ev, tek katlı, iki bölmeli ve doğrudan zemine oturan bir yapıdır. Plan olarak bir dikdörtgen olup hayvanların da içeri alındığı, olasılıkla ambar işlevi de gören bir giriş bölümü ile buradan geçilen bir yaşama odasından oluşur. Yaşama odasında bir ocak ve pencereler vardır. Zemin, giriş bölümünde toprak, oturma odasında ahşap döşemedir (Model 1).

İkinci model, günümüzde yaygın olarak kullanıldığı gözlenen ve 'hanay' adı verilen kare veya seyrek olarak dikdörtgen planlı, iki katlı ve beden duvarları taşla örülmüş konut tipidir. Varyantlarıyla birlikte en çok kullanılan bu modelde alt kat, ambar veya hayvan bağlama için kullanılırken üstte yaşama mekânı düzenlenmiştir. Bu bölümde simetri eksenini üzerinde ve girişin karşısındaki duvarda bir çıkma ocak bulunur. Aynı simetrik düzen içinde yanlara birer pencere açılmıştır. Çıkma ocak ile iki yan pencere ve bunlara eklenen yan duvarlardaki birer pencerenin oluşturduğu değişmeyen cephe kurgusu, tüm yapıyı karakterize eder. Genelde batı veya güney eğimli platolara yerleşmiş olan köylerde evlerin pencereleri olabildiğince bu yönlerle açılmak üzere düzenlenmiştir. Üst kattaki yaşam birimine zeminin durumuna bağlı olarak doğrudan avludan girilebildiği gibi bir dış merdiven kullanılması daha yaygındır. Girişin hemen yanında küçük bir yüklük mekânı

Ayazlığı taş duvarla kapatılan bir hanay. Sarıkaya Köyü, Hasan Şen evi. / A "hanay" type house whose "ayazlık" is closed by a stone wall. Sarıkaya village, Hasan Şen house.

Actually, there are more elaborate typological variants which consider the "hanay" as a plan unit. In many buildings this model is accompanied by an open space, the "ayazlık", corbelling in two directions. This motif is a plan element widely used in settlements of West Anatolia.¹⁶

Within the model with the "ayazlık", three main variants are to be distinguished. First, the most common variant with the "ayazlık" accompanying one single "hanay" unit (Model 3).¹⁷ The other classifiable models are the symmetrical adorsed variant with "ayazlık" (Model 4) and the third one consisting of two contiguous rectangular "hanay" units with "ayazlık" (Model 5).

"Ayazlık" unit may also be considered a sign of adaptation to climate conditions. Usually extending in two perpendicular directions, the "ayazlık" is among the most functional spaces of daily life. It is by means of the "ayazlık" that "...the building is oriented according to cool breezes and... protected from solar radiation..."¹⁸ As an extension to the bulk of the house, the "ayazlık" also enriches the construction with its wooden material differing in color and texture from stone walls. Its mostly wooden uprights and the diverse stylistic formation of these units add a dynamic element to traditional stability. For instance, there are many terraces which, although annexed to the age-long traditional stone wall texture, carry certain baroque lines imported from cities. In this respect, they are a tour de force of composite craftsmanship.

The stone processing techniques employed in constructing these houses constitute the most impressive part of the architectural texture of the settlements and bear obvious historical references. This heritage is hinted at by the clean and correct craftsmanship which manifests itself with its use of material, the kinds and sizes of stones and the proportionality of the whole. Instead of the rather loose use and coordination of materials typical to rural construction techniques and craftsmanship, here we find a disciplined procedure. Probably due to the habit of collecting materials, one often encounters wall textures that parallel the construction of building in Labraunda and Alinda. The clean cut of the stones and the jointures and the skillful installation suggest an artisanry well acquainted with drystone wall building. Even Labraunda's wall pattern with stretchers can be

ayrılmıştır. Bu büyüklükte bir evin yapımı için "uzunluğu 50-120 cm arasında değişen 900-1000 kesme taşta ihtiyaç vardır"¹⁵ (Model 2).

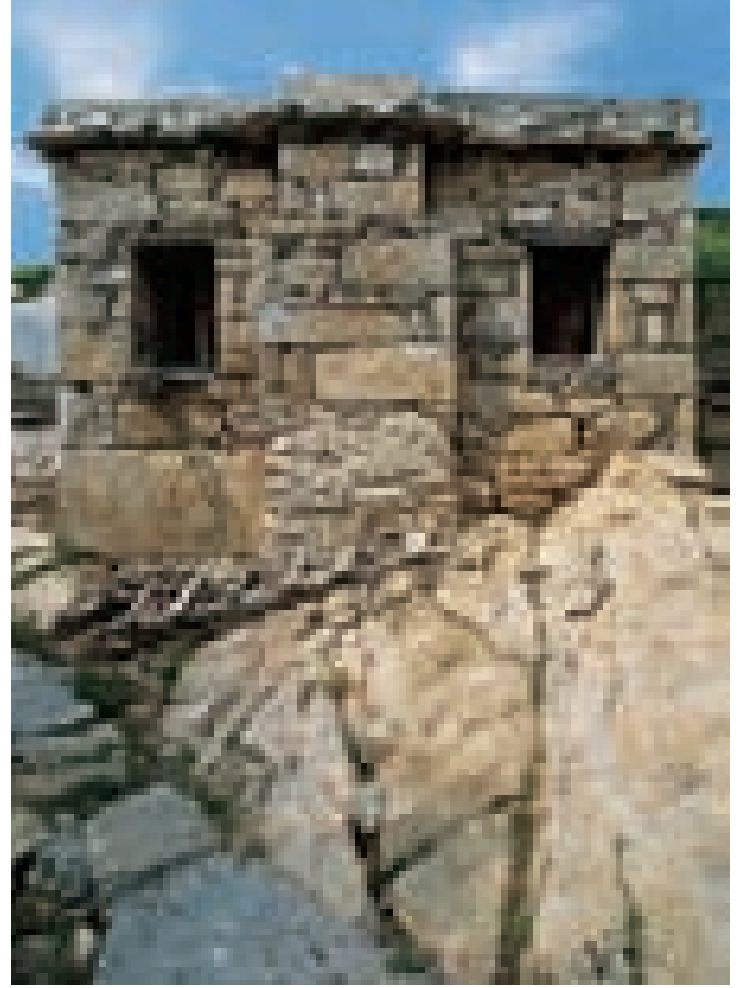
Aslında hanay'ı bir plan birimi olarak değerlendiren daha gelişmiş tipolojik varyantlar da vardır. Birçok yapıda bu modele "ayazlık" denilen ve iki yöne çıkma yapan küçük bir açık sofa eşlik eder. Ayazlık, Batı Anadolu yerleşmelerinde yaygın kullanımı olan bir plan ögesidir.¹⁶

Ayazlıklı modelde başlıca üç varyant ayırt edilmektedir. Birincisi, ayazlığın bir hanay birimine eşlik ettiği en sık karşılaşılan varyanttır (Model 3).¹⁷ Sırt sırta eklenmiş simetrik konumlu ve ayazlıklı varyant (Model 4) veya yan yana getirilmiş dikdörtgen planlı iki hanay biriminden oluşan ayazlıklı varyant (Model 5) sınıflandırılabilen modellerdir.

Genel olarak hayatlı ev şemasında yer alan ayazlık birimi, iklim koşullarına uyumun da bir işareti sayılabilir. Genelde birbirine dik iki yöne de çıkma yaparak açılan ayazlıklar, ev yaşamının en canlı, bir başka deyişle çok işlevli mekânları arasındadır; "... yapıların serin hava esintilerine göre yönlendirilmesi ve... ayrıca güneş ışınlamalarından korunması ..." bu ayazlıklar yoluyla. Ayazlık, ayrıca çıkma pozisyonuyla evin kitlesine eklenirken çıkma yapımında kullanılan ahşap malzemenin taş duvarlarla olan renk ve doku farklılığı yapımı zenginleştirir. Ayazlığın çoğu kez ahşap olan dikmeleri ve çıkmalarda kullanılan farklı biçimlenmeler, geleneksel durukluğu dönüştürür. Örneğin bin yıllık geleneği sürdüren taş duvar örgüsüne eklenen ve kentlerden aktarılmış bir tür barok çizgiler taşıyan bu çıkmalar, hiç de az sayıda değildir. Bu yanı sıra hatta bir ustalık sergilemesidir.

Bu konutlarda kullanılan taş yapım tekniği, yerleşmelerin mimari dokusunun en etkili parçasıdır ve açıkça tarihi referansları olan bir uygulamadır. Kullanılan taş malzemeden ve cinslerinden, büyüklükleri ve boyutlandırma oranlarından hemen algılanan ve genellikle temiz ve düzgün bir işçiliğin tanıklık ettiği bir gelenektir bu. Genelde kırsal yapım tekniği ve işçiliğinin daha serbest olan malzeme kullanımı ve örgülemesi, burada yerini disiplinli bir yapıya bırakmış görünüyor. Taşların düzgün kesimi, derz aralıkları ve oturtma becerisi, kuru duvar tekniğine aşina bir işçiliği düşündürür. Hatta birçok yerde Labraunda'daki atkılı duvar

Kaya üzerine oturtulmuş, tipik hanay cephesi erken dönem düz bacalı evler; Ketendere Köyü, Fatma Saldırış evi (sol üstte) ve Sarıkaya Köyü Mehmet Şenli evi (üstte). Tipik ayazlıksız bir hanay cephesi, Kızılağaç Köyü (sol altta). (yansıyafada) Kiremit örtülü kırma çatılı ve tuğla çatı silmeli, işlemeli ahşap panjurlu, özenli taş işçiliği ile bir hanay cephesinden detay. Sarıkaya Köyü Hüseyin Sarıkaya evi / Houses with straight chimneys with a typical "hanay" façade from the early period, grounded on rocks; Ketendere village, Fatma Saldırış house (top left). Mehmet Şenli house in Sarıkaya village (above). Façade of a typical "hanay" house without "ayazlık", Kızılağaç village (left below). (adjacent page) Detail of a "hanay" façade with its roof covered with tiles and wall finishing is dressed with row of bricks, ornated wood shutters and delicate stone work. Sarıkaya village, Hüseyin Sarıkaya house.

noticed in many places. In the villages the stretchers whose static function was to bind the wall has in time been replaced by stretchers of pieces of bricks or finer stones and, eventually, mortar. The most common wall pattern today uses sherds of tile between horizontal stones. Although each and every building does not exhibit the same level of diligence and quality, it is clear that the overall procedure points to traditional habits and lore. The rounding of the stone rows in the lower part of offset fireplaces is an equally demanding task.

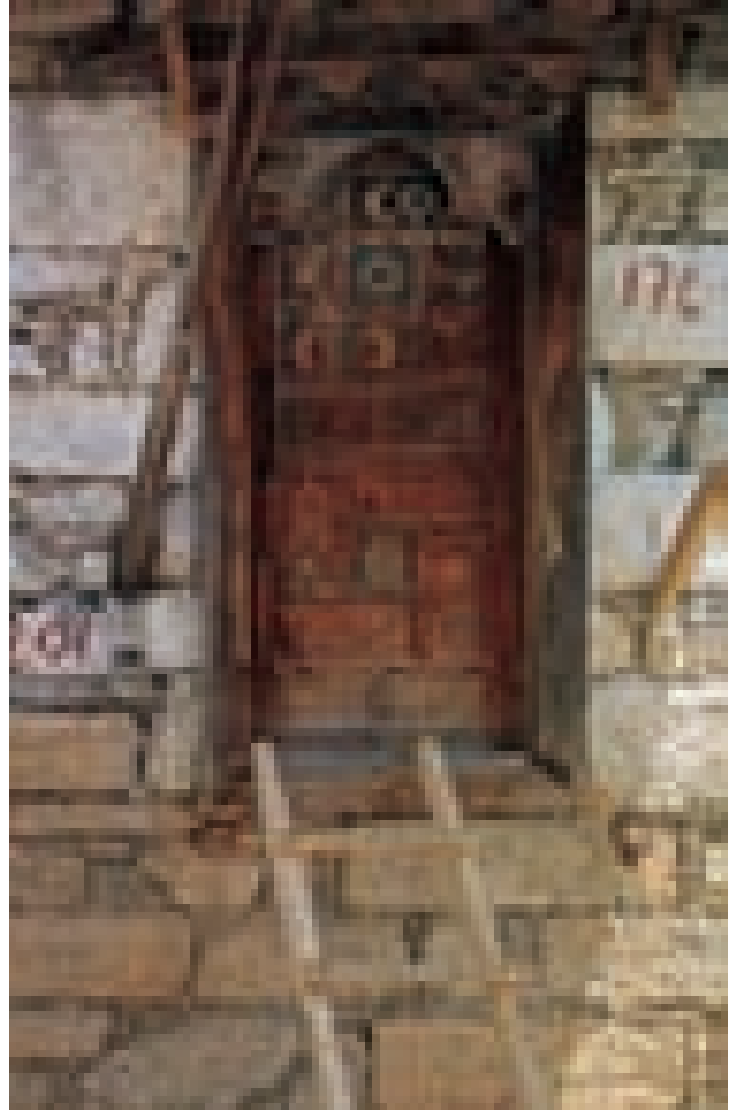
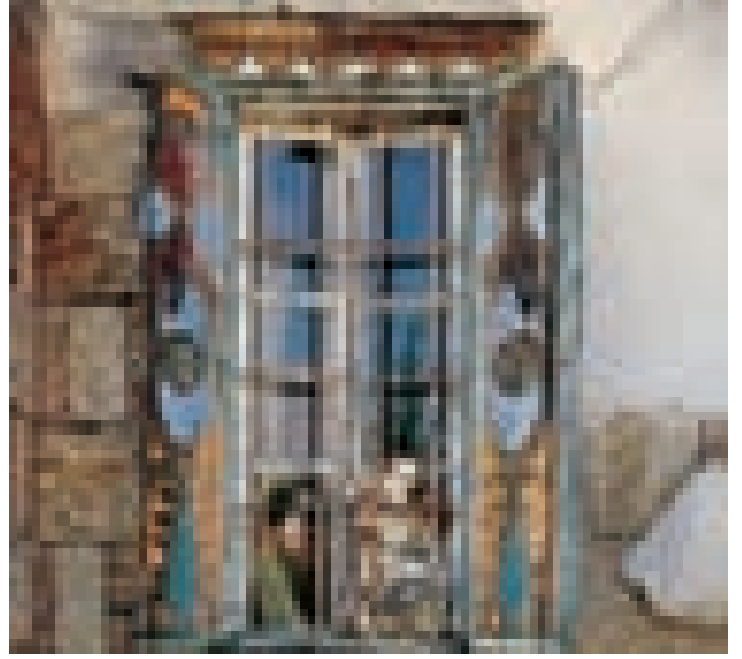
In many instances, the wall finishing is usually dressed with three rows of bricks which give the appearance of a console. There are also examples where a more classical look is achieved by drawing a narrow verge line in slate and by banding the top of the wall with a single row of stones. The earthen roofs of the earlier days are replaced by hip roofs covered with tiles. This unavoidable change alters the landscape with the new bright colors of the roof.

As a structural element in the regional architecture, wood appears as a secondary material in comparison to the preponderance of stone. Its use is required for the work of stories and ceilings. Here the usage of wood rests at the minimal level within the limits of necessity.

örgüsünün kullanıldığı görülür. Atkının duvarı enlemesine bağlayıcı statik işlevi, zamanla yerini daha ince taşlar ve giderek harçla bağlanan kiremit parçalı atkılara bırakmıştır. Günümüzde en çok kullanılan duvar örgüsü, yatay taşların arasına yerleştirilmiş yer yer kırık kiremit ve tuğla parçaları ile birlikte kullanan yapıdır. Kuşkusuz her yapıda aynı özen ve kalite elde edilememiş olsa da genel çizginin geleneksel alışkanlıkları işaret ettiği bellidir. Çıkma ocakların alt kısmında yer alan taş sırasının yuvarlatılması da yine dikkatle yapılan bir uygulamadır.

Duvarın bitimi, pek çok örnekte konsol görüntüsü veren genelde üç sıra tuğla taşırtma ile işlenmiştir. İnce bir kayrak taşından dar bir saçak çizgisinin çekildiği ve üstüne tek sıra taştan bir band yapılarak daha klasik bir görüntünün elde edildiği örnekler de vardır. Erken tarihlerdeki toprak damlar, artık yerini kiremit kaplı kırma çatılara bırakmıştır. Bu kaçınılmaz değişim, çatıların öne çıkan renkleriyle peyzajı değiştirir.

Ahşap, bölge mimarisinde strüktürel olarak taşın egemenliğinin gerisinde kalan bir malzeme görünümündedir. Kaçınılamaz kullanımı ise kat ve tavan kirşlemelerindedir. Bu kullanımda, en azla yetinen ve gereklilik sınırında duran bir uygulama vardır.

Hanay tipi evlerden ahşap kapı, pencere ve panjür örnekleri: Panjür açık ve kapalı konumda, Kızılağaç Köyü (en üstte); Panjürsüz pencere, Ketendere Köyü (sol ortada). Eski bir panjür Sarıkaya Köyü (sol altta). İşlemeli ahşap bir kapı, yerden yüksek, Kızılağaç Köyü (üst solda). (yan sayfada) Tek katlı, duvar ve çatı silmesi kiremit ve tuğla ile işlenmiş, üzerine eski yazı ile h.1249 (m. 1833/34) tarihi kazınmış ev cephesinden detay. Kızılağaç Köyü, Hüseyin Mehmet Turgut evi (üstte). / Examples of wooden doors, windows and shutters from "hanay" type houses: A shutter, open and shut positions, Kızılağaç village (top). A window without shutter, Ketendere village (left middle). A old shutter, Sarıkaya village, (left below). An ornated wood door, Kızılağaç village (above). (adjacent page) Detail of a façade of a single-floor house with its walls and roof embedded with bricks and tiles. The date inscribed in Arabic script reads the 1249th of the Hegira (1833/1834 AD). Kızılağaç village, Hüseyin Mehmet Turgut house.

Elements of the Buildings: Windows, Doors, Chimneys

The doors, windows, chimneys and the “ayazlık”s: these structural components of village houses are items that are usually confined to functionality, bearing nothing beyond what is necessary.

The doors in rural settlements are for the most part wooden single doors. The entrance doors at the lower level are plain and simple pieces of wood. Double doors are rarely found. Usually the doors opening to living spaces are again single doors, but the pieces of wood are more detailed, i.e. more decorated, depending on the wealth of the house owner.

The windows, on the other hand, show variants that are more elaborate and liable to change. For instance, although the most common window proportion is approximately 2:1, one encounters lower models with turned and profiled grids. There is stone, but more commonly wood at the top of the windows. In some cases, the façade bears plain wooden shutters. In few houses, the window is nested under an arch of stone dressed on the wall.

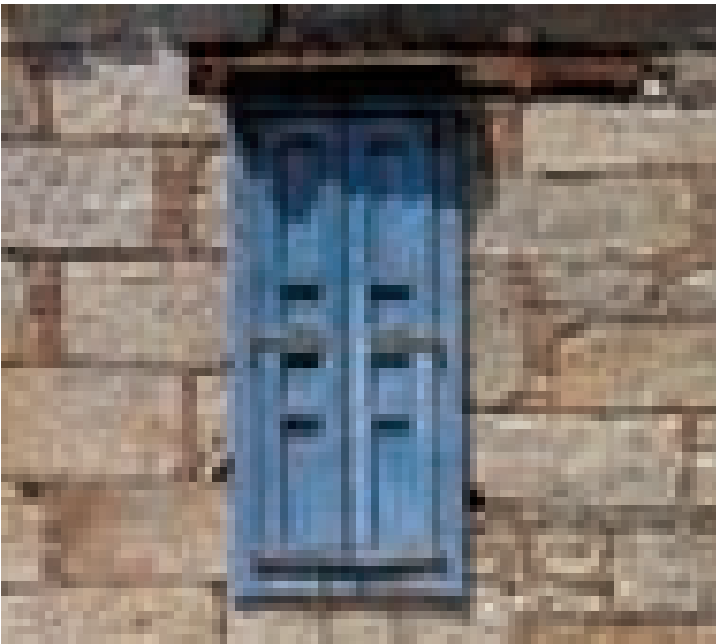
Yapı Ögelerine Dair Pencere, Kapı, Baca

Köy konutlarının yapısal ögeleri, zorunlu olanın dışına çıkmayan ve genelde işlevsellikle sınırlanmış birimlerden oluşur: kapı, pencere, baca ve ayazlık ögeleri, vb.

Bölgedeki evlerin kapıları genelde tek kanatlı ve ahşaptır. Alt birimin girişindeki kapılar, düz ve yalın parçalardır. Çift kanatlı kapı, yaygın görünmemektedir. Yaşama mekânlarının kapıları da genellikle tek kanatlıdır ama sahibinin olanaklarına da bağlı olarak daha özenli, bir başka deyişle daha süslü parçalardır.

Pencerelerde ise daha işlenmiş ve değişime açık varyantlar görülebilir. Örneğin en yaygın pencere oranı yaklaşık olarak 1/2 iken daha basık, ayrıca tornalı ve profilli parmaklıkları olan örneklerle de karşılaşmak olasıdır. Pencere üstlerinde taştan, çoğunlukla da ahşaptan bir lento bulunur. Cephede bazı örneklerde renklendirilmiş düz ahşap kepenkler vardır. Sayıca çok olmayan konutta pencerenin duvara işlenmiş bir kemerin altına yerleştirildiği örnekler de vardır.

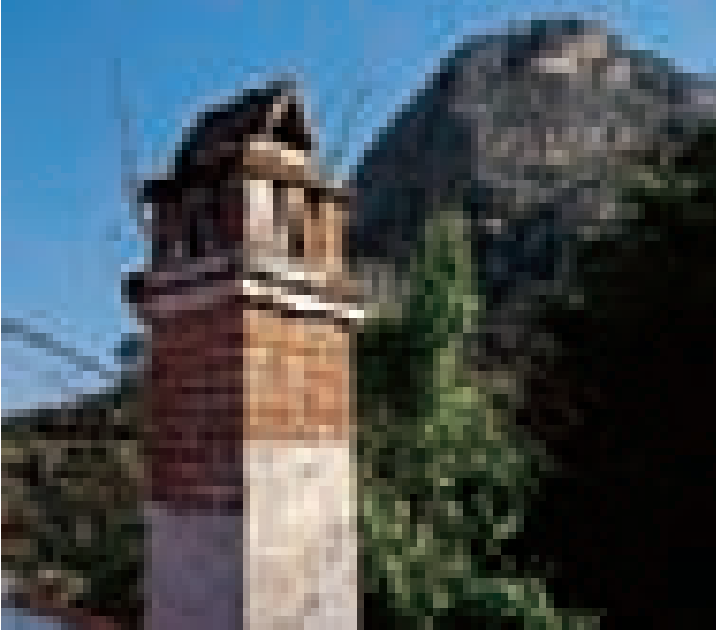

Overall view and details from the stone and wood craftsman İbrahim Aydoğdu's own house. The typical "hanay" model. Ketendere village (top, right below and adjacent page). A window model with straight shutter, and the façade of a wall. Kızılağaç village (left below).

Taş ve ahşap ustası İbrahim Aydoğdu'nun yaptığı kendi evinden görünüş ve detaylar. Tipik hanay modeli. Ketendere Köyü (üstte, alt sağda ve yan sayfada). Düz kepenkli bir pencere modeli ve duvar cephesi. Kızılağaç Köyü (solda).

Çomakdağ köylerinden düz, küplü, bardaklı ve Gümüşkesen Anıt Mezarı benzeri baca örnekleri (ss180-183)/ Examples of straight chimneys bearing jugs and cups, resembling the Monumental Tomb of Gümüşkesen in the Çomakdağ village (pp 180-183).

As to the chimneys, this highly functional element is seen to have elaborated a literature of its own in these settlements. Besides its main function, the chimney represents and expresses a thought, a belief or a purpose, and turns it into an esoteric figure such that it demands an informed reading in order to be decrypted.

The most common model is the type that brings to mind the typical Aegean monumental tombs inspired by the Mausoleion of Halikarnassos. Its simplest form consists of a horizontal layer on the top and bottom, four uprights, and a curved quasi-triangular covering piece. In some of the many variants of the model, this configuration is composed of two or even three layers one on top of the other. There are also examples in which nothing but a triangular hole is left open. In still another model, the chimney's upper part is covered by rows of bricks forming a pyramid. This model may consist of one or two levels. Also some models defy description. On top of some flat chimneys, there are upside-down jugs whose holes enhance aspiration.

Last but not least, the tradition of dressing chimney tops with glass objects (upside-down bottles, standing flat stones in various shapes...) bearing particular meanings might be considered a device of self-expression in this context.

Bacalara gelince bu son derece işlevsel ögenin, bu yerleşmelerde kendine özgü bir literatürünün geliştirilmiş olduğu görülmektedir. Baca, temel işlevinin yanısıra içerilen bir düşünce, bir inanç veya bir ereğin temsilini ve dışa vurumunu görselleştirir. Ezoterik bir biçime dönüştürülür. Hatta bir okuma bilgisi gerektirir. En yaygın model, Halikarnassos Maussoleion'undan dönüştürülmüş, Ege'nin yaygın mezar anıtlarının kurgusunu çağrıştıran baca tipidir. En basitinde alt ve üst kesimde birer yatay parça ve arada dört dikme ile üstte üçgensel eğrisel bir kapama parçası olan model olarak çizilebilir. Bunun birçok varyantı olan modelde kat sayısının ikiye hatta üçe çıktığı örnekler gösterilebilir. Bu baca tipleri hanaylı evlerde görülmektedir. Yalnızca üçgen bir delik bırakılmış basit örnekler de vardır. Üst parçanın kat kat tuğlalarla kare piramit benzeri örtüldüğü baca, bir başka modeldir. Bu model tek veya iki katlı da olabilir. Veya betimlemesi zor modeller de görülebilir. Bazen üzerine, daha iyi çekmesi için ters çevrilmiş ve üzerine delikler açılmış küplerin yerleştirildiği düz bacalar yapılır. Ayrıca bacaların üstüne özel anlamları olan cam eşya, örneğin tersine çevrilmiş cam şişe veya çeşitli formlarda yassı taşlar, vb koyma geleneği de bu bağlamda bir dışa vurum sözcüğü olarak düşünülebilir.

Ev içi, dolap kapakları, raflar ve tavandaki ana mertevin üzerindeki süsler Kızılağaç Köyü, Necati Ertuğrul evi / Interior view of a house with its closet doors, shelves and the ornamentation on the main rafter of the roof, Kızılağaç village, Necati Ertuğrul house.

Ornamentation / A Demonstration for Craftsmanship

Although devoid of functionality, ornamentation has been in all times a sine qua non element complementing the architecture and endowing it with layers of meaning. In the buildings of the region under study here, ornamentation is a constant despite all the inconveniences and limitations of the environment.

To give a seemingly simple practice as an example, the alteration of colors in the burnt clay filling diversifies the bland texture of stone walls. A similar alteration can be observed in the rows of brick coloring the cornice line with triangular cornice bricks. The shards of tiles and bricks contribute to the aesthetic of the whole in numerous examples.

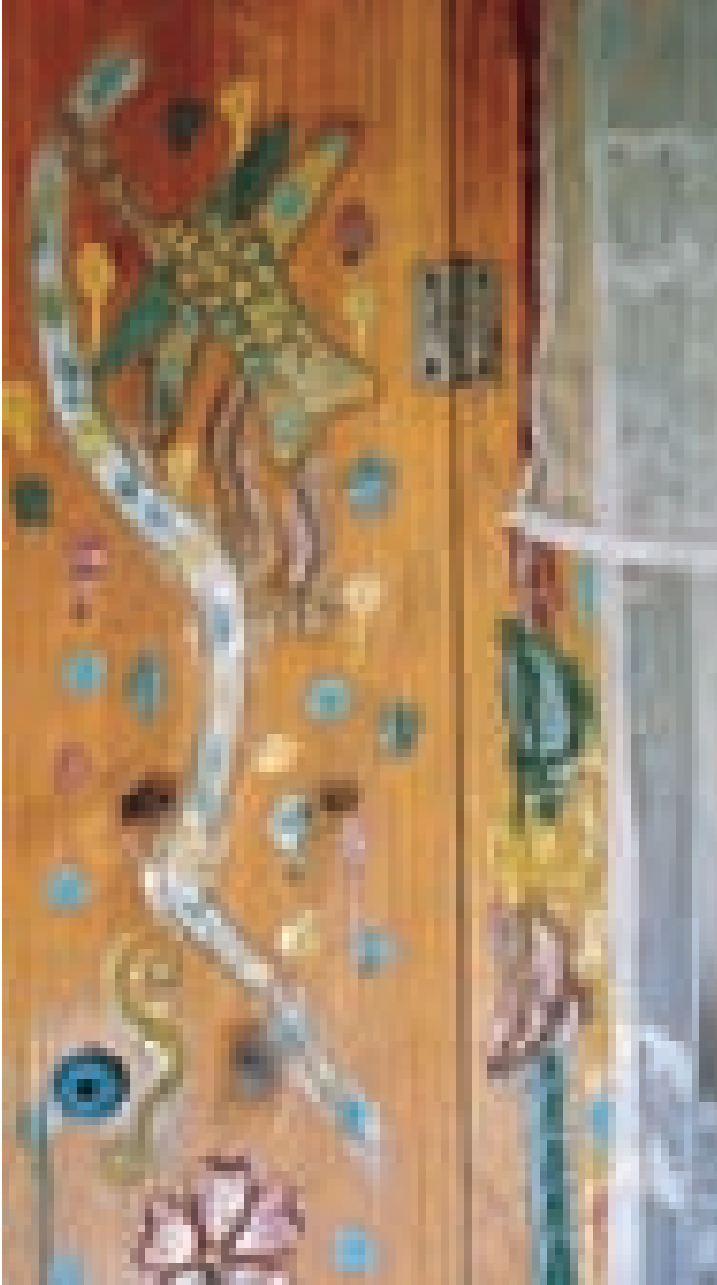
Another domain of ornamentation involves the supports of the "ayazlık". In these supports, two types strike the eye. The most common one is with beams at 45° angle, while the second model has a curved lathed surface or a pedestal making a stylistically baroque curve in the shape of the letter C. These pedestals, as stylistic figures painted in a rural fashion, bring to mind similar structures found in cities. In fact, the city house is known to be exemplary in ornamentation. The parapets with its curved lines, are

Bezeme / Bir Ustalık Sergilemesi

Temelinde işlevsel zorunluluk etkeni bulunmayan ama yüzyıllar boyu vazgeçilemeyen varlığı ile bezeme, mimari yapıtı tamamlar ve ona anlam katmanları ekler. İncelediğimiz alandaki yapılarda da çevrenin tüm zorluklarına ve kısıtlarına karşın bezemenin vazgeçilmezliği açıkça görüldü.

Örneğin en sıradan gibi görünen eylem, pişmiş toprak dolgu malzemesinin duvarların taş dokusunun görsel etkisini değiştiren renk almasıdır. Benzer bir renk alması saçak korniş çizgisini yine üçgen çıkımlar yaparak renklendiren tuğla dizilerinde gözlenebilir. Tuğla ve kiremit kırıklarının verdiği estetik algı küçümsenemez yaygınlıktadır üstelik.

Ayazlık çıkımlarının işlenmesi, bir diğer yaygın bezeme alanıdır. Çıkımlarda genelde iki tip gözlenmiştir. En yaygın görüneni, ahşap kirişlerin 45 derecelik açı ile desteklediği çıkmadır. İkincil olarak da çıtalarla oluşturulmuş eğri bir yüzeyi olan veya bir "C" kıvrımı yapan dolayısıyla bir üslup terminolojisiyle barok olarak tarif edilebilecek bir altlığı olan çıkma modelidir. Devşirilmiş ve boyanarak kırsallaştırılmış bir üslup kalıbı olarak bu altlıklar, konutu, kent örneklerine yaklaştırır. Bezemede kent konutunun

Ornaments on closet doors and decorative carvings on the sides of shelves. Kızılağaç village, Necati Ertuğrul house (left above and left below). Center of the ceiling of the Şevket Sezgin Kayrak house, Kızılağaç village (right above). (adjacent page) Street door and indoor decorations, Kızılağaç village, Necati Ertuğrul house.

again wood examples using urban motifs from the beginning of the century. Yet there are unsupported terraces with simpler and shorter lines.

Virtuosity in ornamentation is seen in indoors. As seen in many houses, ornamentation consists almost exclusively of wood works. Doors and windows are ornated as well as the archs of the cupboard, the shelves, the arch and the interior of the niche, and sometimes the beams and the ceiling.

As to the techniques, the first and most common is painting, and secondly carving. Used together or separately, these two depict a cryptic fantasy world. The paint material supplied by natural products exhibits a unique palette supplementing a wealth of motifs. Nevertheless, instead of an ornament inventory in line with professional and stylistic norms, the lineation is naïve or even coded, rather figurative and symbolic, and the whole can be seen as a kind of work of embroidery. For instance, the moon and the star motifs are transformed by different colorings and unordinary curved lines, the animals and plants are stylized, inverted, and transported out of their natural surroundings, the blank spaces are filled

with flowers or curves. Stylizations of fantastic creatures are indeed not lacking. Flowery trees, similar to wreaths used in urban weddings, are drawn, carved and painted.

The carved ornaments are also products of original naïve working skills. The motif or figure is carved in lines and kerfs, instead of the figurative carving which requires mastery, skill and lengthy experience. For example, a wreath motif is slitted, sliced and carefully stylized in color. The carvings are in general exclusively used in elements overarching the top of the doors. These arch-shaped figures, with their baroque "S" curves, are often filled with star motifs. The choice of motifs is probably determined by expectancy of good luck.

There are also ornamental specimens that are completely foreign to this world of figurative motifs. Every now and then one encounters remarkable stackings of rectangular or triangular shapes that fit into a colorful, albeit strictly geometrical, constellation. Color combinations seen as incompatible by the canons of art are boldly used, and the space is endowed with startling effects.

Dış kapı ve ev içi süslemeleri (üstte) ve (yan sayfada) tavan göbeği, Kızılağaç Köyü, Şevket Sezgin Kayrak evi (sağ üstte). Dolap kapağı bezemeleri ve raf kenarı oyma süsleme. Kızılağaç Köyü, Necati Ertuğrul evi (sağ üstte ve sol altta).

örneklik etmesi bilinen bir tavidır. Çıkmaların parapetleri de eğrisel çizgileriyle yüzyıl başı kent motiflerini kullanan ahşap örneklerdir. Buna karşılık, herhangi bir desteği olmadan daha kısıtlı ölçüde ve daha yalın çizgileri olan çıkmalar da vardır.

Bezemeciliğin ustalık gösterileri ise evlerin iç mekânlarındadır. Pek çok konutta varlığı gözlemlenen bezeme, aslında ve hemen sadece bir ahşap işlemeciliği ürünüdür. Bezeme alanları, kapı ve pencereler başta olmak üzere yüklük kemerleri, raflar, niş kemeri ve içi, çok sık olmasa da tavan kirişleri ve tavan kaplamalarıdır.

Kullanılan teknikler öncelikli ve yaygın olarak boyama, ardından oyma çalışmasıdır. Hem birlikte hem de ayrı ayrı kullanılan bu teknikler, anlaşılması zor bir düşler evrenini resimler. Boyamada doğal ürünlerden elde edilen malzemenin ve kendine özgü bir renk skalasının varlığı fark edilir. Hayli zengin bir motif birikimi olduğu fark edilir. Ancak, profesyonel normlara uyan bir bezeme repertuarı yerine naif bir çizgileme, hatta bir şifreleme ile ve daha çok anlamsal ve simgesel bir motif alfabesi ile çalışılmıştır. Bütünüyle bir nakışlama çalışması olarak algılanmaya açıktır. Örneğin ay ve yıldız motifleri alışlagelen kullanımlarının dışında eğrisel çizgiler eklenerek çeşitli renklerle boyanarak dönüştürülür,

hayvan ve bitki motifleri stilize edilir, doğal bağlamı dışında, örneğin baş aşağı konumlanır, boşluklar çiçek veya kıvrım çizgilerle donatılır. Elbet masalsı yaratık stilizasyonları yapılır. Kent düşünlerindeki nahıllara benzetilen çiçek ağaçları çizilir, çentilir ve boyanır.

Oyma bezemeler de kendine özgü naif işleme tekniklerini kullanan örneklerdir. Ustalık ve zanaat bilgisi ve birikimi gerektiren figüratif oyma işlemi yerine motif veya figür çentiklerle çizgilenerek işlenmiştir. Örneğin bir çelenk motifi, çentilerek ve tam bir stilizasyonla dilimlenir ve renklendirilir. Oymalar, en genel biçimiyle yalnızca kapı üstünü kemerlendiren öğelerde kullanılır. "S" kıvrımlarıyla baroklaştırılmış bu kemerimsilerin içinde çoklukla yıldız motifleri görülür. Motif seçimlerinde olasılıkla uğur beklentilerinin işaretleri aranır.

Bezeme klasmanında bu figüratif motif dünyasının tamamen dışında kalan örnekler de vardır. Tümüyle geometrik bir kurguya oturan, kare, dikdörtgen, üçgen, vb geometrik biçimlerin çarpıcı istifleriyle karşılaşılabilir. Üstelik bu geometri alabildiğine renklidir. Sanatsal dünyanın uyumsuz saydığı renk kombinasyonları büyük bir cesaretle kullanılır ve mekân şaşırtıcı etkilerle donanır.

View of İkiztaş from the village, north side

POSTFACE

Such a peculiar environment, which flavors natural charm with its historical legacy, and marks the story of its own existence on the Spirit of the Place, indeed deserves more attention. In order to nurture the significance of life in the region, this very spirit be

kept safe and sound as well as its historical bonds. It is only by recognizing the Spirit of the Place and by affirming social resoluteness that conscious achievements can be preserved from trivial benefits.

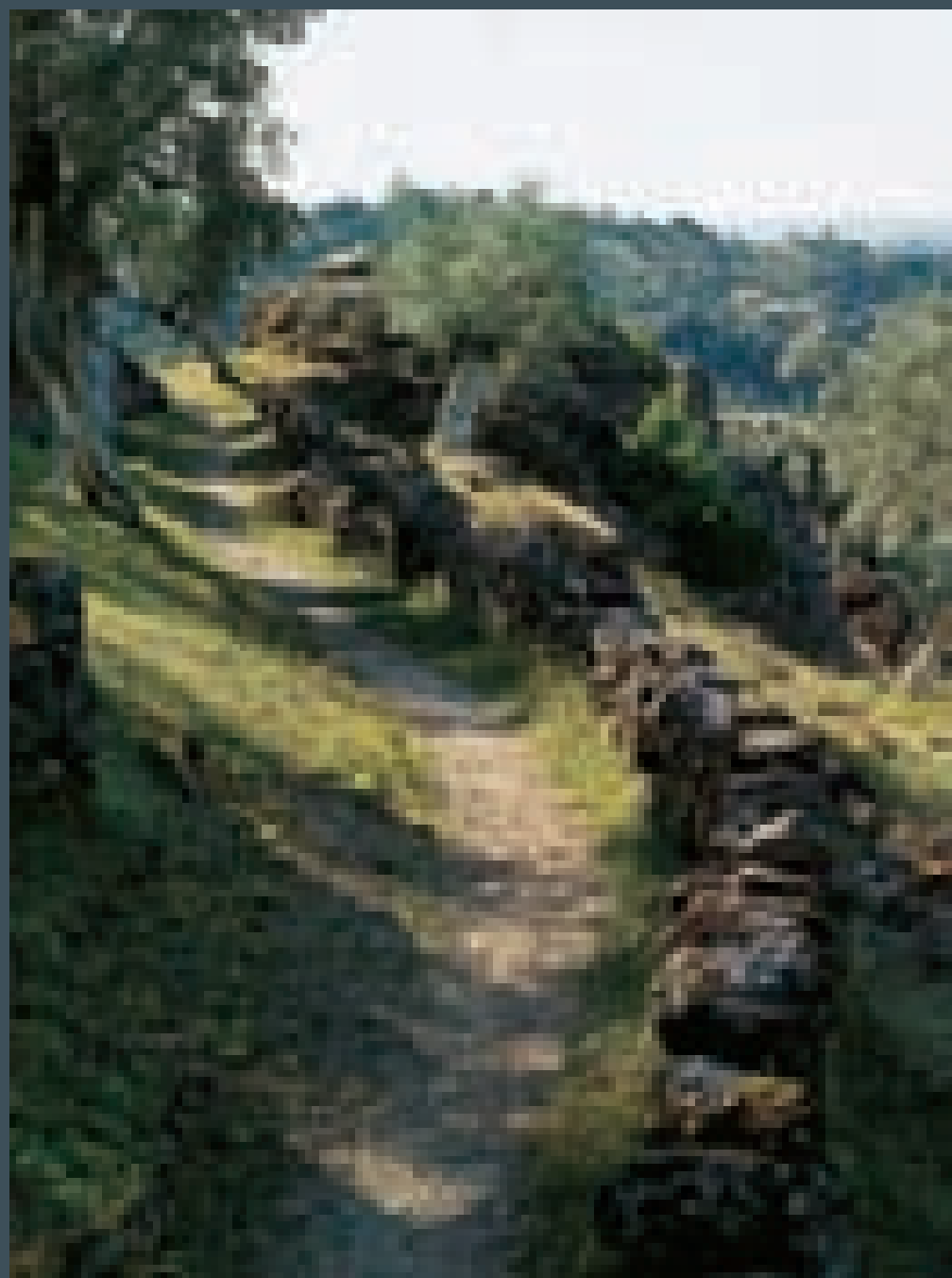

Köyden İkiztaş'a bakış, kuzey cephesi

SONSÖZ

Doğal çekiciliğini tarih mirasıyla zenginleştiren ve var oluşunun öyküsünü Yer'in Ruhu'na katan bu özel çevre, kuşkusuz daha fazla ilgiyi hak ediyor. O ruhun korunması ve tarihi süreklilik bağının canlı ve sağlıklı tutulması bölgede yaşamı daha anlamlı

kılacak. Bilinçli kazanımların sıradan kazançlarla yok edilmemesi için Yerin Ruhu'nun fark edilmesi ve toplumsal kararlılık ön koşul.

THE ÇOMAKDAĞ VILLAGES FROM LABRAUNDA TO KOCAYAYLA

Murat Ural*

Life Goes On

In the beginning was water alone. Then a mountain rose up within water, scraping unreachable heights. The mountain was earth and sky. Earth was female, and the sky male. Both were entwined, and the earth gave birth to a boy: air. Air snook up between earth and sky, set them apart. The earth stood down below, while the sky hovered up high. Thus were begotten the earth and sky; thus was the universe shared by three gods: earth, air and sky.

In the beginning, the air, once begotten, assumed a dissociative function: his father took hold of the sky, while he remained on earth with his mother. The Mother of the Sublime Mountain reigned over the universe with her son, created human beings, and brought forth civilization. Eventually air overthrew his father and became the only god of the terrestrial and celestial realms; regionally, he was named Tarhunt. His divine throne was offered him by the hand of the Mother Goddess. Tarhunt was later named Zeus.

Such was the genesis story in Mesopotamia thousands of years ago. The "fertile" Earth Goddess was the "Mother of the Sublime Mountain". The myth spread westward from Mesopotamia to Anatolia where the Goddess was venerated in special sites, again high up among mountain peaks. Rites were conducted and sacrifices offered. In this way the first temene were instituted whose remnants are extant today.

* Writer

LABRAUNDA'DAN KOCAYAYLA'YA ÇOMAKDAĞ KÖYLERİ

Murat Ural*

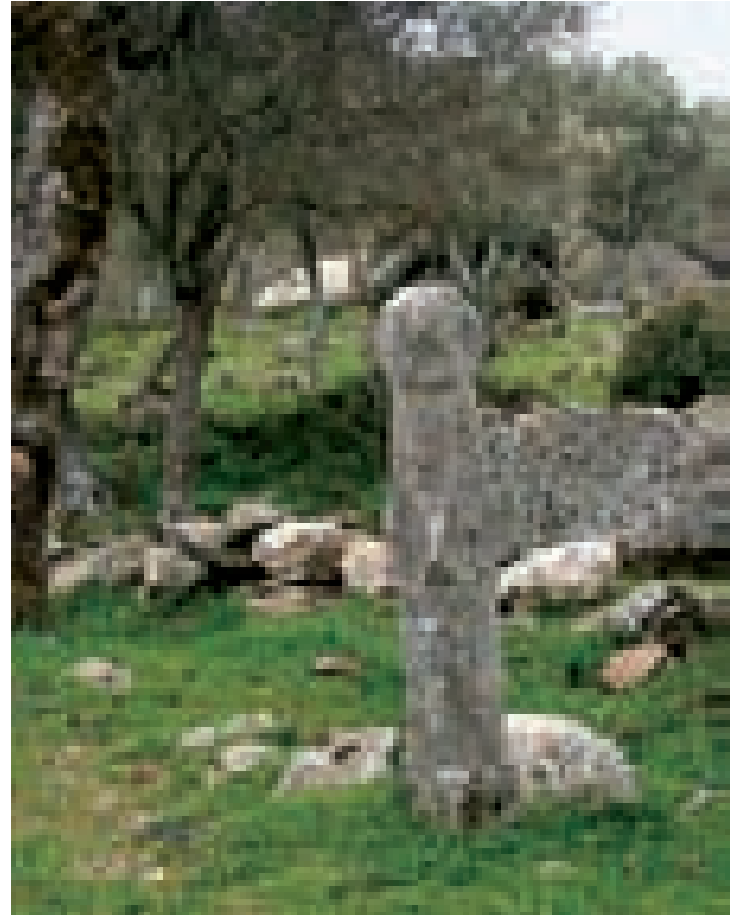
Hayat Devam Ediyor

Önce sadece su vardı. Suyun içinden bir dağ yükseldi; başı sonsuzdaydı. Dağ, toprak ve gökyüzüydü. Toprak dişiydi, gökyüzü erkek. İçiceydiler ve toprak bir çocuk doğurdu; hava. Hava erkekti. Toprakla gökyüzünün arasına girdi, birbirinden ayırdı. Toprak aşağıda, gök yukarıda kaldı. Yer ve gök böyle oluştu. Evren üç tanrı, toprak, hava ve gök arasında böyle paylaşıldı. Başlangıçta hava, yani doğurulan, ayrıştırandı. Babası gökyüzünü ele geçirirken o yeryüzünde annesiyle birlikte kalmıştı. Yüce Dağın Anası, oğlu hava ile evreni düzenledi, insanları yarattı ve uygarlığı kurdu. Zaman içinde hava, babası gökyüzünü yenerek gökyüzünün ve yeryüzünün tek tanrısı oldu; bu coğrafyadaki adı Tarhunt'tu. Tanrılık tahtını ona "Ana Tanrıça" vermişti. Daha sonra onun yerini Zeus almıştı.

Binlerce yıl öncesinde Mezopotamya'nın yaratılış efsanelerinde dünyanın ve evrenin oluşumu böyle anlatılıyordu. "Doğurgan" Toprak Tanrıça "Yüce Dağın Anası"ydı.

Bu efsane Mezopotamya'dan Anadolu'ya da yayıldı. Bu coğrafyada, dağların doruklarındaki özel alanlarda ona tapılır, ayinler yapılır, kurbanlar kesilirdi. İzleri bugünlere kadar gelen ilk Temenos'lar böyle oluşmuştu. Tüm Karia'nın kutsal alanı Labraunda'da da önce o vardı. Labraunda Zeus'a adanırken, Bizans döneminde kiliseler yapıp ayinler düzenlenirken kutsallığın kaynağı hala oydu. O orada olduğu için Zeus da oraya gelmişti, rahipler de; hatta daha sonra da oralardaydı.

* Yazar

Garden road, Sarıkaya village (p.190). Summer settlement house "yayla evi" in Labraunda (p.191). Orta Türbe (sacred tomb) (right top). Ancient tombstones from the graveyard next to the Türbe (left top). Remarkable tombstone with necklace, resembling the head of a Karian woman, with flowers on the right (Photo: F. Kuzucu) (left end right above). (adjacent page) The vaulted brick dome of the Türbe (sacred tomb) (Photo: O. Henry).

Bahçe yolu, Sarıkaya Köyü (s.190). Labraunda Kutsal Alanı'ndaki yayla evi (s.191). Orta Türbe (en üst sağda). Türbe'nin yanındaki mezarlıktan eski mezar taşları (en üst solda). Karia kadın başına benzeyen, sağ tarafında çiçek taşıyan ve gerdanlıklılı değişik mezar taşları dikkati çekiyor (Foto: F. Kuzucu) (sağ ve sol altta). (yan sayfada) Türbe'nin tuğla ile yapılmış tonozlu kubbesi (Foto: O. Henry).

Her spirit presided over the veneration of Zeus in Labraunda, and She maintained her status as source of holiness in the rites and construction of churches later on in the Byzantine era. Her presence attracted Zeus as well as the Christian priests, and She remained there afterwards.

In Ottoman documents from the 16th century, and in the reports of some 19th century western travelers, Labraunda is named "Türbe", "sacred tomb". In fact, there are three such tombs right to the east of Labraunda, in the three old adjacent villages of Orta, Arapyatağı and Akkovanlık, all considered sacred by the indigenous Turkmens of Çomakdağ.

In the Orta village, next to the ancient Milas-Aydın caravan way, the peasants have inherited the following story from their forefathers about the Twin Tombs (İkiz Türbe) one of which is destroyed today: a holy man from the region got attacked by brigands while teaching in his madrasah. Realizing he was a holy man, they apologized. Then the man accompanied them to the site of the tomb, stabbed his stick into the ground and went on to eat with them. On his way back, he forgot his stick and asked his students to bring it back. His students failed to pull the stick out of the ground. Upon this, the holy man and his disciples settled on that site. This is the story of the first settling on Çomakdağ (the Stick Mountain), and it might explain why Ottoman sources use the term "Çomak Tiri" (Clan of the Stick) for both the Turkmens and the mountain in the region.

This typical myth legitimizing initial settlement is supported by the existence of the tomb, said to be erected upon the martyrdom of a saint during the conquest of the land around the year 1050, precisely when Turkmens made their first appearance in the region. This is an inaccurate dating for the tomb, given in retrospect, that the Turks had not even reached the eastern part of Anatolia.

The year 1025 of the Hegira (1661 according to the Gregorian calendar) can be read on the small epigraph on the tomb. This epigraph could have been written later while the building was repaired, for the tomb and the annex building used as a mosque

16. yüzyıldaki Osmanlı belgelerinde ve 19. yüzyılda bu bölgeye gelen bazı Batılı gezginlerin kitaplarında Labraunda yöresinin adı "Türbe" olarak geçiyor. Labraunda'nın hemen doğusunda, yüzlerce yıldır burada yaşayan Çomakdağ Türkmenleri ve yörükleri için kutsal sayılan birbirine yakın eski Orta, Arapyatağı ve Akkovanlık köylerinde üç türbe var.

Eski Milas Aydın kervan yolunun yakınındaki Orta Köyü'nde bulunan, günümüzde biri yıkık durumda olan İkiz Türbe ile ilgili olarak köylüler dedelerinden naklen şöyle bir efsane anlatıyorlar: O civarda yaşayan ulu bir kişi, ders verdiği medresede eşkiyaların saldırısına uğruyor. Ancak eşkiyalar onun ulu bir kişi olduğunu anlayıp af diliyorlar. Ulu kişi onları, türbenin olduğu yere kadar uğurluyor. Bu sırada elindeki çomağı yere saplayıp onlarla yemek yiyor. Dönerken çomağını unutuyor. Talebelerinden getirmelerini istiyor. Talebeleri çomağı yerinden çıkaramıyor. Bunun üzerine ulu kişi ve etrafındakiler oraya yerleşiyor. Çomakdağ yöresinde yerleşim buradan başlıyor, sonra etrafa dağılıyorlar. Bu yörede yaşayan Türkmenlerin Osmanlı kaynaklarında "Çomak Tiri", bölgedeki dağın da aynı isimle anılması muhtemelen bu efsaneden kaynaklanıyor olabilir.

Bu tipik ilk yerleşimi kutsallaştırarak meşrulaştırma mitosu, Türkmenlerin bu bölgede ilk göründükleri tarih olduğu söylenen 1050 yılında yapıldığı, içinde bu bölgenin fethedilmesi sırasında şehit olan ulu bir kişinin yattığı söylenen türbenin varlığı ile destekleniyor. Bu tarihin sonradan yakıştırıldığı anlaşıyor, çünkü o tarihlerde Türkler henüz Anadolu'nun doğusuna bile ulaşmamıştı. Türbedeki küçük bir kitabede h. 1025 (m. 1661) tarihi okunuyor. Bu kitabe daha sonraki dönemlerde binada yapılan bir onarım sırasında yerleştirilmiş olabilir; çünkü türbe ve yanında cami olarak kullanılan yapı geç Bizans dönemine tarihleniyor. Türbenin kubbesinin yapıldığı tuğlaların benzerlerine Labraunda'daki Bizans dönemi yapılarında rastlanıyor. Türbenin yanında ve arkasındaki hazirede bölgede hiç görülmeyen formlarda eski mezar taşları ile birlikte Çomakdağ köylerinde bulunan menhir tipi mezar taşları

date back to the Late Byzantine era, and the bricks of the dome are similar to the ones used in Byzantine buildings in Labraunda. The graveyard next to the mosque contains old tombstones in forms never seen in the area, as well as menhir-type stones found in the Çomakdağ villages. The female head roughly represented in a stylized tombstone reminds one of Karian women with her hair style, the flower on her head and her necklace. Besides, the area contains ancient Karian graves. Its location next to Labraunda and within the Ombianon in the Karian period, suggests that the area might be settled upon earlier and that its sacred character goes much further back before Byzance.

The sacred character of sites was inherited and transformed through various generations and different languages. While the ancient sacred sites have come to shelter temples dedicated to Zeus and other deities, other interesting transitions took place as years went by: the pagan temples were turned into basilicas and the holy cross replaced cultic statues; then later, basilicas became mosques and this time the cross yielded to the crescent.

Commissioned by Menteşeoğlu Ahmet Gazi Bey in 1378 in Milas, and built almost solely out of material from ancient Mylasa, the Ulu Cami offers a unique outlook with the neatly cut marble and stone blocks on its outer walls as well as with its column capitals, epigraphs, friezes, subtle workings, and the delicately sprinkled shards in its joints. The remarkable massive marble might be dedicated to Zeus Osogo, given that he is associated both with the small double-sided axe of Zeus Labraundos engraved on a marble in between friezes, and with the trident of Poseidon. The double-sided axe is also found in Milas on the wall of the Belen Mosque that was converted from a church¹ in Hisarbaşı and on the extant column of a funerary stone in Ulu Mosque. It is astonishing to see such a major worship object of bygone cults as the double-sided axe on later sacred buildings.

bulunuyor. Bir kadın başını andıran stilize bir mezar taşı, saç şekli ve başına taktığı çiçek ve gerdanlığıyla Karia dönemindeki kadınları çağırıştırıyor. Ayrıca çevrede antik dönemden kalma Karia mezarları da var. Labraunda'nın komşusu olması ve Karia döneminde Ombianon içinde yer alması burada bir yerleşim olabileceğini ve bölgedeki kutsallığın Bizans'tan çok daha eski dönemlere gittiğini düşündürüyor.

Tarih boyunca kutsallık elden ele, dilden dile aktararak, dönüştürülerek sürüyor. Antik dönemlerin kutsal alanlarında sonra Zeus ve diğer tanrılara adanmış tapınaklar yükseliyor. Zaman geçiyor tapınaklardan bazilikalar yapılıyor; tanrıların kült heykellerinin yerini kutsal haç alıyor. Zaman geçiyor bazilikalar camiye dönüştürülüyor; kutsal haçın yerini "hılal" alıyor. Bu süreçler çok ilginç geçişler gösterebiliyor.

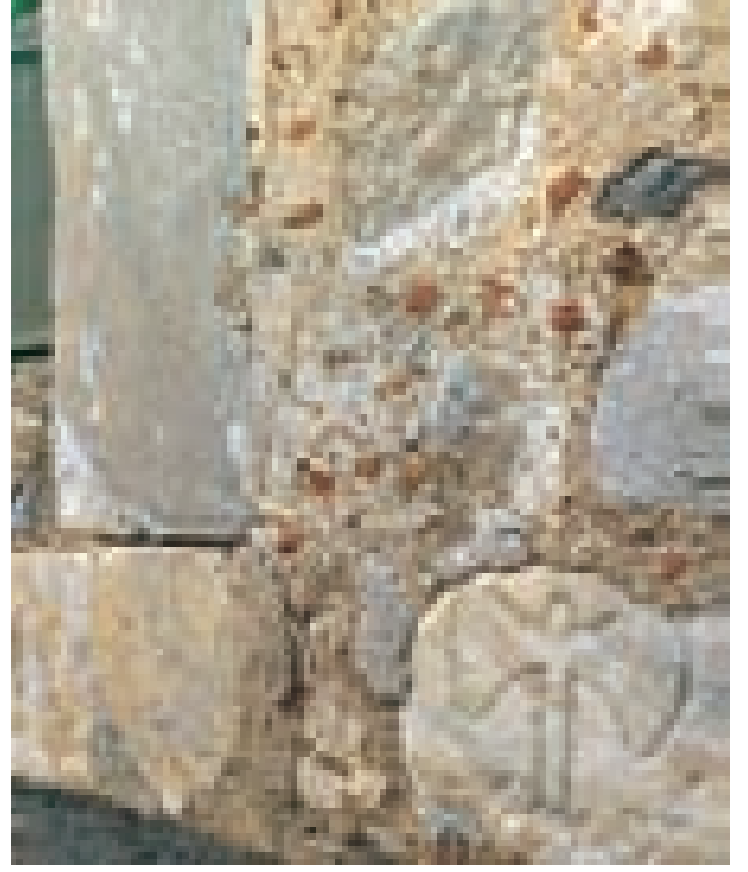
Milas'ta, 1378 yılında Menteşeoğlu Ahmet Gazi Bey'in, hemen tamamen antik Mylasa'dan kalan devşirme malzeme ile yaptırdığı Ulu Cami, dış duvarlarında yer alan düzgün kesimli mermer ve taş bloklarının yanı sıra sütun başı, yazıtlar, frizler ve işlemeli yapı elemanları, derz aralarına süslemeci bir anlayışla yerleştirilen tuğla parçaları ile benzersiz bir görünüm sunuyor. Frizli parçalar arasında, küçük bir çifte balta işlemeli mermer parça ile caminin doğu köşesinde, üzerine Zeus Labraundos'un çifte baltası ile Poseidon'un üç dişli zıpkınının işlendiği, bu iki simgeyi şahsında birleştiren Zeus Osogo'ya ithaf edildiği anlaşılan büyük bir mermer blok dikkati çekiyor. Camide kullanılan devşirme malzemelerin çoğunluğunun eski kutsal yapılardan taşındığını gösteriyor. Milas'ta çifte baltaya, kiliseden camiye dönüştürüldüğü söylenen Hisarbaşı'ndaki Belen Camisi'nin duvarında¹, Ulu Cami'de musalla taşının altındaki sütun parçasında rastlanabiliyor. Bir zamanların en önemli kutsal nesnesi olan çifte baltayı sonraki dönemlerin kutsal yapılarında görmek tarihin güzel bir sürprizi olmalı.

Milas Ulu Camisi, güneydoğudan görünüş (üstte). Tümüyle eski Mylasa'dan kalan devşirme malzemeyle yapılan camide duvarlarda yer alan yazıtlar, mermer mimari parçalar ve tuğla ile yapılan süslemelerle çağdaşları arasında benzersiz bir görünüm sunuyor. Cami'de Karia döneminin kutsal simgesi olan çifte balta cami duvarındaki bir frizli taş blokta ve musalla taşının altındaki adak bloğunun üzerinde de görülüyor.

Ulu Mosque in Milas, southeastern view (above). On the walls of the mosque, the inscriptions, all crafted out of material collected from ancient Mylasa, as well as the marble architectural components and the brick ornamentations all offer a unique appearance among its contemporaries. The double axe, the sacred symbol of the Karian period, can also be seen on a stone block on the mosque wall and on the altar under the "musalla taşı" (coffin stone).

Ulu Cami'nin destek duvarlarındaki üzerinde çift baltayla Poseidon'un üçlü mızrağının işlendiği büyük taş blok (sol üstte). Belen Camisi'nin duvarındaki çift baltayla (foto: T. Kutlu). (yan sayfada) Ulu Cami cephesi, kuzey batıdan görünüş. / Massive block of stone engraved with a double axe and trident of Poseidon on the bearing walls of the Ulu mosque (left above). The double axe on the wall of Belen mosque (right above) (photo: T. Kutlu). (adjacent page) Façade of Ulu mosque, northwestern view.

Life on the Mountains

Labraunda is usually said to be abandoned after the 13th century Turkish invasion of the Karian region under Byzantine control. At that point, Labraunda had lost its splendour and privileged status as the religious center of Karia, and became an ordinary Byzantine outpost. After the Byzantine rule, life went on nevertheless, and Labraunda came to be named "Kocayayla" (Old Plateau), just as Mylasa came to be named "Milas", and the nearby medieval fortress Pezona "Beçin". Meanwhile, famous Miletus became the capital of its new rulers, the Menteşeoğulları, and was called "Balat", a name inspired by the Greek Palatia. Due to its fertile ground and its buildings no longer extant, Labraunda became the summer settlement for the new inhabitants, the peasants of Kargıcak, who built houses, goat folds, small gardens, and made full use of the sacred water of Labraunda. They found their own holy site not in Labraunda, but in Türbe nearby.

Today peasants no longer go out to their summer settlement, but their houses, folds and gardens remain up there, as well as the recently built stone towers intended to keep bears away from beehives. They remained somewhat in connection with Labraunda, took care of the area, protected it, and told its story to visitors. Today, they work at excavations in Labraunda in the summer, and go back home carrying with them the sacred water of Labraunda.

The old "Türbe" village was relocated, under its new name "Orta", higher up in the plains lying next to the Alinda-Karpuzlu way, irrigated by the Geyikli barrage lake. Peasants built new houses and Türbe was left alone with its caretaker and a few families.

In short, life in Labraunda and its surroundings always went on, in one way or another, as it does today.

Dağlarda Hayat

Genellikle 13. yüzyıl sonlarında Türkler Karia bölgesini Bizans'tan alınca Labraunda'nın terk edildiği söylenir. Bu sırada Labraunda görkemini ve tüm Karia'nın dinsel merkezi olmak gibi ayrıcalıklı konumunu çoktan kaybetmişti, Bizans'ın uç karakolu durumundaydı. Bizans'tan sonra da bölgede hayat devam etti; Labraunda "Koca Yayla" oldu. Tıpkı Mylasa'nın "Milas", onun hemen yakınındaki Ortaçağ kale kenti Pezona'nın "Peçin", ünlü Miletos'un, Grekçe Palatia'dan mülhem, "Balat" adını alıp bölgenin yeni egemenleri Menteşeoğulları'na başkentlik yapmaları gibi. Muhtemelen bugün yıkılmış olan binaların bir kısmının sağlam durumda olduğu, sulak, ağaçlı, verimli Labraunda, bölgenin yeni sakinlerinden Kargıcak köylülerinin yazları konakladıkları mekan oldu. Eski Kutsal Alan içinde ve çevresinde, evler, keçileri için ağıllar, küçük bahçeler yapıldı ve Labraunda'nın kutsal suyunu kullandılar. Labraunda onlar için kutsal değildi, ancak kendi kutsallıklarını onun hemen yakınındaki Türbe'de buldular.

Köylüler günümüzde yaylaya fazla çıkmıyor, ancak evleri, ağılları, bahçeleri hala orada, daha yakın zamanlarda arı kovanlarını ayılardan korumak için yaptıkları taş kuleleri de duruyor. Labraunda ile ilişkileri bitmiş değil; yıllardır Labraunda'yı koruyup kolladılar, bekçilik yaptılar, ziyaretçilere Labraunda'yı anlattılar. Yazları Labraunda'daki kazılarda çalışıyorlar. Akşam evlerine dönerken yollarında Labraunda'nın kutsal suyunu götürüyorlar.

Eski Türbe köyü, "Orta" adıyla, biraz yukarıda, Alinda/Karpuzlu yolunun kenarındaki platonun düzgünlüklerinde ve Geyikli baraj gölünün suladığı topraklarda yeni yerine taşındı. Yeni evler yapıldı. Türbe'de bakıcısı ve birkaç aile kaldı.

Labraunda'da ve çevresinde hayat şu veya bu şekilde hep devam etti ve ediyor.

Çomakdağı

Labraunda'nın yaklaşık 750 m yükseklikteki Akropolis Kalesi'nde güneye doğru durup muhteşem manzaraya karşı kollarınızı iki yana açarsanız inanılmaz bir coğrafya ve tarihi de kucaklamış olursunuz. Batıya doğru, sağ tarafınızda milyonlarca yıllık jeolojik oluşumların bugünlere taşıdığı olağanüstü Latmos/Beşparmak dağları, bu dağların doğu ucunda yer alan ve bu yazımıza konu olan Çomakdağ köyleri; daha ilerde Latmos Dağı'nın eteklerinde Ay Tanrıçası Selena ya da sonradan aldığı isimle Artemis'in çoban Endymion'a aşık olduğu alan ve hemen yanıbaşında doğayla birlikte var olmanın en güzel örneklerinden birini sunan Herakleia kenti ya da bugünün Kapıkırı köyü; dağların ardında Miletos ve Priene, önünüzde uzaktan görünen Ege'nin kıyısındaki İasos ya da bugünün Kiyıkışlacık köyü; sonra Mylasa/Milas ve Beçin, onların arkasında güneye doğru Halikarnassos/Bodrum; doğuya doğru yönelince Stratonikeia/Eskihisar ve hemen yakınındaki Karia'nın en önemli, Grek dünyasının en karmaşık tanrıçalarından Hekate için yapılmış kutsal alan Lagina; doğuda İç Karya'ya açılan kapılar Alabanda ve Kraliçe Ada'nın kenti Alinda; sonrası ünlü efsanesiyle Marsias/Çine Çayı ve hala Karia karakterini koruyan Gerga ve ilerisi İç Kayra... Arada yüzlerce köy, kale, kule, nekropol... Dağlarda ve ovalarda tüm bu yerleri birbirine bağlayan, bir kısmı bugün de kullanılan antik dönemden kalma patikalar, yollar...

Böyle bir coğrafya ve tarih dünyasının bir anda silinip yerini yepyeni bir şeyin alması mümkün mü?

Çomakdağ

If a traveler happens to climb up the 750 m-high Acropolis of Labraunda, and turns towards the magnificent view in the south, he will embrace a number of sites of amazing geographical and historical significance. To his right, in the west, he will find the Latmos Mountains (Beşparmak Dağları) with their million-year-old geological formations, then the Çomakdağ villages at their eastern slopes, and further ahead Herakleia (today Kapıkırı) at the foot of Latmos, an ideal natural nest for settlement where the Moon Goddess Selene or Artemis fell in love with the shepherd Endymion, as well as Miletus and Priene behind the mountains, İasos (Kiyıkışlacık) far on the Aegean coast, then Mylasa (Milas) and Beçin, and Halikarnassos (Bodrum) in the south. Towards the east lie Stratonikeia (Eskihisar) and the nearby sacred site of Lagina dedicated to Hekate, a Karian goddess of great importance and a highly complex figure of the Greek world, and at the east the double doors to inner Karia, namely Alabanda and Alinda, the city of queen Ada, and finally the legendary Marsyas (Çine Çayı), the still Karian Gerga, and inner Karia. And in between lie countless villages, fortresses, towers, necropolises, still partially active ancient pathways between all these locations on mountains and plains.

What could sweep away and replace such an important geographical and historical legacy?

Eski zeytinyağı işliğı, Ketendere Köyü. / Ancient olive oil factory, Ketendere village

While embracing today's world up high from the Acropolis, one's mind goes back quickly to the Middle Ages and Antiquity. In a cold winter day 2500 years ago in Iasos, one would encounter young men skillfully shaking thin olive branches in Kiyıkışlacık, while peasant women and children gathered olives on the ground with great ease. The family marks painted or carved on olive trees were probably similar to the ones today. The olive pressing stones until recently used in Çomakdağ villages, the wooden olive squeezing basins regionally called "Şihın" and "Şehrana"...

All these tools are known to have been used 2500 years ago for producing olive oil, and one might guess that the oil then tasted the same as today. Similarly, then as today, pine cones were plucked from stone pines, the nuts were extracted and broken, goats were gathered and milked in folds in the evening, yoghurt and butter were prepared with similar methods.

If a hunter or shepherd went down to the lowlands from Avşar Köyü next to Myus on the Beşparmak mountains, or from Narhisar, the ancient site of Narasa, he would be easily recognized by the way he walks, slightly pulling up his legs, swiftly skipping, looking way ahead while attentive to the bumps in front of him. This is how people walk on mountains today, as they presumably did 2500 years ago, such that a Narasa peasant

could be barely distinguished from one in Narhisar. Then as today, a shepherd from Myus would be recognized as such, had he walked through Mylasa.

Hunters and shepherds on Beşparmak mountains know well the hidden natural tunnels under the piles of massive rocks as well as the spacious halls and natural bathing pools filled with pure cold water. This knowledge is a must for living in these mountainous lands, as testified by the cave drawings, found in 1994 in the area, drawn approximately nine thousand years ago.²

The hardships of living on the mountains appear to have brought about a life of solidarity and intense cooperation in villages. For instance, when someone is building a house, the peasants cut the supporting column together, regionally called "düve" or "düver", from the great pine trees in the forest, and carry it down to the villages on their shoulders.

Similarly, olive pressing and soap production were done jointly in a common working space. It is easy to guess that such practices, arguably among the most ancient ones on these mountains, tightened bonds between peasants and strengthened their traditions.

In short, tough as it might have been, life was never absent from these mountains.

Ayakla zeytin ezme tekneleri Kızılağaç Köyü (üst solda) ve elle döndürülen taş zeytin değirmeni (Karpuzlu, Alinda, Orta Mahalle) (en üst sağda). Zeytinyağı işliği, pres ve motorlu taş değirmen (Kızılağaç Köyü). Yörede önemli bir ürün olan çam fıstığı kozalakları (Sankaya Köyü) / Wooden basins used for olive pressing by foot in Kızılağaç village (left top) and a stone hand-mill for pressing olive oil (Karpuzlu, Alinda, Orta Mahalle) (right top). Olive oil factory, press and stone mill with engine (Kızılağaç village) (left above). Pine cones, an major means of subsistence in the region (Sankaya village) (right above).

Akropol Kalesi'nde bu dünyayı kucaklarken beyniniz şimşek hızıyla çok gerilere, bugüne, orta zamanlara yolculuklar yapar. Kıyıkışlacık'ta soğuk bir kış gününde Akropol'ün yamaçlarındaki zeytin ağaçlarının üzerinde, elindeki ince uzun bir dalı ustalıklı kullanarak zeytin çırpın bir genç adam, ağacın altında dökülen zeytinleri inanılmaz bir beceriklilikle toplayan köylü kadınlar ve çocuklar; 2500 yıl geriye çok hızlı bir yolculuk yaparsanız İasos kentinde herhangi bir zeytin alanında göreceğiniz manzara bundan çok da farklı olmamalı.

Muhtemelen zeytin ağaçlarının üzerine boya ya da ağacı çenterek koydukları aile işaretleri de birbirine benziyordu. Ya da Çomakdağ köylerinde yakın zamana kadar kullanılan, kol kuvvetiyle döndürülen zeytin ezme taşları ya da Çomakdağ köylerinde "Şhın-Şehrana" olarak adlandırılan ayakla zeytin ezilen ahşaptan yapılmış tekneler; 2500 yıl önce de zeytinyağının benzer yöntemlerle üretildiğini biliyoruz, muhtemelen "ayak yağının" tadları bile aynıydı. Ya da bu bölgede çok bulunan fıstık çamlarından kozalakların toplanması, fıstıkların çıkarılması, kırılması; keçilerin akşam ağıllarda toplanması, sütlerinin sağılması, yoğurt ve yağ yapılması vb. vb.

Beşparmak dağlarında Myus'un yakınındaki Avşar Köyü'nden ya da eski Narasa'nın üzerinde kurulduğu Narhisar'dan, biraz ilerisindeki Viran ya da daha ilerdeki Sakarkaya köylerinden bir

avcı ya da çoban ovaya inse hemen tanınır; çünkü bacaklarını hafif yukarıya doğru kaldırarak, seke seke ve hızlı yürür, ileriye bakar fakat önündeki tümseği de görebilir. Dağda böyle yürünür çünkü. 2500 yıl önceki dağlılar da böyle yürüyor olmalıydılar. Bir Narasalı ile bir Narhisarlı bir arada yürüse herhalde birbirinden ayıramazdık. O zamanlarda da Myus'tan bir çobanın yolu Mylasa'ya düşse herhalde hemen tanınırdı. Beşparmak dağlarındaki avcılar ve çobanlar, üst üste düşen büyük kaya kütlelerinin altlarındaki gizli doğal tünelleri, büyük hacimli salonları, rahatlıkla banyo yapılabilen tertemiz, soğuk sulu doğal havuzları avuçlarının içi gibi bilir. Bu dağlarda yaşamının bir gereğidir; 1994 yılında burada bulunan ve dokuz bin yıl geriye, tarih öncesi zamanlara giden mağara resimlerinin gösterdiği gibi.²

Dağların zorlu koşullarının köylerde daha dayanışmacı bir yaşamı zorunlu kıldığı görülüyor. Eskiden bazı işler birlikte yapılmış. Örneğin biri ev yapacağı zaman köylüler tavanın "düve-düver" denilen ana taşıyıcı kolonunu, ormandaki büyük çam ağaçlarından birlikte keser, omuzlarda köye indirirlermiş. Zeytin sıkma, sabun yapma gibi işler de köyün ortak üretim alanlarında beraber yapılmış. Bunun köylüler arasındaki bağlılığı arttıran, gelenekleri güçlendiren bir rol oynadığı görülüyor. Bu da dağların en eski adetlerinden biri olmalıdır.

Bu dağlarda hayat zordu, ama her zaman vardı.

Menteşe Beyliği döneminde basılan ve Karia dönemi sikkelerinde de görülen arslanlı sikke (sağ en üstte). Balat'taki (Miletos) hamamda duvara çizilmiş bir yelkenli gemi (sol üstte). Beçin'de bulunan Mentese arslanı rölyefi (sağ üstte). / Coins with symbols of lion reminiscent of the lion symbol seen on coins dating from the Karian era and coins from the time of the Mentese principality (right top). A sail drawings at the wall bath from Balat (Miletos) (left above). The Mentese lion relief in Beçin (right above).

A Millenary Story

In the thirty years following the establishment of the Seljuk State in 1038 upon successive military victories on Sassanid soil (today Iran), the Turks invaded all Iran, Mesopotamia, Syria and Palestine, and reached the Mediterranean coast. Meanwhile, they set foot over Ani in 1065, entered Anatolia via Armenia and made it all the way to Kayseri.

Once the Seljuks defeated the Byzantine army in the Battle of Manzikert in 1071, the gates to Anatolia were wide open to Turks. While the Anatolian Seljuk State was established in İznik (Nicaia) in 1075, the eastern Turkmen nomads spread over Anatolia, especially within the Milas-Aydın-Denizli triangle on the southern Aegean coast.

Before the First Crusade, almost all Anatolia was under Turkish rule. Yet, the situation did not last long. During the First Crusade (1096-1102), the Seljuks had to move their center from İznik to Konya (Iconium); the border between Byzance and the Seljuk State was established accordingly, and would stay in place for about 250 years. Except temporary modifications, the border crossed Mylasa (Milas), Myriocephalon (Çivril) and Ankyra (Ankara) and ended in Amastris (Amasra) on the Black Sea coast.³

Data coming from Labraunda demonstrate that Byzantine influence was alive until the end of the 12th century. Accordingly, Milas and Çomakdağ fell within the Byzantine borders until the end of the century.⁴

In the mid-13th century, many Turkmens came to Anatolia, fleeing Mongolian invasion. The Seljuks oriented these dynamic and belligerent masses toward the Byzantine border in the West. Settled around Milas, the Menteseoğulları are known to have made conquests after 1260 in the name of the Seljuks with the Aydınoğulları. At the turn of the century, while the Seljuk State was broken apart, the Mentese principality was established in Miletus (Balat) and Byzance was left with nothing in Anatolia except a few cities.⁵

Thus, it may be said that the Turkmens, presently established in Milas, began to come to the area from the mid-13th century on, and that the intense settlement in the region was due to the incoming masses from Denizli, Aydın and Muğla toward the end of the century upon the withdrawal of Byzance. Present day Turkmen settlements suggest that the incoming masses settled on mountains. Given their homeland, they were probably inexperienced with the life conditions on the mountains; their choice might be explained by security reasons in such an unfamiliar and complex historical and geographical setting. Despite Islamization, Turkmens remained loyal to their ancient religion, Shamanism, as well as to the "Fathers" (Baba) representing their power. These people were heterodox, highly belligerent, deeply connected to their tribal organization, and capable of great dynamism due to their millenary nomadic life-style. Displaced from their homeland, they were in quest for a new one where they could live the way they

Balat'taki (Miletos) İlyas Bey Camisi ve Beylik dönemi Anadolu'sunun en güzel mimari örneklerinden biri olan mihrabı. (s.204) / Ilyas Bey mosque in Balat (Miletos) and Mihrap of the Balat Ilyas Bey mosque, among the most remarkable architectural examples from the time of Anatolian principalities (p.204).

Bin Yıllık Öykü

Türkler, Sasani topraklarına (İran) girip kısa sürede birbiri üzerine kazandıkları askeri başarılarla Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu ilan ettikten (1038) sonraki otuz yıl içinde tüm İran, Mezopotamya, Suriye ve Filistin'i işgal ederek Akdeniz'e ulaştı. Bu sırada Ermenistan üzerinden Anadolu'ya girip Ani'yi de aldılar (1065) ve Kayseri'ye kadar ilerlediler. 1071 yılındaki Malazgird Savaşı'nda Bizans orduları Selçuklu ordusu karşısında dağılınca Anadolu'nun kapıları Türklere tamamen açıldı. İznik'te (Nikaia) Rum Selçuklu Devleti'nin (Anadolu Selçukluları) kuruluşu ilan edilirken (1075) doğudan gelen göçebe Türkmen kitleleri Anadolu'ya, bu arada Güney Ege ve Milas – Aydın – Denizli üçgenine de dağıldılar. I. Haçlı Seferi öncesinde hemen tüm Anadolu Türklerin egemenliğindeydi. Ancak bu kısa sürdü. I. Haçlı Seferi sırasında (1096-1102) Selçuklular İznik'i terk edip merkezlerini Konya'ya (İkonion) taşımak zorunda kalınca, Anadolu'da Bizans ve Selçuklular arasında yaklaşık iki yüz elli yıl sürecek bir sınır oluştu. Bu sınır, zaman içinde bazı değişimler göstermekle birlikte, Mylasa (Milas), Myriokephalon (Çivril), Ankyra (Ankara) üzerinden geçiyor ve Batı Karadeniz'de Amastris'e (Amasra) ulaşıyordu.³

13. yüzyıl ortalarında Moğol istilasından kaçan çok sayıda Türkmen Anadolu'ya geldi. Selçuklular bu hareketli ve savaşçı kitleleri Batı'ya Bizans sınırına yönlendirdi. Milas yöresine yerleştirilen Menteşeoğulları'nın, 1260'dan sonra, bölgede Aydınoğulları ile birlikte Selçuklular adına fetihler yaptığı biliniyor.

13. yüzyıl sonunda Selçuklu Devleti dağılır ve Miletos'ta (Balat) Menteşe Beyliği kurulurken Bizans'ın Anadolu'da, birkaç şehir dışında bir varlığı da kalmamıştı.⁴

Labraunda'dan sağlanan veriler, 13. yüzyıl başlarına kadar bu yörede Bizans'ın varlığının sürdüğünü gösteriyor.⁵

Bu verilerden hareketle bugün Milas yöresinde yerleşik Türkmenlerin ve göçebe yörüklerin bu bölgeye 13. yüzyıl ortalarından itibaren geldikleri, yoğun yerleşimin bu yüzyılın sonlarında Bizans'ın bölgeden çekilmesiyle birlikte Denizli, Aydın ve Muğla yöresinden gelenlerle gerçekleştiği söylenebilir. Bugünkü Türkmen ve yörük yerleşimlerine bakılırsa gelenlerin kendilerine yurt olarak dağlık bölgeleri seçtikleri görülüyor. Geldikleri yerler dikkate alınırsa dağ yaşamına yabancı olmalıydılar. Ancak yine de dağları seçmişlerdi. Herhalde bu karmaşık tarihi süreçte ve yabancı bir coğrafyada onlar için en güvenli yer dağlardı.

Türkmenler, Müslüman olmuşlardı ama hala eski dinleri olan Şamanizme ve onların gücünü simgeleyen "Baba"lara bağlı heterodoks, köklü kabile örgütlenmesi içinde fevkalade savaşçı ve binlerce yıllık göçebeliğin verdiği aşırı hareket yeteneğine sahip topluluklardı; yurtlarından kopmuşlardı ve kendilerine alışık oldukları şekilde yaşayacakları bir yurt arıyorlardı. Aynı zamanda Selçuklu sınırlarını Bizans'a karşı koruyorlardı, Selçuklular da onlara fazla karışmıyordu.⁶

were used to. They protected the Seljuk borders against Byzance, and the Seljuks did not meddle with them.⁶ During these centuries, the borders between Byzance and the Seljuk States in western Anatolia were unlike the ones on maps today, for the vast "border zone" was in a natural condition of war and insecurity. As shown in studies on relations between the Ottomans and Byzance, parties on either side of the Bithynian border lived regular periods of war separated by times of peace where parties would sell goods in the same market side by side. The economical troubles of the Byzantine Empire resulted in an unavoidable cooperation between the indigenous people and the Turkmens.⁷ This situation in Bithynia can be generalized for the Milas region as a whole. The Turkmens living in mountainous areas had to go down to lowlands during the winter, and intermingle with the Romans, or the "Rûm", as they called them.⁸

In this chaos during two hundred years, the Byzantine border was protected by the Turks who were probably Christianized, but still essentially heterodox, while the Seljuk border was under the control of the Islamized "Rûm".⁹ The nomadic Turks lived with native villagers and city-dwellers, and subsisted on booty. It is a known fact that the Byzantines encouraged the Turkish nomads to settle in their own land in order to assimilate and "tame" them, and even that some Turkish communities agreed and became pirates on the Aegean coastline with native sailors.¹⁰

In the meantime, Byzantine influence in the Aegean region was limited to newly fortified strongholds and religious centers around them. This information is supported by the new settlements in the Acropolis in the last period of Labraunda, such as the church built on the ancient sacred site and later on reconstructed as a small chapel; similarly, while the city was still habitable in Miletus (the capital under the Menteşeoğulları), the rampart of the new fortress crossed the scene and the seating rows of the ancient theater, and new religious centers were built on top of the ruins of the old city.

Further, studies have shown that there has been deeply-seated mountainous settlements in ancient Karia. Leleg settlements, with farms and fields, have been excavated on mountains, especially around the Halikarnassos peninsula.¹¹ Similar settlements can be found in the İasos and Hydai regions as well.¹² Land studies in inner Karia also located similar settlements spread over quite a large area.¹³ There is no reason to doubt that mountainous life continued in Karia during the 13th century and perpetuated their age-long traditions and lore. But Labraunda is yet to be fully studied: research has spotted a fortified settlement on top of the Sodra mountain behind Milas.¹⁴

At times, the Turkmen influx undermined native people's life, yet once order had been established, nobody missed the Byzantine era with respect to tax and security. The same holds for life on the mountains.¹⁵

Deep and lasting involvement in border zones was exerting a common influence on all groups and assimilating them to one another; in this process, religion and belief were not always a reason for separation, but also a unifying factor. In the general state of confusion during Mongol invasion in the mid-13th century, the great insurge, pioneered by the heterodox Turkmen "Fathers" against the Seljuks and eventually against Byzance, was suppressed by the united forces of Seljuk soldiers and Byzantine Frank legionaries.¹⁶ This strategy was to be used later on in other rebellions in Anatolia.

Coastal populations might have fled to the islands while Karia was taken over by Turks in the late 13th century, but the inland

Bu yüzyıllarda Anadolu'nun Batı ucunda Bizans ile Selçuklu devletleri arasındaki sınır, bugünkü haritalardaki çizgiyle çizilen sınırlar gibi değildi, genişçe bir "sınır bölgesi" söz konusuydu. Bu alanın içinde doğal durum savaş hali ve belirsizlikti. Özellikle Osmanlı Bizans ilişkileri üzerine yapılan araştırmaların gösterdiği gibi Bithynia sınırında taraflar bazen çatışarak bazen aynı pazarda mallarını satacak kadar barış içinde yaşıyorlardı. Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar nedeniyle yerli halkla Türkmenler arasında kaçınılmaz bir işbirliği doğuyordu.⁷ Bithynia'daki durum Milas yöresi için de genel olarak geçerli olmalıdır. Özellikle dağlık bölgelerde yerleşen Türkmenlerin kış mevsiminde aşağılara inmeleri, kendi deyişleriyle "Rûm"a, yani Romalılara karışmaları gerekiyordu.⁸

İki yüzyıl süren bu karışık ortamda, bazen, Bizans sınırını o bölgede kalmış ve muhtemelen Hristiyanlaşmış, ama özünde hala heterodoks Türklerin, Selçuklu sınırını ise Müslümanlaşmış Rumların koruduğu söyleniyor.⁹ Göçebe Türkler kendi bölgelerinde kalmış yerli köylüler ve şehirliyle birlikte yaşıyor, savaş ganimetleri ile varlıklarını sürdürüyorlardı. Bizanslıların aralarında eritmek ve "ehlileştirmek" amacıyla Türk göçbeleri kendi topraklarında yerleşmeleri için özendirdikleri, hatta bu çağrıya uyan bazı Türk topluluklarının yerli denizcilerle birlikte Ege sahillerinde korsanlık yaptıkları biliniyor.¹⁰

Bu sırada Ege'de Bizans'ın varlığının, yeniden güçlendirilmiş kaleler ve hemen yanlarındaki dini merkezlerle sınırlı kaldığını biliyoruz. Nitekim Labraunda'nın son dönemlerinde Akropol Kalesi'ndeki yeni yapılanmalar, eski kutsal alanda inşa edilen, son dönemde küçük bir şapele dönüşen kilise gibi, Miletos'ta, kent henüz oturulabilecek durumdayken, ki Menteşeoğulları bölgeye hakim olduktan sonra burasını başkent yapmışlardı, yeni kalenin surlarını antik tiyatronun sahnesi ve seyirci sıralarının ortasından geçirerek inşa etmeleri, bunun yanına eski kenti tahrip ederek dinsel merkezler kurmaları ve buna benzer bir çok örnek de bu durumu doğruluyor.

Öte yandan Karia'da antik dönemde dağlarda köklü dağ yerleşimlerinin olduğunu araştırmalar gösteriyor. Özellikle Halikarnassos yarımadasında dağlarda taştan çiftlik yerleşimleri kuran, terasladıkları alanlarda tarım yapan çok yaygın Leleg yerleşimleri ortaya çıkarıldı.¹¹ Benzer yerleşimler İasos ve Hydai yöresinde de görülüyor.¹² İç Karia'da yapılan yüzey araştırmalarında da, çok geniş alanda benzeri yerleşimler belirlendi.¹³ Karia'da dağlarda çok eski geleneklere ve deneyimlere sahip olan dağ yaşamının 13. yüzyıl boyunca da sürdüğünü kabul etmemek için bir neden yoktur. Milas, özellikle Labraunda bölgesi için henüz yeterince araştırılma yapılmamış olsa da Milas'ın arkasındaki Sodra dağının zirvesinde tahkim edilmiş eski bir yerleşim olduğu biliniyor.¹⁴

Türkmen akınları yerli halk için yıkıcı olabiliyordu, ancak düzen kurulunca kimse ne vergi, ne de güvenlik bakımından Bizans'ı aramıyordu. Bu durum dağlardaki yaşam için de geçerli olmalıdır.¹⁵

Özellikle hudut bölgelerindeki iç içe geçen ve çok uzun süren koşullar herkesi etkiliyor ve birbirine benzetiyordu; bu süreçte din ve inançların her zaman engelleyici değil bazen birleştirici etkileri de oluyordu. 13. yüzyılın ortalarında Moğol istilasının karıştırdığı ortamda heterodoks Türkmenlerin "Baba"ların öncülüğünde Selçuklulara karşı başlattığı ve Anadolu'nun kırsal kesimindeki ezoterik ve gnostik Hristiyanlarla birleşerek Bizans'a da yönelen büyük isyanı Selçuklu ve Bizans'ın paralı Frank askerleri birlikte bastırmıştı.¹⁶ Bu gelenek daha sonra Anadolu'daki bazı ayaklanmalarda tekrarlanacaktı.

13. yüzyılın sonlarında Karia Türklerin eline geçerken yerli halkın kıyı kesimlerde yaşayan bir kısmı adalara kaçmış olabilir, ama iç

İkiztaş tepeleri, kuzeydoğudan görünüş / İkiztaş hills (Twin Stone), northeastern view.

population mostly remained there and eventually became acquainted with the new inhabitants.¹⁷ Thus, the new populations became inheritors of the millenary culture together with the old ones: they learned to build stone terraces for agriculture on the sloping fields of Çomakdağ, to construct houses on stone foundations, and to cultivate and process olive, the major product of the region. In turn, they taught the natives the maintenance of goats and preparation of yoghurt and butter. This exchange was brought about by historical, geographical, political and economical processes as well as by their beliefs, traditions, habits and indeed the natural conditions of the environment.

After the region was brought under Ottoman rule in 1451, the arrangements made for the Turkmens and the Yörüks were reinstated: the population was registered and their responsibilities were established.¹⁸ The first records concerning the Milas region are from 1522 and 1533,¹⁹ while the oldest information on Çomakdağ is found in Ottoman registers from 1583. In them, the inhabitants of the “country” defined as “dervish lodge of the Türbe village and the mountain called Çomak” are called “Turkmens” and their lineage is clarified as coming from the “Güne Barza” group of the “Oturak Barza population of Çomak Tiri” of the Yiva tribe (which itself comes from the Üçok-Deniz Han Oğulları branch of the Oghuz). The group consisted of 14 households and 24 single men overall.²⁰ This roughly amounts to a population of 100. This census suggests the existence of settlements on Çomakdağ, but their location is not recorded despite mentions of “oturaks” (settled groups) and “tirs” (small populations between a nomad group and a village). In this case, one may say that the information on

Çomakdağ is unclear. In documents, Yiva appears to be one of the most common tribes in the southern Aegean and western Mediterranean areas; the word means “highest in rank”, and mark the prominence of this tribe among the Oghuz. The same documents mention the name “Çomak Tiri” only around Milas and Çomakdağ. On the other hand, “Güne Barza”, the major group of the Çomakdağ Turkmens, is mostly settled in Beçin according to the 1522 and 1533 censuses.²¹ Then one might say that the Çomakdağ Turkmens were part of communities in Beçin and its surroundings until the 16th century, and that later on they left this group or were separated by the Ottomans in order to be placed in Çomakdağ around 1530-1580.

In Kızılağaç, the settlement is said to have begun “roughly 500 years ago”, which is in conformity with the information above. The villagers of İkiztaş, however, date the first settlements of their forefathers to the 14th century. A report on the İkiztaş village mentions that it was established by four families of Turkmen origin upon their moving to Ağaçarası in 1368. Oral testimonies point to more or less similar dates. This period corresponds to the foundation of the Menteşe principality and the first settlements in the region, and thus fits well within the larger historical context.²² In Çomakdağ, villages relocated three times before their location today. The remnants and traces of the older ones are manifest. Oral accounts suggest that the last settlement goes 100-150 years back, in which case the first settlement could be as old as 400-450 years, which is consistent with the first record dates in Ottoman registers. The first area settled upon in İkiztaş came to be used as a summer settlement site when the village was later moved to a lower altitude. Judging from this, one may infer that the first settlers must have lived

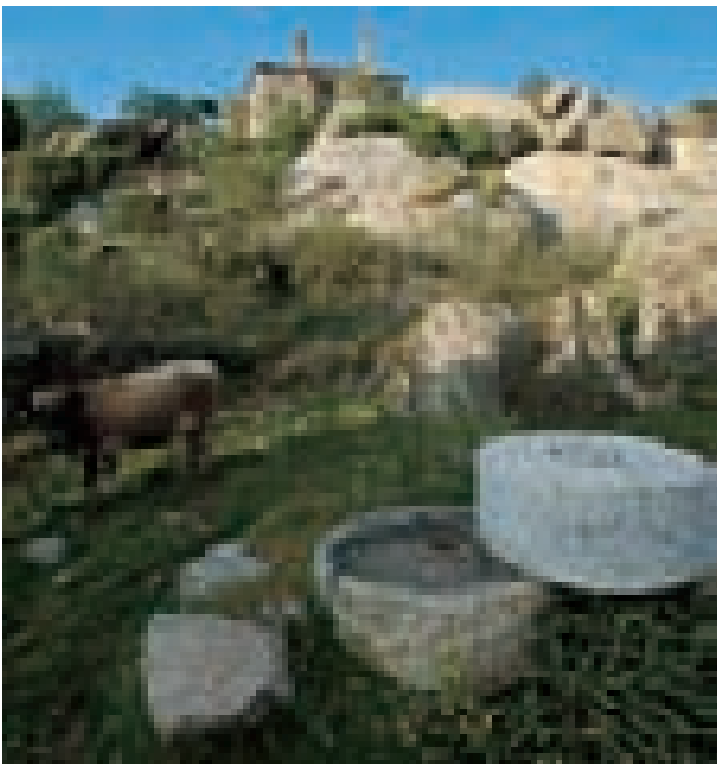

kısımdakilerin büyük kısmının yerinde kaldığı ve zaman içinde yeni sakinlerle kaynaştığı söylenebilir.¹⁷ Böylece yeni gelenler onlarla birlikte bu toprakların binlerce yıllık birikimine de ortak oldular. Çomakdağ'ın meyilli arazisi üzerindeki tarım için uygun ekim alanlarını taş sekilerle teraslandırmayı, evlerini taşların üzerine inşa etmeyi de herhalde burada öğrendiler. Bölgenin yüzyıllardır en önemli ürünü olan zeytini burada tanıdılar, birlikte çalışarak zeytin işlemeyi öğrendiler. Göçerlikten gelen birikimleriyle keçilerin bakımını, yoğurt ve yağ yapmayı da buradakilere öğretiler. Tarihi, coğrafi, siyasi ve ekonomik süreçler, inanışları, gelenekleri, huyları ve doğal koşullar da bunu zorluyordu. Dağı, taşı tanıdılar.

Bölge Osmanlı yönetimine geçtikten sonra (1451) Türkmen ve yörükler için yapılan genel düzenlemeler burada da uygulandı, kayıtlara geçirildiler, yükümlülükleri belirlendi.¹⁸ Milas yöresi ile ilgili ilk kayıtlar 1522 ve 1533 tarihli.¹⁹ Çomakdağ ile ilgili ilk bilgiler ise 1583 tarihli Osmanlı tahrir defterlerinde bulunuyor. Buna göre "Türbe Köyü Dergahı ve Çomak namı dağ" olarak tanımlanan "yurtta" yaşayanlar "Türkmen" olarak niteleniyor ve (Oğuzların Üçok- Deniz Han Oğulları kolundan) Yıva boyunun "Çomak Tiri cemaati Oturak Barza taifesinin Güne Barza" grubundan oldukları belirtiliyor. Tüm topluluk 14 hane ve 24 bekar erkekten oluşuyor.²⁰ Yani yaklaşık 100 kişilik nüfus söz konusudur. Bu sayımdan Çomakdağ üzerinde yerleşimler olduğu anlaşılıyor, ancak "oturak" (yerleşik) ve "tir" (oba ile köy arasındaki küçük topluluklar) kaydı olmasına rağmen bunların yerleri belirtilmiyor. Bu durumda Çomakdağ ile ilgili bilgilerin çok açık olmadığı söylenebilir. Belgelerde Yıva, Güney Ege ve Batı Akdeniz bölgelerinde en yaygın boylardan biri olarak görünüyor

ve Yıva sözcük olarak "mertebece hepsinden yüksek" anlamına geliyor, ki bu da bu boyun Oğuzlar içinde önemli bir boy olduğuna işaret ediyor. Aynı belgelerde "Çomak Tiri" sadece Milas ve Çomakdağ yöresinde görülüyor. Öte yandan Çomakdağ Türkmenlerinin esas grubu olan "Güne Barza", 1522 ve 1533 sayımlarına göre yoğun olarak Peçin kazasında yerleşiktir.²¹ Bu durumda Çomakdağ Türkmenlerinin 16. yüzyıl başlarına kadar Peçin ve çevresinde başka cemaatler içinde yer aldığı, daha sonra bu gruptan ayrılarak veya Osmanlılar tarafından ayrıştırılarak 1530-1580 yılları arasında Çomakdağ'a yerleştikleri /yerleştirildikleri söylenebilir.

Kızılağaç köyünde yerleşim tarihi olarak "yaklaşık 500 yıl önce" deniyor; bu açıklama yukarıdaki bilgilerle uyumludur. Öte yandan İkiztaş köylüleri atalarının bu topraklara yerleşimini 14 yüzyıl ortalarına kadar geriye götürüyorlar. İkiztaş köyü için hazırlanan bir raporda, köyün Yörük kökenli dört ailenin 1368 yılında Ağaçarası'na yerleşmesi ile kurulduğu belirtiliyor. Sözlü anlatımlarda da buna yakın tarihler veriliyor. Bu tarih bölgede Menteşe Beyliği'nin kurulması ve ilk yerleşimlerin başlaması dönemine denk geliyor. Bu bakımdan genel gerçekliğe uygun düşüyor.²² Çomakdağ'da köyler bugünkü yerleşimlerinden önce iki-üç defa yer değiştirmiştir. Bunların kalıntıları ve izleri de bellidir. Sözlü anlatımlardan son yerleşimlerin 100-150 sene önce gerçekleştiği hesaplanabilir. Buna göre ilk yerleşim için 400-450 sene kadar geriye gidilebilir. Bu da Osmanlı tahrir defterlerindeki ilk kayıt tarihlerini tutuyor. Ancak İkiztaş köyünde ilk yerleşim yeri olarak belirtilen bölge, köy daha sonra aşağıda bir yerde konumlanınca yayla olarak kullanılmış. Buna göre bölgeye ilk gelenlerin dağların daha yüksek kesimlerinde, daha

on higher parts of the area, which later came to be used for summer settlement. The settlers themselves were members of a few families. Even in Kızılağaç, centuries later, the last settlement was set up by eight families whose names are known exactly. And so, there is no intense population and settlement in Çomakdağ. This might be the reason why the Ottoman registers note that Çomakdağ is “settled on the mountain” without any mention of other villages. In conclusion, the Çomakdağ Turkmens started to populate the area around the mid-13th century, and lived in small isolated units on mountain tops for a long time, which could be why the villages were not recorded until the end of the 19th century, and why the area remained economically and socially isolated until the 1950’s.

The meaning of the word “Barza”, specifying the Çomakdağ Turkmens in Ottoman registers, is unclear. The Turkish Compilation Dictionary (Derleme Sözlüğü) indicates that “Barza” means “a black and white goat”,²³ suggesting that the Çomakdağ Turkmens, although considering themselves to come from the “Karakeçili” (Black Goat) tribe, relate themselves to Barza and lived on cattle.

This group, still called “Çomakdağ Turkmens”, settled here and gave their name to the mighty mountain behind their settlement, while also giving birth to the creation myth we mentioned at the beginning. Through this process Labraunda became “Kocayayla” and life went on.

sonra yayla olarak kullanacakları alanlara yerleştikleri söylenebilir. Yerleşenler de az sayıda aile topluluğudur. Yüzlerce yıl sonra Kızılağaç'ta bile son yerleşim yerini, bugün isimleri açık olarak bilinen sekiz aile kurmuştur. Dolayısıyla Çomakdağ'da yoğun bir nüfus yerleşiminden söz edilemez. Muhtemelen bu nedenle Osmanlı tahrir defterlerinde Çomakdağ ile ilgili "dağda yerleşik" açıklamasından başka köy ismi verilememiştir.

Sonuç olarak Osmanlı kaynaklarına göre Çomakdağ Türkmenleri ve yörükleri bölgeye 14. yüzyıl ortalarından itibaren gelmiş, uzun yıllar dağların yükseklerinde, dışa kapalı küçük birimler halinde yaşamış olabilirler, ki köylerin nüfusa kaydedilmesi 19. yüzyılın sonlarında gerçekleşmiş ve bölgenin ekonomik ve sosyal yönlerden dışa kapallığı 1950'li yıllara kadar sürmüştür.

Çomakdağ Türkmenleri için tahrir defterlerinde belirtilen "Barza" adının anlamı açık değil. Derleme Sözlüğü'nde Barza'nın "yarısı ak yarısı kara keçi" anlamında geldiği belirtiliyor.²³ Buna göre Çomakdağı Türkmenlerinin, her ne kadar kendilerini "Karakeçili" aşiretinden sayılsalar da "Ak-Kara Keçili" oldukları ve esas olarak hayvancılık yaptıkları söylenebilir. Bugün de Çomakdağı Türkmenleri ve yörükleri olarak anılan bu topluluk, daha önce anlattığımız kuruluş efsanesini de yaratarak isimlerini arkalarında yükselen dağa verdiler ve bölgeye yerleştiler. Labraunda da bu süreçte "Koca Yayla" oldu ve hayat devam etti.

Milas yöresinde üzerine hayat ağacı işlenmiş ahşap panjur (üstte). (yan sayfada) Bahçe yolu ve bahçe duvarları, Sarıkaya Köyü (üstte). Taş zeytin ezme değirmeni, Kızılağaç Köyü (altta). İkiztaş Köyü eski mezarlığındaki "dede" mezarı (s. 210-211) / Wooden shutter ornated with a tree of life in the Milas region (above). (adjacent page) Garden road and garden walls, Sarıkaya village (above). Stone olive pressing mill, Kızılağaç village (below). The tomb of the "dede" (ancestor) in the ancient İkiztaş graveyard (p 210-211).

The Visible and the Invisible in Çomakdağ

The Turkmens came to Karian mountains with their own beliefs and traditions, and encountered those of the natives. Vague extant traces of this encounter point to the fact that both cultures reshaped one another on these mountains.

The belief in an ancient “ancestor” (dede) persists in the Çomakdağ villages, although it is no longer voiced today and even altogether rejected in some. This belief is also shared by other villages of the region. The “Ancestor” is a concept which was shaped within the “Ocak ve Dedelik” (Hearth and Ancestry) institution of Anatolian Alawi circles. In mountain villages of Milas, however, “ancestor” corresponds to a different content and is associated with tomb worship, as commonly seen in many places in Anatolia.

In Ketendere and İkiztaş, old graveyards contain graves said to belong to the “ancestor”. Here the ancestors have no proper name or any particular myth. In general, they are defined as holy people who had saved the land. The graves are found in old graveyards, and they too look old. They have natural stones placed on the front and back. The holy tomb in İkiztaş faces the Qibla, while the one in Ketendere looks towards the east. They are longer than ordinary graves. Especially the one in İkiztaş is about 15 m long and 4.5 m wide.

Visitors tell their wishes to the ancestor and ask them for help. The tombstone is wrapped with large pieces of cloth in different colors, hung while vows are made. In İkiztaş, the vow is accompanied by a rite. The person who vows sacrifices offers an animal in the corner of the

graveyard. The meat is cooked on a fire nearby and is eaten with the others who attend the ritual. İkiztaş is seated higher than the other Çomakdağ villages. At its west side are two remarkable, high and pointy peaks, which are also visible from the Milas plain. The villagers cross the peaks through an old pathway, paved with big blocks of stone, beginning next to the spring in the north. The foot of the mountains shelters Karian tombs cut into the rocks and covered with traditional Karian lids in the form of ridgeroofs. Next to them lie the old graveyard and the ancestor’s tomb. The graveyard is surrounded by Karian tombs. At the side of a beautiful spring and a plane tree, the new graveyard presents clues concerning the ancient settlement.²⁴

İkiztaş stands at the foot of Tekke hill, the highest point of Çomakdağ. On its slopes Çomakdağ villagers have their summer settlements. On top of the hill, there are three “ancestors” common to the villages: one standing on top of the slopes, the other two further below. Although having protective effects, these ancestors are not associated with any name or myth; they are named according to their region. The villagers believe that the ancestors talk to one another, that their tombs light up at night, and even that the three ancestors go visit the ancestor in Beçin. The Kuşburun Dede (Bird-nosed Ancestor) at the top has no tomb at all, he is located in a confined piece of ground. Here rituals are no longer organized today; the villagers say that rituals were formerly made, and give no clear information about them except that sometimes sacrifices are offered, its meat shared, and prayers

Çomakdağ'ın Görünenleri ve Görünmeyenleri

Türkmenler Karia dağlarına kendi inanç ve gelenekleriyle geldiler. Karia'nın kendi inanç ve gelenekleri ile karşılaştılar. Bu dünyadan bugüne kalan belli belirsiz izler, bu iki kültürün bu dağlarda birlikte yeniden yaratıldığına işaret ediyor.

Çomakdağ köylerinde, bugün çok söz edilmese, hatta bazı köylerde reddedilse de, köklü bir "dede" inancının hala yaşadığı görülüyor. Bu inanç Çomakdağ yöresindeki başka köylerde de yaygın olarak görülüyor. Dede, Anadolu'da Alevi zümreler içinde "Ocak ve Dedelik" kurumu içinde şekillenmiş bir kavramdır. Ancak Milas'ın dağ köylerinde "dede" kavramı değişik bir içerikle, Anadolu'nun bir çok yerinde de görüldüğü gibi bir mezar tapınıcı şeklinde ortaya çıkıyor.

Ketendere ve İkiztaş köylerinde mezarlıklarda "dede"ye ait olduğu söylenen mezarlar var. Anadolu'da bir çok yerde de görüldüğü gibi bunların özel isimleri ve efsaneleri yok. Genel olarak bu toprakları kurtarmış yüce bir kişi olarak tanımlanıyorlar. Dede mezarları köylerin eski mezarlıklarında bulunuyor ve eski oldukları görülüyor. Baş ve ayak ucunda doğal taşlar var. İkiztaş Köyü'ndeki dede mezarının yönü Kible'ye doğru, ancak Ketendere'deki mezar doğu yönünde. Boyları normal mezarlardan uzun. Özellikle İkiztaş köyündeki dedenin mezarının boyu 1,5 m, eni ise 4,5 m'yi buluyor. Mezarın üzerinde büyük bir çam ağacı var.

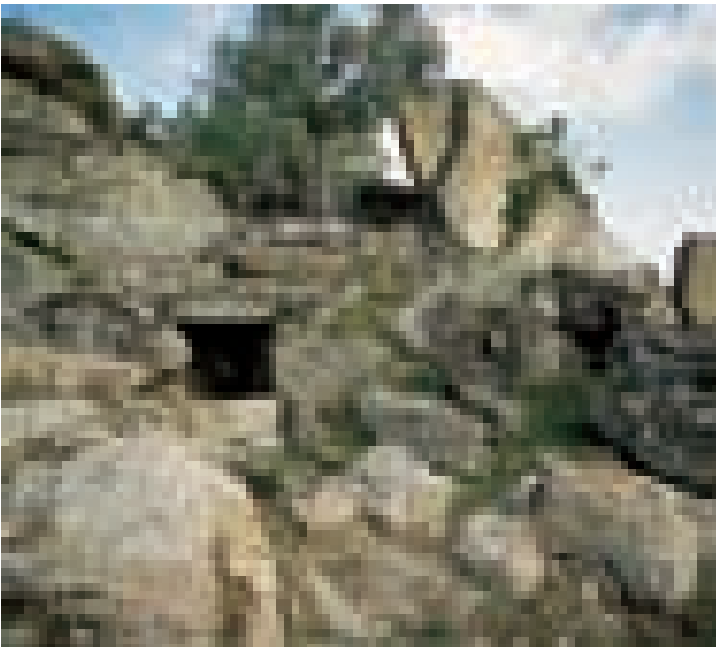
Dedeye dilek söyleniyor ve gerçekleşmesi için yardımcı olması isteniyor. Mezar taşına, çeşitli renklerde büyük boyutlu bezler sarılıyor ve bir adak adanıyor. İkiztaş Köyü'nde adak bir törenle

gerçekleştiriliyor. Adağı gerçekleştiren kişi mezarlığın köşesindeki alanda kurban kesiyor. Bu kurban eti oradaki ocaklarda pişiriliyor ve törene katılanlarla birlikte yeniyor. İkiztaş Köyü, öteki Çomakdağ köylerine göre daha yüksekte yerleşik. Köyün batı tarafında yan yana yükselen, Milas Ovası'ndan da görülebilen iki yüksek ve sivri tepe tüm yörede dikkati çekiyor. Köyün kuzey tarafından bir pınarın kenarından başlayan, büyük blok taşlar döşenmiş eski bir yoldan tepelerin arkasına ulaşıyor. Tepelerin eteklerinde kayalara oyulmuş, üzerleri beşik dam şeklinde geleneksel Karia kapakları ile örtülmüş Karia mezarları görülüyor. Bunların yanında eski mezarlık ve dede'nin mezarı yer alıyor. Bu mezarlığın çevresinde de Karia mezarları var. Yeni mezarlığın içinde antik dönemden kalma bir yerleşimin izleri görülüyor²⁴ ve yan tarafında güzel bir pınar çeşmesi ile bir çınar ağacı bulunuyor.

İkiztaş, Çomakdağ'ın en yüksek noktası olan Tekke Tepesi'nin eteklerinde bulunuyor. Tekke Tepesi'nin yamaçlarında Çomakdağ köylerinin yaylaları yer alıyor. Ayrıca tepe üzerinde Çomakdağ köylerinin ortak üç "dede"si var. "Dede"lerden biri zirvede, diğer ikisi biraz daha aşağıda. Koruyucu olduklarına inanılan bu dedelerin de özel isimleri ve efsaneleri yok; bulundukları yere göre adlandırılıyorlar. Köyde, dedelerin aralarında konuştuklarına, gece mezarlarında ışıklar yandığına, hatta üç dedenin birlikte Beçin Kalesi'ndeki dedeyi ziyarete gittiklerine inanılıyor. Zirvedeki Kuşburun Dedesi'nde mezar yok, etrafı çevrili bir alan Dede'nin mekanı olarak kabul ediliyor. Günümüzde burada herhangi bir tören düzenlenmiyor; eskiden tören yapıldığı, kurban kesildiği ve

Ketendere Köyü mezarlığındaki "dede mezarı" (üste). Pınar çeşmesi, Sarıkaya Köyü, kuzey çıkışında (altta). / The tomb of the "dede" (ancestor) in the graveyard in Ketendere village (above). The spring house, Sarıkaya village, at northern exit (below)

said. According to Aşkıl Akarca, during a ritual for bringing the rain in the 1950's, a young bull was cut into pieces and left in the bushes for the wild beasts in Boğa Dede (Bull Ancestor) on top of Kuyruklu Asar hill next to the Alawi Turkmen village Yusufça, to the east of Milas. Akarca adds that "this ritual conducted by cutting a bull and praying for rain, is a continuation of the cult of Labraundos".²⁵ Presently there is no tomb in Boğa Dede, just as in Kuşburun Dede in İkiztaş. The ancestor's site is simply a piece of earth surrounded by nothing other than an ordinary wall.

Among Turks and especially Turkmens, there are various beliefs sacrilizing the stone, some still alive to this day.²⁶ Turkmens also encountered many age-old beliefs sanctifying the mountain in lands they crossed, in ancient Iran and Anatolia.²⁷ Among Turkmens and Alawi communities, rituals were made around a pile of stones, similar to the ones dedicated to Kuşburun Dede and Boğa Dede; for instance, in the annual ritual of the Alawi communities in Şeme mountain in Sivas Şarkışla, sacrifices are made, meat is prepared and offered to guests, then the community stand up for the "semah", the local poets play saz and say words of wisdom, finally the community pays visit to the

Mezarlıktan İkiztaş tepelerine güneybatıdan bakış (üstte). İkiztaş Köyü mezarlığındaki eski yapı kalıntısı (altta). / Southwestern view of the İkiztaş hills from the graveyard (above). Vestige of an ancient structure in the graveyard of İkiztaş village (below).

etinin birlikte yenildiği, dualar edildiği söyleniyor, törenle ilgili daha açık bilgi verilemiyor. Aşkîdil Akarca, 1950'li yıllarda, Milas'ın doğusundaki, Alevi Türkmen köyü Yusufça'nın yakınındaki Kuyruklu Asar Tepesi'nde Boğa Dede'de yağmur yağması için düzenlenen kuttörenlerde genç bir boğanın kurban edilip parçalandığını ve yaban hayvanlarının yemesi için çalılara bırakıldığını yazıyor ve "bir tepede boğa keserek ve yağmur duası ederek gerçekleştirilen bu kuttörenin Labraundos kültünün bir devamı" olduğunu söylüyor.²⁵ Günümüzde Boğa Dede'de İkiztaş'ın Kuşburnu Dede'si gibi mezar yok, çevresinden herhangi ayırıcı bir özelliği olmayan duvarla çevrilmiş bir alan Dede'nin mekanı.

Türklerde, özellikle Türkmenlerde taşı kutsayan, bugünlere kadar gelen çok çeşitli inanışlar bulunuyor.²⁶ Geçtikleri ve geldikleri topraklarda, eski İran'da, Anadolu'da, çok eski dönemlerden beri dağı kutsayan inançlarla da tanışmışlardı.²⁷ Anadolu'da, özellikle Türkmen ve Alevi topluluklar içinde Kuşburnu Dede'si ya da Boğa Dede'de olduğu gibi çevrilmiş bir alanda taş yığını çevresinde kut töreni yapıldığı biliniyor. Örneğin Sivas Şarkışla Şeme Dağı'ndaki Alevi topluluklarının yılda bir kez düzenledikleri törende kurbanlar kesilip hazırlanan yemekler gelen davetlilere ikram edildikten sonra

Menhir benzeri uzun taşlı eski mezarlar. / Ancient tombs with menhir type stones.

“saint” (yadır) represented by a pile of stones in the middle of the village square; there they make wishes, pray together for the year ahead, and say farewell to one another until the same time the following year.²⁸

This information as well as the ancient annual festival held in Labraunda suggest that the feasts in İkiztaş Dede and the rituals in the site of Kuşburun Dede on top of Tekke hill, date all the way back from ancient Karia, and perhaps from even more remote periods.

Although the cult of ancestors has lost its prominence in rural life today, it does maintain itself at the level of belief, especially in light of a story witnessed first hand and told by a villager in Ketendere: the villagers decide to cut down some centennial plane trees in the graveyard in order to open some new space. As they start to cut down a big one, two snakes lift up their heads among

the stones nearby. Upon consulting their elders, the terrified villagers come to think that there was an “ancestor” close to the tree and decide to leave the tree alone. At some point, the tree falls over on its own. As the villagers set to cut it, they hear voices approaching from up high in the graveyard, see the two snakes, and run away once again. Afterwards, they approach the tree and the snakes no longer show up, and they infer that the ancestor had been disturbed and left.

This story indicates that the ancestor is less a concrete figure as it is common in Anatolia, than an abstract entity. This may be the reason why the ancestors have no names and, in some cases, no grave at all.

In Roman mythology, about two thousand years ago, and possibly in even earlier times in Anatolia, one comes across a “tutelary

Ketendere Köyü mezarlığının çevresindeki bir Karia mezarı. / A Karian tomb in the vicinity of the Ketendere graveyard.

“semaha duruluyor”, yöre aşıkları saz çalıp deyişler okuyor, sonunda meydanın ortasındaki taş yığınının temsil ettiği “yatır” ziyaret ediliyor, herkes dilekte bulunuyor, yılın iyi geçmesi dileğiyle topluca dua ediliyor ve gelecek yıl buluşmak arzusuyla vedalaşıp ayrılıyorlardı.²⁸

Bu bilgiler ve Labraunda’daki yıllık kutsal şölen, İkiztaş Dedesi’ndeki yemekli törenlerin ve Tekke Dağı’nın zirvedeki Kuşburnu Dedesi’nin mekanında da muhtemelen bir zamanlar yapılan kuttörenlerin kökenlerinin Karia’ya, belki onlardan da öncesine uzanan bir geçmişi olduğunu düşündürüyor.

Dede kültürü günümüzde köy dünyasında geçmişteki kadar önemli olmasa da, inanç düzeyinde varlığını koruyor ve Ketendere’de bizzat yaşayan kişinin anlattığı bir olaya bakılırsa kendini hala üretebiliyor: Köyün mezarlığında yer açmak için asırlık çam ağaçlarından bir kaçının kesilmesine karar veriliyor. Köylüler büyük

bir çam ağacını yarıya kadar kestiklerinde, hemen yanlarındaki taşların arasından iki büyük yılan başlarını kaldırıyor. Korkup kaçan köylüler köyün yaşlılarına giderek olayı anlatınca ağacın olduğu yerde bir “dede” olduğunu düşünüyorlar ve ağacı kesmekten vazgeçiyorlar. Bir süre sonra ağaç kendiliğinden devriliyor. Köylüler ağacı parçalamak için gittiklerinde mezarlığın üst taraflarından, otların arasından kendilerine doğru gelen sesler duyuyorlar ve iki yılan tekrar görünür. Yine kaçıyorlar. Bir süre sonra tekrar gittiklerinde yılanlar görünmüyor. “Dede”nin rahatsız edildiği için yerinden ayrıldığına karar veriyorlar. Bu olay “dede”nin, Anadolu’daki benzerleri gibi somut bir kişilik olarak değil soyut bir varlık olarak algılandığına işaret ediyor. Bu nedenle olsa gerek, isimleri, bazılarının mezarı da yok. Günümüzden iki bin yıl geriye gidersek karşımıza Roma mitolojisinde –kuşkusuz ondan da öncesinde Anadolu’da- “yerin koruyucu ruhu”, yani “Genius

Bahçe yolu ve taş döşeme (üstte) ve (yan sayfada) Pınar çeşmesi Sarıkaya Köyü. Garden road and stone pavement (above) and (adjacent page) the spring house in Sarıkaya village .

spirit of the place", a genius loci ²⁹ known to be described as a snake. If the event above, which may seem naïve today, had happened two thousand years earlier in Rome, most probably it would be interpreted in the same way and the site would be sacralized. The reoccurrence of the event is indeed a mere coincidence, yet what if it was meant to invite us to give thought to these matters?

Indeed mountains offer a safe heaven to inhabitants, but they are also full of hazards, ranging from steep slopes, poisonous reptiles and wild beasts, to "invisible" threats such as the ones mentioned in an intriguing event told in the Sarıkaya village, famous for such intangible forces in Çomakdağ: According to the story, a peasant faints on his way to his garden at the far side of the village; much later he is found in a comatose state, he is treated and recovers after a while. According to the peasants' interpretation, an "invisible" had become angry at him and attempted to kill him. As a solution, the villagers built a fake tomb on the site to make him think that his victim was dead and to prevent him from attacking again. Presumably these "invisibles" always dwelled on these mountains with humans, and similar precautions were used in dealing with them for thousands of years.

The majestic massif, whose oldest name from nine thousand years ago is unknown, later called Latmos, and presently Beşparmak Mountain and Çomakdağ, has always existed, as it does today, with its own myths and legends.

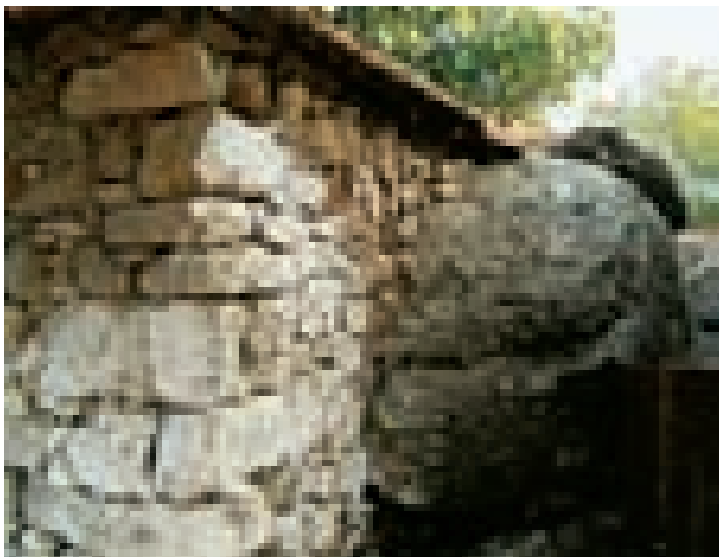
Loci"²⁹ çıkar ve biliyoruz ki "Genius Loci" bir yılan olarak betimlenir. Yukarıda anlattığımız ve bugün için "naif" olarak değerlendirilebilecek olay iki bin yıl önce Roma'da yaşanmış olsaydı, çok muhtemeldir ki, aynı şekilde değerlendirilecek, olay yeri de kutsanacaktı. Kuşkusuz bu ilginç tekrarlanma bir rastlantı. Ancak bu rastlantının bize, bu konularda daha fazla düşünmemiz gerektiğini işaret etmek gibi bir işlevi olamaz mı?

Dağlar burada yerleşik olanlar için koruyucu olduğu kadar kuşkusuz yaban yanıyla tehlikelerle de doludur. Bu tehlike sadece sarp yamaçlar, zehirli sürüngenler, yırtıcı hayvanlar değildir, bir de "görünmeyenler" vardır. Çomakdağ'da da bu "görünmeyenlerin" olduğunu Sarıkaya köyünde anlatılan ilginç bir olay gösteriyor. Köyün arka tarafında bahçesine giden bir köylü birden fenalaşıyor ve yere düşüyor. Çok sonra koma halinde bulunuyor. Tedavi ediliyor ve bir süre sonra kendisine geliyor. Bu olay şöyle yorumlanıyor. Bir sebepten ona kızmış olan bir "görünmeyen" onu öldürmek istemiştir. Çözüm olarak, görünmeyenin onun yaşadığını anlamaması ve tekrar gelip onu öldürmemesi için olay yerine yalancı bir mezar yapılıyor. Herhalde bu "görünmeyenler", insanla birlikte bu dağlarda hep vardı, onlara karşı bunun gibi çeşitli önlemler de binlerce yıldır uygulanmaktaydı.

Dokuz bin yıl önceki adını bilmiyoruz, sonra Latmos denilen, bugün Beşparmak Dağı ve Çomakdağ olarak anılan bu görkemli dağ silsilesi her zaman kendi efsaneleriyle birlikte vardı ve var.

A typical "hanay" house and a ancient stone grave, used by native villagers for various purposes in Karpuzlu (Alinda) (above). An ancient ground house built by using the natural stone mass, Sarıkaya village (below). / (adjacent page) A traditional house completely built out of collected material in Karpuzlu Orta Mahalle (below).

Rocks, Stones, Settlements and Houses

Karia, and especially inner Karia, was described as a mountainous land even in Antiquity. Full of great rocky masses carved into natural sculptures in time, the mountains around Çomakdağ and Labraunda offer an amazing natural landscape with impressive trees jutting out of the rocks: the Turkish pine (*Pinus brutia*) and the stone pine (*Pinus pinea*), etc.

In the history of Çomakdağ villages, it is remarkable that the Turkmen nomads, who had no relation to stones and mountains before they settled in the area, later created a firmly established culture in their confined environment, built original settlements, devised, preserved and elaborated a unique style of stone architecture and local ornamentation along the centuries.

Indeed, the building material in such a natural setting is stone, and then wood. Houses were mostly made out of stone. Sometimes stone appears in a bare wall separating gardens or

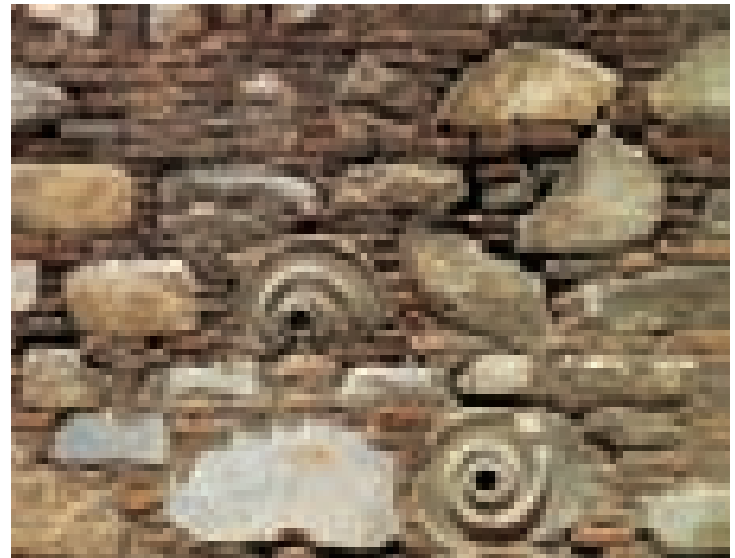
Karpuzlu'da (Alinda) tipik bir hanay ev ve yöre köylülerinin çeşitli amaçlarla kullandıkları eski kaya mezarı (üstte). Karpuzlu Orta Mahalle'de tamamen devşirme malzemeyle yapılan geleneksel bir ev duvarı (altta). (yan sayfada) Doğal kaya kütesinden yararlanılarak yapılmış eski bir yer evi, Sarıkaya Köyü (altta).

Kayalar, Taşlar, Yerleşim ve Evler

Karia, özellikle İç Karia, antik dönemde bile dağlık bir ülke olarak anlatılıyordu. Çomakdağ ve Labraunda'nın çevresindeki her biri zaman içinde doğal bir heykele dönüşen büyük kaya kütleleri ile dolu dağlar, kayaların arasından yükselen görkemli kızılçam ve fıstık çamları olağanüstü bir doğa sunar.

Çomakdağ köylerinin tarihinde dikkati çeken, bu bölgeye gelene kadar muhtemelen dağ ve taşla fazla bir ilişkisi olmayan göçebe Yörük ve Türkmenlerin bu yörede, zamanla ve dışarıyla çok sınırlı bir ilişki içinde köklü bir kültür, kendi ölçüleri içinde özgün bir yerleşim, benzersiz bir taş mimari ve yerel bir süsleme sanatı yaratabilmiş olmaları, bunu yüzlerce yıldır yaşatabilmeleri ve geliştirebilmeleridir.

Kuşkusuz Çomakdağ gibi bir doğada insanların en çok kullandıkları malzeme önce taş, sonra ahşaptır. Taş, evin ana malzemesidir. Yer olur bahçeleri birbirinden ayıran ya da

supporting a terrace on the slopes, or a "latch" barrier surrounding an olive tree on a slanted land. Stones are gathered from gardens and used for building walls. The artisanry in some garden walls would make master craftsmen jealous. Ever since antiquity, stones are used as paving blocks on ways, as weapons in battle or fights, and occasionally as sarcophagus lids or ornated epitaphs. Turkish pine and stone pine are two common kinds of tree in the region. Chestnut trees are also found in the plateaus. Given its frailty under local climatic conditions, the plane tree is not used as a building element in houses except for roofing.

A similar rural architecture is found today in a wide area including villages mostly inhabited by Turkmen nomads, and the mountain villages of Milas, Yatağan and Çine. The layout and appearance of stone houses are roughly the same. The two-floored houses, called "haney" or "hanay", perhaps from the word for "house" ("hane"), differ from other rural houses by their offset central chimneys, their symmetrical double windows on either side of the chimney, their modest yet nice façades resembling human figures, and finally the wide, covered balconies, called "ayazlık", built on the siding façade. The houses are skillfully grounded on the slanted stony land.³⁰

Local houses are usually built out of natural stones gathered from the vicinity. The aspects of the walls differ according to the kind of stone used in building them. In some regions, such as Çine, Katrancı and Alinda, the stones are flat, while in others they are polygonal.

In Kızılağaç, Ketendere, İkiztaş, Sarıkaya-Gökseki, where villagers regard one another as kin, the houses share the common characteristics of the region, but differ from those in Orta village (formerly known as Türbe) which constitute a distinct group within Çomak Tiri.

In Çomakdağ villages, houses are built out of carefully crafted and neatly cut big blocks, while exhibiting the use of emplekton encountered in Andron buildings in Labraunda. The stones lying lengthwise are called "side stones" (yan taş), while the vertical ones are called "stakes" (kazık). The joints are filled with aligned fine stones or tiles. The colors of the stones are brighter than in other areas, in a glittery amber yellow shade. The doors, window shutters, cupboard lids, shelves and ceilings are decorated and painted in local fashion.

In Anatolia, counties are seen to follow provinces, while villages emulate counties in terms of construction and architecture. The layout of Çomakdağ houses, however, differ from houses in Milas, and exhibit more care in walling, stonework and decoration.

The shifts in house architecture can be traced by looking at houses in plateaus and old settlements. The few remaining examples of the oldest basic type of house, called "ground house" (yer evi), are single storey houses with a single room (later two rooms) built directly on the ground. The walls are built out of natural stones with an unsophisticated walling technique. Mud is used as mortar. The summer settlements are usually built in this type.³¹

In their present location, especially in Kızılağaç, the biggest village of the area, it is possible to see examples of ground houses with two rooms. They are about 150 years old. Their roofs are flat. After the walls are built, craftsmen erect the central supporting column. As to the roof, the wall is finished by tiling little slates overlapping each other in order to protect the wall from rain. A wooden stretcher system is placed on the central column and

yamaçlarda bir terasın yaslandığı basit bir kuru duvar ya da eğimli bir arazide zeytin ağacını çevreleyen "mandal" seti olur. Bahçedeki taşlar toplanır, bahçe duvarı olur. Bazen öyle bir bahçe duvarı çıkar ki karşınıza benim diyen usta böylesini öremez. Antik dönemlerden beri bloklar halinde yollara döşenir. Savaşta ve kavgada silah olur. Zamanı gelince bir lahitin kapağı ya da bir mezarın şahidesi olur. Bölgede Kızılcım ve Fıstık Çamı yaygındır. Yaylalar bölgesinde kestane ağacı da vardır. Çam ağacı bölgenin iklimi nedeniyle fazla dayanıklı olmadığı için ev inşaatlarında çatı örtüsü dışında yapı elemanı olarak kullanılmıyor.

Bugün Milas, Yatağan ve Çine'nin dağlık bölgelerini kapsayan geniş bir alanda, çoğunlukla Türkmen ve yörüklerin oturdukları köylerde benzer bir kırsal mimari görülüyor. Taştan inşa edilen evlerin planları ve görünüşleri hemen hemen aynıdır. Hane'den geldiği söylenen "Haney" (Hanay) denilen ve iki katlı olan bu evleri diğer kırsal bölgelerdeki ev yapılarından ayıran en önemli özellik, merkeze yerleştirilen çıkmalı bir ocak bacası ve bacanın iki yanında simetrik iki pencere ile çok sade ve o ölçüde estetik görünen, uzaktan bakılınca insan yüzünü andıran cepheleri ile yan cephe boyunca yer alan "ayazlık" denilen, üstü kapalı yanları açık geniş balkonlarıdır. Evler eğimli kayalık zeminlere ustaca konumlandırılmıştır.³⁰

Bölgedeki evlerde genel olarak o civarda çıkan taşlar doğal biçimleriyle kullanılıyor. Taşların özelliklerine göre duvar görünüşleri de farklılıklar gösteriyor. Bazı yörelerde (Örneğin, Çine tarafı, Katrancı ve Alinda gibi) taşlar yassı, bazı yörelerde ise çok köşelidir.

Çomakdağ yöresinde bir bölgede toplanan, birbirlerini yakın ve akraba olarak kabul eden Kızılağaç, Ketendere, İkiztaş, Sarıkaya-Gökseki köylerindeki evler, bölgedeki evlerin ortak özelliklerini taşımakla birlikte, Çomak Tiri'nin bir diğer grubu olarak kabul edilen Orta Köyü'nden (Eski Türbe) de ayrılıyor.

Çomakdağ köylerindeki evler düzgün yontulmuş büyük blok taşlardan, çok özenli bir işçilikle yapılmıştır ve Labraunda'daki Andron yapılarında kullanılan atkılı duvar örgüsünün (emplekton) uygulandığı görülür. Uzunlamasına konulan taşlara "yan taş", diklemesine yerleştirilen taşlara ise "kazık" diyorlar. Derz araları ince taş veya kiremitlerle sıralı doldurulmuştur. Taşların rengi de diğer bölgelere göre daha açıktır, kehribar rengine yakındır ve taşın özelliği nedeniyle parıldar. Evlerin kapıları, pencere kepenkleri, oda içinde dolap kapakları, raflar ve tavanlar yerel olarak işlenmiş ve boyanmıştır.

Anadolu'da inşaat ve mimari alanda genellikle ilçelerin illeri, köylerin de ilçeleri izledikleri görülür. Çomakdağ evleri bu özellikleriyle ilçesi olan Milas'ın evlerinden plan olarak farklı, duvar örgüleri, taş işçilikleri ve bezemeleri ile daha özenlidir.

Köylerde, yayla ve eski yerleşimlerdeki evler incelenerek ev mimarisindeki değişim izlenebilir. Köylerde bugün en eski ev olarak gösterilen, az örneği kalmış, tek katlı, başlangıçta bir, daha sonra iki odalı, doğrudan zemine yerleşen en basit ev tipine "yer evi" deniyor. Duvarlar doğal taşlarla kaba örgü tekniği ile yapılmıştır. Harç olarak çamur kullanılmıştır. Genellikle yayla evleri bu tipte yapılmıştır.³¹

Köylerin günümüzdeki yerleşimlerinde, özellikle en büyük köy olan Kızılağaç'ta iki odalı yer evlerinin örneklerini görmek mümkündür. Bu evlerin geçmişi yaklaşık yüz elli sene civarındadır. Damları düzdür. Duvarlar örüldükten sonra ortaya "düve-düver" denilen ve taşıyıcı kolon görevi yapan kalın çam gövdesi yerleştiriliyor. Duvarların üzerine ince yassı kayrak taşları dışarıya doğru çıkıntı yapacak şekilde yerleştirilerek çatı silmesi oluşturuluyor. Düvenin

A "hanay" type house without "ayazlık" (covered balcony), built out of cut stones and based on rocks, with the later addition of a balcony on the side (p.220). / Mixed style house built of collected material in Alinda Orta Mahalle, with friezes probably taken from a Roman tomb. Writing on the ancient inscription embedded within the wall: "Mustafa Muhammed, 1342 (Hegira, 1926 AD)."

covered with hypericum and a kind of clay called "ak-toprak" for purposes of insulation. The earth is rolled with a big stone cylinder called "yuvarlak", while the inner walls are coated with a kind of plaster called "çakır siva". Thanks to their stone body and earthen roof, the houses are cool in the summertime, and warm during winter. Earthen roofs were built until the 1950's, after which they were replaced by hipped roofs covered with tiles. The chimneys are covered with perforated jugs or slates in a way that lets the smoke out from the side.

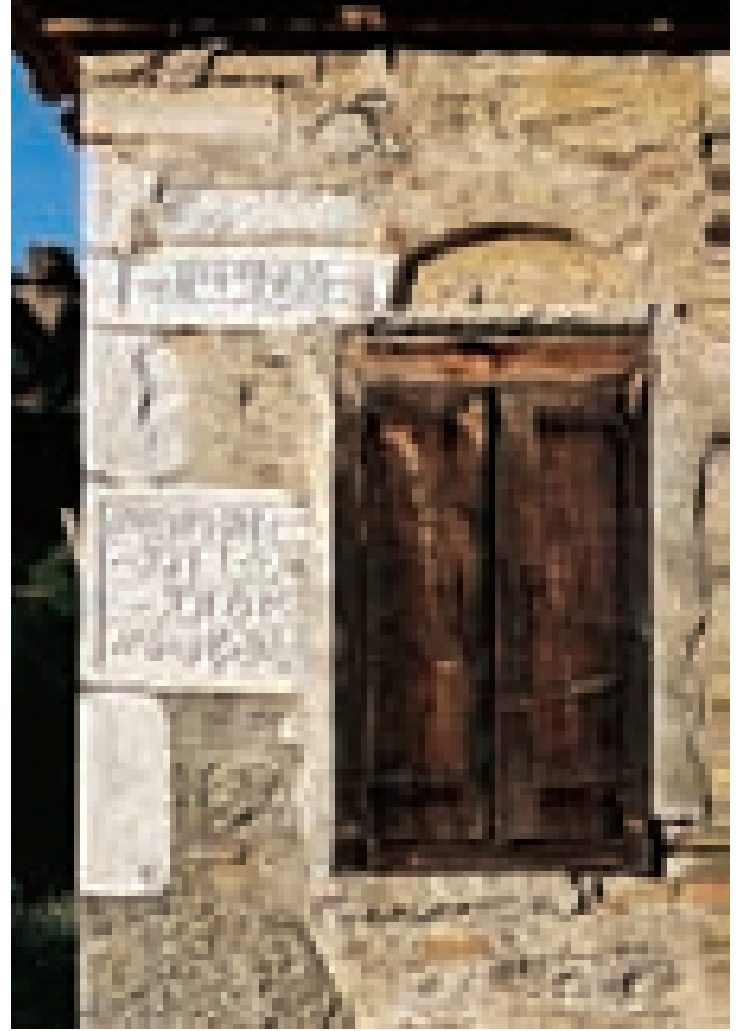
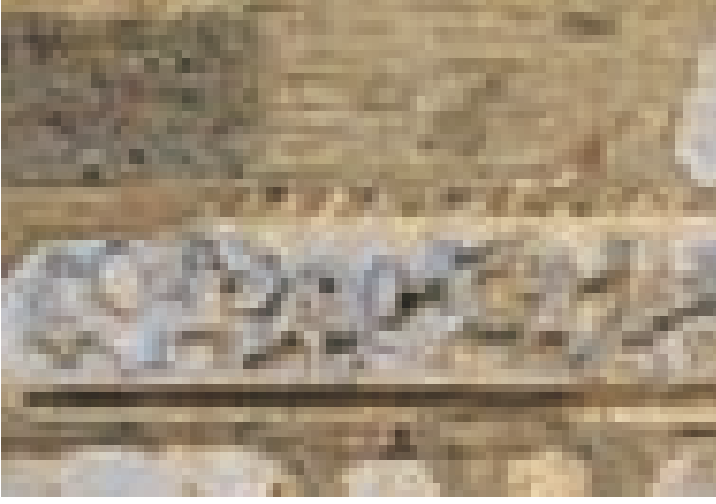
According to the dates on houses in Çomakdağ, the first examples of the "hanay" type are found in the 1930's. In these houses, the layout follows the typical examples, but the walling is simpler. Either there are no gaps between the stones or these gaps are filled with pieces of tiles. The stones on the walls are rectangular as are the doors and windows. The chimneys are higher and covered with a splendid piece reminding one of the Gümüşkesen monument in Milas.

After living a mostly isolated and self-sufficient life until the 1950's, the Çomakdağ villages opened up to their surroundings for economical and educational reasons, and established bonds with Milas, which had its impact on the "hanay" type houses in terms of the walling as well as inner and other decoration: the walls were filled with finer pieces of tiles and the craftsmanship is more delicate, dimensions and proportions being in perfect harmony.

The carvings on doors, windows and other wooden surfaces gained in variety and colorfulness and were decorated in new and local patterns.³² The craftsmen who build and decorate

Çomakdağ houses are natives "from the hearth". Not many craftsmen go out to work elsewhere, and none come in from without. İbrahim Aydoğdu, 85, from a family specialized in stone and wood works in Ketendere, proudly talks about his own house, saying "I built everything in it; I spent no more than 15 days in Çine, and then I came back to built it."

The plan of the house to be made is first shaped in the mind of the craftsman. Its location is chosen and prepared, a process regionally called "köstek". If the ground is rocky, the house is cautiously placed on the rocks; if earthy, they dig until they come across a layer of rocks. The craftsman plans the façade and the places of rooms and stairs, and thereby guesses how much stone he will need. The stones are gathered from the vicinity if suitable material is found, or carried on mules from the neighboring quarries or from İkiztaş which has the best stones in the region. Usually, the emerging parts of the rocks are blown up with gunpowder, and stones are unearthed from the more malleable lower levels. The tools they use are quite ordinary. The stones are carved with a tool similar to a one-sided adze called "sivri-kılık". Two craftsmen build the wall, one from the inside and the other from the outside; the master works from the outside and chooses the stones to be used. He builds the house he imagines in perfect symmetry and order without any drawing, by merely using his "rules of thumb", experience and a piece of rope for measurement. A beautiful house affords prestige to its owner. According to the villagers in Çomakdağ, there is a "friendly rivalry" concerning house-building, and that beginning to build one is a major event in the confined environment of the village.

Kayaların üzerine oturtulmuş tipik kesme taştan yapılmış bir ayazlıksız haneyi tipi ev, yanına sonrada balkon eklenmiş (s.220). / Alinda Orta Mahalle’de karışık üsluplu ve üzerinde muhtemelen bir Roma mezarından çıkmış frizler bulunan devşirme malzeme ile yapılmış bir ev ve detaylar. Duvara gömülü eski yazılı taşın üzerinde “Mustafa Muhammed, (h.) 1342 (m.1926)” yazılı.

üzerine mertekler diziliyor. Merteklerin üzeri tahta ile kaplanıyor. Bunların üzerine yalıtım için Piren otu döşeniyor ve “ak-toprak” denilen killi bir toprakla kapatılıyor. Toprak “yuvarlak” denilen küçük bir taş silindire sıkıştırılıyor. Evin iç duvarları “çakır sıva” ile sıvanıyor. Taş gövdeli ve toprak damlı evler yazın serin kışın sıcak oluyor. 1950’li yıllara kadar toprak damlı evler yapılıyor, daha sonra kiremit kaplamalı kırma çatıların yapımına başlanıyor. Bu arada eski toprak damlar ya betonla yeniden yapılıyor ya da kiremitli çatıya dönüştürülüyor. Bacaların üstü delinmiş bir küp ya da yanlarda dumanın çıkması için baca açıklığı kalacak şekilde kayrak taşları ile kapatılıyor.

Çomakdağ’da evlerin üzerindeki tarihlere göre Haney tipi evlerin ilk örneklerine 1930’lu yıllarda rastlanıyor. Bu evlerde yerleşim, plan olarak tipik örneklerle uygundur, ancak duvar işçiliği daha sadedir. Ya taşlar arasında derz bırakılmamıştır ya da boşluklar ince taşlarla doldurulmuştur. Duvar taşları, kapı ve pencereler düzgün ve dikdörtgendir. Bacalar yükselmiş ve üzerleri Milas’daki Gümüşkesen Anıtı’nı andıran gösterişli bir üstlülle kapatılmıştır.

1950’lerin başına kadar büyük ölçüde dışarıya kapalı, kendine yeter şekilde yaşayan Çomakdağ köylerinin bu tarihten sonra ekonomik ve eğitim amaçlı dışarıya açılması, Milas’la ilişki kurmaya başlamaları sonucu Haney tipi evlerde duvar işçiliği, evin iç ve dış süslemeleri bakımından önemli bir değişim görülüyor. İşçilik daha incedir, boyut ve oranlar tam olarak yerleşmiştir.

Duvarlarda derz dolgular ince kiremit parçalarıyla doldurulmuş duvarın dıştan görünümü göz alıcı bir biçime getirilmiştir. Bu süreçte kapı, pencere ve evin diğer ahşap kısımlarında görülen

oyma işçiliği de çeşitlenmiş ve renklenmiştir. Bu süslemelerde kullanılan desenler yerel ve günceldir.³²

Çomakdağ evleri ve bezemelerini yapan ustalar yerli, yani o köylerden “çekirdekten yetişme” insanlar. Bu yörenin dışına çıkan usta pek yok; dışarıdan da usta gelmiyor. Ketendere köyünde taş ve ahşap işi yapan Aydoğdu ailesinden 85 yaşındaki İbrahim Aydoğdu, kendi evinden, “bu evin her şeyini ben yaptım, Çine’de sadece 15 gün çalışmışım, geldim ve evimi yaptım” diye övünerek söz etmişti.

Yapılacak evin planı ustanın kafasında gelişiyor. Önce evin yeri belirleniyor ve hazırlanıyor; buna “köstek” deniyor. Zemin kayalıksa ev kayaların üzerine ustalıklarla oturtuluyor, topraksa, temel için kayalık tabaka bulunana kadar zemin kazılıyor. Usta evin cephesini, “önlüğü”nü, odanın, merdivenin yerini kafasında belirliyor. Buna göre usta ne kadar taş kullanacağını yaklaşık olarak kestirebiliyor. Taşlar köyün yakınındaki ocaklardan, eğer uygunsa evin kendi yerinden çıkarılıyor ya da bölgedeki en iyi taş stokuna sahip olan İkiztaş köyünden katırlarla taşınıyor. Genellikle kayanın toprak üzerinde kalan kısmı barutla patlatılıyor, toprak altında kalan ve kolaylıkla işlenecek kadar yumuşak olan bölümlerinden taş alınıyor. Ustaların kullandıkları aletler çok basit. Taşlar “sivri-kılık” denilen bir tarafı düz ağızlı öteki tarafı sivri uçlu kesere benzeyen bir aletle yontuluyor.

Duvarı içten ve dıştan iki usta örüyor; esas usta dışarıda çalışıyor ve taşları o seçiyor. Usta kafasında canlandırdığı evi, kağıt üzerine hiçbir çizmeden, “gözünün kararı”, iple aldığı birkaç ölçü ve deneyimi ile, tam simetrisinde ve düzgün olarak inşa edebiliyor. Bir bakıma bu evlere “düş evleri” de denilebilir. Güzel bir ev sahibine

Vestiges of ground houses, samples with single room in the back and double rooms in the front, Kızılağaç village (above). (adjacent page) Example of a "ayazlık" covered for space purposes in a "hanay" type house, Kızılağaç village (left below). Balcony (left above). Façade of a "hanay" type house, Kızılağaç village (right). A house built of collected material in Alinda, Orta Mahalle (p 224-225)

The chimneys in Çomakdağ villages are covered with flat natural stones in various forms. On some chimneys, there are colorful cups turned upside down. These practices are explained by peasants as traditional ornamentation or as remnants of tribal life. Ancient vaulted buildings, called "gümbet" and used for collecting water in Milas region, are covered with a cylindrical natural stone. A similar, yet ornated piece of marble can be seen on top of the dome of the Orta Türbe.

This phallic symbol might be associated with the ancient myth of fertility. The chimney stones in Çomakdağ might also have an old myth of their own; but, since the myth was probably forgotten, they came to be evaluated or reinterpreted as decoration. It is also known that such stones were used for keeping away "evil spirits" which could enter from the chimney,³³ and that Turkmen nomads believed in "tutelary stones".

Some old Karian sarcophages have lids with a cavity fitted for a stone. In this respect, putting stones and bottles on their chimneys, Turkmens might have adopted a very old Karian tradition or imported it from afar and adapted this tribal custom used in their tents to stone structures.

Finally, the custom might also be intended simply to keep storks from nesting on chimneys. In this region, houses mean more than mere dwelling places. After moving to towns or cities, many villagers wish to build a house back in the village, and often do so.

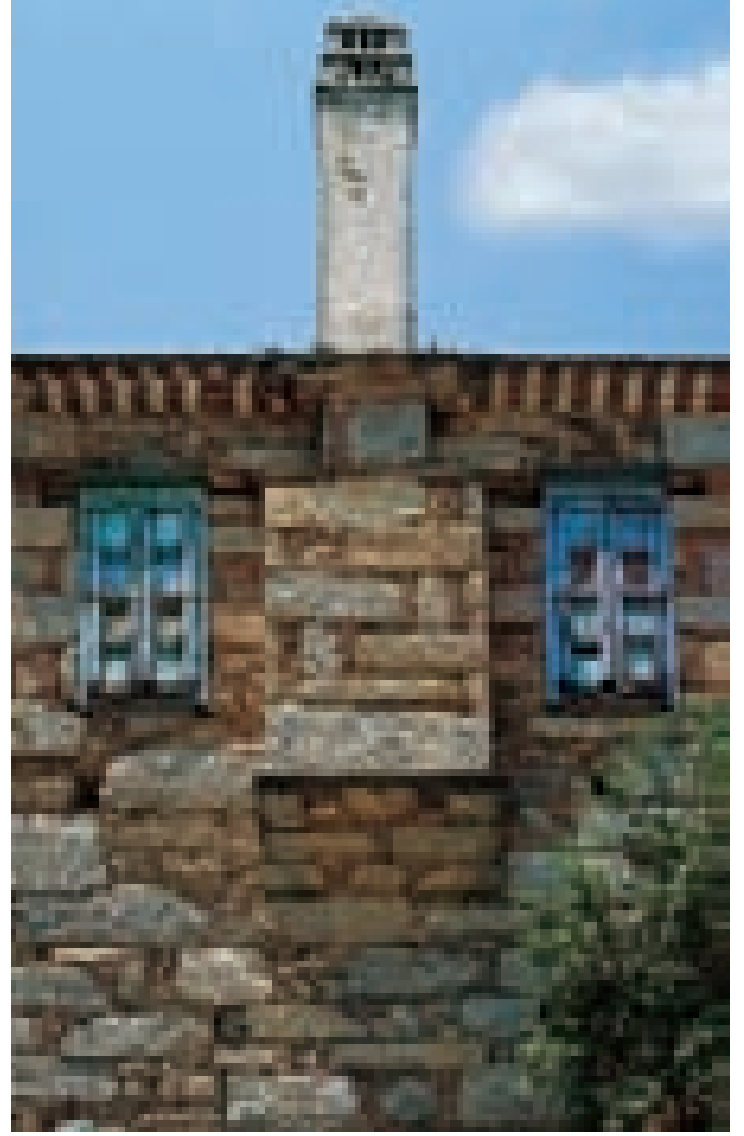
Thus, the house is also a vehicle of connection to one's village. Around Koçarlı in Aydın, the relatives of the bridegroom are obligated to build a house in the village, even if they live in the city.

Despite the love and pride of the Çomakdağ villagers for their houses, not many houses are preserved in their original form. Daily needs dictated bigger houses.

First, houses grew bigger from within, as if pregnant.³⁴ The concrete additions, however, seriously injured the authentic character of stone houses, while the new, massive and disproportionate concrete buildings destroyed the original rural set-up. Today stone houses are no longer built, being too expensive, which deeply jeopardizes the appearance of old houses and villages despite the good will and protectiveness of the villagers.

It is impossible to spot the exact birth place of "hanay" type houses which later spread all over the region. The only place Çomakdağ could take example from is Labraunda. Hence, the "hanay" houses in Çomakdağ bear a surprising similarity with the Andron building in Labraunda in terms of their façade, windows, wall placements and proportions as well as craftsmanship.

This overall process suggests that the nomadic Turks learned the ancient Karian walling and stonework techniques on these mountains, practiced and elaborated them in a new genuine fashion.

Hanay tipi bir evin ayazlığını kapatılarak büyütülmesi için bir örnek, Kızılağaç Köyü (sol altta). Ayazlık balkonu (sol üstte). Hanay tipi ev cephesi, Kızılağaç Köyü (sağda). (yan sayfada) Yer tipi eski ev kalıntıları, arkada tek odalı, önde iki odalı örnekler, Kızılağaç Köyü. Alında Orta Mahalle tamamen devşirme malzeme ile yapılmış bir ev, (s. 224-225)

prestij sağlıyor. Çomakdağ köylüleri köylerde evlerle ilgili “tatlı bir rekabet” yaşandığını, köyün kapalı ortamında birinin ev yaptırmaya başlamasının önemli bir olay olduğunu söylüyorlar.

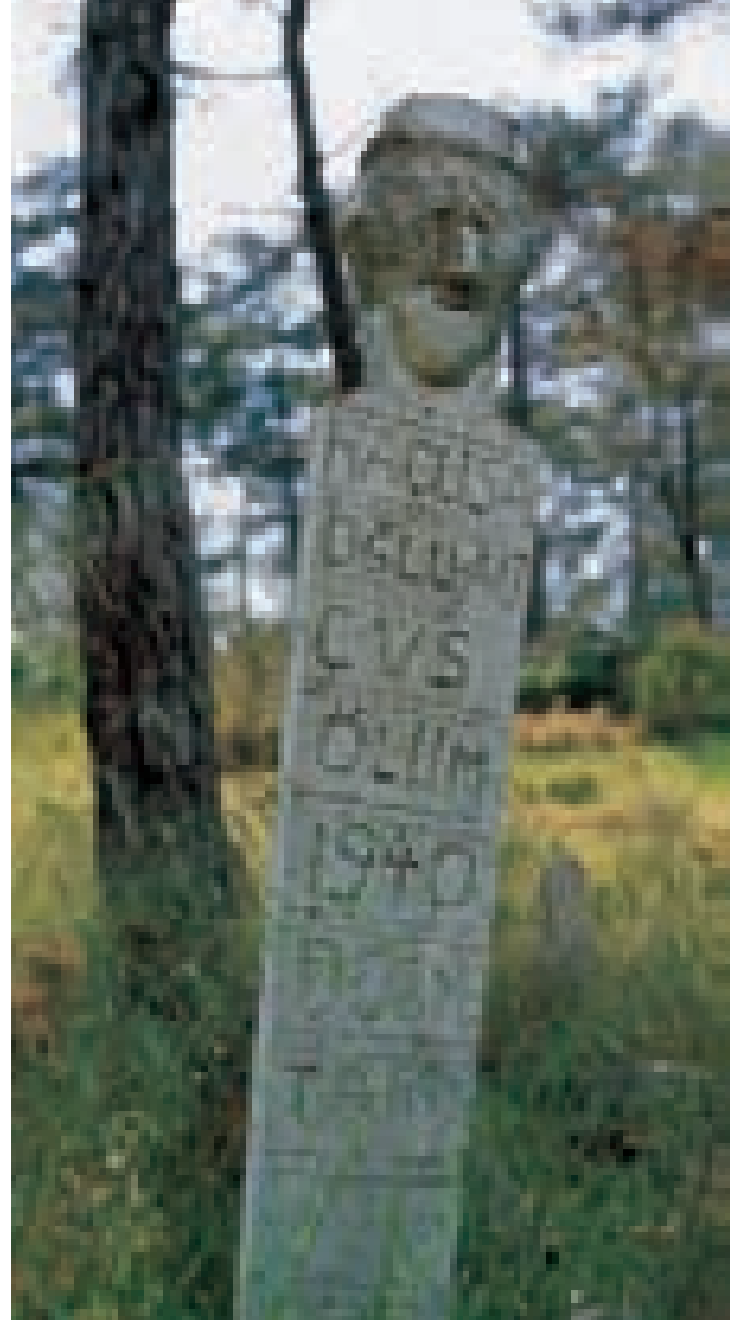
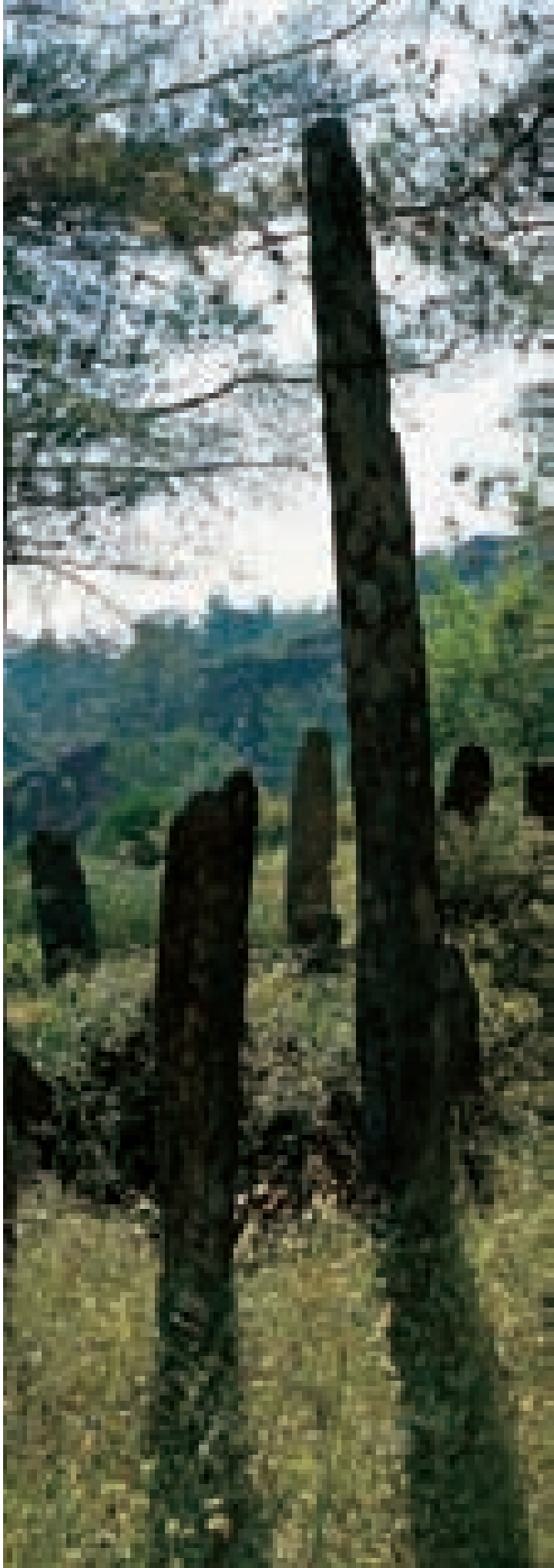
Çomakdağ köylerinde ev bacalarının üzerinde çeşitli şekillerde levha şeklinde doğal bir taş yerleştiriliyor. Bazı evlerin bacalarında ise tersine çevrilmiş renkli cam bardak görülüyor. Köylüler bu uygulamayı geleneksel bir süs ya da eski aşiret alametleri olarak açıklıyor. Milas ve Bodrum yöresinde görülen, yağmur sularının toplandığı “Gümbe” denilen eski tonozlu yapıların üzerine silindirik doğal bir taş yerleştirilmiştir. Buna benzeyen ancak işlenmiş bir mermer parça orta Türbe’nin kubbesinin üzerine de görülüyor.

Bu fallik simge, kökü antik çağlara kadar giden bereket mitosu ile bağlantılandırılabilir. Çomakdağ köylerindeki baca taşlarının da eski dönemlerden kalan bir mitosu olmalıdır, ancak bugün unutulduğu, bu nedenle bir süs olarak değerlendirildiği ya da yeniden yorumlandığı söylenebilir. Bu tür taşların bir çok yerde bacadan girecek “kötü ruhları” kovmak için kullanıldığı³³, göçebe Türkmenler arasında “koruyucu taş” inancı olduğu biliniyor.

Bazı eski Karia lahit kapaklarının üzerinde de küçük bir taş plakanın yerleştirilebileceği bir çukur olduğu görülüyor. Buna göre Türkmenler bacalarının üstüne taş ve bardak yerleştirirken ya Karia’dan kalan çok eski bir geleneğini benimsemiş ya da bu kültürü çok uzaklardan getirmiş, çadırlarında uyguladıkları bir adeti taşla geçirmiş olabilirler. Belki de bu adetin, leyleklerin bacaya yuva yapmasını önlemek gibi

çok işlevsel bir nedeni de vardır. Ev, bu yörede sadece bir konut olmanın ötesinde anlamlar taşıyor. Çomakdağ’da köylerinden ayrılıp kasabada, şehirde yaşayan yeni kuşak içinde köyde bir ev yaptırmak isteği yaygın, yaptıranlar da var. Köyle ilişkiyi kesmemek için bir aracı gibi görülüyor ev. Aydın Koçarlı tarafında ise oğlan tarafı şehirde yaşıyor olsa da köyde bir ev yapmadan evlenemiyor. Çomakdağlılar evlerini çok sevseler, onlarla öğünseler de günümüze özgün haliyle kalabilmiş ev çok az. İhtiyaçlar evlerin büyütülmesini gerektirmiş. Evler önce kendi yapısı içinde, sanki doğurur gibi doğal bir büyüme göstermiş.³⁴ Ancak beton kullanarak yapılan müdahaleler taş evlerin karakteristik özelliklerini ciddi şekilde etkilerken, yeni yapılan taş evlere göre büyük ve orantısız beton binalar ise köylerin özgün görünümünü çirkinleştirmiş. Günümüzde taş ev maliyeti nedeniyle artık yapılmıyor. Bu da, köylülerin bütün iyi niyetlerine ve köylerini koruma isteklerine rağmen eski evler ve köylerin görünümü için çok ciddi bir tehlike oluşturuyor.

Bölgede geniş bir alana yayılan haney tipi evlerin ilk örneklerinin nerede ortaya çıktığını belirlemek mümkün değil. Çomakdağ’ın etrafında örnek alabileceği tek yer Labraunda. Çomakdağ’ının Haney evleri ile Labraunda’daki Andron yapılarının cephesi, pencere ve duvar yerleşimleri ve oranları, duvar işçiliği ile benzerliği şaşırtıcıdır. Bütün bu süreç, aralardaki belirsiz zamanlara rağmen, göçebe Türklerin dağlarda Karia’lılardan kalan eski duvar örme tekniklerini ve taş işçiliğini öğrendiklerini, bunu uygulayarak, özgün bir şekilde geliştirdiklerini düşündürüyor.

Graveyards

One of the most remarkable sites in Çomakdağ is the graveyards in villages and on plateaus. They are all surrounded by ancient Karian tombs. In a way, these locations constitute the melting pot of a millenary past. The visitors preconceptions and feelings about death are shaken at the first sight of Çomakdağ graveyards in comparison with the ones in cities. For, death here assumes quite a natural and humane aspect, whereas modern life increasingly alienates us from its thought.

The rural graveyards contain old and new parts. In some villages the two are separated, in some they are not. The old graveyards are placed on lands well suited for settlement or terracing, all covered with huge pine trees. Spread over a large piece of land, the graves do not follow any regular pattern. The site resembles a parcel of natural life rather than a cemetery.

The old tombs are reminiscent of the menhir or "balbal" graves from the oldest Turkish graveyards in Central Asia. The head and foot of the graves are marked by stones, either thick plates of natural raw stones reaching as high as 3-4 m or stylized and

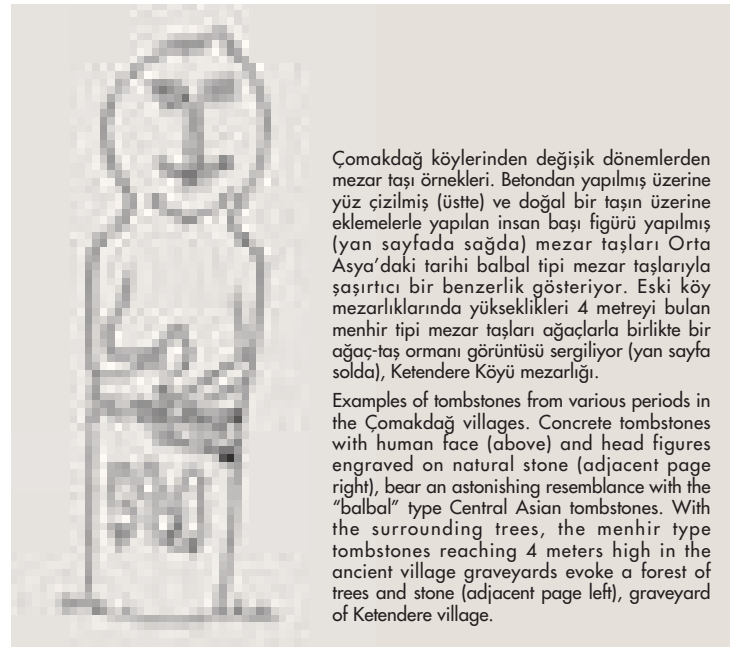

Mezarlıklar

Çomakdağ köylerinde en dikkate değer yerlerinden birisi köy ve yaylalardaki eski mezarlıklar. Hemen hepsinin çevresinde eski Karia mezarları var. Bir bakıma bu özel alanlar içiçe geçen binlerce yıllık geçmişin sergilendiği bir yere benziyor. Kentlerdeki mezarlıklardan sonra Çomakdağ köylerindeki mezarlıkları görmek ölüm hakkındaki duygu ve düşüncelerinizi sarsıyor. Modern yaşam içinde giderek daha çok yabancılaştığımız, hayatımızdan uzaklaştırmaya çalıştığımız ölüm burada çok doğal ve insani bir olgu haline dönüşüyor.

Köy mezarlıkları eski ve yeni bölümlerden oluşuyor. Bunlar bazı köylerde ayrı mezarlıklar halinde, bazılarında ise iç içeler. Eski mezarlıklar, köylerin mezar yerleşimine uygun düzgün ya da teraslanabilir, üzerinde çok görkemli çam ağaçlarının bulunduğu alanlarına yerleştirilmiş. Mezarların belli bir düzeni yok, geniş alanın içine serpiştirilmiş. Bir mezarlık gibi değil de doğanın bir parçası gibi.

Eski mezarlar, Orta Asya'da en eski Türk mezarlıklarındaki menhir ya da balbal tipi mezarlara benziyor. Mezarların baş ve ayak

Çomakdağ köylerinden değişik dönemlerden mezar taşı örnekleri. Betondan yapılmış üzerine yüz çizilmiş (üstte) ve doğal bir taşın üzerine eklemelerle yapılan insan başı figürü yapılmış (yan sayfada sağda) mezar taşları Orta Asya'daki tarihi balbal tipi mezar taşlarıyla şaşırtıcı bir benzerlik gösteriyor. Eski köy mezarlıklarında yükseklikleri 4 metreyi bulan menhir tipi mezar taşları ağaçlarla birlikte bir ağaç-taş ormanı görüntüsü sergiliyor (yan sayfa solda), Ketendere Köyü mezarlığı.

Examples of tombstones from various periods in the Çomakdağ villages. Concrete tombstones with human face (above) and head figures engraved on natural stone (adjacent page right), bear an astonishing resemblance with the "balbal" type Central Asian tombstones. With the surrounding trees, the menhir type tombstones reaching 4 meters high in the ancient village graveyards evoke a forest of trees and stone (adjacent page left), graveyard of Ketendere village.

Marble tombstones with ancient and contemporary “hayat ağacı” (tree of life) motifs (p 230-232). A plain tombstone inscribed with Latin letters dating from 1923 (left above). (adjacent page) “Sal” (wooden stretcher), graveyard of Ketendere village (right above).

imposing stone masses. Thus, the graveyard looks like a forest of stelae from far away - a truly breath-taking view. Since no records or names are to be found on tombstones, the dead cannot be identified. Yet separate emplacements for members of certain families can be clearly noticed in the graveyard, and the elders are able to identify the graves of up to three generations of family members. Apparently, with every new generation an old one sinks into oblivion and anonymity.

There are epigraphs on many tombstones, some of which are written in Ottoman script and date from the end of the 19th century. Some are anonymous, some are more recent and bear epigraphs in modern script. The fine stonework was probably done by the hand of craftsmen in Milas, whereas the ones with rougher script and artisanry might be crafted in the village. Overall, one may say that the stonework and use of marble in tombstones were gradually perfected in time. The most common motif on recent tombstones is the “tree of life” whose role in Turkish culture goes all the way back to Central Asian shamanism. Although they resemble the typical trees of life, these naïve motifs assume very different forms. The tombstones constitute an exhibition of trees of life, as it were.

A couple of tombstones have faces engraved in them or simply a stone carved in the form of a head. Most surprisingly, the faces on two graves in İkiztaş are quite similar to those engraved on Central Asian menhirs. Indeed, we cannot say that the former were inspired by the latter. One can only wonder at the resemblance between the human figure carved by the hand of a naïve artist today and one made thousands of years ago.

In the Çomakdağ region, people generally hang the clothes and belongings of the dead on the new tombs. Thereby, the new tombs can be spotted right away. Although the villagers refer these practices to their “tradition”, they might also be customs inherited from the very ancient cults of burial and dead bodies. Apart from hanging the belongings of the dead on their grave, the Yörüks are known to bury the dead clothed and to leave some of their personal objects within the tomb. This is explained by the villagers’ veneration for the dead as well as by their care not to let them “pass on the other side” while naked. Also, this practice is connected with the fear that the dead may haunt the living, which was at the source of many different kinds of cult of the dead. Similar beliefs subtend the practice of leaving clothes, a jug of water and, in some areas, food in tombs.

In the mountains, burials are not conducted with coffins, the creepy symbol of death in cities. The dead are rather brought to the graveyard wrapped in a rug, on a ladder-shaped piece of wood, called “sal” (literally “wooden stretcher”). After the burial, the stretcher is left next to the tomb. This custom is yet another remainder of ancient central Asian rituals and signifies a distancing of death from the village. In some places, the house of the dead is completely cleaned and even repainted right after interment. In some cases, all the rugs and coverings are washed.

I have seen a funeral procession on a stretcher in Kızılağaç in Bodrum. Fatma Hanım had passed away; she was the imam’s daughter, and mother of the Top family which I am acquainted with. Women did not attend the funeral, but mourned and

Eski ve güncel hayat ağacı yorumlu mermer mezar taşları (s.230-233). Sal, Ketendere Köyü mezarlığı (sağ üstte). (yan sayfada) Yeni yazılı 1923 tarihli sade bir mezar taşı (sağda).

uçlarına ya kalınca bir plaka şeklinde, bazılarının boyları 3-4 m'yi bulan, doğal, işlenmemiş taşlar dikilmiş ya da şekilli güzel sağlam görünüşlü doğal taş kütleleri yerleştirilmiştir. Mezarlık uzaktan bir dikili taş ormanı gibi görünüyor; çok etkileyici. Mezar taşlarının üzerinde isim veya herhangi bir kayıt yok. Bu nedenle mezarların çoğunun kime ait olduğu bilinmiyor. Mezarlıkta her ailenin yeri belli. Yaşlı insanlar kendi yerlerindeki iki üç kuşak öncesine kadar mezarların kime ait olduğunu biliyor. Öncekiler bilinmiyor. Belli ki bir sonraki kuşakta mezarlıktan da bir kuşak siliniyor, mezarlar giderek anonimleşiyor.

Mezarlıklarda yazılı mezar taşları da görülüyor. Bir kısmı eski yazılı, Osmanlı usulü mezarlar. Bunların üzerindeki tarihler 19. yüzyıl sonlarına kadar geriye gidiyor. Mezar taşları düzgün işlenmiş; belli ki köyün işi değil. Muhtemelen Milas'ta yapılmış. Bazılarının kime ait oldukları bilinmiyor. Sonra yeni yazılı ve daha yeni tarihli mezar taşları görülüyor. Bazılarında yazı ve işçilik çok düzgün değil, bunlar köyde yapılmış olabilir. Ancak mezar taşlarındaki işçiliğin giderek iyileştiği, mermer kullanımının arttığı görülüyor.

Yeni mezar taşlarında en çok kullanılan motif, Türk kültürü içindeki yeri Orta Asya ve Şamanizme kadar giden hayat ağacı. Tipik hayat ağacı motifine benzese de, naif bir yaklaşımla çizilen ve boyanan hayat ağaçları çok farklı formlar gösteriyor. Mezar taşları sanki hayat ağacı sergisi gibi. Bir-iki mezar taşının üzerine yüz kazınmış ya da uygun bir taş basitçe baş şeklinde işlenerek yerleştirilmiş. İkiztaş köyünde iki mezarda taşın üzerine kazınan yüzlerle Orta Asya'da menhirlerin üzerine kazınan yüzler arasındaki benzerlik

insanı şaşırtıyor. Elbette bunu yapanlar Orta Asya'dan esinlenmiş olamaz. İlginç olan bugün naif bir sanatçının elinden çıkan insan figürü ile binlerce yıl öncesi arasındaki bakış benzerliği.

Çomakdağ yöresinde yeni mezarlara ölenin giyim eşyaları asılıyor. Mezarlığa girer girmez yeni mezarı böylece tanıyabiliyorsunuz. Köyde bu uygulama "gelenek" olarak açıklansa da buna benzer uygulamaların geçmişi çok eskilere giden gömü ve ölü kültüründen bugüne kalan adetler olduğu görülüyor. Anadolu'da yörük ve Türkmenler arasında mezara eşya bırakmanın yanı sıra ölüyü giydirek gömme, mezarının içine bazı eşyalarını bırakma gibi adetler olduğu biliniyor. Bunun nedeni ölene duyulan saygı ve "öteki taraf"a çıplak olarak gitmemesi düşüncesidir. Aynı zamanda bu uygulamalarda ölen kişinin geri dönerek kendilerine zarar verebileceği korkusu da vardır; bu korku da çok değişik ölü kültürünün oluşmasına neden olmuştur. Mezara elbise, testi içinde su ve bazı yerlerde yiyecek de bırakılmasının arkasında buna benzer inanışların etkisi vardır.

Dağlarda defin sırasında, kentlerde ölümün simgesi haline gelen ürkütücü tabut kullanılmıyor. Ölüler mezarlığa, "sal" denilen, ağaçtan yapılmış, merdiven şeklinde bir tezkerenin üzerinde, kilime sarılmış olarak getiriliyor. Gömme işleminden sonra "sal" mezarın yanında bırakılıyor. Bu adet de kökü Orta Asya'nın çok eski ritüellerinden kalma. Sal'ın mezarın yanında bırakılması, mezarlığın dışına çıkarılmaması ölümü köyden uzaklaştırma anlamına geliyor. Bazı yerlerde ölen kişinin evi definden hemen sonra baştan aşağı temizleniyor, hatta badana yapılıyor. Bazı yerlerde bütün köy evindeki kilim ve örtüleri silkeleyerek tozunu atıyor.

Testili bir mezar ve üzerinde ölenin eşyaları bırakılmış yeni bir mezar (sol üstte). Yöredeki tek fotoğraflı mezar taşı Ketendere Köyü (sağ üstte). (yan sayfada) Yerel olarak resimlenmiş bir hayat ağacı yorumu, Kızılağaç Köyü mezarlığı. / Grave with jug and a recent grave with the belongings of the dead (left above). The only tombstone with the photograph, Ketendere village. (adjacent page) A tree of life motif illustrated in a local fashion, graveyard of Kızılağaç village.

prayed at home. The funeral was conducted by men who lifted the stretcher on their shoulders after prayer and began the funeral procession. Wrapped in a colorful rug, Fatma Hanım almost floated to her grave among bougainvilleae through a short and austere journey. Perhaps this was an ordinary rite for those there, but it was the most beautiful death procession I have seen all my life.

Not only the funerals, but death itself is experienced in a perfectly natural way. Even the most tragic death is mentioned as a natural event. Of course, there is great pain, but also acceptance. The mountains still nurture this ancient interpretation of unavoidable death as the soul's liberation and this way of turning the funeral into an acceptable beautiful greeting procession leading the dead toward another life by leaving the "wooden stretcher" and the clothes.

In Anatolia, since the relatives of the dead are thought to be too grief-stricken to prepare food, friends cook and carry food to the house of the dead so that the visitors expressing their condolences may have something to eat. In the Çomakdağ villages, the custom is exactly the opposite: food is prepared in the house of the dead, everybody eats, and this ritual may even go on for days. In the old Turkish cult of the dead, eating together after someone passed on was a very important ritual. Upon their arrival in Karia with similar beliefs, the Turkmens probably did not feel disconnected with the old sacrificial rites and feasts organized in Labraunda and probably elsewhere.

In Çomakdağ villages, people live "according to customs", to use their own words. All social relations are organized by traditions and customs, as they have been for thousands of years. Although this life style, which in the past closed them off and, in this sense, played a "protective" role, has gradually lost its prominence in the modern world, it still constitutes a foundation for preserving their cohabitation and character in the face of possible religious, political and social influences from without. This is why "tolerance", great respect for foreigners, deep sympathy and sincere hospitality are still alive in Çomakdağ villages. While women in the villages invite the foreigners to "come in and have a cup of our coffee", the words "Come in" engraved on doors remind the traveler that natural and earnest human relations, long forgotten in cities, still exist on earth.

Bodrum'un Kızılağaç köyünde "sal" üzerinde yapılan bir cenaze törenini izlemiştim. Tanıdığım Top Ailesi'nin annesi İmam kızı Fatma Hanım vefat etmişti. Kadınlar cenaze törenine katılmıyor, evde dua ediyor ve ağıt düzüyordu. Cenazeyi erkekler kaldırıyor. Namazdan sonra "sal" erkeklerin başlarının üzerinde havaya yükseldi ve yürüyüş başladı. Fatma hanım, renkli bir kilime sarılı, begonvil çiçeklerinin içinde havada yüzer gibi mezarına gidiyordu; kısa, basit ve sade bir yolculuktu. Belki bunu gerçekleştirenler için alışıldık bir işti, ama benim için hayatımda gördüğüm en güzel ölümüne gidişti.

Dağlarda cenaze törenleri gibi ölüm de çok doğal yaşanıyor. En trajik ölüm hikayeleri bile doğal bir olaydan söz eder gibi anlatılıyor. Elbette acı çekiliyor, ama bir kabul de var. Binlerce yıl önce insanların kaçınılmaz olan ölümü ruhun özgürleşmesi olarak yorumlayan, "sal"ı, elbiseleri bırakarak başka bir yaşama uğurlama töreni haline dönüştürerek, cenaze törenlerini güzelleştirerek kabul edilebilir bir hale getirmeleri anlayışı dağlarda bu şekilde devam ediyor.

Anadolu'da genellikle ölünün yakınları yasta ve üzüntülü olacakları için yemek yapamayacakları düşünülür ve taziye gelenlerin yemesi için tanıdıkları ölü evine yemek götürür. Çomakdağ köylerinde ise bu adetin tam tersi uygulanıyor. Ölü evinde yemek pişiriliyor ve herkes bu yemekten yiyor. Bu tören birkaç gün sürebiliyor. Eski Türk ölü kültüründe ölümden sonra yemek yenmesi çok önemli bir ritüel. Bu inanışlarla Karia topraklarına ayak basan Türkmenler için, Labraunda'da, belki başka yerlerde de yapılan, muhtemelen onlar geldikleri sırada bölgede varlığını hala sürdüren kurban törenleri ve şölenleri herhalde hiç yabancı gelmemiştir.

Çomakdağ köylerinde, kendilerinin ifadesiyle "töresel" yaşanıyor; tüm toplumsal ilişkiler, binlerce yıldır olduğu gibi gelenek ve törelerle düzenleniyor. Geçmişte onları dışarıya kapatan, bu anlamda "koruyucu" bir işlevi olan bu yaşam biçimi modern dünya karşısında giderek etkinliğini kaybetse de, bugün de dışarıdan gelebilecek dini, siyasi, toplumsal etkilere karşı birlik ve kişiliklerini koruyan temeli oluşturuyor. Bu nedenle Çomakdağ köylerinde "hoşgörü", yabancılara karşı çok saygı ve insanı mahcup edecek düzeyde içten bir konukseverlik hala yaşıyor. Köylerde gezerken köy kadınlarının "buyrun bir kahvemizi için" davetleri, ev kapılarına işlenmiş "buyrun" sözcükleri, kentlerde çoktan unutulmuş, doğal ve içten insan ilişkilerinin dünyamızda hala var olduğunu hatırlatıyor.

The double spring house next to the graveyard of Ketendere village (above). / The holly oak (*Quercus ilex*), common to the region, on the entering terrace of Labraunda (p238).

Springs and Plane Trees

One of the major factors of the continuation of life in Çomakdağ is indeed the abundance of spring water. Starting from very early on, humans have benefited from such resources. Despite low population, the existence of eight water mills, no further than 10 km along the creek flowing from under Kızılağaç, show the significance of water resources in the eyes of the inhabitants. They are ruined and no longer in use today, yet one of the creeks flowing through them is still “Değirmen Deresi” (Mill Creek).

A “spring house”, typical of these regions, supplies water for drinking and other purposes. These spring houses, whose oldest example can be found under Yarık Kaya in Labraunda, are simple

structures made with natural stones, closing the sides and top of the spring, and leaving a door-like opening in the front. This fountain structure is seen mostly around Labraunda and along the Sacred Way between Labraunda and Milas,³⁵ but also in villages, graveyards, plateaus, pastures, pathways, anywhere humans set foot. It is difficult to see which ones date from Karia, for the Çomakdağ villagers adopted and maintained the millenary tradition as their own.

The springs no longer function as before, since their water is collected in tanks and pumped to villages through pipes. Yet, the springs are still lifesavers on the mountains, pastures and plateaus. A friend of

Ketendere Köyü'ne mezarlığının yanındaki çifte pınar (üstte). Labraunda Giriş Terası, bölgede yaygın olarak görülen meşe pınar ağacı (s. 238).

Pınarlar ve Çınarlar

Çomakdağ'da hayatın sürekliliğini sağlayan başlıca neden kaynak suyunun bol olması. İnsanlar ilk zamanlardan beri su kaynaklarını değerlendirmişler. Yerel nüfusun çok az olmasına karşın, Kızılağaç'ın alt tarafındaki vadiden akan dere boyunca, 10 km'yi bile bulmayan bir mesafede sekiz su değirmeni olması su kaynaklarının bölge bakımından da önemli olduğunu gösteriyor. Bu değirmenler bugün artık kullanılmıyor, harap durumdadır, ancak bir zamanlar onlara su sağlayan derenin adı hala "Değirmen Deresi".

Suyun içme ve diğer ihtiyaçlar için kullanımı, bu yörelere özgü bir "pınar çeşmesi" ile sağlanmış. Labraunda'da kutsal Yarık Kaya'nın altında, en eski örneklerinden biri görülen bu çeşmeler, pınarın

kenarlarını ve üstünü kapatan, önünde bir kapı gibi açıklık bırakan, doğal taşlarla yapılmış çok sade ve basit yapılar. Labraunda'nın çevresinde ve Labraunda'yı Milas'a bağlayan Kutsal Yol üzerinde³⁵ yoğun olarak, köylerde, mezarlıklarda, yaylalarda, meralarda yol kenarlarında, insanın ayağını bastığı, elinin değdiği her yerde aynı çeşme yapısı görülüyor. Bunların hangisi Karia'dan kalma hangisi sonradan yapılmış, ayırt etmek çok zor. Çomakdağ köylüleri de bu binlerce yıllık geleneği aynen benimsemiş ve sürdürmüşler.

Günümüzde kaynak suları depolarda toplanıp köylere borularla getirilip dağıtıldığı için pınarlar artık işlev görmüyor. Ancak dağlarda, merada ve yaylalardaki pınarlar hala hayat kaynağı.

mine who is a native of Bodrum calls all covered buildings "houses" regardless of its size and function. Thus, the gardening shack is the "garden house", the box of the pressure tank is the "tank house", the covered concrete holes for putting gas tubes are "tube houses", the box of the electric meter is the "electric house". Following him, I am inclined to call the spring structures in Labraunda and Çomakdağ "spring houses" rather than fountains. Perhaps the Naiads, the water nymphs supplying life to springs in ancient mythology, are still living in these spring houses in Labraunda and Çomakdağ.

Along ways where there are no springs nearby, there are "water houses" in Çomakdağ, resembling spring houses in which jugs of water are placed for travelers. This tradition is longstanding too. In the eastern side of Ketendere village, there is a simple wooden water house, with a canopy and a shelf to put a pitcher on, on top of a pole at the side of the way, coming from the gardens right next to the "water house" is a large wooden divan under a plane tree; all this, so that the tired and thirsty villagers returning from the gardens in the summer might drink some water, catch their breath and chit chat for a while.

One of the major reasons why Labraunda was considered sacred was probably that its water gave life to the Milas plain. The delicious Labraunda water was piped into Milas in the 1930's and connected to street fountains; later it was bottled and sold as drinking water, just as it is currently piped from Labraunda, bottled in Milas and sold in the whole region by the Milas municipality under the label "Labraunda water". The holy water perpetuates the name of Labraunda and keeps it from being forgotten.

In ancient sources, the sacred springs in Labraunda are always mentioned together with a holy plane grove next to them. Today only a few plane trees remain. Other springs in the region are accompanied by plane trees as well.

In Antiquity, gods were not only represented in stone or marble, but also carved "in wood, the most perfect gift of nature to humans", as the Roman author Pliny puts it. In the temple in Labraunda, it is said that there was a very ancient wooden statue of Zeus Labraundos, which appears on some coins, and whose material might be drawn from the holy planes in the region.³⁶ The plane was indeed a tree of divine value, and venerated accordingly at all times. Pieces of cloth were hung on its trunk and branches, symbolizing vows made by visitors. In Çomakdağ villages, peasants put a saw and a piece of wood, roughly visualizing a tree of life, on the side of tombs until they were covered.

The ancients believed that the tree nymphs Dryads lived in forests. Tree cults are widespread in Anatolia, especially among the Yörük and the Tahtacı who respect the tree as a spirit. It is a known fact that the Tahtacı do not cut trees on Tuesdays and during the month Muharram, and pray before cutting at other times. The Yörük also have great respect for trees. For the Tahtacı "the scotch pine, the spruce tree, the fir tree and the juniper" are holy as are "the black mulberry, the plane tree and the cypress" for the Yörük, and "the pine and the plane tree" for the Turkmens. These age-old beliefs survive today across barriers of religion and language; in the Samandağ district in Antakya, the Alawi, the Sunni, the Christian and the Jewish all believe in the holiness of the historical plane tree in Hıdırbey village.

In practically every Turkmen, Yörük or Tahtacı village, there is a tree considered to be sacred. Carrying this culture along, the Turkmens settling in Çomakdağ and Labraunda were now in their new homeland. After the arduous path from East to West, now they had come to the home they had been looking for.

Bodrum'un yerlisi bir tanıdığım, büyüklüğüne, ne için kullanıldığına bakmadan üzeri örtülü her yapıya "ev" der; bahçe malzemelerin konulduğu kulübe "bahçe evi"dir, hidroforun muhafazası "hidrofor evi"dir, zeminin altında tüp gazın kanulduğu kapaklı beton çukur "tüp evi"dir, elektrik sayacının bulunduğu kutu "elektrik evi"dir. Labraunda ve Çomakdağ'ın pınar yapılarına çeşmeden daha çok "ev"i ismini yakıştırıyorum; "pınar evi". Belki eski zaman inanışlarındaki pınarlara hayat veren su perileri Nayadesler de hala Labraunda ve Çomakdağ pınar evlerinde yaşıyorlardır.

Çomakdağ'da çevresinde pınar olmayan yollarda, yol kenarlarına içine su dolu testi bırakılan pınar evlerine benzeyen küçük "su evleri" görülüyor. Bu adet çok uzun yıllar boyunca sürmüştü. Ketendere Köyü'nde, köyün doğu tarafında bahçelerden geliş yolunun kenarında bir direğin üzerinde tahtadan yapılmış üzerine bir testi konulan ve sıcaktan korumak için bir gölgeliği olan basit bir su evi ve hemen yanında bir çınar ağacının altına yerleştirilmiş tahtadan geniş bir sedir var. Yazın bahçeden yorgun ve susamış olarak dönenler burada soluklansınlar, bir yudum su içip hal hatır sorsunlar diye yapılmış bu düzenlemeler.

Labraunda'nın kutsal olmasında en önemli nedenlerden biri de, her halde buradan çıkan lezzetli suların Milas Ovası'na hayat vermesiydi. Çok lezzetli olan Labraunda suyu 1930'larda döküm borular döşenerek Milas'a getirilmiş ve sokak çeşmelerine bağlanmış. Daha sonra cam şişelerde içme suyu olarak satılmaya başlanmış. Günümüzde Milas Belediyesi tarafından Labraunda'dan getirilen su Milas'ta şişelenerek tüm yörede "Labraunda Suyu" adıyla satılıyor. Kutsal suyu Labraunda'nın adını bugün de yaşıyor, unutturuyor.

Antik kaynaklarda Labraunda'da kutsal pınar hep yanındaki kutsal çınar koruluğu ile birlikte anılıyor. Günümüzde kutsal çınarlardan az sayıda kalmış. Yörede başka pınarların olduğu yerlerde de çınar ağacına rastlanıyor.

Antik dönemde tanrıların sadece taş veya mermerden heykelleri yapılmazdı, Romalı yazar Plinius'un söylediği gibi "doğanın insana sunduğu en mükemmel armağan olan ağaçtan da" görüntülenirdi. Labraunda'daki tapınakta Zeus Labraundos'un çok eskiden kalma, bazı sikkelerin üzerinde görünen, ahşaptan, belki de Labraunda'daki kutsal çınar ağacından yapılmış bir heykeli varmış.³⁶ Çınar, kuşkusuz tanrılara layık bir ağaçtır, bu nedenle her dönemde saygı görmüştür. Gövdesine ve dallarına, adaklar bağlanmıştır. Çomakdağ köylerinde mezarın başına taşı konuluncaya kadar testere ile basitçe kesilmiş hayat ağacı görünümünde bir tahta parçası koyuyorlar.

Antik dönemde ormanlarda ağaç perileri Driad'ların yaşadığına inanılırdı. Anadolu'da, özellikle göçebe yörükler ve Tahtacılar arasında ağaç kültü yaygındır; ağacın bir ruhu olduğuna inanıp saygı gösterirler. Tahtacıların Muharrem ayında ve salı günleri ağaç kesmedikleri, kesim işine başlamadan ağaç için dua okudukları bilinir. Yörükler de ağaçlara büyük saygı duyar. Tahtacılar "sarıçam, ladin, köknar ve ardıc", Yörükler "karadut, çınar ve katran", Türkmenler "çam ve çınar" ağacını kutlu sayarlar.

Binlerce yıl öncesine giden bu inanışlar bugün bile din, dil ayrımı tanımıyor; Antakya'nın Samandağ ilçesinde Alevi, Sünni, Hristiyan, Musevi herkes Hıdırbey Köyü'ndeki tarihi çınar ağacının kutsallığına inanıyor.

WOMEN: THE LAST KARIANS

This last section is written as an expression of respect to Karian women of all times.

Kybele

She was the Mother Goddess, the first of deities. In Antiquity, Karia and Labraunda were one of Her countless abodes in Anatolia. She sojourned in Karia and in its neighbor Lycia longer than anywhere else. Even after the Olympian Pantheon was established, She always found refuge in this area.

While Athena was celebrated by a superb temple in the center of the ancient city of Priene, famous for its plan, i.e. with its "civilization", in the western side of Söke; while Hera was "jealously" watching Zeus and the city from her temple on a slope down below; Kybele, the "dweller of the mountains", was confined to a parcel, not much larger than a house, at the city's western entrance. In all this "civilization" and splendour, She was left with a sacred site consisting of a small niche carved in a rock and, in front of it, a hole where sacrifices were made. Yet She did not complain, for She never had any of the luxurious temples dedicated to deities she had begotten. That narrow niche in the mountains sufficed for Her worship, as was the case in Labraunda. She never coveted magnificence, She never needed any, for the source of life was in Her hands.

KADINLAR: SON KARIALILAR

Bu son bölüm Karia'nın gelmiş geçmiş tüm kadınlarına saygı ifadesi olarak kaleme alınmıştır.

Kybele

O, ana tanrıçaydı; ilkti. Antik dönemde Karia ve Labraunda, O'nun Anadolu'daki sayısız yurtlarından biriydi. Karia ve komşusu Lykia'da diğerlerinden çok daha uzun süre yaşamıştı. Olympos Pantheon'u kurulduktan sonra bile, bu coğrafyada her zaman kendine bir yer bulabilmişti.

Söke Ovası'nın batısında kent planı ile, yani "uygarlığı" ile ünlü antik kent Priene'de Athena tapınağı bütün görkemi ile kentin merkezinde yükselirken, Hera kentin yanındaki yamaçta, biraz gözlerden uzak tapınağı ile onu, Zeus'u ve kenti yukarıdan "kıskançlıkla" izlerken, "dağlarda oturan" O, kentin Batı girişinde ancak bir evlik bir "parşel"de kendine yer bulabilmişti; bu "uygarlık" ve görkemde O'na kalan bir kaya üzerine oyulmuş küçük bir niş ve hemen önünde adakların kurban edildiği bir çukurdan oluşan bir kutsal alandı. Ancak o, bundan herhalde şikayetçi değildi; çünkü hiçbir zaman, kendinden türeyen ünlü tanrılar ve tanrıçalar gibi görkemli tapınakları olmamıştı. Labraunda'da olduğu gibi kayalarda açılmış bir niş bile O'na tapınmak için yeterli olmuştu. Hiçbir zaman gösteriş peşinde gitmemişti, buna ihtiyacı yoktu; çünkü hayatın kaynağı O'ndaydı.

Hekate

Then, there is Hekate, an occult and multifaceted goddess, probably of Karian origin, who does not figure among the twelve Olympians. In Anatolia, She was mostly worshipped in west Phrygia and Karia. Some even place her between Zeus Karios and Zeus Labraundos in the Karian pantheon.

Today we would probably not know her at all, if Hesiod, a poet of Anatolian origin, had not praised her in his Theogony. A vast sacred site, a temple and altar were dedicated to Her in Lagina (Turgut) in Karia.

She had three faces. She was the queen of death, the underground goddess holding the keys of the Hades. She was the god of unfortunate travelers, merchants and thieves. In other words, She looked after all kinds of people, even those scorned by the haughty Olympians, busy as they were with plotting against one another. It might be a peculiarity of Karians to venerate such a "gloomy", second-class goddess. Finally, She held the key to the future, and Her site fostered divination.

She was visualized with a crescent, resembling horns, on her head. She was believed to wander under the full moon, and at crossings she was offered food such as cheese, buns, eggs and fish. She was annually celebrated in Lagina with several festivals and occult rites. In these festivals, citizens were given food, money and prizes, and She was offered gifts.

There is a way between Lagina and Labraunda - who knows whether it connected the two major Karian goddesses, Kybele, the symbol of life in Labraunda, and Hekate, goddess of death and mysteries?

Hekate

O, Olympos'un 12 tanrısının arasına girmeyen, çok gizemli, çok yönlü ve muhtemelen Karia kökenli bir tanrıçaydı. Anadolu'da ona en fazla Batı Phrygia ve Karia bölgesinde tapılırdı. Karia'daki tanrılar hiyerarşisinde O'nun yerini, Zeus Karios'un altında ve Zeus Labraundos'un üstünde olarak tanımlayanlar da vardır.

Anadolu kökenli antik yazar Hesiodos Theogonia'da övgüyle söz etmese, belki de O'nu tanımayacaktık. Karia'daki Lagina'da (Turgut) O'nun için büyük bir kutsal alan, tapınak ve altar yapılmıştı.

O, üç yüzlüydü. Ölümün ecesi, yeraltının tanrıçasıydı; yeraltı dünyasına açılan kapının anahtarını elinde tutardı. Yolcuların, yolda kalmışların, tüccarların, hırsızların tanrıçasıydı. Yani Olympos'taki yüce tanrıların, kendi aralarındaki çekişmelerden uğraşmaya değer görmedikleri insanla, hem de insanın her türlüyle ilgilenirdi. "Kötü" ve ikinci sınıf bir tanrıça olmasına rağmen Karia'da bu kadar saygı görmesi Karia'lıların bir özelliği olmalıydı. Son olarak geleceğin anahtarı da O'ndaydı; Kutsal Alanı falcılığın da merkeziydi.

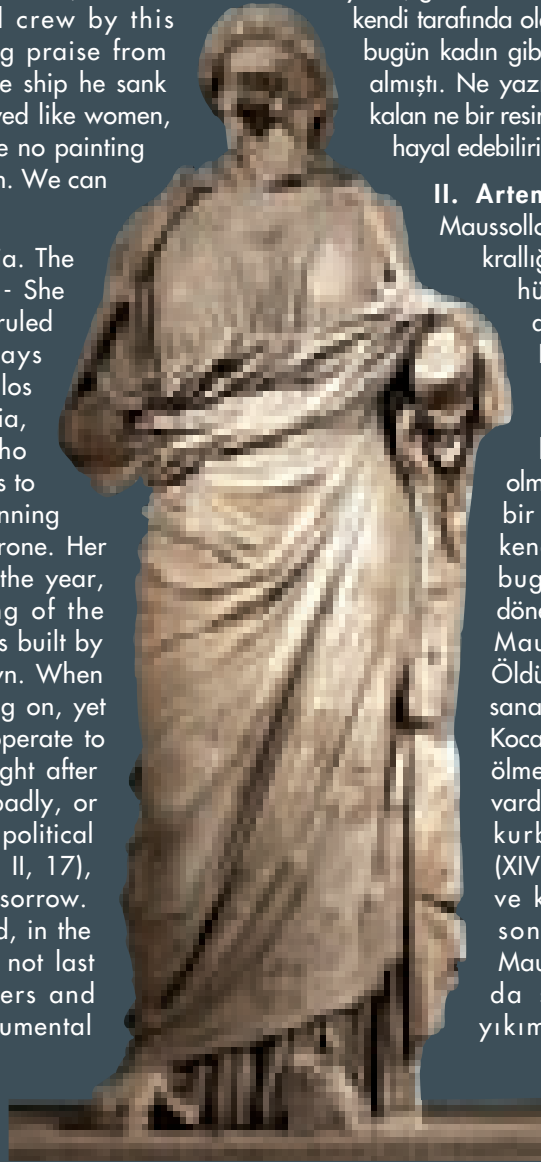
Başının üstünde aya benzer boynuzlarla görüntülenirdi. Dolunayda gece dolaştığı kabul edilirdi; O'nun için yol kavşaklarına peynir, çörek, yumurta ve balık türü yiyecekler bırakılırdı. O'nun adına Lagina'da her yıl birden fazla şenlik düzenlenir, gizli dinsel ayinler yapılırdı. Bu şenliklerde kentlilere yemek, para ve ödülleri dağıtılır, O'na hediyeler sunulurdu.

Lagina ile Labraunda arasında bir yol olduğu biliniyor. Bu yol Karia'nın iki önemli tanrıçasını, biri Labraunda'da hayatı diğeri Lagina'da ölümü ve gizemi temsil eden Kibebe ve Hekate'yi de birbirine bağlıyor muydu?

The Queens of Karia

Artemisia I: We learn from Her in the History of the famous Herodotos: It was the year 480 BC, Karia was under Persian control, the Greek-Persian war had begun, and both fleets crossed in Salamis. She lead Halikarnassos fighting among the Persians against the Greeks with such success that She was later named "the world's first female admiral". About the battle, Herodotos reports the following (VII, 99): "I see no need to mention any of the other captains except Artemisia. I find it a great marvel that a woman went on the expedition against Hellas: after her husband died, she took over his tyranny, though she had a young son, and followed the army from youthful spirits and manliness, under no compulsion. Artemisia was her name, and she was the daughter of Lygdamis; on her fathers' side she was of Halikarnassian lineage, and on her mothers' Cretan. She was the leader of the men of Halikarnassos and Cos and Nisyros and Calydnos, and provided five ships. Her ships were reputed to be the best in the whole fleet after the ships of Sidon, and she gave the king the best advice of all his allies.³⁷ So mean when it comes to praise someone, Herodotos eulogizes nobody among the famous figures of his History more than Artemisia.³⁸ Why? Is it just because he was Her compatriot? No, in fact, he explained himself the reasons for his admiring Her (VIII, 87-88): during the war, when an Athenian ship came behind Her back, She purposefully attacked and sank one of the ships of her allies; the Athenians let Her go away, thinking that She was either an allied or a new joint force. Despite the defeat of the Persians by the Greek, Artemisia had managed to save her ship and crew by this manoeuvre, and earning the following praise from Xerxes who at first was unaware that the ship he sank was one of her allies: "Today men behaved like women, women like men." Unfortunately, we have no painting or statues of her, despite all her reputation. We can imagine her only figuring in a war scene.

Artemisia II: She was the queen of Karia. The sister of Maussollos, and later his wife - She gave him the kingdom over which he ruled for twenty-four years. She was always mentioned beside Her husband. Maussollos was a Persian satrap who unified all Karia, without, however, making enemies who later organized two unsuccessful attempts to his life. He died, presumably, at the beginning of his 50's, and left His wife on the throne. Her rule and life ended before the turn of the year, after devoting herself to the finishing of the Maussoleion, one of the Seven Wonders built by Her husband as a mausoleum of his own. When she died, the construction was still going on, yet architects and artists volunteered to cooperate to finish the building. Why did She die right after Her husband? Did She miss him that badly, or was She the victim of the rise of new political ambitions? According to Strabo³⁹ (XIV, II, 17), She was then exhausted and died of sorrow. Regardless, She lay next to Her husband, in the Maussoleion. But this conjunction did not last forever: earthquakes, natural disasters and plunders left us nothing but two monumental statues, presently in the British Museum, representing the couple. While the grand and handsome Maussollos statue is looking ahead with his long hair and

Karia'nın Kraliçeleri

I. Artemisia: O'nu tanımayı Halikarnassos'lu ünlü tarihçi Heredotos'a ve Tarihi'ne borçluyuz. Tarih İÖ 480'di ve Karia Perslilerin egemenliği altındaydı. Grek - Pers savaşı başlamıştı. İki tarafın savaş gemileri Salamis'te karşı karşıya gelmişti. O, Perslilerle beraber Greklere karşı savaşan Halikarnassos'un başındaydı. Bu savaşta başarıları nedeniyle O'na "dünyanın ilk kadın amirali" sıfatı yakıştırıldı. Heredot bu savaşta olan biteni şöyle anlatıyordu (VII.99): "Öbür kaptanları saymıyorum, saymanın yararı yok. Yalnız Artemisia'yı özellikle anmak istiyorum. Onun bir kadın olduğu halde Yunanistan seferine katılmış olmasını hayranlıkla karşılıyorum; kocası ölmüştü; oğlu küçüktü, tyranlığı kendisi yönetiyordu; girişken ruhu, erkekçe korkusuzluğu onu gereği olmadığı halde sefere katılmaya sürüklemişti. Adı Artemisia idi; Lygdanis'in kızıydı; baba tarafından Halikarnassos'lu, ana tarafından Giritli'ydi. Halikarnassos'luların Kos'luların, Nisyros'luların ve Kolydnos'luların başına geçmişti. Beş gemi getirmişti ve donanmada Sidonlu gemicilerden sonra en ünlü gemiler onunkilerdi; bütün müttefikler içinde krala en iyi fikirleri veren oydu..."³⁷ Övgü cimrisi Heredotos, Tarih'inde yer verdiği döneminin en ünlü isimlerinden hiçbirini Artemisia kadar övmemişti.³⁸ Bu övgüler hemşerisi olduğu için miydi? Değildi, çünkü O'na hayranlığının nedenini şöyle açıklamıştı (VIII.87-88); Savaş sırasında Atina gemisi O'nun peşine takılmıştı. Kurtulmak için bir müttefik gemisine saldırdı ve batırdı. Düşman gemisine saldırdığını gören Atinalılar Artemisia'yı ya müttefik ya da kendi tarafına geçenlerden sanıp peşini bıraktılar. Pers donanması yenilmişti. Ancak O, bu oyunla, gemisini ve askerlerini kurtarmış, üstelik batırdığı geminin kendi tarafında olduğunu anlamayan Kserkses'ten de, "Erkekler bugün kadın gibi, kadınlar erkek gibi davrandılar" övgüsünü almıştı. Ne yazık ki bunca ününe rağmen O'ndan bugüne kalan ne bir resim ne de bir heykel var. O'nu ancak savaşırken hayal edebiliriz.

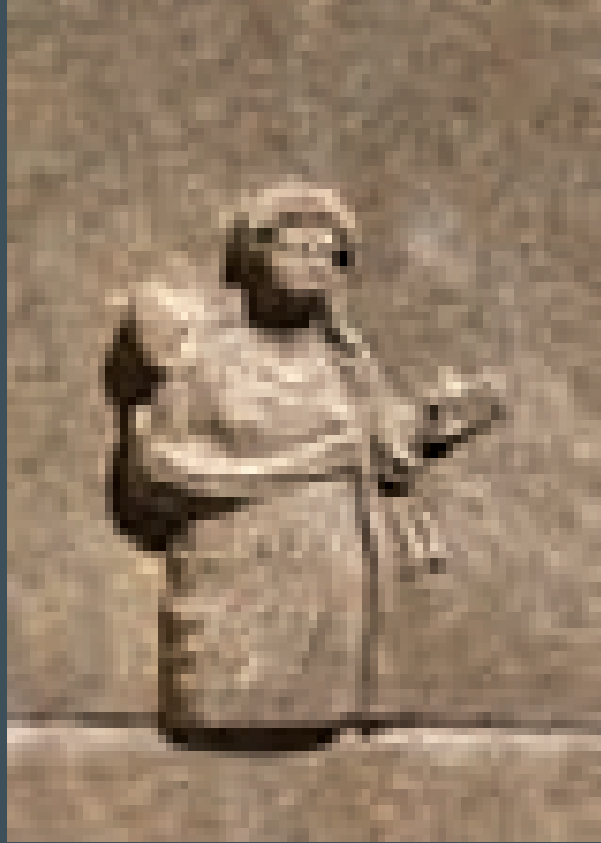
II. Artemisia: O Karia'nın kraliçesiydi. Ünlü Maussollos'un kardeşiydi, sonra karısı da oldu; ona krallığı verdi. Maussollos yirmi dört yıl Karia'ya hükmetti. O'nun adı hep kocasıyla birlikte anıldı. Maussollos Perslerin satrabıydı ve tüm Karia'yı birleştirmişti. Ancak rakipleri de vardı; iki defa başarısız suikast düzenlenmişti. Öldüğünde ellili yaşlarının başında olmalıydı. Kocasını önce kraliçe olmuştu; ancak tüm hükümranlılığı ve kalan ömrü bir yıldır. Bu aradaki tüm çabasını kocasının kendi mezarı olarak yaptırmaya başladığı, bugün bile hatırlanan ve dünyanın antik dönemdeki yedi harikası arasında kabul edilen Maussoleion'u tamamlamaya adanmıştı. Öldüğünde inşaat bitmemişti. Ancak mimar ve sanatçılar gönüllü çalışıp yapıyı tamamlamıştı. Kocasının ardından bu kadar kısa bir süre sonra ölmesinde bir an önce ona kavuşma isteği mi vardı, yoksa sarayda yükselen yeni hırsların kurbanı mı olmuştu? Strabon'a³⁹ göre (XIV.II.17) üzüntüsünden bitkin duruma düşmüş ve kederinden ölmüştü. Şöyle veya böyle, sonuçta kocasının yanında, düşlediği Maussoleion'da birlikte yatıyordu. Ancak bu da sonsuza kadar sürmedi; depremler, yıkımlar, talanlardan geriye O'ndan ve kocasından, kesin olmasa da, bugün British Museum'da bulunan iki anısal heykel kaldı. Maussollos, heykelinde uzun saçları, düzgün yüzü ve heybetli

proportioned face, Her statue seems to avoid overshadowing his majesty. Either the couple lived this way or all this is the sculptor's interpretation. What is worst, Her face was disfigured when the statue was found. History seems to have squeezed Her between two real queens, Her predecessors Artemisia I and Her successor Ada. Yes, she had no time left, otherwise she would have been a true queen. May be this is why Time almost wanted Her disfigured.

Ada: She was the most powerful woman in Karia. She waited 24 years for the rule of Maussollos to end and to offer the kingdom to Her brother and husband Idrieus. Yet he ruled for no longer than seven years, during which Mylasa, Labraunda and all Karia prospered.

Upon his death, She became queen and, she too, ruled for only three years. Her little brother Pixodaros, not having a sister from whom he could obtain sovereignty, broke the rule by making a coup d'état and taking hold of the throne. After this, Her name was always associated with the city Alinda where She was exiled. How did she survive the conspiracies? How did Pixodaros spare Her life? Were sisters untouchable in a system where they were transmitters for kingship? Or was it Ada who craftily dealt with political power relations? We know, after Strabo, that some insurgences happened in some parts of the land, that they were organized by Ada, and that Pixodaros asked the Persians to appoint a satrap in Karia.⁴⁰ Upon his death, Pixodaros was replaced by a Persian satrap who married his daughter Ada born from a Cappadocian woman. Thus, there were two namesake queens in Karia. Yet the "rule was violated", and the satrap was not considered legitimate despite the fact that Pixodaros' daughter handed him the throne. Chaos ensued in the country. While Alexander the Great initiated his great southward expedition from Macedonia, Ada proudly and confidently asked him for help - yet, according to Strabo, she "begged" for help, and according to others, she proposed to adopt him and to offer the city. In any case, Alexander the Great recognized Her as the queen of Karia, came to Halikarnassos and took the lower city. While the satrap was resisting in the Acropolis, Alexander the Great appointed Her to conquer it, which She did and thereby became queen again, this time for eleven years. She lived and died in Alinda, which was probably an exile for Ada, but whose name was later associated by Hers. There remains a relief of Her made on a stela: next to Her is Her husband Idrieus, and in between the two, Zeus Karios with his double-sided axe and spear - all adding up to what seems

to be a hieros gamos. Idrieus seems proud, lifting his right hand as if he was greeting the viewer, while Ada is gracefully raising her left hand toward Her husband; her face is barely seen, worn out by time; yet Her braids (sakkos) and one-piece silk dress (peplos) betray Her being a typical Karian woman. I like to imagine Her in Her exile in Alinda, on top of the still extant single tower next to the theater, looking to the horizon with her sakkos flowing in the wind...

duruşu ve bütün yakışıklılığıyla ileriye bakıyor. O ise sanki kocasının görkemini gölgelemek istemiyormuş gibi. Belki hep böyle yaşamışlardı ya da heykeltraşın yorumu bu. En kötüsü yüzü, heykel bulunduğunda, dağılmıştı. Tarihte, gerçekten kraliçelik yapan öncülü (I. Artemisia) ile ardılı (Ada) arasında sıkışmış gibiydi. Ama bunun için zaman da bulamamıştı; hayat O'na bu şans verseydi belki de gerçek bir kraliçeyi tanıyacaktık. Bu yüzden sanki zaman O'nun yüzünün silinmesini istemişti.

Ada: O Karia'nın en güçlü kadınıydı. Kardeşi ve kocası İdrieus'a krallığını sunabilmek için yirmi dört yıl Maussollos döneminin bitmesini beklemişti. Ancak kocasının tüm egemenliği yedi yıl sürebildi. İdrieus dönemi başkent Mylasa, Labraunda ve tüm Karia için çok parlak geçmişti.

Kocası ölünce kraliçe oldu. Ancak hükümranlılığı üç yıl sürebildi. Küçük erkek kardeşi Piksodaros kuralı bozdu, evlenip ona krallığı verecek bir kızkardeş kalmadığı için bir saray darbesi ile iktidarı aldı. Bundan sonra O'nun adı hep Alinda kenti ile birlikte anıldı; oraya sürülmüştü. İktidar kavgaları arasında nasıl hayatta kalabilmişti, Piksodaros buna nasıl izin vermişti? Kız kardeşlerin krallığın taşıyıcısı olarak bir tür dokunulmazlıkları mı vardı? Yoksa siyasi güç dengelerini iyi mi kullanmıştı? Strabon'dan bu sırada ülkenin bazı yörelerinde ayaklanmalar olduğunu, bunları Ada'nın örgütlediğini, buna karşılık Piksodaros'un Perslilerden Karia'ya bir satrap göndermelerini istediğini öğreniyoruz.⁴⁰ Piksodaros bir süre sonra ölünce yerine onun Kappadokyalı bir kadından olma kızı Ada ile evlenen Pers satrabı geçmişti. Karia'da aynı ismi taşıyan iki kraliçe vardı. Ancak "kan bozulmuştu"; Piksodaros'un kızının

satraba sunduğu kraliyet onun meşru olarak kabul edilmesi için yeterli olamadı. Ülkede kargaşa sürüp gitti. Bu sıralarda Büyük İskender Makedonya'dan güneye doğru büyük seferine çıkmıştı. Ada ona, Strabon'a göre "yalvararak", bazılarının göre ise ona manevi oğlu olmasını önererek ve oturduğu kenti vermeyi vaat ederek, özgüvenli ve gururlu bir şekilde yardım istemişti. İskender O'nu Karia'nın kraliçesi olarak tanımıştı. Büyük İskender Halikarnassos'a gelmiş, aşağı şehri almıştı. Ancak Akropolis'te satrap direniyordu. Büyük İskender O'nu Akropolis'i almakla görevlendirdi. Akropolis'i savaşarak aldığı zaman kraliçeliği de tekrar kazanmıştı. İkinci egemenliği 11 yıl sürdü. Muhtemelen tutsaklık kenti olan ancak sonradan adı onunla özdeşleşen Alinda'da yaşadı ve burada öldü. O'ndan geriye bir stel üzerine işlenmiş bir kabartması kaldı. Yanında kocası İdrieus, ortalarında çifte baltası ve mızrağıyla Zeus Karios var; bir "hieros gamos" sahnesi gibi. İdrieus sağ elini selam verir gibi kaldırmış,

gururlu. O, kocasının solunda sol elini sanki onu sunar gibi uzartmış. Yüzü çok iyi görülemiyor, zaman aşındırmış. Ancak başındaki file saç örgüsü (sakkos), tek parçalı ham ipekten yapılmış elbisesi (peplos) ile tam bir Kariyalı kadın. O'nu hep, tutsak olduğu Alinda'da tiyatronun üst tarafında hala ayakta kalmış olan tek kulede, üzerinde rüzgardan uçsan "sakkos"u ile uzaklara bakarken düşlerim...

Karian Women

Karian women show up in paintings on broken vases, in figurines of burnt clay, and in pieces of a few small busts. The female figures on shards found in Labraunda carry jugs on their shoulder; their hair style, clothes and ornaments are all alike.

The silk work in the island Cos, which once was part of Karia, was famous in all Roman lands. The women of Cos skilfully crafted by hand the clothes worn by Roman emperors, and were always a source of life in these areas. It was they who knew how to make olive oil, soap, cheese and butter. Life was hard, especially in mountainous inner Karia; men went "abroad", not as the cheap workers of today going to developed countries, but as soldiers, since they were warriors who left their names in numerous Mediterranean sites. Karian women, in the meantime, were silently waiting for them back home. They witnessed bloody invasions, one after the other, in their homeland, and bore much hardship. Yet they withstood them all. We are to remember them in the following story by Herodotos during the invasion of the Aegean coasts by the Ionians (I,145); "... and as for those who came from the very town-hall of Athens and think they are the best born of the Ionians, these did not bring wives with them to their settlements [in Karia], but married Karian women whose parents they had put to death. For this slaughter, these women made a custom and bound themselves by oath (and enjoined it on their daughters) that no one would sit at table with her husband or call him by his name, because the men had married them after slaying their fathers and husbands and sons. This happened at Miletus."⁴¹ If Karian women had ruled the world, perhaps none of this would have happened.

Karialı Kadınlar

Onları kırık vazo parçalarının üzerindeki resimlerden ve pişmiş topraktan yapılmış figürinlerden, birkaç parça küçük büstten kalan parçalardan tanıyoruz. Labraunda'da bulunan kırık seramik parçaları üzerindeki kadın figürleri omuzlarında bir su testisi ile görünüyor. Saçlarını bağlayışları, elbiseleri, süsleri aynı.

Bir zamanlar Karia'nın bir parçası olan Kos Adası'nın ipekli dokumaları tüm Roma topraklarında ünlendi. Roma imparatorlarının giydiği elbiseler onların ellerinin, bilgi ve becerilerinin ürünüydü. Bu topraklarda her zaman hayatın kaynağı oldular. Zeytinyağı, sabun, peynir, yağ yapmayı onlar biliyorlardı. Özellikle İç Karia dağlıktı ve hayat zordu. Erkekleri "gurbete" gidiyordu. Bugünkü gibi gelişmiş ülkelere "ucuz iş gücü" olarak değil, savaşçı olarak gidiyorlardı; çünkü savaşçıydılar. Akdeniz coğrafyasında bir çok yerde bir daha unutulmayacak şekilde isimlerini bıraktılar. Kadınları sessizce onları bekledi. Toprakları ardı ardına kanlı istilalar gördü. Çok acı ve zor günler yaşandı. Onlar yine de ayakta kalmayı başardılar. Biz onları Herodotos'un Ege sahillerinin İonlar tarafından istila edildiği zaman yaşanan şu olayla hatırlıyoruz (I,145); "... kendilerini İonların en soylusu sananlar kadınlarını koloniye [Karia] getirmemişlerdi, ana ve babalarını öldürdükleri Karia'lı kadınları almışlardı. Bu cinayetten ötürü kadınlar kendi aralarında yeminle perkittikleri bir yasa koymuşlar ve bu yasayı anadan kıza sürdürmüşlerdi. Bu yasa erkeklerle birlikte yemeğe oturmamak, kocalarının adını anmamaktı; böyle yapmakla babalarının, ilk kocalarının ve oğullarının ölümünü ödetmek istemişlerdi, bu cinayetleri işledikten sonra kendileriyle beraber yaşamaya kalkışanlara. Bu olayların geçmiş olduğu yer Miletos'tur".⁴¹ Belki dünya onlara kalsa bunların hiç birisi olmayabilirdi.

The last of the Karians

The Çomakdağ women are indeed successors of the Karians. They held on to life and survived among pain and suffering on a piece of land or around a spring, in the secluded spot of Çomakdağ which they named themselves and in which they settled after leaving their homeland and all their belongings centuries ago. They lived according to customs in a isolated world, lived free on mountain tops, shared life with men, and were treated with the respect they earned.

The age-old local sericulture was transmitted until this day from mother to daughter in Karia. The silken clothes they produced and wove are not as famous as those of the women from Cos, but the silken shirts they prepared in their own way for their sons' dowry, and the dresses women wore have always carried meaning and worth. You might cross them in the village, with a serene smile on their face, carrying fresh flowers on their scarfs. The tradition of attaching flowers might be quite an old one. Why, then, do they carry flowers? If you ask men, they say: "They accustom their children to the scent of a particular flower and put the flower in their beds so that smelling it they don't miss their mothers". If you ask Karian women, however, they smile and look at you, saying: "Don't they just smell nice?" Which indeed is a rhetorical question. In all sincerity, they open their doors to guests, saying "Come in, please, drink a cup of our coffee". "We are the last ones", they say, for modern life is besieging this genuine world which has stood for millenia. Yes, indeed, They are "the last Karians".

Son Kariyalılar

Onlar Çomakdağ'ın kadınları, Onlar Kariyalı kadınların ardıllarıydı. Yüzlerce sene önce her şeylerini arkalarında bırakıp, bir yurt bulmak için geldikleri ve adlarını verdikleri Çomakdağ'ın küçük kuytularında, bir pınar çevresinde, bir parça toprak üzerinde hayata tutundular, olanaksızlıklar içinde sürdürmeyi başardılar. Dışarıya kapalı bir dünya içinde, töreleriyle yaşadılar. Onlar yüksek dağ tepelerinin özgür kadınlarıydı; hayatı her zaman erkekleriyle paylaştılar. Saygı gördüler.

Binlerce yıllık Karia geleneği olan bu yöreye özgü sarı kozadan üretilen ipekçilik anadan kıza aktarılarak bugünlere kadar geldi. Onların ürettiği ve dokuduğu ipekli kumaşlar Kos kadınlarınıninki kadar ünlü değil, ama burada kendi dünyalarında erkek evlatlara hazırlanan çeyizlerdeki ipek gömleklerde, kadınların giydiği ipek elbiselerde her zaman bir anlam ifade etmiş ve değerli olmuştu. Onları, her zaman köyün içinde rengarenk elbiseleri ve başlarındaki örtünün üzerine yerleştirdikleri mevsim çiçekleriyle, sakın güleç yüzleriyle görürsünüz. Bu çiçek takma geleneğinin geçmişi çok eskilere de gidiyor olabilir. Neden taktıklarınızı sorarsanız erkekler, "küçük çocuklar annesi çalışmaya gittiğinde onu özlemesin diye yatağına çiçek bırakılırmış, kadınlar da bu yüzden çiçek takar çocuklarını bu kokuya alıştırmışlar" gibi açıklamalar yaparken, onlara sorunca gülümseyerek başlarını size doğru uzatıp "güzel kokmuyor mu" diye soruverirler. Cevap da bu soruda gizlidir. İçtenlikle misafire kapılarını açarlar; "Buyrun bir kahvemizi için". Onlar "Biz sonuz" diyorlar, modern yaşam binlerce yılın içinden süzülüp gelen bu özgün dünyayı her gün biraz daha kuşatıyor. Evet, Onlar, "Son Kariyalı"lar...

IN CONCLUSION

It was the beginning of the 19th century. Labraunda was known thanks to "Strabo's Geography", but it was not located yet; the emplacement of the sacred city was absorbed by the Karian landscape. The German adventurer and traveler Prince Hermann von Pückler Muskau stood at the beginning of the way to Alinda right outside Mylasa in the winter 1838. In the cold, he was looking northward toward the mountains ahead, beyond the way - yes, it has got to be there somewhere. He was at the quest of the mysterious city which his friend Prokesch von Osten had talked about so many times two years ago in Athens. He was so excited that he did not even feel the cold. At the end of an impressive, quick four hour walk, he arrived at destination: approaching the site under snowfall, mesmerized by the ruins, Muskau was sure that he was looking at the sacred city of Labraunda. Later on, many were influenced by the spell of the "dramatic" letter where he described his impressions. One of these readers was Professor Pontus Hellström who, on a

beautiful Bodrum evening, told the story of this very special encounter with Labraunda: he knew his life was to be engaged in this site when he was appointed to Labraunda in 1988 as excavation director; in fact, he could not leave the area after excavating the mysterious sacred city of Labraunda until 2004, and turning over his mission to Professor Lars Karlsson. Still today, you might come across him in the summer, working and making drawings with his colleague and architect Thomas Thieme in Andron A in Labraunda. So, what is so attractive in Labraunda, in the mountain villages around the same area of Çomakdağ, and in the geography as a whole, especially given that they all lack the pride and pompousness of ancient Roman cities? Perhaps it is its pervasive charme, dating from the appearance of humans in the area thousands of years ago, or as Professor Afife Batur insistently names it, the Genius Loci there.

BİTİRİRKEN

19. yüzyılın başları... Labraunda'nın adı Strabon'un Coğrafya kitabından biliniyordu, ancak yeri tam olarak belli değildi, ünlü kutsal kent Karia'nın coğrafyasında kaybolup gitmişti. Alman maceraperest ve gezgin Prens Hermann von Pückler Muskau, 1838 yılının kışında, Mylasa'nın çıkışında Alinda yolunun başındaydı. Hava çok soğuktu. Önünde uzanan yol boyunca yukarıya doğru, ileride yükselen dağlara bakıyordu; evet, orada olmalıydı. İki yıl önce Atina'da, daha önce buralara gelen arkadaşı Prokesch von Osten'den çok dinlediği gizemli kentin peşindeydi. Çok heyecanlıydı, soğuğu bile fazla hissetmiyordu. Taş döşeli kutsal yoldan hızlı bir yürüyüşle, dört saat gibi kısa bir sürede, hedefine ulaşacaktı. Yol boyunca, olaganüstü doğa onu son derece etkilemişti. Ören yerine yaklaşırken kar yağmaya başlamıştı. Karlar altında gördüğü harabeler karşısında büyülenmişti. Muskau kutsal kent Labraunda'ya baktığından emindi artık. Buradaki izlenimlerini yazdığı "dramatik" mektubu daha sonra bir çok kişiye etkileyecekti.

Bunlardan biri de Prof. Pontus Hellström'du. Güzel bir Bodrum akşamında Labraunda ile arasında kurulan çok özel ilişkiyi bu öyküyle anlatan Prof Hellström, 1988 yılında Labraunda'ya kazı başkanı olarak gelirken yaşamının buraya bağlanacağını da hissediyordu. 2004 yılına kadar Karia'nın bu gizemli ve kutsal kentinin gün ışığına çıkması için çalıştıktan ve görevini Prof. Lars Karlsson'a devrettikten sonra da buradan kopamamıştı. Onu hala, yaz kazı sezonunda, Milas'ın boğucu sıcağında Labraunda'da Andron A'da, yıllardır çalışma arkadaşı ve kazı ekibinin mimarı olan Thomas Thieme ile çalışırken ve çizimler yaparken görebilirsiniz. Antik dönemdeki Roma kentleri kadar görkemli olmamasına rağmen Labraunda'nın, onun yer aldığı Çomakdağ yöresinin mütevazı dağ köylerinin ve tüm bu coğrafyanın kolaylıkla açıklanamayan çekiciliğinin nedeni, belki, binlerce yıl öncesinde buralarda ilk insanların görülmesinden bu yana geçen zaman içinde her yana sinen, Prof. Afife Batur'un ifadesiyle, "Genius Loci"nin varlığıdır...

Kybele relief (İAM) (p.240). Hekate statue, Roman period (BFAM) (p.241). Il. Artemisia (BMC), (p.242). Ada, stellae detail (BMC) (p.243). A Karian women head, from Halikarnassos (BMC) (p.244). A women portrait from Çomakdağ (p.245) and a house door with ornament -detail, Ortaköy (p. 246) (Photo: Figen Kuzucu). Painted shutter with carvings, Kızılağaç village (p.247). The inscription on the architrave from Andron B: "Mausollos, son of Hekatomnos, gave the Andron and what is inside to Zeus Lambraundos" (above). The summer settlement in Labraunda (p.254). The vase, pelike, red figured, found in Stratonikeia (MiM) (p.255).

Fotoğraf Kaynakça ve Kısaltmalar Photo Bibliography and Abbreviations

Akarca (1952), Aşkıl, "Mylasa'da Hellenistik Bir Mezar", *Belleten*, C. XVI, s. 63, Temmuz 1952
Akarca (1971), Aşkıl, "Beçin", *Belleten*, C. XXV, s. 137, Ocak 1952
Akarca (1987), Aşkıl, *Şehir ve Savunması*, TTK, Ankara 1987
Akurgal (1990), Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 1990 s/p 528
AMT. Archaeological Museum, Thessaloniki
Berti (2005), Fede, "Rassegna Bibliografica", *Iasos di Caria*, no 11, 2005, s/p.44
BMC. British Museum Collection Catalogue
BFAM. Boston Fine Arts Museum
Debord (1994), P., "Essai sur la géographie historique de la région de Stratonicee", in *Mactoux et Geny (eds), Mélanges Pierre Lévêque*, VIII, Paris, 1994, 107-121
Forbes (1964), R. J., *Notes on the History of Ancient Roads and their Construction*, Amsterdam 1964.
IAM. Iasos İtalyan Arkeoloji Heyeti/Italian Archaeological Mission at Iasos
İAM. İstanbul Arkeoloji Müzesi
İz. İzmir Müzesi/Museum
Le Bas (1888), M. Philippe, *Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure*, Paris
LM. Louvre Museum
Masson (1978), Olivier, "Carian inscriptions from North Saqqâra and Buhen. (Excavations at North Saqqâra", *Documentary Series*, London: Egypt Exploration Society, 1978

MiM. Milas Müzesi/Museum
NAMN. National Archeological Museum, Naples./Milli Arkeoloji Müzesi, Napoli
NCA. National Collection Athens
ÖAW. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien
SAML. İsveç Labraunda Arkeoloji Heyeti/Swedish Archaeological Mission to Labraunda
SNG. Turkey Konuk, Koray; *Sylloge Nummorum Graecorum Turkey 1. The Muharrem Kayhan Collection*, İstanbul, 2002
Waywell (1978), G. B. *The free-standing sculptures of the Mausoleum at Halicarnassus in the British Museum. A Catalogue*, British Museum Publications, London, 1978
Westholm (1963), A., *Labraunda Swedish Excavations and Researches*, Vol.1.2: The Architecture of the Hieron (1963)

**Yerin Ruhunu Ararken
Labraunda'dan Çomakdağ'a Yer'in Öyküsü
The Quest for the Genius Loci
The Story of "Place" from Labraunda to Çomakdağ
Afife Batur**

Dipnotlar/Footnotes

¹ Oxford Latin Dictionary, Clarendon Press, 1968, vol 1., p.759
² Dağ sözcüğünün temsiliyeti ve işaret ettiği jeolojik terminoloji üzerine önemli bir irdeleme için bkz. / For a remarkable elaboration of the representation and geological terminology implied by the word "mountain" (Turkish "dağ"), see A.M.C. Şengör, "The Mountain and the

Bull: The Origin of the Word "Tauru" as Part of the Earliest Tectonic Hypothesis" *Festschrift Taşlıköğlü*, İstanbul 1992, 1-48 ve/and A.M.C. Şengör, *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 307, Şubat 1993.

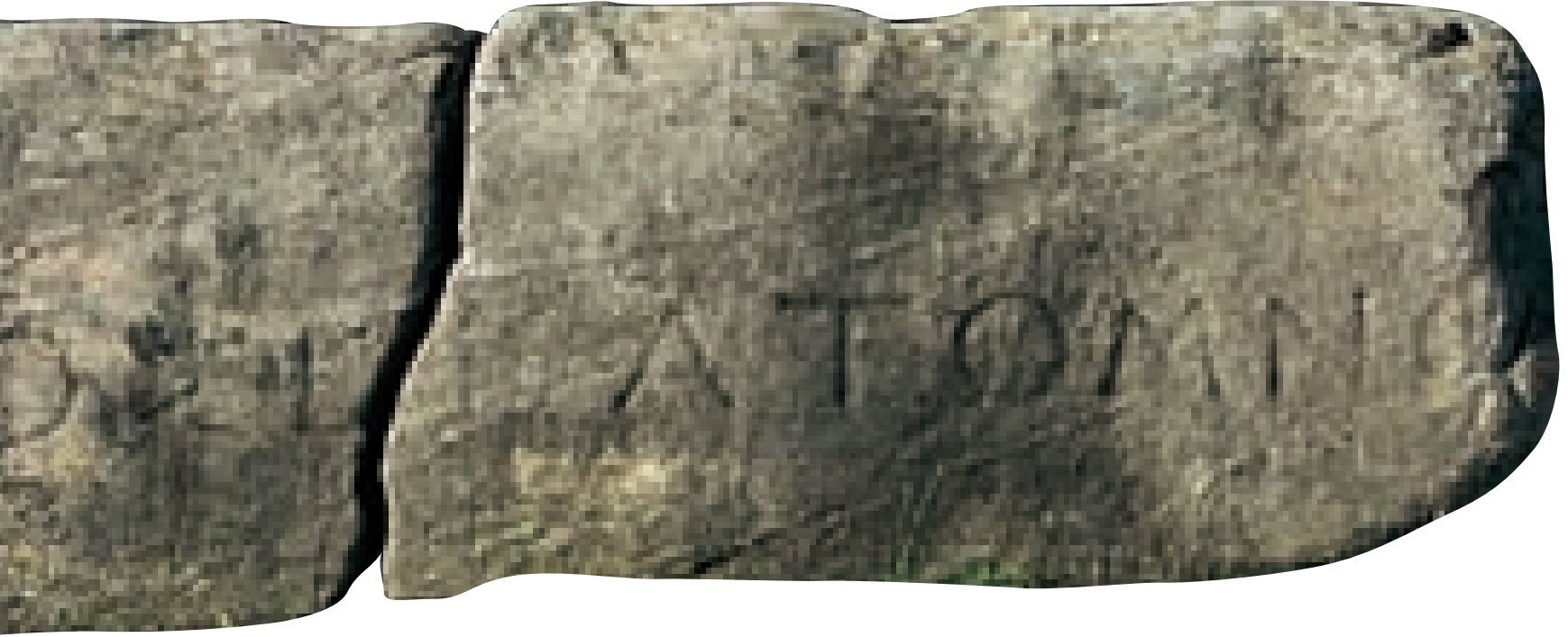
³ Nezahat Baydur, *Anadolu'daki Kutsal Dağlar Dağ-Tanrıları*, Klasik Çağ, Grafis Yay.,1994

⁴ E.H.Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, çev.Bedrettin Cömert, Remzi Kitabevi,1980, s.109-111

**Labraunda: Göğün Hava Tanrısı'na
Adanan Kutsal Alan
Labraunda: The Sanctuary of the
Weather God of Heaven
Lars Karlsson**

Dipnotlar / Footnotes

¹ Eski kaynaklarda Labraunda Labraunda olarak da yazılır. İsveç arkeoloji raporlarında bu yazım biçimi kullanılır./ *Labraunda is the spelling used in the Swedish archaeological reports.*
² Bergquist 1967
³ bkz. "Labraunda Kaynakça" / see "Labraunda Bibliography"
⁴ bkz. bu kitapta, J. Blid "Roma ve Bizans Döneminde Labraunda" / see in the present volume, "Roman and Byzantine Labraunda" by J. Blid
⁵ bkz. bu kitapta O. Henry, "Labraunda Nekropolü" / see in the present volume "Necropol of Labraunda" by O. Henry
⁶ Akarca 1959, 41
⁷ Herodotos 1.131 (Cook 1914, c/vol.1, 10, s/n.1)
⁸ Ehringhaus 2005, 75

Kybele röliel (İAM) (s.240). Hekate heykel, Roma dönemi (BFAM) (s.241). Il. Artemisia (BMC), (s.242). Ada, stel detayı (BMC) (s.243). Karia'lı bir kadın başı, Halikarnassos (BMC) (s.244). Çomakdağı bir kadın portresi (s.245) ve Oyma işlemeli bir ev kapısı-detay, Ortaköy (s.246) (Foto: Figen Kuzucu). Oyma işleme üzerine boyamalı bir panjur, Kızılağaç Köyü (s.247). Üzerinde "Hekatomnos oğlu Maussollos, Andronu ve içindeki herşeyi Zeus Lambraundos'a verdi" yazılı Andron B'ye ait mermer arşitrav bloğu (üstte). Labraunda, Yayla evi (s.254). Vazo, pelike, kırmızı figürlü, buluntu yeri Stratonikeia (MiM) (s.255).

⁹ bkz./see Akurgal 2001, 215, 104

¹⁰ Akarca 1959, pl. 5:37

¹¹ Akurgal Gök Tanrı olarak adlandırır, 2001, 166/*Called Sky God by Akurgal 2001, 166*

¹² Pausanias, ek/appendix B

¹³ Pausanias, 3.22.4; Naumann 1984, 20-2

¹⁴ Berndt-Ersöz 2003, 260. Frigya'daki Gordion'dan bir kabartmada Ana Tanrıca insan biçiminde, erkek tanrı ise boğa biçimindedir./A relief from Phrygian Gordion shows the Mother Goddess in human form and the male god in the form of a bull.

¹⁵ Bkz. Hellström 2004, 25; Adiego 2007, 147 (C.la3). İasos'ta Agora'daki kare biçiminde tapınakta İtalyanlar kurşundan yapılmış çift baltalar buldu. Yapı, yanlarındaki kabartmalarda çift baltalar görülen dört küçük taş sütun kaidesinin altındaki kare biçiminde dört tabandan oluşur. Bu yapı, çift baltaların yüksek ahşap direklerin üzerine yerleştirildiği Aya Triada lahdinin üzerindeki çift baltalar tapınağını hatırlatır. Ama İasos'taki çift balta tapınağı Arkaik Çağ'a tarihlenir; Bkz. Berti 2004, 75./See Hellström 2004, 25; Adiego 2007, 147 (C.la 3). İasos also has a square sanctuary in the Agora, where the Italian excavators have discovered a series of double axes in lead. The structure consists of four square bases on which stood four small stone bases with reliefs of double axes carved on the sides. The structure is reminiscent of the sanctuary of the double axes on the Hagia Triada sarcophagus, where the double axes are placed on top of high wooden poles. However, the İasos double-axe sanctuary is archaic in date; see Berti 2004, 75.

¹⁶ Tarhunt adı Yunanca'da Tarkondemos, Etrüsk dilinde Tarchon olarak bilinir. Etrüskler Zeus'a Tin der. Bu isim için Bkz. Heubeck 1959, 32-35; Watkins 1995, 344, 430f. /The name Tarhunt is known in Greek as Tarkondemos and as Tarchon in Etruscan. Zeus was called Tin by the Etruscans. On this name, see Heubeck 1959, 32-35; Watkins 1995, 344, 430f.

¹⁷ Melchert 2003, 220

¹⁸ Riemschneider 1954, 72

¹⁹ Haas 1994, 339-363, 383-392. Hebat'ın sanatta ve dinde Kybele'ye yakın olduğu düşünülür/Hebat is considered to be close to Kybele in both art and religion; bkz./see Naumann 1984, 30 ve/and Orthmann 1971, 276f.

²⁰ Naumann 1984, 40; Melchert 2003, 272f.

²¹ Riemschneider 1954, pl. 48. Bu tartışma için ayrıca bkz./For this discussion see also Carstens 2008, 76f.

²² Winter&Blömer 2006; bkz./see also www.dolilche.org

²³ Kohlert-Nemeth 1988, 55.

²⁴ Afyonkarahisar'ın dışındaki Kumcaboğaz Kaya Nişi ve Kapıkaya 1 Tapınağı gibi birçok kaya ve nişte oyma Kybele imgeleri vardır / There are many examples of niches and rocks with carved images of Kybele, for example at Kumcaboğaz Kaya Nişi and Kapıkaya 1 Temple outside Afyonkarahisar Berndt-Ersöz 2003, fig. 27; İlaslı (2008) Afyonkarahisar, 63f., figs. 35-36

²⁵ Naumann 1984, 23-26'da Tell Ahmar, Ereğli, Babilon ve Karkamış'taki stellerin çeşitli tasvirlerinden söz eder /Several depictions on stelae from Tell Ahmar, Ereğli, Babylon and Karkemish are mentioned by Naumann 1984, 23-26.

²⁶ Meriç 2004, 17

Kaynakça/Bibliography

- Akarca, A., (1959), *Les monnaies grecques de Mylasa*, Paris.
- Adiego, I.J. (2007), *The Carian language*, Leiden
- Akurgal, E. (2001), *The Hattian and Hittite civilizations*, İzmir
- Bergquist, B., (1967), *The Archaic Greek Temenos*, Lund
- Berndt-Ersöz, S., (2003), *Phrygian rock-cut shrines and other religious monuments. A study of structure, function and cult practices*, diss. Stockholm
- Berti, F., (2004), *Carian İasos*, İstanbul
- Carstens, A. M., (2008), "Huwasi rocks, baityloi and open-air sanctuaries in Karia, Kilikia and Cyprus", *Olba* 16, 73-93.
- Cook, A. B., (1964-1965), *Zeus. A study in ancient religion*, 3 vols., New York
- Ehringhaus, H., (2005), *Götter, Herrscher, Inschriften. Die Felsreliefs der hethitischen Großreichzeit in der Türkei*, Mainz am Rhein.
- Heubeck, A., (1959), *Lydiaka. Untersuchungen zu Schrift, Sprache und Götternamen der Lydier*, Erlangen
- Haas, V., (1994), *Geschichte der hethitischen Religion*, Leiden
- Hellström, P., (2001-2002), "Tarkunt och Neter. Om dechiffrede kariska gudanamn och kulturell identitet", *Religion och Bibel* 60-61, 18-33.
- İlaslı A., Üyümez, M., (2008), *Afyonkarahisar. Museums and sites*, İstanbul
- Kohlert-Németh, M. (1988), *Archäologische Reihe. Römische Bronzen I aus Nida-Hedderheim. Götter und Dämonen*, Frankfurt am Main
- Melchert, H. C. (ed.) (2003), *The Luwians*, Leiden
- Meriç, R., (2004), *Metropolis. The city of the Mother Goddess*, İstanbul

Naumann, F., (1984), *Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst*, Tübingen

Orthmann, W., (1971), *Untersuchungen zur späthethitischen Kunst*

Peschlow-Bindokat A-L. (1996), "Der Kult des anatolischen Regen- und Wettergottes auf dem Gipfel des Latmos und das Heiligtum des Zeus Akraios im Tal von Dikilitas", *IstMitt* 46, 217-225.

Riemschneider, M., (1954), *Die Welt der Hethiter*, Stuttgart.

Watkins, C., (1995), *How to kill a dragon. Aspects of Indo-European poetics*, Oxford

Winter & Blömer, F.-M., (2006), *Doliche*, Ankara

Labraunda Kaynakça/Bibliography İşveç Labraunda Kazı ve Araştırmaları Labraunda Swedish Excavations and Researches

Vol. I:1. Kristian Jeppesen, *The Propylaea*, Lund 1955.

Vol. I:2. Alfred Westholm, *The Architecture of the Hieron*, Lund 1963.

Vol. I:3. Pontus Hellström & Thomas Thieme, *The Temple of Zeus*, Stockholm 1982.

Vol. II:1. Pontus Hellström, *Pottery of Classical and Later Date, Terracotta Lamps and Glass*, Lund 1965.

Vol. II:2. Marie-Louise Säflund, *Stamped Amphora Handles*, Stockholm 1980.

Vol. II:3. J.J. Jolly, *Archaic Pottery*, Stockholm 1981.

Vol. II:4. Michael Meier-Brügger, *Die karischen Inschriften*, Stockholm 1982.

Vol. II:5. Ann C. Gunter, *Marble Sculpture*, Stockholm 1995.

Vol. III:1. Jonas Crampa, *The Greek Inscriptions*, part 1, Lund 1969.

Vol. III:2. Jonas Crampa, *The Greek Inscriptions*, part 2, Stockholm 1972.

Ön Raporlar/Preliminary reports

Axel W. Persson, 'Swedish Excavations at Labraunda 1948', *K. Humanistiska Vetenskapssamfundets i Lund Årsberättelse 1948-1949*, II, Lund 1949, 24-32.

—, 'De svenska utgrävningarna i Labraunda i Mindre Asien', *Kungl. Vetenskapssocietetens Årsbok*, Uppsala 1950, 53-68.

Gösta Säflund, 'The Swedish Excavations at Labraunda, 1953', *Türk Arkeoloji Dergisi* 6, 1956, 3f.

Pontus Hellström, 'Labraunda 1983', *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2, Ankara 1985, 131-138.

—, 'Labraunda 1985', *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 4, Ankara 1987, 157-166.

—, 'Labraunda 1988', *Kazı Sonuçları Toplantısı* 11:2, Ankara 1990, 341-345.

—, 'Labraunda 1989', *Kazı Sonuçları Toplantısı* 12:2, Ankara 1991, 247-250.

—, 'Labraynda 1990', *Kazı Sonuçları Toplantısı* 13:2, Ankara 1992, 155-158.

—, 'Labraynda 1991', *Kazı Sonuçları Toplantısı* 14:2, Ankara 1993, 123-131.

—, 'Labraynda 2002', *Kazı Sonuçları Toplantısı* 25:1, Ankara 2004, 269-272.

Pontus Hellström & Lars Karlsson, 'Labraynda 2003', *Kazı Sonuçları Toplantısı* 26:1, Ankara 2005, 123-131.

Lars Karlsson, 'Labraunda 2004', *Kazı Sonuçları Toplantısı* 27:1, 2006, 101-104.

—, 'Labraunda 2005', *Kazı Sonuçları Toplantısı* 28:1, Ankara 2007, 65-70.

—, 'Labraunda 2006', *Kazı Sonuçları Toplantısı* 29:1, Ankara 2008, 263-272.

—, 'Labraunda 2007', *Kazı Sonuçları Toplantısı* 30:1, Ankara 2009.

—, 'Labraunda. A preliminary report on the Swedish excavations in 2004-2007', *Istanbul Mitteilungen*, 2008.

—, 'Labraunda. A preliminary report on the Swedish excavations in 2008', *Opuscula. Journal of the Swedish Institutes in Athens and Rome*, 2, 2008.

Makaleler/Articles

Jesper Blid, 'New research on Carian Labraunda in Late Antiquity', *Opuscula Atheniensia* 31-32, 2006-2007, 231-255.

Jonas Crampa, 'The Greek inscriptions of Labraunda. A preliminary survey', *Opuscula Atheniensia* 3, 1960, 99-104.

Inge Dahlén, 'Fragments of a kline from Labraunda', *Opuscula Atheniensia* 2, 1955, 37-46.

Ann C. Gunter, 'Looking at Hecatomnid patronage from Labraunda', *Revue des études anciennes* 87, 1985, 113-124.

—, 'Sculptural dedications at Labraunda', *Architecture and Society in Hecatomnid Caria*, Uppsala 1989, 91-98.

Pontus Hellström, 'Dessin d'architecture hécatomnide à Labraunda', *Le dessin d'architecture dans les sociétés antiques*, Leiden 1985, 153-165.

—, 'Labraunda. Mixed orders in Hecatomnid architecture', *Proceedings of the 12th International Congress of Classical Archaeology. Athens 4-10 September 1983*, Athens 1988, 70-74.

—, 'Formal Banqueting at Labraunda', *Architecture and Society in Hecatomnid Caria*, Uppsala 1989, 99-104.

—, 'Hellenistic architecture in the light of Late Classical Labraunda', *Akten des 13. Internationalen Kongresses für klassische Archäologie. Berlin 1988*, Mainz am Rhein 1990, 243-252.

—, 'The architectural layout of Hekatomnid Labraunda', *Revue archéologique* 1991, 297-308.

—, 'The Andrones at Labraynda. Dining halls for Protohellenistic kings', in *Basileia. Die Paläste der hellenistischen Könige* (eds. W. Hoepfner & G. Brands), Mainz 1996, 164-169.

—, 'Sculpture from Labraynda', *Sculptors and Sculpture of Caria and the Dodecanese* (eds. I. Jenkins & G.B. Waywell), London 1997, 109-113.

—, '100 years of Swedish excavations in Turkey, and a bibliography', in *Accurata Description*, Stockholm 2003, 237-252.

Pontus Hellström & Thomas Thieme, 'The Temple of Zeus at Labraunda. A preliminary note', *Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul. Meddelanden* 4, 1979, 5-26.

—, 'The Androns at Labraunda. A preliminary account of their architecture', *Medelhavsmuseet. Bulletin* 16, 1981, 58-74.

Olivier Henry, *Tombes de Carie: architecture funéraire et culture carienne*, Vle-Ile s. av. J.-C., Renne 2009

—, 'Remarques sur le propriétaire de la tombe monumentale de Labraunda', *Revue des Etudes Anciennes*, 2006, 3-4, 5-22.

—, 'Hekatomnos, Persian satrap or Greek dynast' A study on funerary architecture', in *Proceedings of the First International Conference on Hellenistic Caria*, Oxford 2007, 26.

—, 'Reconsidering the 4th century Karian rock-cut "temple" tombs; Funerary architecture in political context', in *Meetings between cultures in the ancient Mediterranean, Acta of XVII International Congress of Classical Archaeology, Rome 22-26 September, 2008*

—, 'The altar tomb from Labraunda and Karians parallels', in *Labraunda and Karia. An international symposium commemorating 60 years of Swedish archaeological work in Labraunda*, Stockholm, November 20-21, 2008, (in print).

Lars Karlsson (with Signe Isager), 'A New Inscription from Labraunda. An Honorary Decree for Olympichos (Labraunda no. 134 and no. 49)', *Epigraphica Anatolica* 40, 2007.

—, 'The Terracottas from Labraunda', in E. Laffi & A. Müller (eds.), *Figurines de terre cuite en Méditerranée orientale grecque et romaine. Production et diffusion, iconographie et fonction, colloque international, Izmir 2-6 juin 2007* (BCH, suppl.).

—, (with Olivier Henry), 'A new Karian Graffito from Labraunda', *Kadmos*.

—, 'The Weather God of Heaven at Karian Labraunda', in *The Swedish Institute in Athens 60 years. Studies presented to Robin Hägg* (in print)

—, 'Combining architectural orders at Labraunda: a political statement', in *Meetings between cultures of the ancient Mediterranean, Acta of XVII International Congress of Classical Archaeology, Rome 22-26 September, 2008* (in print)

—, 'Recent work in the forts and fortifications of Labraunda', in *Labraunda and Karia. An international symposium commemorating 60 years of Swedish archaeological work in Labraunda*, Stockholm, November 20-21, 2008, (in print).

—, *Labraunda. Swedish Excavations and Researches*, vol IV. *The forts and fortifications of Labraunda* (in preparation).

Alfred Laumonier, 'Notes sur un voyage en Carie', *Revue archéologique* 1933 II, 31-55 (om Labraunda: 41-49, skissplan: fig. 16).

—, 'Inscriptions de Carie', *BCH* 58, 1934, 291-380

—, 'Archéologie carienne', *BCH* 60, 1936, 286-335

—, *Les cultes indigènes en Carie*, Paris 1958, 45-57.

Peter Liljenstolpe & Patric v. Schmalensee, 'The Roman stoa of Poleites at Labraynda. A report on its architecture', *Opuscula Atheniensia* 21, 1996, 125-148.

Axel W. Persson, 'Kort orientering med hänsyn till planerad utgrävning i Labraunda i Mindre Asien', *Kungl. Hum. Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok* 1948, 5-22.

—, 'Clues to an unknown Aegean alphabet: Important Swedish discoveries in Asia Minor', *Illustrated London News*, Jan. 15, 1949, 85-87.

Paavo Roos, 'Labraunda och de antika stadionanläggningarna', *Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul. Meddelanden* 2, 1977, 23-29.

Gösta Säflund, 'Ett Labraundafynd', *Arkeologiska forskningar och fynd. Studier utgivna med anledning av H.M. Konung Gustaf VI Adolfs sjuttioårsdag*, Stockholm 1952, 70-81.

—, 'Karische Inschriften aus Labraunda', *Opuscula Atheniensia* 1, 1953, 199-205.

Thomas Thieme, 'The Architectural Remains of Archaic Labraunda', *Les grands ateliers d'architecture dans le monde égéen du VIe siècle av. J.-C.* (Varia Anatolica 3), Istanbul 1993, 47-55.

—, 'Metrology and planning in Hekatomnid Labraunda', *Architecture and Society in Hecatomnid Caria*, Uppsala 1989, 77-90.

Alfred Westholm, 'Labraunda', *Proceedings of the 10th International Congress of Classical Archaeology. Ankara-Izmir 23-30/IX/1973*, Ankara 1978, 543-547.

Karia, Kariyalılar ve Labraunda Karia, Karians and Labraunda Olivier Henry

Dipnotlar/Footnotes

- ¹ Adiego 2006, 345-347
- ² Hekatomnidler için bkz. /*For an account on Hekatomnids* see Ruzicka 1992 and Cartens 2009. Maussollos döneminin ayrıntılı analizi için bkz./*For a detailed analysis of the period of Maussollos*, see Hornblower 1982
- ³ Debord 2003
- ⁴ IK, 34-Mylasa 1
- ⁵ Şahin 1976, 33 ve/and Debord 1994, 108-109
- ⁶ Adiego 2007
- ⁷ Snodgrass 1964
- ⁸ Long 1958
- ⁹ Henry 2009
- ¹⁰ Isager 1994; Pedersen 2001-2202
- ¹¹ Debord 2001
- ¹² Gunter 1985; Thieme 1993
- ¹³ Hellström 1990
- ¹⁴ Hellström 1996

Kaynakça/Bibliography

- Adiego, I.J., (2007), *The Carian language*, Leiden
- Blümen, W., (1997), "Vertrag Zwischen Latmos and Pidasas", *Epigraphica Anatolia*, 29, 136-142
- Cartens, A.M., (2009) *Karia and the Hekatomnids*, BAR s.1943
- Debord, P., (1994), "Essai sur la géographie historique de la région de Stratonicee", Mactoux et Geny (eds), *Mélanges Pierre Lévêque*, VIII, Paris, 107-121
- Debord, P., (2001), "Sur quelques Zeus Cariens: religion et politique", *Studi Ellenistici* 13, 19-37.
- Debord, P., (2003), "Cité grecque – village carien. Des usages du mot Koinon", *Studi Ellenistici* 15, 115-180.
- Günter, A. C., (1985), "Looking at Hekatomnid patronage from Labraunda", *Revue des Etudes Anciennes* 87, 113-124.
- Hellström, P., (1990), "Hellenistic architecture in the light of Late Classical Labraunda", *Akten des 13. Internationalen Kongresses für klassische Archäologie. Berlin 1988*, Mainz-am-Rhein, 243- 252.
- Hellström, P., (1996), "The Andrones at Labraynda. Dining halls for Protoclassical kings", *Basileia. Die Paläste der hellenistischen Könige*, W. Hoepfner & G. Brands (eds), Mainz, 164- 169.
- Henry, O., (2009), *Tombes de Carie, Architecture Funéraire et culture carienne*, VIe-Ile siècle av. J.C., Rennes
- Hornblower, S., (1982), *Mausolus*, Oxford
- Isager, S., (1994), ed., *Hekatomnid Caria and the Ionian Renaissance*, Odense
- IK, 34-Mylasa, Blümel, W., *Die Inschriften von Mylasa*, IK 34, 1987
- Karlsson, L., Henry O., (2009), "A Karian grafitto from Labraunda", *Kadmos*, 47, 171-176
- Konuk, K., (2006). "Coin legends in Carian" ss/pp. 471-526, *The Carian Language* (Ignacio J. Adiego, ed.). Amsterdam: Brill.
- Konuk, K., In press. The electrum coinage of Samos in the light of a recent hoard. *Neue Forschungen zu Ionien* (E. Schwertheim and E. Winter, eds.). Bonn: Asia Minor Studien.
- Long, C. R., (1958), "Greeks, Carians, and the Purification of Delos", *American Journal of Archaeology* Vol. 62, No. 3, Jul., pp. 297-306.
- Pedersen, P., (2001-2002), "Reflections on the Ionian Renaissance in Greek Architecture and its Historical Background", *Hephaistos*, 19/20, 97-130.

- Ruzicka, S., (1992), *Politics of a Persian Dynasty the Hecatomnids in the Fourth Century BC*, University of Oklahoma Press
- Şahin, Ç., (1976), *The political and religious structure in the territory of Stratonikeia in Caria*, Ankara
- Snodgrass, A. M., (1964), "Carian Armourers-The Growth of a Tradition", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 84, pp. 107-118.
- Thieme, T. (1993), "The Architectural Remains of Archaic Labraunda", in *Les grands ateliers d'architecture dans le monde égéen du VIe siècle av. J.-C.* (Varia Anatolica, 3), Istanbul, 47-55.

Roma ve Bizans Döneminde Labraunda Roman and Byzantine Labraunda Jesper Blid

Dipnotlar/Footnotes

- ¹ Bkz. bu kitapta L. Karlsson ve J. Blid, "Labraunda'da Duvar Yapım Teknikleri"/see in the present volume, L. Karlsson and J. Blid "Wall Building Techniques in Labraunda"

Labraunda Nekropolü The Necropolis of Labraunda Olivier Henry

Dipnotlar/Footnotes

- ¹ Henry 2006
- ² *Labraunda* III:2, 11-17
- ³ Hekatomnidler'in anıt mezarları için bkz./*Monumental tombs for Hekatomnid dynasts*, see Henry 2009, 135-156
- ⁴ Nekropol araştırmasına ilişkin ön rapor O. Henry tarafından Karlsson'un kitabında yayımlandı./An initial preliminary report of the necropolis study has been published by O. Henry in Karlsson 2008, 116-121.
- ⁵ Bu mezarlarda birinin kazılması ile mezarda en az onyeddi farklı kişiye ait buluntular ortaya çıkarıldı./*The excavation of one of these tombs (T16) revealed the presence of not less than seventeen different individuals.*
- ⁶ Örnek için bkz./See for example Akarca 1952.
- ⁷ Hellström 1996.
- ⁸ bkz. bu kitapta L. Karlsson metni/See text by L. Karlsson in the present volume.
- ⁹ Söğüt ve diğerleri/et al. 2002.
- ¹⁰ Hellström 1996.

Kaynakça/Bibliography

- Akarca, A., (1952), "Milas'da Hellenistik bir Mezar", *Belleken*, XVI, 3-37.
- Henry, O., (2009), *Tombes de Carie, Architecture funéraire et culture carienne*, VIe-Ile siècle av. J.-C., Rennes 20
- Henry, O., (2006), "Remarques sur le propriétaire de la tombe monumentale de Labraunda", *Revue des Etudes Anciennes* 108, 415-432.
- Hellström, P., (1996), "Hekatomnid Display of Power at the Labraynda Sanctuary", in *Religion and Power in the Ancient Greek World*, P. Hellström & B. Alroth (eds), *Boreas* 24, Uppsala, 133-138.
- Labraunda* III:2, Crampa, J., *Labraunda. Swedish Excavations and Researches*, 3:2, *The Greek Inscriptions*, Stockholm 1972.
- Karlsson, L., (2008), "Labraunda 2004-2007. A Preliminary Report on the Swedish Excavations", *Istanbul Mitteilungen*, 58, 109-133.
- Snodgrass, A. M., (1964), "Carian Armourers-The Growth of a Tradition", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 84, pp. 107-118.

- Söğüt et al.(2002), B. Söğüt, C. Şimşek, A. Balıran, "Labraunda Açık Hava Kült Alanı", *TÜBA-AR* 5, 143-163.

Labraunda Kutsal Yolu ve Antik Dönem Çeşme Yapıları The Sacred Way to Labraunda and Ancient Spring Houses A. Baran

Dipnotlar/Footnotes

- ¹ Labraunda isminin yazılışı hakkında bkz./ *For the spelling of Labraunda* see Hellström 2007, 16-17
- ² Baran 2004, 19
- ³ Voigtlander 1991, 246-251
- ⁴ Arkaik Dönem seramikleri için bkz./*For the ceramics of the Archaic Period* see Jull 1981, 9., Klasik Dönem ve sonrası için bkz./for the Classical and later periods see Hellström 1965, 7 vd.
- ⁵ Kazı tarihçesi ve bibliyografya için bkz./*For the background of excavations and bibliography* see Hellström 2003, 244
- ⁶ Westholm 1963, 105.
- ⁷ Thieme 1993, 47 vd. ; Baran 2006, 1
- ⁸ Hellström 2007, 25
- ⁹ Hellström 2007, 151-153; Karlsson 2007.
- ¹⁰ *The Geography of Strabo*, Ed. H. L. Jones, The Press Digital Library Tufts University, pp. Book 6-14, Retrieved 2007, 14.2.23.
- ¹¹ Strabon'un 1800'lü yıllarda basılmış metinlerinde 60 stadia olarak belirtilmesine rağmen 1800'lü yıllarda Labraunda'yı gezmiş olan gezginlerin notlarında Strabon tarafından verilen ölçü 68 stadia olarak geçmektedir. bkz./*Strabo's texts published in 1800s read 60 stadia, but travellers who visited Labraunda and referred to the same texts give the length as 68 stadia.* see Hellström 2006, 17
- ¹² Aelian, *On Animals* 12.30.
- ¹³ bkz./see Hellström 2006, 17 vd. ; Hellström 2007, 43 vd.
- ¹⁴ Westholm 1963, 9-10, Fig.2.
- ¹⁵ Westholm 1963, Fig.2
- ¹⁶ Forbes 1964, 96
- ¹⁷ Forbes 1964, 96 vd/et sq. Fig. 13
- ¹⁸ Forbes 1964, 101 vd/et sq.
- ¹⁹ Greaves 2003, 152 vd/et sq.; Schneider 1987, 101 vd/et sq.
- ²⁰ Kyrieleis 2005, 103 vd/et sq., Fig.7.3
- ²¹ Şahin 1976, 12, Pl.III.2 ; Dör-Klingenschmid 2001, Kat./Cat 145
- ²² Robert 1983, 86, 88 ; Marchese 1989, 147 ; Dör-Klingenschmid 2001, Kat. 3, Fig. 5.c
- ²³ Peschlow 1993, 444 vd/et sq., Abb.16-17, 21-22 ; Peschlow 1997, 142, Abb.4 ; Peschlow 1999, 189 ff., Abb.22, 24; Dör-Klingenschmid 2001, Kat./Cat. 33, 130, Abb.120.
- ²⁴ Dör-Klingenschmid 2001, 22 ff., Figs. 5a-d, 119, 120.
- ²⁵ Westholm 1963, Fig. 6.

Kaynakça/ Bibliography

- Aelian, *On Animals*, (çev. A.F. Scholfield), Loeb Classical Library No. 449
- Baran, A., (2004), "Beçin, Zeus Karios (?) Tapınağı" I-II. *Ulusal Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu, Anadolu /Anatolia* Ek Dizi No.1, 19-38.
- Baran, A., (2006), "The Archaic Temple of Zeus Labraundos-Labraunda Zeus Tapınağı Arkaik Evresi" *Anadolu/Anatolia* 30, 1-46.
- Dör-Klingenschmid, C., (2001), *Prunkbrunnen in kleinasiatischen Städten*, Studien zur antiken Stadt 7

Forbes, R. J., (1964), *Notes on the history of ancient roads and their construction*, Amsterdam

Greaves, A. M., (2003), *Miletos Bir Tarih*

Hellström, P., (1965), *Labraunda. Swedish Excavations and Researches, Vol.2.1: Pottery of Classical and Later Date, Terracotta Lamps and Glass*

Hellström, P., (2006), "The Rediscovery of Labraunda in the 19th Century" *Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok*, 17-45.

Hellström, P., (2007), *Labraunda, Karya Zeus Labraundos Kutsal Alanı Gezi Rehberi*, Ege Yayınları, İstanbul

Jully, J. J., (1981) *Labraunda Swedish Excavations and Researches, Vol.2.3 Archaic Pottery*

Karlsson, L., (2007), "Labraunda 2007", *Kazi Sonuçları Toplantısı* 30, (Baskıda)

Kyrieleis, H., (2005), "The Heraion at Samos" *Greek Sanctuaries New Approaches*, (N. Marinatos & R. Hagg-eds.), 99-122.

Marchese, R., (1989), *The Historical Archaeology of Northern Caria, A Study in Cultural Adaptations*, BAR 536

Peschlow, A., (1993), "Herakleia am Latmos und Umgebung, Die Arbeiten des Jahres 1991", 10. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 25-29 Mayıs 1992 Ankara*, 439-458.

Peschlow, A., (1997), "Die Arbeiten des Jahres 1995 im Territorium von Herakleia am Latmos (Beşparmak)", 14. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 27-31 Mayıs 1996 Ankara*, 141-159.

Peschlow-Bindokat, A., (1999), „Das Strassennetz der Latmia. Pleistarch und die Erschliessung des Territoriums von Herakleia am Latmos, Stadt und Umland, Bauforschungskolloquium in Berlin vom 7. bis 10. Mai 1997, veranstaltet vom Architektur-Referat des DAI, Diskussionen zur Archäologischen Bauforschung 7, 186-200.

Robert, J.&L., (1983), *Fouilles d'Amyzon I*

Schneider, (1987), "Zur Topographie der Heiligen Strasse von Milet nach Didyma" *AA*, 101-129.

Strabon, (1993), *Antik Anadolu Coğrafyası*, (Çev. A. Pekman), İstanbul

Şahin, M. Ç., (1976), *The political and religious structure in the territory of Stratonikeia in Caria*

Thieme, T, (1993), "The architectural remains of archaic Labraynda" *Varia Anatolica III, Les Grands Ateilers d'Architecture dans le Monde Egéen du VIe Siècle av. J.-C., Actes du Colloque d'Istanbul 23-25 Mai 1991*, (J. Courtils et J. Moretti- eds.), 47-55.

Voigtlander, W., (1991), "Der 'Zeus Karios'-Bau in Milas", *Bautechnik der Antike, Internationales Kolloquium in Berlin vom 15-17. Februar 1990, veranstaltet vom Architektur-Referat des DAI, in Zusammenarbeit mit dem Seminar für Klassische Archäologie der Freien Universität Berlin, Diskussionen zur archäologischen Bauforschung 5*, 246-251.

Westholm, A., (1963), *Labraunda. Swedish Excavations and Researches, Vol.1.2: The Architecture of the Hieron*

Alinda-Bir Kuzey Karia Yerleşiminin Gelişimi ve Dönüşümü

Alinda-Development and Transformation of a North-Karian Settlement

Birgit Öhlinger-Peter Ruggendorfer

Dipnotlar/Footnotes

- ¹ Pococke 1773, 97; Chandler 1825, 163-165
- ² Prokesch von Osten 1837, 451; De Laborde 1837-1838, Taf. 42 No. 87
- ³ Fellows 1841, 61-63
- ⁴ Le Bas 1847, Taf. 62; Trémaux 1858-1869, Alinda Taf. 1

- ⁵ Paton – Myres 1897
- ⁶ Bean 1974, 200-208
- ⁷ Doruk 1987
- ⁸ Karlsson 1994, 153
- ⁹ Lawrence 1979, 139
- ¹⁰ Özkaya-San 2003, kaynakçalı/with bibliographical references
- ¹¹ Garstang 1943, 41; Garstang – Gurney 1959, 78; Özkaya – San 2003, 104f.; Bryce 2005, 291, 470 note 111
- ¹² Merritt et. al. 1939, 1, 240
- ¹³ Magie 1950, 85, 145f., 1031f.
- ¹⁴ Bean 1974, 202
- ¹⁵ Robert 1953, 403-415
- ¹⁶ Diod. 16, 69, 2
- ¹⁷ Diod. 17, 24, 2; Strab. 14, 2, 17
- ¹⁸ Arrian. Anab. 1, 23, 7 ff.
- ¹⁹ Robert 1953, 412 f.; Droysen 1877-1878, 596
- ²⁰ Laumonier 1934, 291-298
- ²¹ Kobes 1996, 98-100
- ²² Bean 1974, 202
- ²³ Ma 2005, 67-69
- ²⁴ Anabolu 1965, 91
- ²⁵ Millar 2006, 100
- ²⁶ Ruggieri 2005, 39-53
- ²⁷ cf. Zabrana 2009
- ²⁸ Zabrana l.c., note 39
- ²⁹ Wilhelm 1916, 43-48
- ³⁰ E.g. Pimouguet-Pédarros 2000, 259
- ³¹ Ruggendorfer 2009, 40

Kaynakça/Bibliography

Anabolu, M., (1965), "Alinda, Karpuzlu", 14. *TAD*, 87-102

Bean, G. E., (1974), *Kleinasien 3. Jenseits des Mäander. Karien mit dem Vilayet Mugla*, Stuttgart u.a.

Bryce, T., (2005), *The Kingdom of the Hittites*, Oxford

Chandler, R., (1825), *Travels in Asia Minor and Greece*, Oxford

De Laborde, L. (1837-1838), *Voyage de l'Asie mineure par Alexandre de Laborde*, Becker, Hall et Léon de Laborde, Paris

Doruk, S., (1987), "Antik Alinda Kentindeki Pazar Yapısı", *Belleten* 51, 1117-1137

Droysen, J. G., (1877-1878), *Geschichte des Hellenismus*, Gotha

Fellows, Ch. (1841), *An Account of Discoveries in Lycia*, London

Garstang, J., (1943), 'Hittite military road', *AJA* 47, 35-62.

Garstang – Gurney, O. R., (1959), *The Geography of the Hittite Empire*, London

Karlsson, L., (1994), "Thoughts about Fortifications in Caria from Maussollos to Demetrios Poliorketes", *REA* 96, 141, 153

Kobes, J., (1996), *Kleine Könige. Untersuchungen zu den Lokaldynasten im hellenistischen Kleinasien (323-188 v. Chr.)*, *Pharos- Studien zur griechisch-römischen Antike* 8 St. Katharinen

Laumonier, A., (1934), "Inscriptions de la Carie", *BCH* 58, 291-380

Lawrence, A. W., (1979), *Greek Aims in Fortifications*, Oxford

Le Bas, Ph., (1847-1877), Waddington, W. H., *Voyages archéologiques en Grèce et en Asie Mineure, faits pendant les années 1834 et 1844*, Paris

Ma, J., (2005), *Antiochos III and the cities of western Asia Minor*, New York

Magie, D., (1950), *Roman rule in Asia Minor*, Princeton

Merritt, B. D., (1939) Wade-Gery, H. T., Mc Gregor, M. F., *The Athenian Tribute-Lists 1*, Cambridge/Mass.

Millar, F., (2006), *A Greek-Roman Empire. Power and Belief under Theodosius II (408-450)*, Berkeley

Özkaya-San V.-O., (2003), Alinda. "An ancient city with its remains and monumental tombs in Caria", *REA* 105, 103-125

Paton-Myres, W. R., J. L., (1897), "Researches in Karia", *Geographical Journal* 9, 50-51

Pimouguet-Pédarros (2000), *Archéologie de la Défense*, Paris, 253-259

Pococke, R., (1773), *A Description of the East and some other Countries*, Utrecht u.a

Prokesch (1832), von Osten, A., *Mitteilungen aus Kleinasien II. Reise von Halikarnassos über Mylasa und Tralles nach Smyrna. April 1827*, Anzeige-Blatt für Wissenschaften und Kunst 59, 4f.

Robert, J., (1953), "Le Sanctuaire d'Artémis à Amyzon", *CRAI* 1953, 403-415

Ruggendorfer, P., (2009), "Das Survey-Projekt Alinda – Die Kampagne 2007", 26. *AST*, Ankara, 37-44

Ruggieri, V., (2005), *La Caria Bizantina: topografia, archeologia e arte; Mylasa, Stratonikeia, Bargylia, Myndus, Halicarnassus, Catanzaro*

Trémaux, P., (1858-1869), *Exploration archéologique en Asie Mineure, comprenant les restes non connus de plus de quarante cités antiques*, Paris

Wilhelm, A., (1916), "Neue Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde", *Sitzungsberichte. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse* 175, 43-48

Winter, F. E., (1994), "Problems on Tradition and Innovation in Greek Fortifications in Asia Minor, Late Fifth to Third Century BC", *REA* 96, 29-52

Zabrana (2009), L., at http://baugeschichte.a.tu-berlin.de/hbf-msd/MSD-ab-2007-09/MSD-2007-09_alinda_web.pdf/tarih, date 15 Temmuz/July 2009

Labraunda İzinde Bir Okuma Denemesi

Labraunda: A Tentative Reading

Afife Batur

Dipnotlar/Footnotes

- ¹ Bu bölümün yazımında önemli ölçüde Prof. Dr. İlhan Kayan'ın, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Bornova-İzmir, tarafımıza ilettiği notlardan yararlanılmıştır. Bu zarif akademik ilgiye teşekkür borçluyum. Prof. Dr. A. M. Celal Şengör ise muhteşem kitaplığını açtı, genç yardımcısı Eşref Aylan'ın yardımını sağladı. Haritalarımın çoğunu ona borçluyum. Bir de harita Y. Müh. Enver Tuna'ya./ *This section heavily depends on the valuable notes shared by Prof. İlhan Kayan from the department of Geography at the Liberal Arts College in Ege University (Bornova, İzmir). The author would like to express her gratitude for this academic courtesy. Prof. A. M. Celal Şengör, on the other hand, generously opened his amazing library and assigned his young assistant Eşref Aylan for assistance. I owe most of the maps to him, and also one to the survey engineer Enver Tuna.*
- ² Kayan 1979
- ³ Doğada mevcut kayaların yapılarında belirli koşullarda oluşan kimyasal ve mekanik değişimler 'metamorfizma' adıyla anılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz./ *a "metamorphosis" is a set of chemical and mechanical shifts endured by naturally present rocks under certain circumstances. For details, see Erinç 1968, s/p. 52*
- ⁴ Yılmaz 2000, s/p. 3-14 s/p. 10
- ⁵ Havzanın daha ayrıntılı yüzey ögeleri için bkz./ *For more details on the surface of the basin, see: Türkiye Jeoloji Haritası*, MTA, 2003, Denizli paftası

⁶ Yalçınlar, s./p. 14, s./p. 119

⁷ Kayan 1979, s./p. 14

⁸ Akarca 1954, s./p. 9

⁹ Bu çalışma kapsamında belirli karşılaştırma olanakları vermeleri açısından Alında (Karpuzlu) ve Türbe-Ortaköy yerleşmeleri de incelenmiştir./ *The Alında and Türbe-Ortaköy settlements are taken into account for purposes of comparison*

¹⁰ Aran 2000, s./p. 26

¹¹ Bölge ve tarihi üzerine mevcut çok sayıda yayının yanı sıra yeni bilimsel araştırmalar yapılmakta ise de özellikle bu dağ köylerinin geçmişini inceleyen çalışmalar henüz gün ışığına çıkmamıştır. Bu nedenle bu aşamada bölge genelindeki mevcut inceleme sonuçları ile yetinilmek zorunluluğu vardır./ *Despite the numerous scientific studies on the region and its history, the studies especially on the past of these mountain villages still did not come to light. Thus, here, we cannot but limit ourselves with study results concerning the region as a whole.*

¹² Köylerin bugünkü yerleşim bölgesinden önce, köy halkının halen yayla olarak kullandığı alanda yerleşik olduğu bilinmektedir. Bu mekan transferleri üzerinde henüz çalışılmamıştır./ *Before their actual locations, the villages are known to have been built on the fields currently used by peasants as plateaus for summer settlements ("yayla"). These relocations have not been studied yet.*

¹³ Milas Kaymakamlığı Mahalli İdareler Bürosu'ndan verilen 2008 yılına ait veriler/*Data provided in 2008 by the Bureau of Local Administration of the Milas District.*

¹⁴ Anadolu kırsal konutlarını irdeleyen ayrıntılı bir çalışma için bkz./ *For a detailed study of Anatolian rural houses, see Aran 2000*

¹⁵ Akarca 1954, s./p. 19

¹⁶ Burada "ayazlık" adıyla anılan plan ögesi, Batı Anadolu konut mimarlığında birçok yerleşmede, örneğin Kula (Manisa) veya Buldan'da (Denizli), varlığı bilinen bir uygulamadır. Bu plan ögesi için "Önlük" adı da kullanılmaktadır. bkz./ *The plan element called here "ayazlık" is an application known in many settlements in Western Anatolian house architecture, such as in Kula (Manisa) or Buldan (Denizli). The unit is also called the "önlük". see Akarca 1954, s./p. 19*

¹⁷ Burada sunulan modelleme için Aran 2000, s. 133, 140, 144, 220'den yararlanılmıştır./ *The models presented here stem from Aran 2000, pp. 133, 140, 144 and 220*

¹⁸ Aran 2000, s./p. 96

Kaynakça/Bibliography

Akarca (1954), Aşkidil ve Turhan, *MİLAS, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, İstanbul
Aran 2000, Kemal, *Barınaktan Öte - Anadolu Kır Yapıları, Beyond Shelter*, Tepe Mimarlık Kültürü Merkezi Yay. Ankara
Erinç (1968), Sırrı, *Jeomorfoloji 1*, 2. Baskı, İstanbul Üniv. Coğr. Enst. Yay. No. 23, İstanbul
Kayan (1979), İ., "Muğla-Yatağan Neojen Havzalarının Jeomorfolojisi", *TÜBİTAK Pr. No. 189* Ankara
Yalçınlar, İsmail, "Muğla Bölgesinde Jeomorfolojik Araştırmalar", *İstanbul Üniv. Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, c.7
Yılmaz (2000), Yücel, "Ege Bölgesinin Aktif Tektoniği", *Batı Anadolu'nun Depremselliği Sempozyumu, Bildiriler*, 2000

Labraunda'dan Kocayayla'ya Çomakdağ Köyleri From Labraunda to Kocayayla The Çomakdağ Villages Murat Ural

Dipnotlar/Footnotes

¹ Akarca 1954, s/p. 98

² Peschlow 2001

³ Ostrogorsky 2006

⁴ agy, *Ibid*

⁵ Bkz. bu kitapta, J. Blid, "Roma ve Bizans Döneminde Labraunda"/See, in the present volume, J. Blid, "Roman and Byzantine Labraunda"

⁶ Wittek 1999

⁷ Wittek 1971; Köprülü 1988; Akdağ 1949; İnalçık 2009

⁸ Akarca 1954

⁹ Wittek 1999

¹⁰ Cahen 2008; 1994

¹¹ Diler 2003

¹² Berti 2004

¹³ Diler 1998

¹⁴ Rumscheid 1998

¹⁵ Cahen 2008

¹⁶ Ocak 2000

¹⁷ Akarca 1954, s/p. 68

¹⁸ Halaçoğlu 2009 - I, s/p. XI vd/et sq

¹⁹ Karaca 2008

²⁰ Halaçoğlu 2009 - II, s/p. 560

²¹ Karaca 2008, p. 426; Yazıcı 2002, Ek/Appendices 2 ve/and 4

²² Şenol 2008, s/p. 10

²³ Karaca 2008, s/p. 409

²⁴ Akarca 1954, s/p. 128

²⁵ Akarca 1959; bkz. bu kitapta Lars Karlsson, "Labraunda: Göğün Hava Tanrısına Adanan Kutsal Alan/see, in the present volume, Lars Karlsson, "Labraunda: The Sanctuary of the Weather God of Heaven"

²⁶ Tanyu 1968

²⁷ Baydur 1994

²⁸ Gökbel 2002

²⁹ Bkz. Bu kitapta Afife Batur, "Yerin Ruh'u'nu Ararken" /see, in the present volume, Afife Batur, "The Quest for the Genius Loci"

³⁰ Bkz. "Labraunda'nın İzinde Bir Okuma Denemesi"/see, in the present volume, Afife Batur, "Labraunda: A Tentative Reading in Search for".

³¹ agy/Cf. *ibid*

³² agy/Cf. *ibdi*.

³³ Duvarcı, 2005

³⁴ bkz. Afife Batur, agy/see Afife Batur, *ibid*

³⁵ bkz. Bu kitapta, A. Baran, "Labraunda Kutsal Yolu ve Antik Dönem Çesme Yapıları"/see, in the present volume "The sacred way to Labraunda and spring houses from the antique era"

³⁶ A. Baran, "The Sacred Way to Labraunda".

³⁷ Herodotus 1991, s.351/Herodotus, tr. by A. D. Godley, Cambridge, Harvard University Press, 1920

³⁸ agy/*Ibid*

³⁹ Strabo, 1987, s/p. 181

⁴⁰ agy/*Ibid*

⁴¹ Herodotus, agy/*ibid*

Kaynakça/Bibliography

Akarca, A.-T., (1954), *Milas- Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi*, İstanbul

Akarca, A. (1959), *Les monnaies grecques de Mylasa (The Greek Coins of Mylasa)*, Paris

Akdağ, M., (1949), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", *Belleten*, TTK, c. 13, 1949.

Baydur, N., (1994), *Anadolu'daki Kutsal Dağlar ve Dağ-Tanrılar*, İstanbul

Berti, F., (2004), Baldoni D., Franco C., Belli P., *Karia'da Bir Liman Kenti Iasos*, Homer Yayınevi, İstanbul

Cahen, C., (1994), *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yayınları, İstanbul

Cahen, C., *Türkler Nasıl Müslüman Oldu*, Örgün Yayınevi, 3. Basım, İstanbul

Diler, A., (1998), "İç Karia Yüzey Araştırması", *15. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, cilt 2, T.C Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, s/p. 409 vd/et sq.

Diler, A., (2003), "Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşimleri, Mylasa, Damliboğaz ve Çevresi Yüzey Araştırması 2002", *21. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, cilt 2, T.C Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, s/p. 143 vd/et sq.

Duvarcı, A. (2005), "Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar", *bilig*, Kış/2005, s/n. 32, ss/pp. 125-144.

Gökbel, A., (2002), "Şarkışla Yöresinde Ziyaret Yerleri İle İlgili İnanç ve Uygulamalar", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/1, Sivas, 2002, ss/pp. 1-16.

Halaçoğlu, Y., (2009), *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, cilt I-VI, TTK Yayını, Ankara.

Herodotus (1991), Herodot Tarihi, Çeviren: Müntekim Ökmen, Remzi Kitapevi, İstanbul./*The Histories*, tr. by A. D. Godley, Cambridge, Harvard University Press, 1920.

İnalçık, H., (2009), *Devlet-i Aliyye- Klasik Dönem (1302-1606)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

Karaca, B., (2008), "1522-1532 Tarihlerinde Menteşe Bölgesi Yörükleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 18, s/n. 2, ss/pp. 403-440.

Köprülü, F., (1988), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK, Ankara
Ocak, A. Y., (2000), *Babailer İsyanı- Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, Dergah Yayınları, İstanbul

Ostrogorsky, G., (2006), *Bizans Devleti Tarihi*, TTK, Ankara
Peschlow, A., (2001), "Bafa Gölü Mağara Resimleri", *19. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, cilt 1, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s/p. 255 vd/et sq.

Rumscheid, F., (1998), "Milas 1996", *15. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, cilt 2, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, s/p. 393 vd/et sq.

Strabo (1987), Coğrafya-Anadolu, *Kitap XII, XIII ve/and XIV*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul

Şenol, M., (2008), Ekiztaş Köyü Kırsal Kalkınma Çerçeve Projesi. Hazırlayan: Ekiztaş Köyü Muhtarlığı, Ekiztaş Köyü Turizm ve Çevreyi Geliştirme Derneği, yayınlanmamış /unpublished, Milas

Tanyu, H., (1968), *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, A.Ü İlahiyat Fakültesi Yayını, Ankara

Wittek, P., (1999), *Menteşe Beyliği*, TTK Yayını, Ankara

Wittek, P., (1971), "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu", *Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri*, Türkiye Yayınevi, İstanbul
Yazıcı, M., (2002), *XVI. Yüzyılda Batı Anadolu Bölgesi'nde (Muğla, İzmir, Aydın, Denizli) Türkmen Yerleşimi ve Demografik Dağılım*, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, yayınlanmamış/M. A. thesis, unpublished.

Araştırma, belgeleme ve fotoğraflama çalışmalarımız sırasında verdikleri destekler için;

Milas Belediye Başkanı Mustafa Tokat'a, Kültür Hizmetleri Sorumlusu Ersin Yeniceli'ye ve fotoğraf çekiminde yardımcı olan Milas İtfaiye Müdürlüğü'ne,

Milas Müze Müdürü Erol Özen ve müze çalışanlarına. Bodrum Müzesi Müdürü Yaşar Yıldız ve müze çalışanlarına, Milas Müzesi'nde bulunan Karca yazıtın yayınlanmasına izin veren Dr. Abuzer Kızıl'a, Milas Müzesi'ndeki buluntularının yayınlanmasına izin veren Dr. Bilal Söğüt'e,

Kitabımıza görsel malzeme desteği veren Ahmet Boratav ve Ege Yayınları'na,

Çomakdağ Kızılağaç Köyü muhtarı Yaşar Yılmaz'a, eski muhtar Mehmet Şerafetti Alkaya'ya, köy derneği başkanı ve her ziyaretimizde gönüllü rehberlik ve danışmanlık yapan Hasan Yıldıırım'a, İnşaat Mühendisi Hasan Kökten'e, Ketendere Köyü'nde Mustafa Aydoğdu'ya (eski muhtar) ve evini bize açan ve deneyimlerini bizimle paylaşan 70 senelik duvar ustası ve marangoz İbrahim Aydoğdu'ya, İkiztaş Köyü Muhtarı Hasan Şahin Yayla'ya ve köy derneği başkanı Erdal Kılınç'a, rehberlik yapan Muhammet Coşkun'a, Sarıkaya Köyü'nde bizlere ev sahipliği ve rehberlik yapan Muhammed Bengü'ye ve ailesine, Ortaköy'de muhtar Mehmet Aral ve Behlül Güler'e ve bizlere hiç çekincesiz evlerini açan tüm Çomakdağ köylülerine,

fotoğraf çekimi ve çalışmalarımız için bize her zaman en iyi koşulları sağlayan Labraunda Ören Yeri bekçisi Ali Yayla ve kazı çalışanlarına,

bilgi ve deneyimleriyle bizlere yardımcı olan eski Bodrum Müze Müdürü Aykut Özet ve eşi arkeolog Aynur Özet'e, gezilerimizde bize eşlik eden ve yorumlarıyla katkıda bulunan Lon Briet'e, ressam Ahmet Oran'a, mimar Brigitte Weber ve Oke Olson'a,

"Barınaktan Öte - Anadolu'da Kır Yapıları" kitabındaki ev planları ve değerlendirmelerini kullanmamıza olanak sağlayan mimar Kemal Aran'a,

ve İsveç Konsoloslugu, Türk-İsveç İşbirliği Bölümü, eski Konsolosu Annika Svahnström'e

teşekkür ederiz.

